

**Kujawska Szkoła Wyższa we Włocławku
(Cuiavian University in Wloclawek)**

**SCIENTIFIC DEVELOPMENTS
OF EUROPEAN COUNTRIES
IN THE AREA OF PHILOLOGICAL
RESEARCHES**

Collective monograph

Part 1

Wloclawek,
Poland
2020

*Recommended for publication
by the Cuiavian University in Wloclawek*

Editorial board:

dr **Tomasz Borowiak**, Cuiavian University in Wloclawek;
dr **Adam Wróbel**, Cuiavian University in Wloclawek.

**Scientific developments of European countries in the area of
philological researches** : Collective monograph. Riga : Izdevnieciba
“Baltija Publishing”, 2020. P. 1. 692 p.

CONTENTS

Linguistic features of echo-questions Artemenko A. I.	1
Іншомовна неолексика в економічному дискурсі Архипенко Л. М., Мельник П. В.	15
Poetic idiostyle of erich kästner Bandurko Z. V.	33
Структурно-функціональний контекст художнього світу топосу міста у творах Т. Шевченка: проекції і рефлексії урбанізму Боклах Д. Ю.	51
The infinitive in the semantical-grammatical aspect Handziuk O. M.	82
Субстантивні фразеологізми на позначення людини в лінгвокультурологічному аспекті Гарбера І. В.	100
Природа авторської сенсорики як іманентної властивості художнього тексту Грабович М. В.	118
Предикативні прикметники як складники мовленнєвого акту вибачення Дейчаківська О. В.	135
Елементи медіаосвіти у структурі навчального курсу лексикології в закладах загальної середньої освіти Дика Н. М., Глазова О. П.	149
Professional communication: from frame semantics to learning environment Dunaievska O. V.	165
Синтаксична структура імперативів та особливості їх вживання в історії англійської мови Зізнська А. П.	187
Advertising in the light of modern english mass media discourse: linguistic aspect Zirka V. V.	205

Сучасна українська воєнна документалістика: автор та авторська стратегія Іванова О. А., Червінчук А. О.	221
Семантико-структурна характеристика відантропонімних назв поселень запорізького краю Ільченко І. І., Ткаченко Н. В.	238
Заголовок німецькомовної комерційної інтернет-реклами: мовні та паралінгвальні засоби Калинюк Т. В., Добринчук О. О.	254
Художньо-стильові особливості мемуарної прози як феномена культури й художньої словесності Кандюк-Лебідь С. В.	271
Інтертекст як ключовий прийом створення власного інтерпретаційного «дивосвіту» в оновленому жанрі літературної легенди у збірці оповідань «Легенди старокіївські» Наталени Королевої Ковальчук Ю. А.	290
Діахронічна верифікація фонологічних, граматичних і семантичних переходів ностратичного етимону <i>*huka «око, бачити»</i> Корольова А. В., Капранов Я. В.	310
Національні особливості сприйняття українських народних дум крізь призму «творець – виконавець – слухач» Набок М. М.	327
Field approach to professional lexicon studies Naumchuk T. I.	344
Семантична репрезентація та функціонування концепту <i>ПАМ'ЯТЬ</i> Остапчук Я. В.	362
Стислий текст ххі сторіччя як проблема лінгвістики та перекладу (на матеріалі російської та англійської мов) Панченко О. І., Шевчик К. Ю.	379
Способи утворення французьких топонімів, похідних від антропонімних назв Пежинська О. М.	396
Теоретичні засади лінгвоконцептології як науки про концепти Плотнікова Н. В.	415
Фонетичні ознаки північних діалектів Англії Присяжнюк О. Я.	434

Латиномовна спадщина України як еталон у філософії серця Григорія Сковороди: символіка емблематичної поезії Теофана Прокоповича Свередюк У. Д.	451
Сучасні комунікації: роль та вплив на формування компетентностей студентів у процесі вивчення мови Скибун Н. Д.	470
Text as a way of professionally oriented speech competence of humanities and pedagogical college students Skrynyk N. I., Homiak I. M.	488
Структура та наповнення фреймової моделі концепту <i>TEACHER</i> в англійській мові Сорчинська І. Р.	505
Semantic features of diminutives and augmentatives in modern Spanish Stepanov A. V.	525
Війна знаків або семіотика інформаційно-психологічної війни (на матеріалі англomовного масмедійного дискурсу) Тарасова В. В.	543
Спонукальні конструкції з аналітичною формою предиката: питання ідентифікації Умрихіна Л. В.	560
Фразеологічні одиниці як риса ідіостилю Ф. М. Достоевського та особливості їхнього відтворення у тексті перекладу (за романом «Злочин і кара») Шепель Ю. О.	576
Українська історична антропоніміка на межі століть Шийка С. В.	603
Українська літературна мова та І. Франко: проблема кодифікації Шмілик І. Д.	621
Тенденції мовної політики України в реаліях влади президента Володимира Зеленського та парламентської монобільшості «Слуги народу» Шумицька Г. В., Путрашик В. І.	640
Утвердження національно-мовної єдності бачванських руснаків із земляками на материковій Україні (початок – перша половина ХХ ст.) Юрса Л. В., Нереп О. Б.	667

LINGUISTIC FEATURES OF ECHO-QUESTIONS

Artemenko A. I.

INTRODUCTION

At the present stage of development of linguistics three types of non-standard questions, such as expository questions, rhetorical questions and echo-questions are explored. Echo-questions are often defined as questions that are incompatible with the general rules for formulating questions in English as they are context-sensitive. It is known that they can fully or partially repeat the previous statement in order to cause repetition or explanation of its unknown form and can be used in direct and indirect speech. Indirect echo-questions can be dual in nature, such as unconventional or conventional. Conventionality in speech is relative and characterized by some modality and echo-questions which are used in the dialogue speech and characterized by the special subjective modality can also be situational and emotional because their usage is conditioned by a corresponding situation that arises between the speakers of the dialogue and expresses the content and the nature of communication between them and conveys the internal state of the speaker. The increase of the intensity of research on the issue of indirect speech acts, as well as the increased interest in the issues of indirect speech, led to the fact that in some works there were attempt to systematically consider such indirect usage of echo-questions. The following scientists research them in their work, such as N. Arutiunova, K. Krushelnytska, L. Kiseleva, L. Krysin, H. Pocheptsov and others.

We can admit that the synthesis and analysis methods and the comparative methods are used in our research. The purpose of the article is to analyze echo-questions according to their linguistic features. The linguistic classification of echo-questions, their linguistic features and their pragmatics are the novelty of the research.

Echo-question is a linguistic phenomenon on that exists in verbal interaction. A typical echo-question is usually a repetition of other's speech information as a response to the speaker. We use echo-questions to repeat part of what we have just heard when we don't fully understand or when we want to confirm what we have heard. Echo-questions generally require a linguistic context in which the utterance can be used following different morphological and pragmatic meanings. They can be used in indirect speech acts and express different inner state or feelings of the speaker. Their

pragmatic features means that the speaker able to navigate the speech situation and depending on the intentions the speech can build expressions by choosing the most effective means of the influence on the interlocutor.

Echo-questions are used in the dialogue speech which is a process of communicative interaction of two or more speakers and in the limits of the indirect speech acts the speaker acts as a listener and a speaker. Among the speech functions of echo-questions are the request of information. The most important function is pragmatic one which is necessary to create the pragmatic speech.

1. Echo-questions as a special type of the interrogative repetitions

It is known that the interrogative repetitions can be used in different styles. Scientists research interrogative repetitions in the indirect speech statements¹ and take into account their quantitative and structural characteristics of using interrogative repetitions. Researchers are devoted to studying of some types of interrogative repetitions, such as distant interrogative repetitions², syntactic parallelism³, synonymous repetitions⁴, repetitions in the syntax convergence⁵.

It is researched the inductive modality in the structure of the repetition⁶, its stylistic category⁷. The repetition is considered as a means of accentuation⁸, as a means of semantic connection, as style forming means in different types and genre of the speech⁹, a means of expression of author's modality and pragmatic guidelines of the text depending on the view of the phenomenon of the repetition in scientific researches, this term was given different meanings.

¹ Арутюнова Н. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. 383 с. DOI: 811.112.2'42.

² Додонов Б. Эмоция как ценность. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1978. 272 с. DOI: 159.942.5.

³ Крушельницкая К. О синтаксической природе «актуального членения» предложения. *Инвариантные синтаксические значения и структура предложения*. Москва : Наука, 1969. С. 69–103. DOI: 811.161.1.

⁴ Киселева Л. Вопросы теории речевого воздействия. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. 160 с. DOI: 81' [225.2+23].

⁵ Крысин Л. Речевое общение и социальные роли говорящих. Социально-лингвистические исследования. Киев, 1980. С. 14–39.

⁶ Москальская О. Грамматика текста. Москва : Высшая школа, 1981. 183 с. DOI: 81.2.

⁷ Леонтьев А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл, 1997. 287 с.

⁸ Ревзина О. О соотношении языка и дискурса. *Функциональная семантика языка, семантика знаковых систем и методы их изучения* : тезисы докладов Международной конференции. Ч. 1. Москва : РУДИ, 1997. С. 69–71. DOI: 81'42.

⁹ Тарасов Е. Тенденция развития психолингвистики. Москва, 1987. 168 с. DOI: 81'23.

Thus, in addition to this traditional purpose to be a means of the expression of an appropriate stylistic forms of language, the repetitions are used as the basis of creating of new grammatical forms and meanings and provides structural and content integrity of the speech process.

In this regard in modern linguistics there are various and sometimes opposite views on the phenomenon of the repetition and in particular there are different views on elements that are repeated and their interaction in the structure of expressions, their linguistic functions, structure and semantics and etc.

There two main trends in interpretation and researching of this phenomenon. One trend which dates back to antiquity of the repetitions is connected with the identification of its stylistic features and linguistic essence.

In the linguistic theory the repetition is regarded as a widespread but not well understandable phenomenon and is also interpreted as a means of thinking when some separate words, phrases and compositional structures of the identical content in the identical or different frequency are explained as important units of speech.

We can admit that semantic and pragmatic repetitions are distinguished in linguistics. Semantic repetitions are repetitions which are the special type of connection between texts. That is a type which is created with the repetition of certain combinations of semantic features and are accompanied with the external formal identity. Semantic types of repetitions are distinguished according to the semantic relations of the equivalence. Such relations can have the double nature such as narrowing (transition from broader definition to narrower) and expansion (moving from narrower definition to broader).

Pragmatic repetitions are repetitions which repeat element of the speech taking into account inner state or feelings of the speaker.

Thus, according to the view of the phenomenon of repetitions in scientific researches different content was given to it. Sometimes different points of view according to the phenomenon of repetitions are expressed in linguistics: elements which are repeated, means of their interactions in the structure of the statement, their speech functions, structures and semantics.

Linguistic unit is understood not only as the unity of internal side and external side but also as the unit of the appropriate linguistic level: phonetic (sound or phrase), morphological (morpheme), syntactic (sentence or paragraph).

In the language system levels are usually represented as “spheres which are super imposed over one another”¹⁰.

¹⁰ Астафьева И. Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование. Москва, 1964. 14 с. DOI: 81.1.29.

The repetition of the corresponding language units occurs at all linguistic levels. There is a close relationship between repetitions of different levels, within one level the units interact with each other in syntagmatic and paradigmatic relationships and repetitions of higher levels include repetitions of lower levels. The examples of interaction of language units are the interaction of lexical and morphological levels. Lexical levels implement the nominative function of the language and are connected with the textual and under textual information.

Morphological features of lexical units determine nomination and verbal of the style, statics and dynamics of the text.

The fact of existence of the repetition at all language levels and the close interrelation of individual types of repetitions proves the systematic nature of the repetition.

The essence of the repetition as the stylistically syntactical means is particularly enhanced in its influence on the speaker and is served as a means of communication.

The power of the repetition influence is created with the sound and lexical content of units that are repeated as a result of the repeated form of the certain language unit in as small or large content.

Taking into account the systematic nature of repetitions at the appropriate linguistic levels, the structural and semantic features of repetitions are carried out the classification of the repetitions dividing into morphological, lexical and syntactic groups. Besides, there are no separate groups of semantic repetitions which could be attributed to nominative chains and remotely varied repetitions associated with amplitude picking up of one or another content.

The research of structurally semantic and functional features of repetition figures and especially the definition of their illocutionary role in different parts of speech has shown their close connection with pragmatics. That is why the functioning of the different types of repetitions which are involved in the organization of the content unity of the speech can be considered as a means of expressing of semantic repetitions which eliminates the need to single out a separate semantic group of the repetition figures. It is considered that repetitions are used in different dialogic units.

The authors of many works focused on dialogic unities of two or more remarks.

On the one hand different types of repetitions can be interacted within the dialogic units of the three remarks. On the other hand one of this type of lexical and structural connection can associate all statements of the dialogic unity such as repetitions of one of the structural component of the previous statement.

In the dialogue:

- But my dear, I call that doting, – said my plain-spoken parent,
- You should try to suppress such foolish fondness, as well to save your son from ruin as yourself from ridicule.
- *Ruin!* Mrs. Markham?
- Yes, It is spoiling the child. Even at his age, he ought not to be always tied to his mother’s apron-string; he should learn to be ashamed of it” (Bronte: 30)

is repeated only one word of the previous statement *Ruin!* and repetition is named as partial one.

As a rule those components belong to the repetition which needs specification of facts which are important for speakers. The partial complicated repetition is a spread type of connecting of statements of the dialogical unity and can repeat two or more components of the previous statement.

In the next dialogue:

- To be sure, I do, – responded he;
- Only, you bother me rather, sometimes;
- *I bother you!* Cried she in very natural surprise.
- Yes, you – but only by your exceeding goodness – when a boy has been eating raising and sugar – plums all day, he longs for a squeeze of sour orange by way of a change (Bronte: 223)

partial complicated repetition *I bother you!* is used, the nature of partially complicated repetition is different.

We can admit that the partial repetition can be complicated with the interrogative word which is oriented on expand in explaining and components of the statement.

Transformed repetition is the repetition with changing of the grammatical structure or lexical content of components of the previous statements.

In the next dialogue:

- Speak up, sur; they can’t hear you.

Did I grant your request?

- *You did not* (Bronte: 227)

the repetition *You did not* is considered to be transformed because it repeats the previous statement with changing of the grammatical structure.

We can admit that the echo-question is a variety of the interrogative repetition and can be divided into:

1) partial echo-questions, such as questions which repeat only one structural element of the previous statement.

In the next dialogue:

Nina. <...> Yes! My lover! (Then suddenly resisting and pushing him away). No! You’ve forgetting Sam-and Sam’s baby!

Darell (starting at her widely). *Sam's baby?* Are you joking? Ours you mean! We'll take him with us? Of course!

Nina (sadly). *And Sam?* (O'Neile: 586)

the partial echo-questions *And Sam?* And *Sam's baby?* repeat only one element of the previous statement and expresses indignation and anger.

In the next dialogue:

Marco (hesitatingly). I know it's great honor, sur – but, forgetting the soul side of it. I've got to eat.

Kablai (astonished). *To eat?*

Marco. I mean I'm ambitious. I've got to succeed, and (suddenly blurts out). What can you pay for me? (O'Neil: 229)

the partial echo-question *To eat?* is used to express surprise.

The partial echo-question *Lonesome, heh?* of the next dialogue unit repeat only one element of the previous statement:

Biff. Where'd you do this time, Dad? Gee, we were lonesome for you. Willy (pleased, puts a arm around each boy and they come down to the apron).

Lonesome, heh?

Biff. Missed you every minute (Gassner: 11).

As a rule in the partial echo-questions as in the partial repetitions semantically incomplete components are used which have the important pragmatic feature;

2) the partially complicated echo-question is the question where the previous statement partially repeats several elements of the previous statement.

In the dialogue:

Nick. I wanted to buy one of those.

Jonathan. *You? One of those?*

Nick. Mm. What would I do? (Margulies: 347)

two elements of the previous statement *You? One of those?* are repeated in the partially complicated echo-question and interest is expressed by the speaker.

In the next dialogue:

Ann. Then do what you have to do!

Chris. *Do what?* What is there to do? I've looked all night for a reason to make him suffer.

Ann. There's reason! (Miller: 15), the partially complicated echo-question *Do what?* is used and it clarifies the information;

3) full echo-questions which repeat the previous statement fully.

In the dialogue:

– It is possible, – exclaimed Mr. Lorry.

– *Is it possible?* – repeated De Farge bitterly. – Yes. And a beautiful world we live in, when it is possible, and when many other such things are

possible, and not only possible, but done, see you! – under that sky there, every day long live the Devil. Let us go on (Dickens: 57)

the full echo-question *Is it possible?* is used;

4) transformed echo-questions such as echo-questions with changing of the grammatical structure or lexical content of the components.

In the next dialogue:

– Holes? – Marie looked about her as if searching for them.

– Where is he?

– *Where's who?*

– Both well, – she replied absently.

– He's the one who saved you, not I (Gibbs: 226)

the transformed echo-question *Where's who?* is used for clarifying of the information.

In the next dialogue:

Carl. Afraid to be a traitor.

Marilon. *You think I'm a traitor?*

Carl. Giving Mikita information that your love – Doc screams out when he arches in passion (Mueller: 1610)

the transformed echo-question *You think I'm a traitor?* expresses fear;

5) double echo-questions which repeat the previous statement fully or partially twice without lexical content or with lexical content.

In the next dialogues:

Will. Macon, I'm leaving west.

Macon. *West? Where is the west?*

Will. Don't know (Gassney: 64).

Carrie. Lily said that – Well, she just said that.

Albertine. I suppose it was hard on a child, a young girl, not to have her mother available during the day. But perhaps it was just as well. What time do you expect Lily and Julian?

Carry. *Expect them? Expect them?* We haven't heard for seventeen days –

Albertine. Lily left a message that they'd be here tonight?

We've had no word, Mrs. Prine (Gassner: 221)

the double echo-questions are used which repeat the previous statement with lexical content.

Thus, so echo-questions can be classified into different groups they follow the one goal to express inner state and feelings of the speaker and are used to clarify the information.

2. Echo-questions in indirect speech acts

As the main focus of the research of the pragmatics of the questions expresses the intensity of the asker is distinguished. It is considered that

according to the traditional point of view, the purpose of the requester is to fill in the information gap¹¹.

However, the unconditionally correct understanding of the essence of the question reflects the nature of the question only partially because the request for information and the subsequent filling of the information gap is only outgoing purpose of the request. In addition to the outgoing purpose the question has an end purpose which comes down to the completion of a particular act.

Thus, the question is a formally expressed request for information, where the requester has two purpose: outgoing purpose (filling in the information gap) and end purpose (the implementation of the act).

This indicates that there is not only a temporary connection between the question and the next act but also the logical one¹². There are two levels of addressing such as the level of a real addressee and the level of re-inquiry addressee. Let's look at the problem of the functional role of the re-inquiry addressee in an indirect speech act with the usage of echo-questions. It should be noted that there is an additional feature which he can perform in parallel, that is to express the inner fillings.

In the dialogue:

Willy (at a loss). Yeah, sure. If you hadn't flunked.

Bill. Don't blame everything on me! I didn't flunk.

Willy. Don't blame everything on me! I didn't flunk math – you did!
What pen?

Bill. *Flunked what?* What're you talking about?

the echo-question *Flunked what?* expresses intention of surprising.

We can admit that unlike the narrative text of one author where is each subsequent statement is subordinated to one content which responds to motives and purpose of the author the dialogue reflects collisions of the intention of two or more speakers.

In the next dialogue:

Nick. Have I spoiled the surprise?

Jonathan. *What surprise?*

Nick. Were we to awaken to find you gone but three hundred pounds in your stead, under the honey pot? Economic aid, is that it? (Margulies: 361), which includes only two speakers Nick and Jonathan, the echo-question *What surprise?* is used for clarification of the information.

¹¹ Почепцов Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения. *Языковое общение. Единицы и регулятивы* : сборник научных трудов ; Калининский государственный ун-т. Калинин, 1987. С. 26–38. DOI: 811.111'1.

¹² Brown B., Giles H., Thakerar I. Speaker evaluations as a function of speech rate, accent and context. *Language and communication*. 1985. P. 207–222. DOI: 10.1016/0271-5309(85)90011-4.

In the situation of the indirect speech act with usage of echo-questions in the dialogue the function of the speaker is differentiated according to the re-inquiry addressee and the real addressee parameterize of their perception¹³.

The speaker has to determine decoding of recipients of information according to their knowledge about them, which are in the indirect speech situation where echo-questions are used and also necessity for rating of suitability of the re-inquiry addressee to perform his indirect speech function.

In the next dialogue:

Mary. Thank you, Morah. Good night.

Norah. Good night, Ma'am. (She starts out, then stops and turns) Oh, I was going to ask your husband but may be you can tell me. Do you know Mrs. Thordyke's address?

Mary. *Mrs. Thordyke?*

Norah. She forgot her glasses when she left this morning. And I know what it is to be without glasses. I want to mail them back to her.

Mary. Are you sure they're Mrs. Thordyke's?

Norah (getting the glasses from pocket and showing them). Yes, they're them Chinese kind. What women won't do? Won't they?

Mary. Yes – won't they? (Lindsay: 473).

Thus, functioning of the echo-questions in the indirect speech act influences on the organization and the structure of indirect speech act. In the indirect speech act we can use the following types of echo-questions as dominant echo-questions and not-dominant echo-questions. It means that when these are dominant echo-questions, the speaker who uses this phenomenon expresses the main content of the speech expressing inner state of the speaker and when these are not-dominant echo-questions, the content of the speech is not important and echo-questions are used for clarification of the speech and for filling in the information gaps.

In the next dialogue:

Sue. Oh, Pa, there's nothing there! You know it! She was lost month ago.

Bartlett. *Lost?* (he stumbles over to a porthole and looks out his body says as if he were going to fall he turns away and cries hopelessly in a tone of heart – rending grief). *Lost?* (O'Neil: 190)

the echo-question *Lost?* which is used twice in the replica of the dialogue, is dominant echo-question because it expresses doubt and shows that this speech act is important.

In the next dialogue:

Wilmer. Rewind the tape, the tape, the tape.

Aide. *What tape?*

¹³ Bradac I., Mulac A., House A. Lexical Diversity and magnitude of convergent versus divergent style shifting : Perceptual and evaluative consequences. *Languages and Communication*. 1988. № 8. P. 213–228. DOI: 10.1016/0271-5309(88)90019-5.

Wilmer. Your Sony TCS – 3 mini cassette recorder, here, purchased under Title Five and activated by a button – there (Hill: 133)

the not-dominant echo-question is used because it expresses the main content of the speech and expresses shyness.

The most spread group of dominant echo-questions are echo-questions which express surprising and at the same time can express the other emotions and feelings.

In the next dialogue:

– I do not understand you.

– Then we are on very unequal terms, for I understand you well?

– *Me?* – yes; I cannot speak well enough to be unintelligible. Bravo 1 – an excellent satire on modern language (Austen: 94)

the dominant echo-question *Me?* expresses surprise but at the same time is used for clarifying information.

In the next dialogue:

– Mr. Pears obviously requires to keep the papers he has. And Mr. Sarsfield can stay here <...>.

– *Stay here?* – exploded Pearse, and heard Sarsfield echo his words a split second later (Gibbs: 181)

the dominant echo-question *Stay here?* expresses surprise.

In the next dialogue:

Grant. Oh, It's a way they get around the Hatch Act.

Mary. *What's the hatch act?*

Grant. It's a law the passed a few years ago about campaign funds. Only individuals can give money and nobody more than 85,000 and you have to account for how it's spent. It's a very pretty law – and we feel very moral that it's on the books – but it just doesn't work (Crause, Lindsay: 485)

the not-dominant echo-question *What's the hatch act?* is used for clarification of information but at the same time performs function of the dominant echo-question expressing such inner state of the speaker as surprising.

In the next dialogue:

Nurse (softly). No. A miracle.

Doctor. What's that?

Nurse. A miracle <...> the baby is a miracle.

Doctor. *A miracle?* This is Cleveland. It'll be a miracle if the mother's insured (Seebring: 193)

the dominant echo-question *A miracle?* is used to express surprise.

In the next dialogue:

Horace. I was in love with you. But why did you marry me?

Regina. I was lonely when I was young.

Horace. *You were lonely?*

Regina. Not the way people usually mean. Lonely for all the things I wasn't going to get (Hellman: 211)

the dominant echo-question *You were lonely?* expresses surprising and sadness.

In the next dialogue:

– Well, but, Tom, if mother would let me give you two half-crowns and a sixpence out of my purse to put into your pocket and spend, you know and buy some more rabbits with it.

– *More rabbits?* I don't want any more.

– Oh, but, Tom, they're all dead? (Eliot: 54)

the dominant echo-question *More rabbits?* expresses surprise and indignation.

In the next dialogue:

Bernard. But sometimes, Willy, it's better for a man just to walk away.

Willy. *But if you can't walk away?*

Bernard (after a slight pause). I guess that's when it's tough! (Extending his hand) Good bye, Willy (Gassner: 32–33)

the dominant echo-question *But if you can't walk away?* Expresses displeasure.

Ruth (At the phone). Hello. Just a minute (Goes to door). Walter, it's Mrs. Arnold (Waits. Goes back to the phone. Tense) Hello. Yes, this is his wife speaking <...> He's lying down now. Yes <...> well, he'll be in tomorrow. He's been very sick. Yes, I know. We should have called, but we were so sure he'd be able to come in today. Yes-yes, I'm very sorry Yes <...>. Thank you very much (She hangs up. Walter is standing in the doorway of the bedroom behind her) that was Mrs. Arnold Walter).

Iter. *Was it?*

Ruth. She said if you don't come in tomorrow that, they are getting a new man <...> (Hansberry: 168)

the dominant echo-question *Was it?* expresses surprise.

In the next dialogue:

Sheril. Says everyone. He's a fraud – like you.

Kenny. *I am a fraud like you?*

Sheryl. Face up to it, Kenny! We don't mix well. We're like oil and, water. It doesn't work for us! (Allow: 83)

the dominant echo-questions *I am a fraud like you?* expresses surprise too and at the same time disagreement.

In the next dialogue:

Berenice. Why, Candy, everybody has to die.

John Henry. *Everybody?* Are you going to die, Frankie?

Frankie. I doubt it <...> (Cullers: 191)

the dominant echo-question *Everybody?* expresses fear. John Henry doesn't want to die. He doesn't agree that everybody must die.

In the next dialogue:

Benny. When Ma tells him the lies about us.

Emma (excitedly). *What lies?*

Benny. I am goin' to repeat them (O'Neil: 237–238)

the dominant echo-question *What lies?* Expresses agitation.

The echo-questions which express such inner feelings of the speaker as agitation can be included into the group of the dominant echo-questions which we can see in the next dialogue:

Nick. I told Nina about you the first night I met her and through the years she has done quite a little teasing – you are too modest, Constance (suddenly). How are you going to let me do another portrait of you?

Constance (laughs). *Another portrait?* No, no indeed. I want to remember myself as I was in the picture upstairs.

Nick. Go and get it for me. I want to look at it with you (she smiles, exits. There is silence). You haven't been too warm or gracious, Nina (Hellmen: 217)

the dominant echo-question *Another portrait?* expresses inner pain of the speaker. Using the echo-question she is laughing but her laughing is not the joy but sadness. She regrets that her appearance changed and she is not young and so beautiful.

In the next dialogue:

– Why do people in films kiss sideways? – he demanded.

– *Sideways?* – I said. It was a problem that had baffled me in my own childhood (Salinger: 98)

the not-dominant echo-question *Sideways?* is used for clarifying of the information but at the same time expresses surprising.

The not-dominant echo-question *Anything?* in the next dialogue is used for clarifying information and expresses surprising too:

Larry: You name it. Tell me. Anything you want to do.

Larry. Anithing, my little buddies (Korder: 204).

In the next dialogue:

Cleo (loftily). A man who gets his name in the paper so often must be important to some people.

French. You got a lot to learn, Cleo. What's between you?

Cleo. *Between you?* Who?

French. Or don't you speak without your lower? (Coming up closer to her and dropping his voice). Listen, don't twist Stars' head. He's foolish, but he's good and we like him. Don't get him in trouble (Taking her arm). Come on over to my office (Odets: 382–383)

the not-dominant echo-question *Between you?* clarifies the information.

We can admit that echo-questions which express inner state of the speaker, such as mental echo-questions, are used as dominant echo-questions. And echo-questions which clarify information are the group of

not-dominant echo-questions. The most spread type of echo-questions are echo-questions which express surprise but at the same time they can clarify the information. That means that they belong to mixed type of echo-questions and need the further research.

CONCLUSIONS

Echo-questions are regarded as a means of expressing of the author's modality and outline of the indirect speech. Taking into account the systematic character of the echo-questions according to the linguistic levels, its semantic and structural features we classified them differently. They are divided into morphological, lexical and syntactical ones. The definition of linguistic role of the echo-questions is certified its connection with pragmatics. The functioning of the various types of repetitions involved in organization of the substantive unity of the speech are considered as a means of expressing of semantic repetitions and that's why it's not necessary to separate the semantic group of the repetition figure.

Thus, echo-questions can be subdivided into the following types, such as partial echo-questions which can repeat only one structural element of the previous statement, partially complicated echo-questions which can repeat several words of the previous statement, full echo-questions which can repeat the previous statement fully, transformed echo-questions which can repeat the previous statement changing the grammatical structure and lexical content of the components, double echo-questions which can repeat one or several elements of the previous statements fully or partially twice.

SUMMARY

The article deals with echo-questions, which are a special type of the repetitions. The repetitions of the corresponding language occurs at all linguistic levels. And echo-questions as repetitions have morphological, lexical, structural, semantic and pragmatic features. Echo-questions are classified differently according to these features. They can be partial, partially complicated, full, transformed and double ones.

We can admit that these types of echo-questions help speakers to create speech acts pragmatically corrected. According to the research echo-questions play the important role in the indirect speech acts and are used to have pragmatic speech more interesting and useful. Echo-questions help speakers to communicate not only morphologically but pragmatically too. Thus, modern linguistic needs indirect speech acts with using of echo-questions.

REFERENCES

1. Арутюнова Н. Предложение и его смысл. Москва : Наука, 1976. 383 с. DOI: 811.112.2'42.

2. Додонов Б. Эмоция как ценность. Москва : Изд-во полит. лит-ры, 1978. 272 с. DOI: 159.942.5.
3. Крушельницкая К. О синтаксической природе «актуального членения» предложения. Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. Москва : Наука, 1969. С. 69–103. DOI: 811.167.1.
4. Киселева Л. Вопросы теории речевого воздействия. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1978. 160 с. С. 39. DOI: 81' [225.2 + 23].
5. Крысин Л. Речевое общение и социальные роли говорящих. Социально-лингвистические исследования. Киев, 1980. С. 14–39.
6. Москальская О. Грамматика текста. Москва : Высшая школа, 1981. 183 с. DOI: 81.2.
7. Леонтьев А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл, 1997. 287 с.
8. Ревзина О. О соотношении языка и дискурса. *Функциональная семантика языка, семантика знаковых систем и методы их изучения* : тезисы докладов Международной конференции. Ч. 1. Москва : РУДИ, 1997. С. 69–71. DOI: 81'42.
9. Тарасов Е. Тенденции развития психолингвистики. Москва, 1987. 168 с. DOI: 81'23.
10. Астафьева И. Виды синтаксических повторов, их природа и стилистическое использование. Москва, 1964. 14 с. DOI: 81.1.29.
11. Почепцов Г. Слушатель и его роль в актах речевого общения. Языковое общение. *Единицы и регулятивы* : сборник научных трудов ; Калининск. гос. ун-т. Калинин, 1987. С. 26–38. DOI: 811.111'1.
12. Brown B., Giles H., Thakerar I. Speaker evaluations as a function of speech rate, accent and context. *Language and communication*. 1985. С. 207–222. DOI: 10.1016/0271–5309(85)90011–4.
13. Bradac I., Mulac A., House A. Lexical Diversity and magnitude of convergent versus divergent style shifting: Perceptual and evaluative consequences. *Languages and Communication*. 1988. № 8. P. 213–228. DOI: 10.1016/0271–5309(88)90019–5.

Information about the author:

Artemenko A. I.,

Senior Lecturer at the Foreign Department
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman
54, Peremohy str., Kyiv, 49200, Ukraine

ІНШОМОВНА НЕОЛЕКСИКА В ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Архипенко Л. М., Мельник П. В.

ВСТУП

Активізація вживання іншомовних слів в українському мовленні кінця ХХ – початку ХХІ ст. – один із найбільш живих і соціально значущих мовних процесів. Варто говорити не лише про активізацію використання цих лексем, а й про нові запозичення, оскільки поряд із розширенням сфер використання спеціальної іншомовної термінології в галузях економіки, фінансів, комерційної діяльності тощо спостерігається поява запозичень-неологізмів. І ці процеси, звичайно ж, вимагають аналізу й узагальнення.

Інтенсивність і значущість процесу запозичення іншомовної лексики в українську мову привернули значну увагу багатьох науковців. О. Стишов¹, В. Симонок², М. Навальна³ розглядають запозичення як ефективний спосіб поповнення лексичного складу мови; С. Федорець⁴ досліджує англійські запозичення в мові сучасної української реклами; запозичення в українській науково-технічній термінології досліджує О. Лисенко⁵. Окреме місце посідають дослідження іншомовних запозичень в економічних терміносистемах. Англіцизми в українській мікроекономічній термінології розглядає А. Олійник⁶; О. Чуешкова⁷ досліджує аналітичну номінацію в економічній терміносистемі; Д. Романчук і О. Ковальчук⁸ аналізують процес формування іншомовних запозичень в українській економічній

¹ Стишов О. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі засобів масової інформації). Київ : КНЛУ, 2003. 388 с.

² Симонок В. Мовна картина світу. Взаємодія мов. Харків : Основа, 1998. 171 с.

³ Навальна М. Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.

⁴ Федорець С. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 20 с.

⁵ Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 170 с.

⁶ Олійник А. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології : автореф. дис. ... канд. філолог. наук. Київ, 2002. 20 с.

⁷ Чуешкова О. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 189 с.

⁸ Ковальчук О., Романчук Д. Розвиток іншомовних запозичень в українській економічній лексиці. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологія». 2013. Вип. 37. С. 149–151.

лексиці, С. Стецюк⁹, Л. Архипенко¹⁰ у своїх розвідках звертають увагу на англіцизми у фінансово-економічній термінології. Однак інтенсивне поповнення лексики української мови новими запозиченнями в умовах глобалізації вимагає постійного дослідження.

Визначальною рисою сучасної мовної ситуації є надмірне запозичення англіцизмів. У кінці ХХ ст. характерною стає так звана українська америкоманія. Її особливістю є настанова на західний спосіб життя, на деяку асиміляцію з американською культурою й цивілізацією, унаслідок чого американізми стали приходити в українську мову вже не як екзотизми. І звичайно ж, причина тут у нових суспільних уподобаннях – «у свідомій настанові на підкреслено вільне мовлення, на мову, звільнену від спущених згори заборон»¹¹. За В. Костомаровим зазначимо, що сучасні мовні уподобання (перевага американізмів) пояснюють заміни французьких слів *жаргон*, *екран*, *макіяж* англіцизмами *сленг*, *дисплей*, *майкап*, *топ-модель*. Також зауважмо: замість українських слів німецького походження *бутерброд* і *шлягер* тепер часто іноді говорять *сендвіч* або навіть *гамбургер* / *чизбургер* і *хіт*. Якщо українці у ХІХ ст. імпортували *Savoie Faire*, то зараз вивозять *know-how* (або *ноу-хау*) з Америки. Початок 90-х ХХ ст. років характеризується також і поповнюванням українського лексики економічними англіцизмами. В українську мову потрапляє велика кількість економічних, фінансових, комерційних, торгових термінів з англійської мови: *андеррайтинг*, *лізинг*, *бартер*, *дилер*, *дистриб'ютор*, *мерчандайзер*, *промоушен*, *холдинг* тощо. Галузю, на частку якої припадає найбільша кількість англіцизмів, звичайно ж, стає економіка й пов'язана з нею економічна комунікація. Це зумовлено розвитком міжнародних економічних зв'язків, глобалізацією економіки, запозиченням західних передових технологій і підвищенням ролі англійської мови як засобу міжнаціонального спілкування. Здобуття Україною незалежності, міжкультурна комунікація стали причиною запозичення численних економічних термінів й орієнтиром на західну економіку та використання інтернаціональної термінології. З огляду на суспільну актуальність явища, позначувані цими термінами, й самі терміни опиняються поза межами професійного мовлення й широко

⁹ Стецюк С. Англійські запозичення в українській фінансово-економічній термінології. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників ХІІ Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012», Львів, 27–29 вересня 2012 р. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 52–54.

¹⁰ Архипенко Л. Особливості адаптації запозичень із німецької мови в систему української економічної термінології. *Одеський лінгвістичний вісник*. Спецвипуск. 2017. С. 26–29.

¹¹ Костомаров В. Языковой вкус эпохи. Москва, 1994. 218 с.

використовуються в повсякденному спілкуванні. Саме тому все більшого значення набуває вивчення особливостей інтеграції англіцизмів в українськомовну економічну комунікацію.

Мета роботи – подати характеристику своєрідності процесу інтеграції новітніх англіцизмів в українську термінологію економічної галузі; на матеріалі засобів масової інформації здійснити аналіз англіцизмів і дослідити функції, зrealізовані ними в українському економічному дискурсі.

1. Своєрідність процесу інтеграції запозичень-неологізмів в українську економічну термінологію

Процеси мовного запозичення складні за своєю природою й особливо цікаві в контексті динаміки сучасних міжнародних відносин і мовних контактів. Питання, пов'язані з особливостями міжмовної взаємодії, досліджуються вже понад століття, і сьогодні запозичення як поняття існує у варіативних інтерпретаціях багатьох лінгвістів. Науковці намагалися дати визначення терміна «запозичення» з різних позицій. Аналізуючи думки мовознавців про процес запозичення, спостерігаємо неоднозначність у тлумаченні цього поняття. По-перше, процес запозичення прирівнюється тільки до «лексичного» запозичення (О. Ахманова¹², Д. Розенталь¹³, Ю. Сорокін¹⁴ та інші). Такий погляд був характерним і для визначення поняття запозичення в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Не знайшло відображення в цих визначеннях явище асиміляції іншомовного слова в мові-одержувачі (за винятком визначення Ю. Сорокіна). Нарешті, запозичення повністю заперечується як процес М. Майоровим¹⁵. Нам важко погодитись із такою позицією. Доцільним, на наш погляд, є визначення терміна «запозичення», подане в «Енциклопедії української мови»: «Запозичення – звук, морфема, слово або його окреслене значення, фразеологізм, синтаксична конструкція, перенесені з однієї мови в іншу, а також сам процес подібного перенесення»¹⁶. На нашу думку, це визначення може бути доповнене таким чином: «причому елементи

¹² Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 606 с.

¹³ Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Наука, 1976. 543 с.

¹⁴ Сорокин Ю. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы ХІХ века.. Москва ; Ленинград : Наука, 1965. 159 с.

¹⁵ Майоров М. К вопросу о сущности лексического заимствования. Ученые записки 1-го Московского государственного института иностранных языков им. М. Горького, 1967. Т. 37. С. 196–235.

¹⁶ Українська мова : енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 820 с.

чужої мови, асимілюючись мовою-одержувачем, у свою чергу, певним чином, впливають на систему мови, яка запозичує».

Отже, запозичення – це й процес освоєння елемента чужої мови, і сам цей елемент. Під «елементами» чужої мови розуміємо одиниці різних рівнів мовної системи: фонетики, морфології, лексики, синтаксису. Унаслідок цього варто обмежувати термін «запозичення» на кожному рівні: фонетичне запозичення, семантичне запозичення, лексичне запозичення, морфологічне запозичення, синтаксичне запозичення.

Сьогодні немає загальноприйнятого тлумачення терміна «запозичене слово». Так, в О. Ахманової «запозичене слово» – це «слово, що з'явилося в певній мові як результат запозичення»¹⁷. Е. Хауген уважає, що про запозичене слово говорять тільки в тих випадках, коли з іноземної мови запозичуються як значення, так і звукова оболонка слова¹⁸. Запозичені слова він поділяє на «власне запозичені слова» (pure loanwords) і «гібридні запозичення» (loan blends) залежно від того, переносяться запозичені слова повністю чи частково.

Кожне запозичене слово створюється з іншомовного матеріалу, як зауважує Л. Єфремов, а матеріалом для запозичення може бути тільки звучання слова й матеріальне значення, властиве слову в тих чи інших випадках його усталеного вживання¹⁹.

«Енциклопедія української мови» дає таке визначення терміна «запозичене слово»: «Запозичені слова – іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила. Запозичені слова не сприймаються мовою як чужорідний елемент і не потребують пояснень щодо форми і значення. На відміну від іншомовних слів, які розглядаються у спеціальних словниках, запозичені слова подаються в загальних словниках разом з питомою лексикою»²⁰.

Ми вважаємо найбільш повним визначення поняття «запозичене слово» як слова, освоєного в мові-рецепторі, включеного до її системи («Енциклопедія української мови»²¹, Л. Крисін²²).

¹⁷ Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. С. 151.

¹⁸ Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование. *Новое в лингвистике*. Вып. 6. Москва : Погресс, 1975. С. 352.

¹⁹ Ефремов Л. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алма-Ата : Казахск. ун-т, 1959. С. 7–8.

²⁰ Українська мова : енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 179.

²¹ Там само.

Характерною рисою іншомовних лексем є особлива структура, підпорядкована словотвірним моделям, наявним в англійській мові, і це викликає певні труднощі під час їх адаптації на українському ґрунті. Процес запозичування в українську мову й формування певного англомовного контенту має назву «англізація» і є найбільш знаковим і актуальним явищем у розвитку сучасного соціуму. На думку В. Пілецького, «англіцизм, як і будь-яке інше запозичене слово, доречний, якщо він позначає поняття, що з різних причин ще не назване засобами української мови або в ній відсутній рівновартісний відповідник, за наявності ж у мові питомих або запозичених термінів, що прижилися в мові, англіцизми сприяють «вимиванню» власне мовних термінів»²³.

Розглянемо причини запозичення іншомовних слів, зокрема й економічних термінів з англійської мови:

1) потреба в найменуванні нових понять і явищ: *інфляція*, *бізнес*, *приватизація*;

2) спеціалізація понять: *маркетинг* (англ. *marketing* – «ринок»), *менеджмент*, *аудит* (англ. *audit* – «ревізія»), *лізинг* (англ. *leasing* – «оренда з подальшим викупом»);

3) сформовані системи інтернаціональних термінів на основі англійської мови: *лендінг* (англ. *landing* – «плата за розвантаження товару»), *ролл-овер* (англ. *rollover* – «відновлення терміну кредиту»);

4) мода на іншомовне слово, престижність запозичення. Наприклад, *офіс* (англ. *office* – «контора»), *аудитор* (англ. *auditor* – «ревізор»), *франчайзинг* (англ. *franchising* – вид відносин між ринковими суб'єктами).

І. Огієнко основну причину запозичення нових слів убачав у нерівномірності культурного розвитку народів-сусідів; «чим культурніше і оригінальніше народ, тим сильніше він впливає на сусідів»²⁴.

Процес англізації галузі економіки в українській мові протягом декількох останніх десятиліть має стійку тенденцію до прискорення. Як результат розвитку взаємозв'язків із західноєвропейськими країнами у сфері економіки в лексику української мови проникають численні фінансові й комерційні терміни: *дилер* (англ. *dealer* – «торговець»,

²² Крысин Л. К. Определению терминов «заимствование» и «заимствованное слово». *Развитие лексики современного русского языка*. Москва : Наука, 1965. С. 35.

²³ Пілецький В. Мовна самотність терміна. *Українська термінологія і сучасність* : збірник наукових праць. 2009. Вип. VIII. С. 52.

²⁴ Огиенко И. Иноземные элементы в русском языке: История проникновения заимствованных слов в русский язык. Киев : Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. 136 с.

«агент»), *маркет* (англ. *market* – «ринок»), *офшор*, *офшорні кошти* (англ. *offshore* – «вільний», «що знаходиться на відстані від берега, у відкритому морі»), *демпінг* (англ. *dumping* – «зниження», «зменшення»; «гальмування розвитку»). Про те, що слова міцно закріпилися на українському ґрунті, свідчить їх метафоризація й підпорядкування українській граматиці. Іншомовне слово не тільки граматично вживається в лексичне оточення, а й пристосовується до українського слововживання.

Варто зауважити, що ці слова були запозичені українською мовою саме в зазначеній формі, а похідні від них слова *орендний*, *орендодавець*, *банківський*, *дилерський*, *дилерство*, *іпотечний* є українськими, адже утворені за допомогою питомих українських словотвірних засобів. Зважаючи на суспільну актуальність позначуваних цими термінами предметів і явищ, вони виходять за межі професійної сфери. Як зазначає Г. Онуфрієнко, «номінуючи численні витвори національного інтелекту в науково-технічному просторі, гібридні терміни переконливо й наочно відбивають прогресивну тенденцію до інтернаціоналізації, але в умовах збереження національних особливостей термінологічного фонду»²⁵.

Існують сфери, де використовуються спеціальні терміни. Це, розраховані на фахівців тексти наукового стилю, які не потребують будь-яких коментарів і роз'яснень. Наприклад: *демередж* (англ. *demurrage* – попередньо узгоджена додаткова плата власнику судна з боку власника вантажу (фрахтувальника). Ставка демереджу зазвичай передбачається в чартері); *детенишен* (англ. *detention* – час простою судна після контрталії. На відміну від демереджу, збитки за простій судна в цьому випадку оплачуються не частково, а в повному обсязі); *ф'ючерс* (англ. *futures* – вид строкових угод на товарній або фондовій біржі: купівля-продаж умов майбутніх контрактів із фіксацією їх терміну. Ф'ючерсні контракти закінчуються реальною поставкою вкрай рідко).

Словники фінансово-економічної лексики²⁶ містять значну кількість матеріалу з різних джерел (засоби масової інформації, художня й наукова література, комерційна документація тощо), призначені

²⁵ Онуфрієнко Г. Продуктивний іменник термінологічної деривації. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». 2004. № 503. С. 72.

²⁶ Загородній А., Вознюк Г. Фінансово-економічний словник. Третє видання, доповнене та перероблене. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 844 с. ; Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок : українсько-англійсько-російський тлумачний словник / Л. Алексєнко та ін. Київ : Максимум, 2000. 529 с.

широкому колу читачів, і описують терміни, що безпосередньо стосуються економіки та фінансів. Вони спеціалізовані, містять відповідну термінологію й допомагають студентам, керівникам підприємств, менеджерам тощо.

Економічна наука – це велика галузь знань, яка торкається не тільки законів і понять економічної діяльності, але й низки суміжних галузей. Тому терміни іншомовного походження утворюють численні тематичні групи, серед яких виділяють такі:

1. Назви приватних і державних структур, які утворюють різні типи об'єднань: *консалтинг* (англ. *consulting* – консультування із широкого кола питань економічної діяльності). Із цим поняттям пов'язана діяльність консалтингових фірм і консалтингових компаній, що виконують послуги з дослідження й прогнозування ринків, розробку маркетингових програм. Консалтингові фірми можуть бути спеціалізовані за окремими профілями); *концерн* (англ. *concern* – «участь», «інтерес» – добровільне об'єднання підприємств, яке здійснює спільну діяльність).

2. Назви різних економічних програм і видів комерційної діяльності (купівля-продаж товарів, оренда, торгове посередництво тощо): *аутрайт* (англ. *outright* – «звичайний», «прямий» – обмінна форвардна валютна операція, що включає премію або дисконт); *ауттрейд* (англ. *outrade* – невдала через нерозуміння сторін торгова угода); *аутплейсмент* (англ. *outplacement* – частина програми підтримки звільнених співробітників – надання допомоги для пошуку нової роботи); *аутсорсинг* (англ. *outsourcing* – використання зовнішньої організації (постачальника) для обробки фінансових даних під час здійснення комерційних операцій; експорт послуг – аутсортинг ресурсів, аутсортинг процесів).

3. Назви осіб економічної діяльності (статус, професія, вид заняття): *аутсайдер* (англ. *outsider* – особа, що не постійно спекулює на біржі, біржовий спекулянт – непрофесіонал.); *джобер* (англ. *jobber*) – спекулянт на фондовій біржі, професійний біржовик. Джобер не має права виконувати функції брокера; *конмен* (англ. *conman* – шахрай, який не викликає довіри. Конмен зустрічається у всіх видах підприємництва).

4. Назви нових професій, що визначають становлення нової моделі економіки: *менеджер* (англ. *manager* – «управлінець»), *піар-менеджер* (англ. *PR manager* – фахівець зі зв'язків із громадськістю), *рієлтор* (англ. *realtor* – агент із нерухомості).

У сучасних умовах стрімкого науково-технічного прогресу спостерігається залучення наукових термінів у повсякденне мовлення. Найбільш уживані слова трапляються в газетних і журнальних статтях,

і часто без будь-яких пояснень. Варто зауважити, що для задоволення потреб мови з'являється багато додаткових слів. У багатьох іншомовних економічних поняттях в українській мові є еквіваленти: *import* (*import* – «ввезення»), *інфляція* (*inflation* – «знецінення грошей»), *ліміт* (*limit* – «обмеження»), *маркет* (*market* – «ринок»), *експорт* (*export* – «вивезення»). Замість слова «*провайдер*» можна вживати, і на практиці використовується, «*постачальник*», замість «*девелопер*» – «*забудовник*». Складність у тому, що в англійській мові дуже продуктивні утворення на *-or* і *-er*, які в українській мові вимагають не одного слова, а щонайменше двох (*banker* – не тільки «банкір», а й «банківська організація», «банк»; *realtor* – не тільки «агент з нерухомості», але й «агентство нерухомості»). Проте трапляються й випадки «усічення» термінів під час перекладу, наприклад, *balance sheet* – «баланс», *foreign exchange market* – «валютний ринок», *average adjuster* – «диспашер». Терміни поширилися внаслідок уживання, насамперед журналістами, а також перекладачами, які з об'єктивних причин транслітерують або дослівно перекладають (калькують) поняття.

Під час перекладу документів і матеріалів із різних сучасних сфер діяльності необхідно вирішувати широкий спектр лінгвістичних завдань, пов'язаних із наявністю так званих неологізмів. Під цим терміном розуміють різні лексико-семантичні новації: слова, словосполучення, що позначають нові предмети, явища й інші реалії, створені за словотвірними моделями певної іноземної мови. Неологізми можуть цілком природно викликати у процесі перекладу деякі труднощі, пов'язані як з відсутністю терміна в рідній нам мові, так і зі своєрідністю можливостей словотворення мови-оригіналу. Необхідно, зокрема, обґрунтовано й доцільно трансформувати іншомовні лексико-семантичні одиниці у відповідний вокабуляр української мови, а також розумно адаптувати їх у контексті конкретної тематики.

Треба зауважити, що перш ніж іншомовне слово увійде в українську мову, воно зазнає певних змін у мові-реципієнті, стаючи власне неологізмом. У кожній мові існують власні словотвірні традиції та моделі, за якими й формується більшість неологізмів. В англійській мові слід виділити деякі базові моделі.

1. Неологізми, сформовані на основі словотвірних суфіксів, префіксів, наприклад, суфіксів *-tion*, *-ism* для іменників; *-ize* для дієслів; префікса *de-* та інших.

Суфікс *-ism* продуктивний для утворень категорій у політології та економічній теорії, як-от: *brandalism* (розміщення на громадських та офісних будівлях зовнішньої реклами, яка зазвичай спотворює їхній

зовнішній вигляд); *enronism* (процес великомасштабного руйнування, часто через причини внутрішнього характеру).

Значна кількість дієслів-неологізмів утворюються з використанням суфікса *-ize*. Наприклад, *to calendrize* (складати календарний графік заходів); *to operationalize* (реалізовувати); *to productize* (перетворювати на товар, наприклад, послуги); *to dollarize* (про країну – переорієнтувати національну економіку на долар); *to genericize* (робити що-небудь поширеним або масовим товаром); *to enronize* (маскувати фінансові проблеми спритним шахрайством і неприкритою брехнею); *to socialize* (оприлюднювати що-небудь, наприклад, ідею, для виявлення ставлення до неї).

Найпоширенішим префіксом для утворення неологізмів є *de-*. Наприклад, *to de-proliferate* (швидко скорочуватися); *decrutment* (евф. звільнення); *to de-conflict* (урегулювати конфлікт); *to de-risk* (зменшувати ризик).

Серед інших словотвірних елементів – суфікс *-tion*: *floridazation* (збільшення частки населення пенсійного віку в будь-якому регіоні); суфікс *-ance*: *exceedance* (перевищення кількості); суфікс *-less*: *fabless* (про фірму – не мають власних виробничих потужностей для виробництва); префікс *dis-*: *to disclude* («не включати»); префікс *re-*: *re-purposing* (використання змісту видання у друкованій формі в електронній формі); *reskilling* («перепідготовка») тощо. Шляхом словоскладання в англійську мову увійшли такі слова, як *know-how* («технологія», «ноу-хау»); *desk time* (час, реально проведений службовцям між нарадами); *face-time* (час на особисте спілкування з керівництвом, підлеглими або клієнтами на протигагу спілкуванню телефоном, електронною поштою тощо); *just-in-time* (система поставок «точно у строк»); *downsizing* або *rightsizing* (оптимізація структури управління шляхом скорочення управлінських ланок).

2. Неологізми, сформовані на основі словотвірних способів англійської мови, шляхом складання основ, слів; *outsourcing* (використання зовнішнього ресурсу, передача організацією, на підставі договору, певних видів або функцій виробничої підприємницької діяльності іншій компанії, що працює в потрібній галузі), *copyrighting* («авторське право»), *globalization* («глобалізація»), *cybercrime* («інтернет-злочин»).

3. Неологізми, отримані у процесі переосмислення, набуття наявними поняттям нового значення. Наприклад, *empowerment* (наділення повноваженнями рядових співробітників), *to codify* (систематизувати інформацію), *skyscraper* (вертикальна лінія або рекламне оголошення на вебсторінці), *shadow* (приховане (тіньове) ціноутворення), *sheet* (бухгалтерський баланс).

4. Неологізми, утворені продуктивним в англійській мові способом абрєвіації, усічення. Наприклад, *VAT* (податок на додану вартість – Value Added Tax).

5. Певна кількість неологізмів, здебільшого дієслів, утворюються шляхом конверсії, трансформації синтаксичної ролі слів. Наприклад, *to patent* (запатентувати), *to version* (створювати нову версію чогонебудь), *to text* (друкувати текст), *to amazon* (здійснювати покупки на сайті Amazon.com), *to transfer* (здійснювати банківський переказ), *start-up* (запускати, «стартап-компанія» – нещодавно створена інноваційна організація, часто інтернет-компанія, проект).

6. Нерідко трапляються неологізми, які є евфемізмами – словами, що замінюють певні слова або вирази на більш доречні. Наприклад, *career-change opportunity* (замість «звільнення»), *opposition research* (замінює «пошук компромату»).

Досліджуваний матеріал уможливив розрізнення англїцизмів за ступенем новизни:

1) абсолютні неологізми: *авераж* (англ. *average* – «біржова операція»), *брейк-івен* (англ. *break-even* – «точка беззбитковості»), *аваль* (англ. *aval* – порука за векселем);

2) слова з відносною новизною, затребувані суспільством у зв'язку з комунікативною актуальністю: *приватизація* (англ. *privatization* – процес передачі державної власності у приватні руки); *ріелтор* (англ. *realtor* – фахівець у галузі нерухомості), *спонсор* (англ. *sponsor*), *офшор* (англ. *offshore*), *сток* (англ. *stock* – «запас», «зберігати на складі»), *кешбек* (англ. *cash-back* – «відстрочена знижка»), *сейл* (англ. *sale* – «розпродаж»), *шопінг* (англ. *shopping* – «похід по магазинах»), *дисконт* (англ. *discount* – «знижка»);

3) неологізми, які характеризують реалії сучасного життя: *бізнес* (англ. *business*), *демпінг* (англ. *dumping*), *брокер* (англ. *broker*), *клїринг* (англ. *clearing*).

Складнощі перекладу й розуміння неологізмів пов'язані зі стрімким розвитком науки й техніки в сучасному світі. На жаль, словники не встигають оновлюватися настільки ж стрімко, як з'являються нові слова в мові різних галузей знань. Неологізми – це нормальне явище в будь-якій мові, тому відсутність слова у словнику не повинна бути перешкодою під час перекладу. Перекладацька практика є джерелом збагачення лексичного складу мови. Неологізми перекладаються українською у два етапи:

– уточнення значення неологізму шляхом звернення до свіжих видань англійських тлумачних словників з урахуванням контексту й структури слова;

– здійснення перекладу з допомогою таких засобів української мови, як транскрипція, транслітерація, калькування, описовий переклад. Вибір способу перекладу неологізму залежить від низки таких суб'єктивних чинників, як досвід перекладача, стиль тексту тощо.

2. Функції англізмів, зреалізовані в українському економічному дискурсі (на матеріалі засобів масової інформації)

Англомовні запозичення в українській економічній пресі виконують різні функції. Незаперечним фактом є те, що мова вимагає введення нової лексичної одиниці за необхідності використання нового поняття, яке не має власного позначення в українській мові (*factoring* – *факторні операції*, *futures* – *ф'ючерси*). У такій ситуації запозичення виконують номінативну функцію, наприклад: «На Українській біржі відкрита торгівля **ф'ючерсними** контрактами на зернові культури. Особливість поставного **ф'ючерсу** в тому, що під час виконання контракту передбачається постачання зерна покупцю, водночас відбувається реальна зміна власника аграрної продукції» (Finance.ua, 10 серпня 2017 р.). «Сьогодні практично всі великі колекторські компанії пропонують своїм клієнтам кілька варіантів співпраці у сфері роботи із простроченими заборгованостями, – розповідає експерт колекторського агентства Verdict. – Основні з них це – **факторинг**, або викуп проблемних боргів, і робота за агентською комісією» («ВКурсе», 29 липня 2010 р.). Англомовне запозичення *factoring* передає спеціальне значення «факторні операції» для орієнтації фахівця з економіки у професійному просторі, водночас варто зазначити, що така функція запозичень, беручи участь у процесі пізнання економістами свого професійного простору, безпосередньо пов'язана з пізнавальною функцією мови.

Стрімкі зміни в економічній картині світу сприяють виникненню нових понять, явищ або ідей, водночас запозичені в українську чи інші європейські мови англіцизми дозволяють заповнити утворені лексичні лакуни й збагатити професійну мову економістів одиницями точної семантичної диференціації, наприклад: «Сьогодні, 26 травня, депутати Львівської міськради затвердили договір про реалізацію партнерського проекту «Вулиця для всіх – партисипативне планування вулиці у Львові». На цей проект передбачено витратити 80 тисяч євро, з яких 1 тисячу – на друк **флаєрів**» (ЗІК, 26 травня 2016 р.). У Росії з купюр у сто рублів вирішили зробити **флаєри** до Чемпіонату світу з футболу, що пройде у РФ з 14 червня по 15 липня 2018 р.» («Інформаційний акцент», 25 липня 2018 р.).

Англомовні запозичення в українській економічній пресі здатні виконувати розпізнавальну (ідентифікаційну) функцію, вказуючи на

певну приналежність комунікантів до професійної сфери економіки. Наприклад: *«На ринку Форекс є відомі **трейдеру**, які майже завжди отримують прибуток, і їх поточний стан обчислюється мільярдами. За даними різних аналітиків, кількість **трейдерів**, які мають невеликий дохід, або навпаки, невеликий збиток, приблизно однакова»* («Погляд», 24 січня 2018 р.). *«Міжнародний енерготрейдер з реєстрацією у Швейцарії, компанія DufEnergy, уперше поставив природний газ на адресу своєї дочірньої української компанії «Дюфенерджі Україна»»* (Finance.ua, 1 лютого 2018 р.).

Використання запозичень надає висловлюванню спеціального забарвлення професійної приналежності, і часто така лексика зрозуміла лише вузькому колу фахівців цієї сфери. Мова преси передусім орієнтована на масову передачу інформації, і це визначає умови певного комунікативно-прагматичного простору. Використання англіцизмів у сфері економіки дозволяє подати інформацію у зручній для адресата формі, зробити висловлювання придатнішим для позначення низки виробничих процесів і передати інформацію в межах професійної групи. У такому разі можна говорити про їхню комунікативну функцію: *«У столиці розпочався тиждень ділової доброчесності, що об'єднав бізнесменів, які прагнуть вести діяльність чесно та прозоро. Участь у першому дні тижня ділової доброчесності взяли керівник та **портфоліо-менеджер** наряду Демократичне врядування ПРООН в Україні Маркус Бранд, директор ЄБРР в Україні Шевкі Аджунер, повідомляє кореспондент Укрінформ»* (Укрінформ, 20 липня 2018 р.). Як показують ці приклади, уживання запозиченої лексики дозволяє виконати функцію інформування адресата, водночас лексема може бути незнайомою неспеціалістам цієї сфери.

Належність до певної професійної сфери передбачає визначений рівень компетентності, а також включає в себе знання професійної лексики. Економічна преса частково обмежує цільову аудиторію, але прагне встановити тісний контакт зі своїм безпосереднім адресатом. У такій ситуації актуалізується контактостановлювальна функція англійських запозичень в українську мову. Англійські терміни в тексті привертають увагу фахівців, це якимось чином зближує їх і сприяє встановленню більш тісного контакту. Водночас варто зауважити, що у професійному середовищі часто використовується спеціалізована лексика (професіоналізми, жаргонізми), яка приховує інформацію від людей, не обізнаних із реаліями цієї професійної діяльності, і дозволяє вступати в комунікацію, залишаючись незрозумілою.

Використання запозичень замість відповідних українських термінів здатне зробити мову в економічному дискурсі більш образною й емоційною, виконує функцію експресивності: *«Без урахування групи*

«Приват» у нас частка *“bad debts”* (погані борги) ТОП-5 бізнес-груп – це 82%. З «Приватом» – це 93%» («Економічна правда», 23 червня 2018 р.). «У 2012 р. європейські компанії списали 350 млрд євро у вигляді *“bad debts”*, що стало рекордним значенням, яке перевищує річні ВВП Австрії, Данії або Фінляндії» (Кореспондент.net, 13 травня 2013 р.). Такі приклади англomовного запозичення в економічному дискурсі показують іронічну оцінку описуваного явища.

Більшість розвинутих мов мають власну економічну термінологію, проте фахівці вважають за краще використовувати англomовні аналоги деяких понять, оскільки часто вони точніше висловлюють критичне ставлення до денотата. Використання в українській економічній пресі англіцизмів з евфемістичною функцією безпосередньо корелює з функцією експресивності, оскільки завдання евфемії – уникнути соціальних, міжособистісних конфліктів, комунікативної напруженості й некоректності. Евфемістична функція англіцизмів пов'язана із процесами, що відбуваються в соціумі. Евфемія має зв'язок з табу, будучи не тільки когнітивно-дискурсивним, але й соціокультурним феноменом, що демонструє зміни в цінностях різних культур. В економічному дискурсі ця функція регулярно реалізується у статтях, які стосуються малозабезпечених або занадто економних представників населення: «*Міжнародні авіалінії України* ввели новий тариф *low-cost* з додатковими обмеженнями і одночасно значно знизили ціни на авіаквитки на внутрішні і міжнародні рейси» («Економічна правда», 12 травня 2017 р.). Використання англіцизмів дозволяє подати явище в більш увічливій і коректній формі порівняно з українським еквівалентом. В європейських мовах, наприклад, для позначення осіб, яким за п'ятдесят, маркетологи й рекламисти використовують англomовні евфемізми: *Die Generation der “Best Agers”, Die Generation “Silver”, “Golden Customer”*. Це пов'язують із тим, що в Європі представники цієї вікової групи часто найбільш купівельноспроможні.

Запозичені англіцизми дозволяють виконувати функцію економії мовних засобів і з мінімальними мовними витратами досягти необхідного ефекту. Яскравим прикладом служать запозичення-акроніми й аббревіатури, які здатні передавати точне семантичне позначення: «*Якщо акціонери чогось не розуміють, вони йдуть, умовно кажучи, на курси й вчать, що таке P&L, cash flow тощо. Вони розбираються, як влаштований ринок, які технології існують, як подібні компанії борються зі своїми проблемами, які взагалі є бізнес-рішення і практики*» («Українська правда», 23 лютого 2016 р.). Такі запозичення, з одного боку, сприяють економії мовних засобів (замість українського словосполучення використовується одне слово англійською), але, з іншого боку, частіше вимагають пояснень для адресата, оскільки можуть бути неправильно

виглумачені або не зрозумілі. Цей факт також зумовлює великий ступінь їх використання в писемному мовленні.

Уживання англомовного запозичення дозволяє звузити значення лексичної одиниці, прив'язавши її до конкретного явища. У такому разі йдеться про виконання функції конкретизації значення для більш точного позначення явищ. Треба зазначити, що деякі англомовні запозичення в українській пресі здатні миттєво виконувати кілька функцій і можуть не тільки висловлювати професійну приналежність, але також нести в собі експресивність, сприяти мовній економії та смисловий точності. Усебічний аналіз характерних властивостей англомовного економічного дискурсу й пошук способів гармонізації ділового спілкування є надзвичайно важливим завданням гуманітарних досліджень. Велику увагу привертають до себе способи підвищення комунікативної ефективності економічного дискурсу, зокрема шляхом поповнення словникового складу професійним жаргоном²⁷.

Лексичні та фразеологічні англомовні запозичення являють собою основний інструмент розширення термінологічного фонду мови. З огляду на динаміку процесів, що відбуваються в суспільстві, поповнення лексико-фразеологічного фонду може розглядатися як еволюційна закономірність і мовна максима. Орієнтація представників великої частини європейських співтовариств на пріоритетне оперування англомовними професійними запозиченнями може сьогодні розглядатися як ключова специфіка сучасної мовної ситуації.

Отже, лексика запозичується для того, щоб дати назви новим об'єктам і поняттям, для яких немає назв у лексичному складі цих мов. Проте запозичення з культур-домінантів нерідко виявляються пов'язані з об'єктами й поняттями, які не асоціюються з культурними нововведеннями: причиною запозичення може стати «статус» нового слова, його «престижність».

Запозичення можуть мати двосторонній характер (коли дві мовні спільноти запозичують одна в одної), проте «частки» запозичень у таких випадках виявляються нерівними. Односторонні запозичення, з іншого боку, нерозривно пов'язані з поняттям культурного домінування, наслідком якого стає культурна дифузія. Так, наприклад, протягом ХХ ст. основним джерелом поповнення словникового запасу для більшості мов була англійська. Запозичення з американської культури здебільшого також є односторонніми.

Під час вивчення процесу запозичування професійної лексики з однієї мови в іншу зазвичай у дослідника виникають такі питання: як і чому відбувається запозичення з інших мов; з яких мов і в які вони

²⁷ Malyuga E., Tomalin B. English Professional Jargon in Economic Discourse. *Journal of Language and Literature*. 2014. Vol. 5. № 4.

запозичуються; як запозичення входять до системи інших мов. Процес адаптації починається тільки-но англійське слово потрапляє в іншу мову. Запозичений лексичний елемент насамперед адаптується на фонологічному рівні. На цьому рівні англійські фонемні замінюються на фонемні, властиві мові-реципієнту. Чотири можливі сценарії цього процесу прогнозує Р. Філіпович²⁸:

- 1) адаптація відповідно до вимови запозиченого слова;
- 2) інтеграція слова у фонологічну систему мови-реципієнта;
- 3) адаптація відповідно до написання й вимови як двох взаємопов'язаних чинників;
- 4) адаптація відповідно до проміжних змін, внесеними мовою-посередником (у випадках, коли запозичене слово вже є запозиченим в англійській мові).

Досліджуючи запозичення з англійської мови, необхідно пам'ятати, що англійський лексикон сам містить велику кількість запозичених слів, а отже, деякі слова запозичуються безпосередньо, тоді як певна частина нових слів переходять у мову в уже зміненій формі. Найчастіше це стосується міжнародних термінів і слів, наявних у багатьох мовах. Такі слова повністю інтегровані в систему англійської мови й функціонують у ній як питомі англійські лексичні одиниці.

ВИСНОВКИ

Особливе місце на сучасному етапі розвитку суспільства належить англіцизм в галузі економіки, що зумовлено розвитком соціально-економічних зв'язків і міжкультурної комунікації у світовому масштабі. Глобальні процеси модернізації науково-технічної бази також сприяють інтенсифікації взаємодії та взаємовпливу мов, неологізації лексичного складу. У сучасній українській мові функціонують слова на позначення нових реалій, частотність уживання яких перевершує частотність уживання питомих відповідників; значна кількість англіцизмів є незамінною. Під час адаптації іншомовні слова піддаються змінам, підпорядковуючись законам розвитку української мови, і ці процеси потребують подальших наукових досліджень.

Проведений аналіз англомовних запозичень як невід'ємного компонента професійної мови дозволив виділити їхні найважливіші функції в економічному дискурсі української мови. Виявлено такі функції англомовних запозичень, як: номінативна, розпізнавальна, комунікативна, контактовстановлювальна, функція мовної економії, конкретизації значення й експресивності, що включає в себе евфемістичну функцію. Динаміка суспільних процесів і пов'язане з

²⁸ Filipovic Rudolf. Semantic Changes in Adaptation of English Loanwords in Serbo-Croatian. *Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia*. № № 25–26. Zagreb, 1968.

ними поповнення лексико-фразеологічного складу мови змушує представників українських професійних співтовариств орієнтуватися на пріоритетне використання англомовних фахових запозичень. Дослідження показало, що, маючи досить обмежену сферу поширення, у певній комунікативній ситуації запозичення здатні виконувати одночасно кілька функцій, дозволяючи заповнити лексичні лакуни та збагатити професійну мову економістів лексичними одиницями точної семантичної диференціації. Здійснений аналіз не охоплює всі аспекти проблеми лексичних запозичень в економічному дискурсі, проте визначає перспективу цього мовознавчого напрямку.

АНОТАЦІЯ

Поряд із розширенням сфер використання спеціальної іншомовної термінології в галузях економіки, фінансів, комерційної діяльності тощо спостерігається поява запозичень-неологізмів. І ці процеси, звичайно ж, вимагають аналізу й узагальнення. З огляду на суспільну актуальність явищ запозичування й неологізації все більшого значення набуває вивчення особливостей англіцизмів в україномовній економічній комунікації. У роботі подано характеристику своєрідності процесу інтеграції новітніх англіцизмів (способи творення, особливості перекладу й засвоєння) в українську термінологію економічної галузі. Здійснено аналіз англомовних запозичень, регулярно вживаних у засобах масової інформації, визначено основні функції (номінативна, розпізнавальна, комунікативна, функція мовної економії, конкретизації значення й експресивності), які можуть одночасно зреалізовуватися ними в українському економічному дискурсі, дозволяючи заповнити лексичні лакуни й збагатити професійну мову економістів новими лексичними одиницями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Мовні зміни на тлі деколонізації та глобалізації. *Мовознавство*. 2001. № 3. С. 48–54.
2. Ажнюк Б. Слов'янські й неслов'янські запозичення в мові української діаспори. *Мовознавство*. 1998. № 2. С. 145–160.
3. Економічний словник: банківська справа, фондовий ринок : українсько-англійсько-російський тлумачний словник / Л. Алексеєнко та ін. Київ : Максимум, 2000. 529 с.
4. Архипенко Л. Особливості адаптації запозичень із німецької мови в систему української економічної термінології. *Одеський лінгвістичний вісник*. Спецвипуск, 2017. С. 26–29.
5. Ахманова О. Словарь лингвистических терминов. Москва : Советская энциклопедия, 1966. 606 с.

6. Ефремов Л. Сущность лексического заимствования и основные признаки освоения заимствованных слов : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Алма-Ата : Казахск. ун-т, 1959. 21 с.

7. Загородній А., Вознюк Г. Фінансово-економічний словник. Третє видання, доповнене та перероблене. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 844 с.

8. Ковальчук О., Романчук Д. Розвиток іншомовних запозичень в українській економічній лексиці. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія». 2013. Вип. 37. С. 149–151.

9. Костомаров В. Языковой вкус эпохи. Москва, 1994. 218 с.

10. Крысин Л. К определению терминов «заимствование» и «заимствованное слово». *Развитие лексики современного русского языка*. Москва : Наука, 1965. С. 104–116.

11. Лисенко О. Освоєння німецькомовних запозичень в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 179 с.

12. Майоров М. К вопросу о сущности лексического заимствования. Ученые записки 1-го Московского государственного института иностранных языков им. М. Горького, 1967. Т. 37. С. 196–235.

13. Мрозіцька У. Інтра- та екстралінгвістичні чинники розвитку мови-реципієнта (на матеріалі латинських запозичень в українській мові) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 18 с.

14. Навальна М. Динаміка лексики української періодики початку ХХІ ст. Київ : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. 328 с.

15. Огиенко И. Иноземные элементы в русском языке : История проникновения заимствованных слов в русский язык. Киев : Тип. Бондаренко и Гнездовского, 1915. 136 с.

16. Олійник А. Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2002. 20 с.

17. Онуфрієнко Г. Продуктивний іменник термінологічної деривації. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Проблеми української термінології». 2004. № 503. С. 71–74.

18. Пілецький В. Мовна самотність терміна. *Українська термінологія і сучасність* : збірник наукових праць. 2009. Вип. VIII. С. 49–54.

19. Розенталь Д., Теленкова М. Словарь-справочник лингвистических терминов. Москва : Наука, 1976. 543 с.

20. Сергєєва Г. Англійські запозичення в українській правничій термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків : Харківськ. держ. ун-т, 2002. 16 с.

21. Симонок В. Лексико-семантична рецепція іншомовної лексики в українській мовній картині світу : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Харків : 2002. 36 с.

22. Сорокин Ю. Развитие словарного состава русского литературного языка в 30–90-е годы XIX века. Москва ; Ленинград : Наука, 1965. 159 с.

23. Стецюк С. Англомовні запозичення в українській фінансово-економічній термінології. *Проблеми української термінології* : збірник наукових праць учасників XII Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012», Львів, 27–29 вересня 2012 р. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. С. 52–54

24. Стишов О. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації). Київ : Вид. центр КНЛУ, 2003. 288 с.

25. Українська мова : енциклопедія. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. 820 с.

26. Федорець С. Англійські запозичення в мові сучасної української реклами : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2005. 20 с.

27. Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование. *Новое в лингвистике*. Вып. 6. Москва : Прогресс, 1975. С. 344–382.

28. Чуєшкова О. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі (структурно-типологічний аспект) : дис. ... канд. філол. наук. Харків, 2002. 189 с.

29. Filipovic Rudolf. Semantic Changes in Adaptation of English Loanwords in Serbo-Croatian. *Studia Romanica et Anglica Zagrebiensia*. № № 25–26. Zagreb, 1968.

30. Malyuga E., Tomalin B. English Professional Jargon in Economic Discourse. *Journal of Language and Literature*. 2014. Vol. 5. № 4.

Information about the authors:

Arkhypenko L. M.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Studies and
Language Preparation of Foreign Citizens
Kharkiv National University of Economics named after Semen Kuznets
9a, Nauky ave., Kharkiv, 61000, Ukraine

Melnyk P. V.,

Master's Degree in Philology,
Member of Ukrainian Parliament,
Chairman of the Subcommittee on Coordination of European Union
Technical Assistance Programs and Cooperation with Euratom of the
Parliament Committee of Ukraine's Integration into the European Union
5, Grushevskogo str., Kyiv, 01008, Ukraine

POETIC IDIOSTYLE OF ERICH KÄSTNER

Bandurko Z. V.

INTRODUCTION

German literature has a lot of well-known movements and names, both in prose, and in poetry. One of them is the German-language lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity” or “Neue Sachlichkeit”, one of the leading movements of the cultural life in the Weimar Republic. The “New Objectivity” we define as a stylistic movement at the time of the Weimar Republic, which occupies the time period from 1924 to 1933. Its prominent representatives in the field of literature are M. Kaleko, E. Kästner (Kr.), J. Ringelnatz and others.

This literary movement the “New Objectivity” is characterized by the aesthetic features such as the focus on objective reality, pragmatism, factuality, documentary style, realistic themes and everyday language, which as a whole determine its acceptability as the object for linguistic and pragmatic analysis. The main techniques are: documentary style, report style, reportage, editing and precision. The attraction of non-literary spheres (for example, everyday and entertainment culture) and the media nature of literature (in the sense of integrating modern media, primarily cinema) are considered as common features of writing of the “New Objectivity”¹. The purpose of the literature of this movement is “theoretically exact, well-founded representation of facts”². In addition, the representation of the reality of the Weimar Republic, the daily world and the concerns of ordinary people is achieved through everyday speech, which is easy to understand for all readers: “documentation instead of fiction, reportage instead of a novel – these were <...> the main program and aesthetic principles of the literary “New Objectivity””³. All this is necessary for our investigation.

¹ See a review in: Бандурко З. Лінгвопрагматичні властивості німецькомовного лірико-поетичного дискурсу «Нової діловитості»: дис. ... канд філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2019. 325 с.

² Pankau J. Einführung in die Literatur der Neuen Sachlichkeit. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010. 144 S.

³ Mörchen H. Vorkriegszeit, Pubertät und Krieg in deutscher Provinz. Ernst Glaesers “Jahrgang 1902” als Roman wider Willen. *Neue Sachlichkeit im Roman: neue Interpretationen zum Roman der Weimarer Republik* / hrsg. von S. Becker und C. Weiss. Stuttgart, Weimar: Metzler, 1995. S. 112–118.

“New Objectivity” applies to all fields of literature. New literary forms and genres appear within the movement, including “*useful lyrics*” (“*Gebrauchslyrik*”). The latter we understand as a genre of lyrics, which poetic texts reproduce topical themes and issues; are written in a clear, accessible language, not burdened with heavy or significant artistic means; created with a variety of basic ideas, thematic content and structure; made in different genres, intended for any reader; are suitable for practical, reasonable and useful usage in everyday life; are composed with predominance of content over form, but with artistic expressiveness and aesthetic value.

At the same time, we consider the poetry of the “New Objectivity” as a part of the lyrical-poetical discourse, a subtype of artistic discourse. We define the *lyrical-poetical discourse* as a variety of speech-mental-communicative activity of the perception and the artistic representation of reality or the creation and artistic expression of the fictional reality as the whole world or some of its elements in a certain unity; a combination of linguistic creativity and communication of the author of the poetic text with its reader (the addresser with the addressee) that models cultural and linguistic universe of a certain age on the basis of the action of the poetic function of language, created by the usage of the different linguistic and stylistic means.

Thereafter, the lyrical-poetical discourse is a type of situational communication of a special kind, which is realized due to aesthetically marked language signs in a fascinate text that is integral in terms of structure and functioning.

The lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity” models the cultural and linguistic universe of the Weimar Republic. The lyrical-poetical discourse of each representative of the “New Objectivity” we consider as a part of the lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity”.

The **aim** of the paper is to describe linguistic and pragmatic features of the idiostyle of Erich Kästner.

The **object** of the scientific research is the idiostyle of Erich Kästner.

The **subject** – linguistic and pragmatic features of the idiostyle of Erich Kästner.

The **material** of the investigation is presented by the poetic texts of Erich Kästner in the total amount of 330 poetic texts.

The **methodology** of the article is based on the pragmapoetics, a linguistic branch, developing on the basis of integration of linguopragmatics and linguopoetics.

1. The main features of Erich Kästner’s poetry

In this paper we describe some features of Erich Kästner’s idiostyle. In idiostyle and in the lyrical-poetical discourse of each author we can find the representation of the author’s worldview, personified in language signs and personal manner of writing, which carries perlocutionary effect on the reader.

The term *idiostyle* is defined as “a set of deep mechanisms for creating a text space by a certain author, distinguishing him from others. In a narrower sense, *idiostyle* is concerned with a system of linguistic and stylistic means, typical for the creative manner of a certain language personality”⁴. At the same time, *idiostyle* is a combination of characteristic features in the vocabulary, sentence construction, their correlation with each other, the use of metaphors, comparisons, various speech features, or a conscious avoidance of all of these⁵.

We should note that Erich Kästner is an unsurpassed master of words and his poetic texts are characterized by fun and cheerfulness, humour and satire, are full of philosophy and aphorisms, as well as biographical features. Each poetic text, selected for analysis in our research, illustrates not only leading aesthetic characteristics of the movement, but also the communicative processes of the lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity”, embodies the author’s intentions, represents the illocutionary types of speech acts and can be considered from the point of view of linguopragmatic theories.

According to the scientists, E. Kästner’s poetic texts tell “about life in a modern big city, about unemployment and political indifference, about the disillusionment of evil youth and about the helplessness of the individual in the midst of political and economic hardship”⁶ with the humour, gaiety and cheerfulness, that reflects the aesthetic features of the movement the “New Objectivity”.

Among other things, E. Kästner’s poetic texts are biographical, because of certain statements and poetic texts (0,30%), which lead the reader to believe that the author is talking about events from his own life, particularly the titles of poetic texts. But in such cases we should not forget about the fictionality and lyrical “I” of the poet, like in the poetic texts “*Kurzgefasster Lebenslauf*” and “*Sergeant Waurich*”, for instance:

*Die Schule, wo ich viel vergessen habe,
bestritt seitdem den grössten Teil der Zeit.
Ich war ein patentierter Musterknabe.
Wie kam das bloss? Es tut mir jetzt noch leid.
Dann gab es Weltkrieg, statt der grossen Ferien.
Ich trieb es mit der Fussartillerie.
Dem Globus lief das Blut aus den Arterien.
Ich lebte weiter. Fragen Sie nicht, wie (Kr., “Kurzgefasster Lebenslauf”).*

⁴ Юріна Ю. Ідіостиль Олени Теліги : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Херсон, 2016. 194 с.

⁵ Парандовский Я. Алхимия слова. Петрарка. Король жизни / сост. и вступ. ст. С. Бэлы. Пер. с польского. Москва : Правда, 1990. 656 с.

⁶ Glaser H. Kleine Kulturgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert. München : Beck, 2002. 398 S.

In addition, sometimes E. Kästner uses his first or last name to refer to himself, personify or separate himself from the lyrical hero, to create the impression that the narrative is conducted in the third person, for example:

*Er sah mich ganz entsetzt die Hände falten
und sagte freundlich: "Kästner, wissen Sie,
warum die Tiere ihre Schnauze halten?"*

Ich schwieg. Und war verlegen wie noch nie (Kr., "Ein Hund hält Reden").

We also meet poetic texts, written by E. Kästner as if for himself, which convey "communication" with himself, so called "self-communication" like in the poetic texts "Sich selbst zum 40. Geburtstag", "Unsanftes Selbstgespräch", "Paralytisches Selbstgespräch", e.g.:

*Dreh dir den Kopf ab, falls du einen hast!
Auch ohne Kopf wirst du kein deutscher Denker.
Knüpf dich dezent an einen Lindenast.
Seit Zeile 5 wirst du davon nicht kränker <...>*

(Kr., "Paralytisches Selbstgespräch").

At the same time, one of the main features of E. Kästner's lyrical-poetical discourse are irony and satire. In particular, the title of the poetry collection "Doktor E. Kästners Lyrische Hausapotheke" conveys "the idea that literature as a poetically fixed soul culture could have quite practical use"⁷, because "words manifest a magical power that not only moves us forward intellectually, but also affects us in many ways in the depth of our soul"⁸.

We believe that E. Kästner's lyrical-poetical discourse is also characterized by aphorisms and his miniatures are a vivid manifestation of this, like "Das Verhängnis", "Die Grenzen des Millionärs", "Zusammenhänge", "Der Gegenwart ins Gästebuch", "Der Streber", "Moderne Kunstaussstellung", "Aucheine Auskunft", "Für Stammbuch und Stammtisch" and many others, for instance:

*Ein Mann, von dem ich wissen wollte,
warum die Menschen einander betrügen,
sprach: "Wenn ich die Wahrheit sagen sollte,
müßt ich lügen"* (Kr., "Auch eine Auskunft").

Freunde, nur Mut!

Lächelt und spricht:

*"Die Menschen sind gut,
bloß die Leute sind schlecht"* (Kr., "Für Stammbuch und Stammtisch").

⁷ Gerk A. Lesen als Medizin. Die wundersame Wirkung der Literatur. Berlin : Rogner & Bernhard, 2015. 317 S. (E-Book).

⁸ Ibid.

The distribution of ideas and themes in E. Kästner's poetic texts shows that poetic texts are mostly civil (50%) and philosophical (39,09%) lyrics, but although landscape (5,46%) and urban lyrics (4,24%).

2. Rhythmical and compositional structure of Erich Kästner's poetic texts

It should be pointed out that the rhythmical and compositional structure of E. Kästner's lyrical-poetical discourse demonstrates expressiveness and variety.

Types of composition and compositional techniques make up 39,70% of the total number of poetic texts, although the author's poetic texts are written mostly without their usage (60,30%). So, the composition of a certain poetic text is determined mainly by the features of the strophic structure. By the way, frequently is also a combination of various types of composition and compositional techniques within one poetic text (16,06%). However, the most frequent among their varieties are anaphoric composition (8,79%), refrain (6,36%), ring of the poetic text (5,15%) and compositional epiphora (1,82%).

In addition, the poetic text "Das Spielzeuglied" is a combination of two separate poetic texts, united by the same title. The poetic text "Die Maulwürfe oder Euer Wille geschehe" consists of three separate poetic texts. Some poetic texts are written in the form of a dialog, like "Belauschte Allegorie" and "Als die Synagogen brannten".

In E. Kästner's poetic texts we find also a displaced ring of the poetic text, in which repeated elements combine the first and penultimate verses, for instance, poetic texts "Kopernikanische Charaktere gesucht", "Prima Wetter", etc. An example is also the poetic text "Fachmännische Konsequenz", where the ring of the poetic text is formed by two winged Latin sayings, the second of which is a negative answer to the first question:

Cogito, ergo sum?

Mag sein! Doch die meisten sind dumm!

Drum

lautet des Fachmanns Befund:

Non cogitant, ergo non sunt! (Kr., "Fachmännische Konsequenz").

At the same time, the stanza ring has mostly single cases, as in E. Kästner's poetic text "Chor der Fräuleins":

Wir hämmern auf die Schreibmaschinen.

Das ist genau, als spielten wir Klavier.

Wer Geld besitzt, braucht keines zu verdienen.

Wir haben keins. Drum hämmern wir (Kr., "Chor der Fräuleins").

The refrain can be a separate sentence, utterance, one verse or take several verses etc., for example, in E. Kästner's poetic text "Der Streichholzjunge" the refrain is created by two verses:

*Streichhölzer! Kaufen Sie Streichhölzer!
Drei Schachteln zwanzig! / <...> /
Streichhölzer! Braune und schwarze Streichhölzer!
Drei Paar zwanzig <...>* (Kr., "Der Streichholzjunge").

We need to specify that some poetic texts of E. Kästner are written in a combination of traditional building and steps. This "is a logical continuation of the form of steps and aims at an even more detailed systematization and emphasizing of metrical and sense connections between the crushed parts of the verse"⁹, emphasizes poetic speech and meter, makes certain groups of words or parts of a single verse more phrasal, increases pauses, intensifies emotions. As scientists note, "in all cases when we catch a deliberate organization in the graphics, we can talk about the poetic meaning of the graphics, since everything, organized in poetry, is made significant"¹⁰. For example, in E. Kästner's poetic text "Belauschte Allegorie" the third verse of the quatrain is divided into three verses, maintaining the impression of a dialogue begun in the previous stanzas of the poetic text:

*B. Das mein ich. Die Geometrie ist vernünftig.
Da hilft kein Weinen. Da hilft kein Hauen!
Da hülfе nur eins.*

A. Und das wäre?

*B. Künftig
vielleicht keine Pyramiden mehr bauen* (Kr., "Belauschte Allegorie").

Another example is E. Kästner's poetic text "Aus der Deutschen Chronik", where the last verse of the six-row stanza is divided into two verses in order to draw more attention to them:

*Tags darauf ging folgende Erklärung
(zu der unterbliebenen Volksvermehrung)
der Regierung zu. Man las und sah:
"Storch hat sich dies Jahr nicht blicken lassen.
Unterzeichneter kann's auch nicht fassen.
Gruß an Seeger.*

Deutsches Volk GmbH" (Kr., "Aus der Deutschen Chronik").

The most frequent type of the strophic structure in E. Kästner's poetic texts is a quatrain of various types (50,61%). In addition, frequent is a

⁹ Назарець В. Особливості графічної організації вірша. *Волинь – Житомирщина: історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. Житомир, 2002. № 9. С. 197–200.

¹⁰ Лотман Ю. Анализ поэтического текста. Структура стиха. Ленинград: Просвещение, 1972. 272 с.

combination of different types of stanzas within a single poetic text (23,03%), five-row stanzas are significantly used (14,85%) and, to a lesser extent, six-row stanzas (5,46%).

By the way, the woven rhyme makes up the vast majority (49,40%), although the cross rhyme is also common in 35,76% of cases, and the adjacent and ring rhyme occur only in 3,94% of cases accordingly. There are also idle rhymes (3,33%) and ternary rhymes (2,12%). In addition, in the composition of a woven rhyme, we observe a predominant combination of n amounts of the cross rhyme and n amounts of the ring rhyme (4,24%).

We emphasize that E. Kästner's poetic texts are written in the silabotonic system (100%), where iambus is frequently used (20,91%), mainly five-foot (12,12%) and four-foot iambus (6,37%). However, poetic texts are written mainly by a combination of meter within one poetic text (78,79%), usually by a combination of two (37,88%), three (27,27%), four (6,68%) or five (5,45%) types of iambus, which conveys the depth of feelings and fragmentary thoughts of the author.

For example, in E. Kästner's miniature "Eine Mutfrage" each verse has a special verse size – one-foot, six-foot, two-foot and four-foot iambus. In the miniature "Was auch geschieht!" two-, three- and four-foot iambus are combined. This discrepancy in poetic metrics can convey the excitement, emotional state of the author or character, draw the reader's attention to significant verses by the content and meaning, for example, E. Kästner's poetic texts "Frau Großhennig schreibt an ihren Sohn", "Abschied in der Vorstadt" etc. At the same time, a sharp break of the meter can serve as an emotional amplification, a mean of emphasizing one's own opinion and so on, as in the poetic text "Repetition des Gefühls". For example, in the poetic text "Besuch vom Lande" the changeable verse size conveys the noise of Berlin, which is also the personification of the big city and accordingly depicts the noise in each big city.

We should note that the combination concerns mainly two ("Naßer November", "Misanthropologie" etc.), three meters within one poetic text of E. Kästner ("Das Herz im Spiegel", "Eine Feststellung", "Sich selbst zum 40. Geburtstag" etc.), although sometimes four meters ("Poesie rer. pol.", "Eine Spitzenleistung" etc.) or five meters ("Der Streichholzjunge", "Die junge Dame vorm Sarggeschäft", "Le dernier cri" etc.) are used simultaneously, sometimes even in greater quantity and quality ("Brief an ein Brachtexemplar", "Wer hat noch nicht? Wer will noch mal?", "Die Fabel von Schnabels Gabel", "Berlin in Zahlen" etc.).

In addition, in some poetic texts of E. Kästner we observe various variations of meter. These are: a clear schematic arrangement ("Helden!", "Jardin du Luxembourg", "Gruß aus den Bergen", "Höhere Töchter im Gespräch" etc.), interchange ("Der schöpferische Irrtum", "Maskenball im

Hochgebirge”, “Präzision”, “Bescheidene Frage”, “Der Pechvogel” etc.), gradation (“Monolog eines Blinden”, “Trost” etc.), a frame of meters (“Wenn im Turm die Glocken läuten”, “Kalenderspruch”, “Doppelter Saldo” etc.), a decrease (“Trotz allem”, “Die Grenzen des Millionärs”, “Es läuten die Glocken”, “Der Gegenwart ist Gästebuch” etc.), a sharp decrease or break of the meter (“Monolog mit verteilten Rollen”, “Der Herr ohne Gedächtnis”, “Mißtrauersvotum”, “Tagebuch eines Herzkranken” etc.), mismatch of the meter of only one or more verses for the entire poetic text (“Salto mortale”, “Was das Volk begehrt”, “Mitleid und Perspektive”, “Der letzte Anzug” etc.).

But the discontinuity of thoughts does not violate the meter in E. Kästner’s poetic text “Die Hummer marseillaise”. At the same time, the author is identified with the character, so the entire poetic text presents the character’s speech.

It should be pointed out that some of E. Kästner’s poetic texts contain identical stanzas or parts of stanzas, thus they are similar to each other and emphasize the difference between separate verses, i.e. certain thoughts of the author, for example, poetic texts “Das Spielzeuglied”, “Le dernier cri”, “Die scheintote Prinzessin”, “Doppelter Saldo”, “Keiner blickt dir hinter das Gesicht (Fassung für Beherzte)”, “Keiner blickt dir hinter das Gesicht (Fassung für Kleinmütige)”.

We believe that a change in the meter, strophic structure and rhyming confirms the aesthetic principles of the “New Objectivity”, conveys the fluidity and fragmentary thoughts of the author or emphasizes the importance of separate thoughts, at the same time it increases the perlocutionary effect.

3. Speech acts and implicatures in the poetic texts of Erich Kästner

In this paper we distinguish *referential speech acts*, which correlate nominative units with the real or imaginary world and belong to a certain illocutionary type¹¹.

In poetic texts of E. Kästner’s lyrical-poetical discourse we distinguish the following illocutionary types of referential speech acts: assertives, directives, expressives, quesitives, commissives and contactives. All types of referential speech acts are implemented in the lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity” at the level of a single utterance (as a micro utterance) and/or at the level of the entire poetic text (as a macro utterance) due to a certain linguistic and stylistic means and in various types of artistic

¹¹ Merilai A. Pragmapoetics as literary philosophy. *Interlitteraria*. Tartu, 2007. № 12. P. 379–392.

communication (vertical(between the author and the reader) or horizontal (between the characters)).

At the level of utterance assertives are mainly used (86,88 and 64,98%), but a certain part is occupied by directives (5,55 and 8,86%) and contactives (6,86 and 9,28%). On the other hand, expressives are mostly implicit (0,56 and 3,38%), while commissives are slightly represented (0,15 and 0,84%). We allocate quesitives only in horizontal communication (12,66%).

E. Kästner's poetic text "Übers Verallgemeinern" is formed by two assertives (statements) and in addition to aesthetic pleasure, makes the reader think about what exactly this poetic text is about (philosophical reflections on the search for truth) and (not)agree with the author's statement:

Niemals richtig.

Immer wichtig (E. Kästner, "Übers Verallgemeinern").

Directives can be, for example, a part of rhythmical and compositional structure. They may start or end the poetic text:

Rumpf vorwärts beugt! Es will dich einer treten!

Und wenn du dich nicht bückst, trifft er den Bauch.

Du sollst nicht fragen, was die andern täten!

Im übrigen: die andern tun es auch <...>

Geh vor den Spiegel! Freu dich an den Farben,

die man dir kunstvoll in die Rippen schlug!

Die Besten waren 's, die an Tritten starben. –

Rumpf vorwärts beugt! Genug ist nicht genug! (Kr., "Die Tretmühle");

serve as a refrain:

Geh nur weiter. Bleib nicht stehen.

Kehr nicht um, als sei's zuviel.

Bis ans Ende musst du gehen <...>

Sind's Buketts für sanfte Riesen?

Geh nur weiter. Bleib nicht stehn <...>

Folge folgsam dem Begleiter.

Bleib nicht stehen. Geh nur weiter.

Denn das Jahr ist dein Gesetz (Kr., "Der Oktober");

or as anaphoric composition:

Spielt hübsch mit Sand und backt euch Sandgebäck!

Ihr seid so fern und trotzdem in der Nähe,

als ob man über einen Abgrund weg

in einen fremden bunten Garten sähe.

Spielt brav mit Sand und baut euch Illusionen!

Ihr und wir Alten wissen ja Bescheid:

Man darf sie bauen, aber nicht drin wohnen.

Ach, bleibt so klug, wenn ihr erwachsen seid (Kr., “Die Großeltern haben Besuch”);

create a compositional ephiphora:

*Nun hebt das Jahr die Sense hoch
und mäht die Sommertage wie ein Bauer.*

Wer sät, muß mähen.

Und wer mäht, muß säen.

Nichts bleibt, mein Herz. Und alles ist von Dauer <...>

Nichts bleibt, mein Herz. Bals sagt der Tag Gutnacht.

*Sternschnuppen fallen dann, silbern und sacht,
ins Irgendwo, wie Tränen ohne Trauer.*

Dann wünsche Deinen Wunsch, doch gib gut acht!

Nichts bleibt, mein Herz. Und alles ist von Dauer (Kr., “Der August”) etc.

In some cases the author asks a question and gives an answer. We consider such rhetorical questions as a speech act of maintaining contact with the addressee, a subtype of a contactive speech act, and the answer to them as an assertive (statement), like in this example:

Wem zwölf genügen, dem ist nicht zu helfen.

Wie sah er aus, der dreizehnte von zwölfen?

Der Frühling müßte blühen in holden Dolden.

Jasmin und Rosen hätten Sommerfest.

Und Äpfel hingen, mürb und rot und golden,
im Herbstgeäst <...> (Kr., “Der Dreizehnte Monat”).

As an example of expressives we give an excerpt from the poetic text “Patriotisches Bettgespräch”, where due to the speech act outrage, a subtype of expressive, the author expresses disagreement with the result of statistical calculations that only misleads people:

*Auftausend Deutskekämenwohl pro Jahr
gerade 19 Komma 04 Kinder.*

04! Und so was hält der Mann für wahr! (Kr., “Patriotisches Bettgespräch”).

An example of the quesitivespeech act is E. Kästner’s poetic text “Als die Synagogen brannten” where the speech act a problematic question, a subtype of a quesitive, reflects a wish of the addresser to know the answers to his questions, the addressee does not know:

Der junge SA-Mann:

Wo steckt Jehova nun, der nie verzeiht?

Ist er, Adresse unbekannt, verzogen?

Der alte Jude:

Gibt’s einen Gott, gibt’s auch Gerechtigkeit.

Wenn’s keinen gibt, was braucht es Synagogen?

(horisontal communication, Kr., “Als die Synagogen brannten”).

At the same time, among the speech acts at the level of the poetic text dominate assertives (92,43%) (for example, poetic text “Große Zeiten”), although there are directives (3,33%) (poetic text “Die dritte von rechts”), expressives (3,03%) (poetic text “Hotelsolo für eine Männerstimme”) and to a lesser extent contactives (1,21%) (poetic text “Wieso warum?”). Quesitivs and comissivs are not established.

The most often used speech acts at the level of the poetic text in the lyrical-poetical discourse of E. Kästner are assertives. For example, poetic text “Die Entwicklung der Menschheit” depicts how a person has developed in the course of existence on the planet, starting with life in the forest and ending with life in a big city. The author is of the opinion that people have not changed in their essence, they only change the world around them. E. Kästner, by the way, emphasizes that people, despite scientific and technical progress, still remain the same monkeys:

*Einst haben die Kerls auf den Bäumen gehockt,
behaart und mit böser Visage.
Dann hat man sie aus dem Urwald gelockt
und die Welt asphaltiert und aufgestockt,
bis zur dreißigsten Etage.*

*Da saßen sie nun, den Flöhen entflohn,
in zentralgeheizten Räumen.
Da sitzen sie nun am Telefon.
Und es herrscht noch genau derselbe Ton
wie seinerzeit auf den Bäumen.*

*Sie hören weit. Sie sehen fern.
Sie sind mit dem Weltall in Fühlung.
Sie putzen die Zähne. Sie atmen modern.
Die Erde ist ein gebildeter Stern
mit sehr viel Wasserspülung <...>*

*So haben sie mit dem Kopf und dem Mund
Den Fortschritt der Menschheit geschaffen.
Doch davon mal abgesehen und
bei Lichte betrachtet sind sie im Grund
noch immer die alten Affen (Kr., “Die Entwicklung der Menschheit”).*

At the same time, the second largest type of illocutionary speech acts at the level of the entire poetic text is directives. Directive speech act is illustrated by E. Kästner’s poetic text “Die zwei Gebote”, where the author urges the reader not to forget about death, but also to love life, to live life, no matter what, as if it is one of the commandments, which creates an allusion to the Bible:

*Liebe das Leben, und denk an den Tod!
Tritt, wenn die Stunde da ist, stolz beiseite.
Einmal leben zu müssen,
heißt unser erstes Gebot.
Nur einmal leben zu dürfen,
lautet das zweite (Kr., "Die zwei Gebote").*

Expressive speech acts occupy a small part in comparison with speech acts assertives and directives, for example, E. Kästner's poetic text "Abschied in der Vorstadt" conveys the longing of separation from the beloved:

*Wenn man fröstelnd unter der Laterne steht,
wo man tausend Male mit ihr stand <...>
Wenn sie, ängstlich wie ein Kind, ins Dunkel geht,
winkt man lautlos mit der Hand.*

*Denn man weiß: man winkt das letzte Mal.
Und an ihrem Gange sieht man, daß sie weint.
War die Straße stets so grau und stets so kahl?
Ach, es fehlt bloß, daß der Vollmond scheint <...>*

*Plötzlich denkt man an das Abendbrot
und empfindet dies als gänzlich deplaciert.
Ihre Mutter hat zwei Jahre lang gedroht.
Heute folgt sie nun. Und geht nach Haus. Und friert.*

*Lust und Trost und Lächeln trägt sie fort.
Und man will sie rufen! Und bleibt stumm.
Und sie geht und wartet auf ein Wort!*

Und sie geht und dreht sich nie mehr um <...> (Kr., "Abschied in der Vorstadt").

An example of the implementation of the speech act contactive is E. Kästner's poetic text "Conditio sine qua non", where the poet wants to know how is his beloved, since only then he will know how he feels. This question is an "indispensable condition" for his existence, as already the winged Latin saying in the title hints:

*SeufzendschreibtihrderPoet:
"Bist Du heute guter Dinge?
Wenn ich wüßte, wie's Dir ginge,
wüßte ich, wie mir es geht" (Kr., "Conditio sine qua non").*

Summing up, we note that the predominance of speech acts assertives at the level of the entire poetic text confirms the superiority of the content of

poetic text over its form and the main aesthetic features of the movement, in particular factuality and appeal to objective reality.

Implicatures are considered as a component of the meaning of the addressee's utterance, which includes what was meant and what was not said¹². As you know, G. Grice compared the meaning of what is said (the literal meaning, the meaning of the sentence), and the meaning of what the addressee meant, what he intended to convey to the interlocutor (non-literal meaning), that is, explicature and implicature, accordingly¹³.

The term *trigger*¹⁴ we understand as a speech mean of intending the implicature by the addressee, aimed at activating the implicature in the minds of communicants and it's deduce by the addressee.

The most frequent in poetic texts of the lyrical-poetical discourse of the "New Objectivity" are implicatures, which are performed on the basis of the separate utterances. Triggers of implicatures are linguistic and stylistic means, a variety of their combination and their clarity allows the reader to perform the implicature, at the same time serves as a mean of implementing the author's aesthetic intention, as well as the main aesthetic, linguistic and stylistic features of the poetry of the "New Objectivity". At the same time, a certain mean prevails.

The most common triggers of implicatures in E. Kästner's lyrical-poetical discourse are ambiguity, irony, syntactic parallelism, metaphor, allusion, comparison, types of composition and compositional techniques, but we consider irony, ambiguity, metaphor and comparison to be typical for his idiosyle.

For example, the syntactic parallelism determines not only the melodic and aesthetic expression, but also strengthens the metaphorical implicatures:

Die Erinnerung ist eine mysteriöse

Macht und bildet die Menschen um.

Wer das, was schön war, vergißt, wird böse.

Wer das, was schlimm war, vergißt, wird dumm (Kr., "In memoriam memoriae")

(+> *Man soll sich an alles erinnern und nichts vergessen* +> *ERINNERUNG ist UMBILDUNG*).

In addition, in the poetic texts of the lyrical-poetical discourse of the "New Objectivity" we distinguish implicatures based on periphrases, aimed

¹² The Handbook of Pragmatics / ed. by L. Horn, G. Ward. Oxford : Blackwell, 2006. 864 p.

¹³ Сусов И. Лингвистическая прагматика. Винница, 2009. 272 с.

¹⁴ In: Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1988. XIV, 345 p. ; Clyne M. Transference and triggering: Observations on the language assimilation of postwar German-speaking migrants in Australia. Den Haag : Martinus Nijhoff, 1967. XIX, 149 p.

at accurately reflecting reality, drawing attention to important facts, events or famous persons, etc., for example:

*Den unlösbaren Knoten zu zersäbeln,
gehörte zu dem Pensum Alexanders.
Und wie hieß jener, der den Knoten knüpfte?*

Den kennt kein Mensch.

(Doch sicher war es jemand anders)

(Kr., “Über den Nachruhm oder Der Gordische Knoten”)

(+> *Der Gordische Knoten* +> *Alexander der Große* +> *Der König Gordios*).

The most frequent type of implicature in the lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity” is metaphorical, the trigger of which is a metaphor:

Junge Dichter

sind strenge Richter.

Später sind sie dann mitleidiger

und werden Verteidiger (Kr., “Aggregatzustände”).

(+> *Junge Dichter wollen alles ändern und verbessern wie Richter* +> *Ältere Dichter verteidigen die Wirklichkeit*);

Wir spielen Harfe auf den eignen Nerven (Kr., “Geständnis einiger Dichter”)

(+> *MENSCH ist HARFE* +> *Die NERVEN der Menschen sind die SAITEN einer Harfe* +> *Wir reizen uns selbst*).

At the same time, implicatures based on allusion and reminiscence demonstrate a combination with other linguistic and stylistic means, emphasizing the aesthetic appeal of poetic texts, for example, an allusion to Symphony № 9, the last Symphony of L. Van Beethoven:

Dumeine Neunteletzte Sinfonie! (Kr., “Nachtgesang des Kammervirtuosen”)

(+> *Du (meine Geliebte) bistfürmicheine Sinfonie* +> *Du bist nur einzige, letzte Geliebte*).

The triggers of implicatures in the poetic texts of the lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity” at the level of the entire poetic text are both types of composition and compositional techniques, in particular in combination with a variety of linguistic and stylistic means, which increases their expressiveness and perlocutionary effect. For example, the beginning and title of E. Kästner’s poetic text “Kennst Du das Land, wo die Kanonen blühen?” is at the same time an allusion to the poetic text “Minion” from the novel by J. von Goethe “Wilhelm Meisters Lehrjahre”, a ring composition and partially a refrain, and actualize such a chain of implicatures:

Kennst Du das Land, wo die Kanonen blühen?

Du kennst es nicht? Du wirst es kennenlernen!

(Kr., “Kennst Du das Land, wo die Kanonen blühen?”)

(+> *Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen? +> Du kennst das Land, wo die Kanonen blühen +> Dieses Land ist Deutschland +> Deutschland ist militarisiert*).

In many cases we observe a combination of various linguistic and stylistic means that perform implicatures.

In particular, in the poetic text of E. Kästner “Happy end, d.h. Ende gut” the implicature is based on periphrasis and rhetorical exclamation, as well as on the basis of foreign words, which is indicated in the title of the poetic text and reproduced in the poetic text with the help of antithesis, forming the word play and conveying irony:

Wennzweizum Schlussickriegen, spricht:

Ende gut – allers chlecht! (Kr., “Happy end, d.h. Ende gut”).

(+> *Das ist gut, dass alles schon zu Ende ist +> Alles am Ende ist schlecht*).

The triggers of implicatures on the level of the entire poetic text are any linguistic and stylistic means in different combinations, but frequently is the predominance of a certain mean. In addition, in E. Kästner’s poetic text “Das Eisenbahngleichnis” a sense of constant movement, a metaphor of travel, and a metaphorical implicature are created and performed throughout the poetic text through repeats and refrains:

Wir sitzen alle im gleichen Zug

und reisen quer durch die Zeit. / <...> /

Wir fahren alle im gleichen Zug

und keiner weiß, wie weit. / <...> /

Der Zug, der durch die Jahre jagt, / <...> /

Der Zug fährt langsam und hält still. / <...> /

Der Zug fährt weiter, er jagt durch die Zeit,

und keiner weiß, warum. / <...> /

Wir reisen alle im gleichen Zug

zur Gegenwart in spe. / <...> /

Wir sitzen alle im gleichen Zug <...> (Kr., “Das Eisenbahngleichnis”).

(+> *ZUG ist LEBEN +> Das Leben ist eine Reise durch die Zeit +> Keiner weiß, wohin das Leben geht, wie lange es dauern wird, welches Ziel es hat*).

So, irony, ambiguity, metaphor and comparison are typical triggers of implicatures in E. Kästner’s lyrical-poetical discourse.

CONCLUSIONS

In conclusion we note that the German-language lyrical-poetical discourse of the “New Objectivity” or “Neue Sachlichkeit” is one of the leading movements of the cultural life in the Weimar Republic and Erich Kästner is one of its representatives.

Erich Kästner is an unsurpassed master of words and his poetic texts are characterized by fun, cheerfulness, humour, irony and satire, are full of philosophy and aphorisms, as well as biographical features. In the features of Erich Kästner's idiosyncrasy we can find the representation of the author's worldview, personified in language signs and personal manner of writing, which carries perlocutionary effect on the reader.

By the distribution of ideas and themes E. Kästner's poetic texts are mostly civil and philosophical lyrics, but although landscape and urban lyrics.

The rhythmical and compositional structure of poetic texts of E. Kästner's lyrical-poetical discourse demonstrates expressiveness and variety. The author's poetic texts are written mostly without usage of types of composition and compositional techniques, so, the composition of a certain poetic text is determined mainly by the features of the strophic structure. The most frequent are anaphoric composition, refrain, ring of the poetic text and compositional epiphora, as well as a combination of various types of composition and compositional techniques within one poetic text.

The most frequent type of the strophic structure in E. Kästner's poetic texts is a quatrain of various types. In addition, frequent is a combination of different types of stanzas within a poetic text. The woven rhyme makes up the vast majority, although the cross rhyme is also common.

We emphasize that E. Kästner's poetic texts are written in the syllabotonic system, where iambus is frequently used. However, poetic texts are written mainly by a combination of meter within one poetic text, which conveys the depth of feelings and fragmentary thoughts of the author.

At the level of utterance assertives are mainly used, but a certain part is occupied by directives and contactives. Expressives are mostly implicit and commissives are slightly represented. We allocate quesitives only in horizontal communication. Among the speech acts at the level of the poetic text dominate assertives, although there are directives, expressives and to a lesser extent contactives.

The typical triggers of implicatures in E. Kästner's lyrical-poetical discourse are irony, ambiguity, metaphor and comparison.

SUMMARY

The article is dedicated to the investigation of the idiosyncrasy of Erich Kästner, based on his poetic texts. Poetic texts of Erich Kästner are characterized by fun, cheerfulness, humour, irony and satire, are full of philosophy and aphorisms, as well as biographical features, they are mostly civil and philosophical lyrics, but although landscape and urban lyrics. The rhythmical and compositional structure of poetic texts demonstrates expressiveness and variety, because they are written mostly without usage of

types of composition and compositional techniques, so, the composition of a certain poetic text is determined mainly by the features of the strophic structure. The most frequent are anaphoric composition, refrain, ring of the poetic text and compositional epiphora, as well as a combination of various types of composition and compositional techniques within one poetic text. The most frequent types of the strophic structure in E. Kästner's poetic texts are a quatrain of various types and a combination of different types of stanzas within a single poetic text. The woven rhyme makes up the vast majority, although the cross rhyme is also common. Poetic texts are written mainly by a combination of meter within one poetic text, but iambus is most frequently used. At the level of utterance assertives are mainly used, but a certain part is occupied by directives and contactives; at the level of the poetic text dominate assertives, although there are directives, expressives and to a lesser extent contactives. Irony, ambiguity, metaphor and comparison are typical triggers of implicatures for E. Kästner's idiostyle.

REFERENCES

1. Бандурко З. Лінгвопрагматичні властивості німецькомовного лірико-поетичного дискурсу «Нової діловитості»: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2019. 325 с.
2. Лотман Ю. Анализ поэтического текста. Структура стиха. Ленинград : Просвещение, 1972. 272 с.
3. Назарець В. Особливості графічної організації вірша. *Волинь – Житомирщина* : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. Житомир, 2002. № 9. С. 197–200.
4. Парандовский Я. Алхимия слова. Петрарка. Король жизни / сост. и вступ. ст. С. Бэлзы. Пер. с польского. Москва : Правда, 1990. 656 с.
5. Сусов И. Лингвистическая прагматика. Винница, 2009. 272 с.
6. Юріна Ю. Ідіостиль Олени Теліги: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Херсон, 2016. 194 с.
7. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. Cambridge: Cambridge University Press, 1988. XIV, 345 p. ; Clyne M. Transference and triggering: Observations on the language assimilation of postwar German-speaking migrants in Australia. Den Haag : Martinus Nijhoff, 1967. XIX, 149 p. DOI: 10.1075/itl.2.06van.
8. Gerk A. Lesen als Medizin. Die wundersame Wirkung der Literatur. Berlin : Rogner & Bernhard, 2015. 317 S. (E-Book).
9. Glaser H. Kleine Kulturgeschichte Deutschlands im 20. Jahrhundert. München : Beck, 2002. 398 S.
10. Merilai A. Pragmapoetics as literary philosophy. *Interlitteraria*. Tartu, 2007. № 12. P. 379–392.

11. Mörchen H. Vorkriegszeit, Pubertät und Krieg in deutscher Provinz. Ernst Glaesers "Jahrgang 1902" als Roman wider Willen. Neue Sachlichkeit im Roman: neue Interpretationen zum Roman der Weimarer Republik / hrsg. von S. Becker und C. Weiss. Stuttgart, Weimar : Metzler, 1995. S. 112–118.

12. Pankau J. G. Einführung in die Literatur der Neuen Sachlichkeit. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2010. 144 S.

13. The Handbook of Pragmatics / ed. by L. Horn, G. Ward. Oxford : Blackwell, 2006. 864 p. DOI: 10.1002/9780470756959.

Information about the author:

Bandurko Z. V.,

Candidate of Philological Sciences,

Lecturer at the Department of Germanic and Romanic Philology

Kherson State University

27, University str., Kherson, 73000, Ukraine

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ ХУДОЖНЬОГО СВІТУ ТОПОСУ МІСТА У ТВОРАХ Т. ШЕВЧЕНКА: ПРОЄКЦІЇ І РЕФЛЕКСІЇ УРБАНІЗМУ

Боклах Д. Ю.

ВСТУП

Семіосфера міста втілюється в певному топосі, що окреслює часопросторові координати для відтворення його географії, ландшафту в синкретичній єдності із внутрішнім світом героїв та авторською візією предметного світу. Місто являє собою предметну єдність мови форм та історії стилю, які наявні в усьому життєвому плінні культури людства¹. Місто – конструкція, що має околицю й пов'язана з певною просторовою експансією в системі «людина – місце – людина». Місто – не житло людей, а психічна істота з настільки ж тривалим і багатим минулим, у якій ніщо раз виникле не зникає без видимого сліду, у якій початкові фази розвитку продовжують існувати поряд з останніми². Місто, на нашу думку, уже самостійно виступає окремим простором у часі – топосом. Місто набуває рис топосу, простору з динамічно змінними топологічними й метричними параметрами. Характеристиками міського топосу є динамічність і мінливість, хаотичність ландшафтних та архітектурних особливостей, експансія, відсутність чітко вираженої структури³.

Л. Демська-Будзуляк зазначає, що «місто досить багато привертало уваги реалістів, таких як Панас Мирний та І. Франко. Але їхнє місто – це передусім «пожирач людських доль»⁴. Натомість відчутно іншу репрезентацію міста бачимо в Т. Шевченка як представника «старшого» покоління реалістів. Аналіз міста в українській літературі середини XIX ст. неможливо уявити без постаті Т. Шевченка.

¹ Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / ред. В. Матешук. Москва : Мысль, 1998. Т. 2. С. 93.

² Фрейд З. По ту сторону принципа насладения. Тотем и табу. «Я» и «Оно». Неудовлетворенность культурой. Харьков : Клуб семейного досуга, 2014. С. 157.

³ Туркина В. Город как «топос». *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия «Философия. Социология. Право»*. 2009. Вып. № 7. Т. 57. С. 79.

⁴ Демська-Будзуляк Л. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія «Філологія»*. 2009. Т. 118. Вип. 105. С. 15.

Уважаємо за необхідне доповнити це твердження дослідниці тим, що розуміння ставлення «класичного» покоління українських реалістів до міста буде неповним без М. Гоголя, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка, П. Куліша і, безперечно, Т. Шевченка. Топос міста стає невіддільним елементом української літератури, починаючи із середини ХІХ ст. Особливо інтенсивно він упроваджувався в епоху реалізму й натуралізму, коли міська культура ставала складником психології літературного героя⁵.

Говорячи про топос міста в реалістичній літературі середини ХІХ ст., варто виділити окремих локальний міський текст творчості Т. Шевченка, адже він містить унікальні матриці відображення урбаністичного буття та міських реалій у різних часових і проблемно-тематичних аспектах. Зважаючи на це, дослідження семіозису міського часопростору творів Т. Шевченка постає актуальним аспектом шевченкознавства, тому що топос міста презентує комплекс індивідуальних, особистісно-психологічних, семіотико-символічних параметрів зображення міста.

1. Концептосфера часопростору міста: рецептивний аспект літературознавства

Місто увиразнює часопросторову експансію в системі людини й цивілізації. Навколишня дійсність, ландшафт утворюють у тексті своєрідну сферу взаємопов'язаних елементів. Розглядаючи літературну урбаністику Шевченкових творів, послуговуватимемося поняттями «топос міста», «хронотоп міста», «локус міста».

Поняття «топос» започатковане із часів античності у філософії та риториці. У філософії це поняття було введене Протагором Абдерським (прибл. 480–410 рр. до н. е.) і детально розроблене Аристотелем («Топіка», «Риторика»). А. Артеменко і Я. Артеменко зазначають, що проблема топосу у філософії («Фізика» Аристотеля, «Закони» Платона) пов'язана зі сферою онтології, де поняття «топос» формується як система ознак і властивостей конкретного місця як чинника, що впливає на властивості й функційне призначення речі⁶. Тому, за словами М. Карповця, без розуміння генези «аристотелівського топосу місто не може існувати як реальність»⁷.

⁵ Демська-Будзуляк Л. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія «Філологія»*. 2009. Т. 118. Вип. 105. С. 11.

⁶ Артеменко А. Онтологія топосу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2014. Вип. № 15. С. 84–85.

⁷ Карповець М. Місто як світ людського буття : монографія. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. С. 84–85.

У літературній модифікації Е. Курціуса топос, з одного боку, позначає стійкі схеми, вислови, які поширилися в античній літературі завдяки засадам риторики, з іншого боку, топосу притаманні параметри часопросторової усеприсутності⁸. Така дефініція поняття залишається актуальною і в теорії літератури, хоча в літературній урбаністиці «топос» модифікується як зовнішній (відкритий) простір, необмежений функційними полями (Ю. Безхутрий, О. Боронь, А. Булгакова, І. Вихор, М. Калиняк, І. Козлик, І. Лисенко, І. Ткаченко, Н. Тодчук, В. Фоменко та ін.).

І. Вихор упевнена, що, з одного боку, топос міста відображає реальні топографічні ознаки міста, з іншого – відповідно до ідейно-естетичних візій автора трансформується в картину міста як упорядкований простір⁹.

Топос міста – це предметно-атрибутивний світ відтворення природно-архітектурного ландшафту урбаністичного середовища, який стає культурно-цивілізаційним універсумом буття героїв, реалізуючись крізь домінанти локусів у часі, що мають втілення в художньому творі крізь семіотику міського тексту.

Вагомими в розпізнаванні структури міста є елементи, виокремлені із загального змісту, що розкривають темпоральні особливості соціального життя міста й допомагають відтворити його топографію¹⁰. Такими елементами топосу можуть виступати локуси. Під локусом розуміємо будь-який уведений у художній текст автором простір, що має видимо / умовно окреслені межі території (вулиця, будинок, кімната, сад, ганок). Рецепція локусу створюється завдяки суб'єктивному баченню героєм конкретного місця в часовій ретроспекції з відсиленнями до досвіду, пам'яті.

Локальною частиною топосу міста також є хронотоп, у якому простір і час згущуються, стаючи художньо зримими, а просторова структура хронотопу ніби вплітається у плин часу й історії крізь призму світу окремих локусів, зосереджених у мікроструктурі самого хронотопу, що водночас є локусами міста. Локус міста означає вузьку атрибутивно-определену дію в часі, а хронотоп поєднує ці локальні дії в одне структурне, просторове й смислове ціле у складі топосу міста.

⁸ Курціус Е. Європейська література та латинське середньовіччя. Львів : Літопис, 2007. С. 92–123.

⁹ Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця XIX – першої половини XX ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2011. С. 66.

¹⁰ Богданова О. Топографічний образ міста у прозі М. Хвильового та романі «Берлін. Александерплац» А. Дьобліна. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія «Іноземна філологія»*. 2014. Вип. 126. Ч. 1. С. 32.

Топос міста – психологема автора й героя, де перший існує в метафізичних глибинах часопросторових координат дійсності, а останній ретранслює суб'єктивні погляди об'єктивної дійсності. К.Г. Юнг визначає психологеми як надзвичайно давню архетипічну структуру¹¹, яка собою створює сферу підсвідомості й чуттєвого досвіду, де внутрішній світ, психіка людини шукають опору, черпають натхнення в іманентному середовищі. Архетип і топос міста є важливим структуротвірним чинником мислення автора, а смислове значення «місця» зумовлене тим, що воно є активним учасником творчого процесу, існує і у творі, і поза ним¹².

Часопросторові координати художньої моделі урбаністичного світу утворюють топос міста, який, виходячи з міркувань Ю. Лотмана, може бути точковим, лінарним і об'ємним¹³.

Точковий топос має закрити організацію і вживається в тексті як окремих топонім без істотного розгортання стратегії локусів-психологем (дія відбувається в межах одного смислового просторового континууму). Точковий топос характерний для поезії, де автор, уживаючи певні топоніми, не вдається до деталізації їхньої структури, але вони відчутно несуть ідейно-тематичний, смисловий аспекти відтворення.

Лінарний топос заданий у координатах розвитку подій, де герой входить у дію в певних локусах із докладним відтворенням предметно-атрибутивного світу міста. Лінарний топос містить суттєву просторову стратегію в зображенні локусів-психологем, які поєднані сюжетним лінійним ланцюгом розгортання подій.

Об'ємний топос міста визначається горизонтальною та вертикальною спрямованістю континууму одночасно, репрезентуючи міський топос як містку конструкцію в часі, на відміну від площинного часопростору, що характеризується горизонтальною або вертикальною спрямованістю й репрезентує надвеликі простори (наприклад, топос неба, топос степу, топос України, топос Землі, топос країни тощо).

2. Моделі структурної організації топосу міста в поезії та ліро-епосі: специфіка організації чуттєвих інтенцій часопростору

Семантичну модель міського поетичного топосу, на думку І. Вихор, варто розглядати в часовій локалізації його предметно-смислових ознак¹⁴, які, з одного боку, утворюють часопростір архітектури й цивілізації, модусів дійсності, з іншого – чуттєвий простір.

¹¹ Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев, 1996. С. 343.

¹² Доній Т. Архетипи і топоси постмодерністської поезії України та США : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Київ, 2018. С. 43–44.

¹³ Лотман Ю. Избранные статьи : в 3-х т. Таллин : Александра, 1992. Т. 1. С. 414.

¹⁴ Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2011. С. 66.

Топос Путивля з переспівів Т. Шевченка «Слова о полку Ігоревім» («Плач Ярославни») відтворює епоху Київської Русі XII ст. Путивль стає містом страждання й переживання ліричної героїні Ярославни, де лінійний час згущується, тісно йдучи ыз простором, утворює точковий топос просторової одночасності подій. Путивль віддзеркалює і часові рамки подій, що сталися далеко за межами міста. Топос міста розкриває діапазон просторового континууму всієї Руської землі, яка переживає разом із Ярославною тяжкий бій русичів, а в місті видніється локус валу та брами: «І плаче, плаче Ярославна / В Путивлі на валу на брамі»¹⁵. Топосом Путивля створюється драматичний, психологічний просторовий континуум крізь переживання ліричної героїні. Тому, на думку М. Гайдеггера, психічне, душевне в найширшому сенсі, хоч і не маючи ознак протяжності, характеризується просторовістю, усе-таки перебуває у просторі¹⁶.

Ліро-епічна поема Т. Шевченка «Гайдамаки» репрезентує цілу палітру українських міст і малих містечок разом із козацько-селянським національно-визвольним повстанням на Правобережній Україні в 1768–1769 рр. проти гніту Речі Посполитої. Міста й містечка у творі втілюють точковий простір топосу, що має гранично обмежену організацію у просторі та вживається в тексті у вигляді окремих топонімів без істотної локалізації розміщення конкретних подій у часі. Вузловими для побудови історичного простору в поемі «Гайдамаки» є численні топоніми¹⁷, тому саме вони визначають у творі історичне тло та зміну ключових подій. Чигирин – місто, де зосереджується вся козацька честь і сила українського народу. Топос міста має зв'язок із духами славних прашурів-козаків, уособлюючи сакрально-містичний сенс і народну звिताгу водночас: «Кругом святого Чигрина / Сторожа стане з того світу, / Не дасть святого розпинать»¹⁸. Історичне заворушення показано в ракурсі народного бунту, домінантним явищем є стихія вогню, що стає образом духовної енергії, відтак сприймається як деміург, який виходить із сонця, а тому він співвідноситься, з одного боку, із променем сонця і блискавкою, а з іншого – із золотом¹⁹: «Горить Сміла, Смілянщина / Кров'ю підпливає. / Горить Корсунь,

¹⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 343.

¹⁶ Хайдеггер М. Прологомени к истории понятия времени. Томск : Водолей, 1998. С. 131.

¹⁷ Боронь О. Поетика простору в творчості Тараса Шевченка : монографія. Київ : Агентство «Україна», 2005. С. 88.

¹⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847. С. 155.

¹⁹ Кирило Х. Словарь символов. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2010. С. 297.

горить Канів, / Чигирин, Черкаси; / Чорним шляхом запалало»²⁰. Просторовий континуум поеми репрезентований емотивно й віддзеркалює історіософські погляди письменника, а часові та просторові відображення топосів деталізуються, хоча й мають точковий характер, зберігається чітка система топологічних відношень.

Архетипіка простору в поемі-містерії «Великий льох» просякнута мотивами топосів Переяслава, Батурина, Берестечка, Канева, Парижа, Москви, які несуть суттєве сюжетотворче навантаження, утворюючи точковий часопростір. Топоси міст у творі урізноманітнені мотивом свого роду «гри» у конфігураціях історії, що подаються в ракурсі вільно, відтак часопросторовий потік рецепції цих топосів ускладнюється, бо вони розташовані у тканині твору хаотично. Крізь топоси міст у поемі «Великий льох» автор створює своєрідний текст історії України, а самі міста кодують у собі глибинну інформацію націософських поглядів письменника. Топос Переяслава зосереджував головне багатство українського народу – волю, яку названо «крамом», а тому місто втілює останнє пристанище української волі, яку так необережно проміняв Б. Хмельницький на Московський патронат: «Крав Богдан крам. / Та повіз у Київ, / Та продав злодіям / Той крам, що накрив»²¹. Топос Берестечка постає як нагадування про криваву битву Б. Хмельницького з польською армією в червні 1651 р. і зраду татарського хана Іслама Гірея III. Топос Берестечка – місто втраченої надії на перемогу у визвольній боротьбі.

Поезія «Чигрине, Чигрине» ретранслює точковий топос історичного міста, де тривалий час вирішувалася доля України. Чигирин – топос минушини, який стає свідком і персоніфікованим учасником невдалих визвольних змагань українського народу. Доля колишньої козацької столиці Б. Хмельницького в уяві Т. Шевченка асоціюється з долею всієї України. Топос Чигирини стає символом занедбаного героїчного минулого, сумних картин новітнього для автора сучасного, уособлює втрату національної волі, самостійності, яку символізують руїни міста: «Чигрине, Чигрине, / Все на світі гине, / І святая твоя слава, / Як пилина, лине»²².

У поемі «Варнак» старий дід-спокутник оповідає про «диво дивне», а святе місто Київ стає другим Єрусалимом – точковим топосом перевтілення і надії на спокуту. Місто втілює ідею християнського всепрощення крізь метафізичний простір: «Дивлюся, / Мов на небі

²⁰ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 161.

²¹ Там само. С. 318.

²² Там само. С. 254.

висить / Святий Київ наш великий. / Святим дивом сяють / Храми Божі,
ніби з самим / Богом розмовляють»²³.

На точковий топос Петербурга натрапляємо в поезіях «О люди! Люди небораки!», «Якось-то йдучи уночі», «Кума моя і я» Т. Шевченка, які презентують вузький просторовий спектр відтворення атрибутики міста. Поезія «О люди! Люди небораки!» відтворює кліматично прохолодну картину нічного Петербурга, яка зображена з натуралістичними подробицями. Нева уособлює локус безнадії для ліричного героя, що спостерігає подію прощання вихованців дитячих притулків з імператрицею Олександрою Федорівною в Петропавлівському соборі, демонструючи «скорботу народну». У центрі поезії «Якось-то йдучи уночі» – локуси Двірцевої набережної міста – Нева, Зимовий палац та інші палати, що візуалізуються вночі. Ліричний герой бачить два ліхтарі Невських воріт Петропавлівської фортеці, розташованої на березі Неви, які ніби примушують його схаменутися і знову повернутися до болючих роздумів над несправедливим устроєм життя, над паразитичним способом буття царату. Ліричний герой поезії «Кума моя і я» блукає вулицями Петербурга, немов лабіринтом: «Кума моя і я / В Петрополіськiм лабіринті / Блукали ми – і тьма, і тьма»²⁴. Місто у свідомості героя утворює заплутану комбінацію ходів, де все просякнуте духовною порожнецю. Герої хочуть потрапити в «піраміду», щоби віднайти істину, повноту буття: «Ходімо, куме, в піраміду, / Засвітим світло»²⁵.

У поемі «Сон» («У всякого своя доля») Петербург проходить крізь рецепцію ліричного героя в мареві, сні. К.Г. Юнг стверджує, що аспект особисто несвідомого будь-якого явища відкривається нам у снах, у яких воно має вигляд символічного образу²⁶. Аспект особисто несвідомого начала постає перед нами в образі завуальованого героя-п'янички, який бачить у тлі сну символічну площину топосу Петербурга в різних часових ракурсах: побудова міста реєстровим козацтвом, царювання Петра I, Катерини II (локус пам'ятника Петру I), мордування гетьмана Полуботка (локус Петропавлівської фортеці), апогей деспотизму Миколи I (локуси Зимового палацу, вулиці, розпутьтя) та ін.

Місто для героя постає з висоти пташиного польоту, де Петербург залишається семантично незмінним із різних ракурсів – із неба та землі:

²³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 76.

²⁴ Там само. С. 371.

²⁵ Там само.

²⁶ Юнг К.Г. Подход к бессознательному. *Человек и его символы* / К.Г. Юнг и др. Санкт-Петербург : Б. С. К., 1996. С. 19.

«У долині, мов у ямі, / На багнищі город мріє; / Над ним хмарою чорніє / Туман тяжкий»²⁷. Семіотичний код Петербурга – прагматичний уклад локусів-психологем, які взаємодіють як мертві відбитки духовно порожнього простору: «Дивлюся: / Палати, палати / Понад тихою рікою; / А берег ушитий / Увесь каменем»²⁸.

Домінантою Петербурга, за словами М. Анциферова, є характер його «кристалізуючого» ядра. Генеза Петербурга полягає в тому, що він будувався як місто-фортеця²⁹. Ліричний герой чітко бачить «кристалізуюче ядро Петербурга» – палац, верхівку дзвіниці, фортецю, пам'ятник Петру I. Усі зазначені локуси Петербурга, говорячи словами Е. Гуссерля, становлять замкнену в собі єдність, яка тягнеться в нескінченну єдність універсуму природи й цивілізації, що має універсальну просторово-часову форму³⁰. Проте така єдність тільки фізична, у творі вона позбавлена одухотвореного начала.

М. Еліаде стверджує, що профанний простір вирізняє від сакрального саме відсутність Духу³¹. Петербург пристосований лише як топос для життя владної верхівки за відсутності духовної сфери: «Церкви, та палати, / Та пани пузаті»³². Ліричний герой бачить справжнє паразитичне процвітання панства в Зимовому палаці на тлі секуляризованої та профанної моделі буття апологетів царату. *Omne malum ex urbe* для ліричного героя йде з монструозного центру – палацу імператора. Локус пам'ятника Петру I відтворено в динаміці, він втілює саркастичний ідеал правителя з ніщими вчинками та культом воячини, псевдодосконалості.

«Центр» Петербурга презентовано локусом дії в палаці імператора та навколишніх спорудах міста, а простір «периферії» позначено баченням життя пересічних людей у локусі міської вулиці. Топос Петербурга лінійний, бо події розгортаються в ряді структурних локусів, та об'ємний водночас, оскільки заактуалізована опозиція зображення «верх – низ», коли герой потрапляє до міста («небо», «палац», «центр») та бачить весь спектр простору («мов у ямі», «вулиці», «периферія»). Топос окреслено в ширині (наповнення локусу

²⁷ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 271.

²⁸ Там само. С. 274.

²⁹ Анциферов Н. Пути изучения города как социального организма. Ленинград : Сягтель, 1926. С. 119.

³⁰ Гуссерль Э. Избранные работы / сост. В. Куренной. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. С. 300.

³¹ Элиаде М. Окультизм, колдовство и моды в культуре. Киев : София ; Москва : ИД «Гелиос», 2002. С. 152.

³² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 271.

смыслами й атрибутами), довжині (кількість локусів), висоті (опозиція «верх – низ»).

Петербурзька містерія зникає із приходом ранку. У просторі «периферії» герой бачить убогих людей, які потерпають від царського свавілля, заробляючи собі на життя: «Розлетілись, розсипались, / Сонечко вставало / Уже вбогі ворушились, / На труд поспішали»³³. Опозиція «низу» у Т. Шевченка – семантично «чиста». Однак навіть сонце як символ тепла, затишку не здатне розвіяти нищий світ Петербурга, не перестають існувати його чорні діри як зловісний макрокосмос, які всмоктують у себе пересічних людей.

Поетія «У Вільні, городі преславнім» репрезентує міський текст, у якому виразно простежується історична архітектоніка відтворюваної місцевості топосу Вільно. Першу частину поезії можна назвати документально-історичною, тому початкові строфи поезії ніби «втягують» у фрагмент простору історії Литви першої половини ХІХ ст., який створюється за допомогою локусів Віленського університету, Острої брами. Подія розгону «бакалярів» у Т. Шевченка «За те, що шапки не ламали / У Острій брамі»³⁴ набуває переосмислення, бо насправді їх розігнали за те, що брали участь у Листопадовому повстанні 1830–1831 рр. проти російського царату. Друга частина поезії зображає душевні переживання, внутрішній світ трагічного кохання юнака й дівчини-жидівочки у всій його суперечності. Локус міської вулиці та воріт підкреслює атмосферу жаданої зустрічі й романтики: «Тільки заходилась / <...> І вночі спустилась / До студента на улицю. / І де б утікати, / А вони – звичайне, діти – / Любо ціловатись / Коло воріт заходились»³⁵. Локуси Вільно зберігають, з одного боку, суспільно-політичну ситуацію в місті 1830–1831 рр. (Віленський університет, Остра брама), а з іншого – відтворюють психологічні колізії ліричного героя, нав'язані «почуттєвою драмою» закоханих – юнака й дівчини іншого віросповідання (локуси будинку, урочища Закрет, ріки Вілії), зображуючи часову всеприсутність і семантичну навантаженість, тому топос Вільно втілює лінійний простір. У поезії натрапляємо на поетику художнього паралелізму – драматичну синхронізацію історичних подій і трагічних обставин почуттєвої драми закоханих.

Топос Єрусалима (поема «Марія») окреслений завдяки побудові детального простору міста, що має локалізацію життя та хресного

³³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поетія 1847–1861. С. 276.

³⁴ Там само. С. 162.

³⁵ Там само. С. 163.

шляху Месії. У творі біблійні місцевості чітко впізнавані, наділені високою семіотичністю, тому й породжують інформаційно насичені зорові уявлення³⁶. Локус синагоги презентує початок місіонерської діяльності Месії серед іудейського народу, а тому це «святе місце» Божого просвітлення для людства, сакральний всесвіт Єрусалима. Локуси яру, криниці надають рустикального відтінку міському топосу, який сповнюється атрибутами народної символіки. Натрапляємо в часопросторі на локуси гір Сіон, Єлеон та Голгофа, що стають виразниками сакрального світу міста. Автор презентує Сіон як найвищий вияв Божої благодаті. Локус гори Єлеон виступає неповторним місцем концептуалізації духовного пошуку Месії. Голгофа – місце страти героя, на яке натрапляємо в авторському баченні подій без дії в часі на горі та локалізації подій: «Пішла [Марія] тиняться попідтинню, / Аж поки, поки не дійшла / Аж до Голгофи»³⁷. Локус місця страти не має конкретної деталізації, оскільки він візуально відчутний у передвісті трагічних подій і пов'язаний з образом Діви Марії. Топос Єрусалима, попри створення семіосфери есхатологічної міфологеми, позбавлений негативного зображення, але не позбавлений катастрофічних очікувань. Топос міста в поемі є об'ємним і лінарним водночас, бо герої потрапляють у життєві ситуації, а організація часопростору відзначається опозицією структурних елементів: «верх» («сакральне»: Єлеон, Сіон, Голгофа) і «низ» («профанне»: ярмарок, вулиця, яр).

3. Онотологічні модули топосу міста у прозі: своєрідність антропологічного виміру

Особливо широке розкриття топосу міста бачимо у прозописемі, бо «епічна форма вільна в розпорядженні часом і місцем – тут більше свободи, ніж у драмі»³⁸.

Топос Переяслава в повісті «Близнецы» презентується кризь рецепцію міста автором-оповідачем, що детально описано, але увагу акцентовано на розташуванні міста, яке «издали кажется в тумане, но над городом из тумана выходила белая осьмиугольная башня, увенчанная готическим зеленым куполом с золотой главою»³⁹.

³⁶ Клочек Г. Поетика візуальності Тарса Шевченка : монографія. Київ : Академвидав, 2013. С. 208.

³⁷ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 326.

³⁸ Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе. Москва : Прогресс, 1976. С. 537.

³⁹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 17.

Водночас увагу зосереджено на історичних подіях, що відбувалися в місті та його околицях (місце вбивства безневинного князя Бориса, Тарасова ніч 1630 р. тощо)⁴⁰. Детальний опис топосу Переяслава дає змогу простежити життя міста в часовому вимірі кілька століть тому з огляду на ландшафт, будівлі, які стають віддзеркаленням історії міста. Переяслав має сакральне значення, оскільки місто постає як пам'ятник духу народу. Завдяки змішуванню часових і просторових пластів хронотопу твору Т. Шевченко досягає наближення, унаочнення історичних епізодів минулого⁴¹, що дає змогу інтерпретувати топос Переяслава крізь рецепцію ландшафту як палімпсесту історії, який стає «місцем» розгортання «сучасного» життя для героїв твору. Переяслав відтворюється без конкретного улокування життя героїв, а радше стає простором архітектурних локусів міста (Вознесенський собор, Успенська церква й ін.), що мають семіотичне значення простору «своїй давнини» у часовому вимірі до життя сотника Сокири на хуторі поблизу міста. Герой-оповідач бачить ніби, «как алмазы, горят переяславские храмы Божии, и один из них ярче всех сверкает своею золотою головою. Это собор, воздвигнутый Мазепою»⁴². Ландшафтна забудова Переяслава стає мапою історії, візуалізація міста у просторі «здалеку» пов'язана із баченням рівнини, засіяної житом та історичними могилами, тому місто утворює лінійний простір.

Комунікативний дискурс організації поетикального нарративу відтворення топосу міста в повісті «Близнець» зосереджено навколо гомодієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації, який веде оповідь від першої особи та проєктує предметний і духовний семіозис Києва в лінійному часопросторі подій.

Семіозис топосу Києва постає у проєкції «минулого» й «сучасного» для автора-оповідача. Топос міста подано в ретроспекції оповідачем подій, які безпосередньо відбувались у Києві. У центрі топосу – життя Никифора Сокири й названого сина Саватія в координатах лінійного простору, а також візія оповідача, який ніби міметично відтворює географічну мапу Києва, апелюючи до власних ретроспективних спогадів. Однак за такою «маскою пасивності» приховано глибокі інтенції розуміння метафізики й сакрального ландшафту Києва, що свідчать про активізацію внутрішнього ества героя, яке співвідносне із Шевченковим alter ego. У повісті йдеться про навчання Никифора

⁴⁰ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 487–488.

⁴¹ Новик О. Історична ретроспектива в повісті Тараса Шевченка «Близнець». *Волинь – Житомирщина*. 2010. № 21. С. 131.

⁴² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 109.

Сокири в київській бурсі, але для героя найістотнішою стала зустріч із відомими людьми того часу: «Иваном Левандою, Григорием Гречкою и тогда уже философом Григорием Сковородою»⁴³. Виходячи з міркувань Є. Андроса, проблема людського буття – це проблема співбуття людей⁴⁴, яке генерує міжособистісні зв'язки городян, героя. Київ уособлює простір навчання, якісних змін, важливих зустрічей, розвитку. Григорій Гречка стає духовним наставником Никифора, провідником у багаторівневий світ знань, таїнств і складнощів життя міста, розкривши талант «голосу архангельського». Як стверджує Л. Вирт, індивід у середовищі міста досягає певної емансипації, свободи від особистого й емоційного контролю з боку інших⁴⁵. Почуття, симпатія – невід'ємні складники індивідуального простору життя Саватія у великому місті: «В Киеве, бывало, гуляя перед вечером в саду по большой аллее, встретит он красавицу, – так холодом и обдаст его, и он, ошеломленный, долго стоял на одном месте»⁴⁶. Юнацьке захоплення стає нетривалим, це лише одна зі спроб побудувати особисте життя, адже герой наприкінці своїх «інтимних роздумів» інтуїтивно впевнений, що вони з незнайомкою не пара. Інтуїція, на думку А. Бергсона, рухається у процесі самого життя⁴⁷, але вона – рушій розвитку, чуттєва спроба змін. Саватій захоплено спостерігає за панорамою вечірнього міста, він глибоко емоційно сприймає світ його локальних місць, йдучи від Хрещатика до свого помешкання; герой будує геопоетичний маршрут локусів. Помітною є проблема самотності героя в тенетах великого міста, натомість це не пригнічує його, а, навпаки, актуалізує імпульс самовдосконалення й пізнання нового. Для Саватія Київ – місто самоствердження, де він реалізує свій інтелектуальний потенціал, стаючи лікарем.

Топос Києва презентує відверто комедійно-побутову дію, спроектовану ретроспективним баченням оповідача, у локусі тогочасного контрактного ярмарку про купівлю полковником Миколою Свічкою всього шампанського вина перед початком ярмаркових святкувань. Відтворене комічне дійство на Подолі зображує світсько-розважальний бік життя мешканців Києва того часу,

⁴³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. С. 18.

⁴⁴ Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / відп. ред. В. Г. Табачковський. Київ : Наук. думка, 2004. С. 162.

⁴⁵ Вирт Л. Урбанизм как образ жизни. Москва : Strelka Press, 2018. С. 25.

⁴⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 74.

⁴⁷ Бергсон А. Творческая эволюция. Москва : ТЕРРА – Книжный клуб ; Канон-пресс-Ц, 2001. С. 259.

показує своєрідність, оригінальність задуму старого полковника щодо проведення міських бенкетних святкувань. Тим самим автор за допомогою художнього опису міського колориту оживлює Київ, надаючи відтінку «міської метушливості», «незвичайності», створює його осередком дозвілля й торгівлі, показуючи побутовий рівень життя мешканців.

Автор-оповідач генерує своєрідні ностальгічні рефлексії у відображенні міських реалій цивілізаційно-природного світу: «Чаще всего я лелею мое старческое воображение картинами золотоголового, садами повитого и тополями увенчанного Киева»⁴⁸. Кожен суб'єкт, рефлексуючи, вибудовує світ специфічно, цей світ – досвід суб'єкта, який залежить тільки від його пізнання⁴⁹. Життєвий досвід наратора повертає його до важливих місць пам'яті середовища міста, а пам'ять – це річка, яка завжди тече назад (П. Коельйо), оживлюючи особистісні інтенції героя-оповідача, актуалізує квінтесенцію його буття у просторі міста. Картина пейзажної ностальгії в рецепції наратора змінюється настроєм суму й доповнюється авторською візією церковної легенди про Андрія Первозванного, який освятив місцевість території сучасного Києва. Місто, за словами Я. Поліщука, відкривається як тайнопис, як код із минулого, зашифрований літопис минувшини⁵⁰. Авторські рефлексії глибоко закорінені у свідомість оповідача, а тому роздуми про Київ набувають історіософської глибини, де місто уособлює мудрість віків, навіюючи інтенції сакральної міфологеми – Другого Єрусалима, тому Київ корелює з іконічною системою пам'ятки⁵¹. На думку Д. Лихачова, «простір – своєрідне сприйняття вічності. Час закріплюється у просторових формах»⁵², відтак Київ – «вічне місто», місто злиття часопростору й буттєвого досвіду поколінь у гетерогенну єдність.

Наратор органічно вводить у площину топосу міста сакральний локус місцевості Києво-Печерської лаври, що для нього є особливим місцем душевної рівноваги: «Кто, посещая Киево-Печерскую лавру, не отдыхал на типографском крыльце, про того можно сказать, что был в

⁴⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 109.

⁴⁹ Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред. А. Грицанов. Минск : Книжный дом, 2003. С. 429.

⁵⁰ Поліщук Я. Ревізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. С. 11.

⁵¹ Левицький В. Наснага та моторошність «іного краю»: урбанізм у літературних творах Тараса Шевченка. *Слово і час*. 2015. № 3. С. 33.

⁵² Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Москва : Наука, 1979. С. 279.

Киеве и не видал киевской колокольни»⁵³. Крізь локус лаври Київ символізує місто, де реалізується духовність людини й де людина здатна посередництвом вдавання до «святих воспоминаний» найбільшим чином явити свою велич і свою самотність⁵⁴. Типографський ганок відкриває мальовничий краєвид на Київ та Задніпров'я, а дзвіниця – атрибут божественного Духу міста, пройнятий естетизмом архітектури, тому для оповідача це важливий елемент у зображенні координат індивідуального простору буття.

Людина в топосі – найвища форма й вимір осмислення географічних об'єктів часопростору, крізь які протікають онтологічні й екзистенційні проєкції життя. Топос Києва стає ідилічним містом людського буття, культури, архітектури, естетики й величі духу площинного топосу України, який закодовано в метафізичних глибинах художньої унікальності твору.

Відтворюючи художню матрицю топосу Петербурга в повісті «Музыкант», Т. Шевченко використовує прийом листа, у якому й зображено столицю імперії крізь призму безпосереднього бачення атрибутики головним героєм. Цей художній прийом дає змогу досягти всебічності, цілісності та об'єктивності у відтворенні часопростору міста. На думку С. Гетьман, у повісті «Музыкант» художній час нерозривно пов'язаний із простором⁵⁵, і тому саме завдяки цій бінарній єдності утворюється лінійний топос Петербурга.

Петербург відразу конструюється на початку як місто «втрати» здоров'я, рівноваги крізь локус Петропавлівської лікарні, оскільки музика Тарас, приїхавши до столиці, раптово занеджує. Оживлює картину простору лікарні природний локус саду, що уособлює місце відпочинку людини, її єдності зі стихією природи. Простір саду розширює образ лавки, що символізує місце зустрічі Тараса Федоровича з акторкою Тарасевич. Петербург для Марії Тарасевич – місто реалізації таланту, творчої атмосфери. Однак не судилося молодій і щирій людині побудувати особисте життя у просторі міста. Нахабний пан звабив акторку, вона занеджала на гарячку після невдалих пологів і була покинута в лікарні під ім'ям кріпосної дівки як відчужена особистість. Вставна історія життя акторки Тарасевич показує злиденне й нещасливе життя в Петербурзі, розширюючи

⁵³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 110.

⁵⁴ Задорожна Л. Історія літератури в критичних студіях М. Максимовича. *«Я син свого народу»*. Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого). Київ : Просвіта, 2006. С. 53.

⁵⁵ Гетьман С. Просвітницький ідеал людини та його образна інтерпретація у повістях Т. Шевченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2003. С. 14.

смісловий і проблематичний горизонт топосу міста. Бажання реалізації можливостей у столичному топосі затьмарило відчуття реальності, тому дівчина стає жертвою і заручником жорстокого середовища міста. Локус Смоленського цвинтаря стає останнім пристановищем долі акторки: «И мы вынесли ее на Смоленское кладбище. А после панихиды пропели «Со святыми упокой» да бросили земли по горсти в ее вечное жилище»⁵⁶.

Музикант-кріпак переймається думками про можливі якісні зміни в його житті, які пов'язані з містом, але ці очікування не справдились: «В числе квартета и я был назначен. Радость мою только вы можете понять. Я думал: вот когда настал конец моим страданиям. А страдания только что начинались»⁵⁷. Тарас – романтичний герой-мрійник, у свідомості якого місто означає нові якісні перетворення долі. Саме мрійливість формує споглядальну спрямованість характеру та допомагає розвитку внутрішнього світу людини⁵⁸. Попри мрійливість, герой не втрачає реального розуміння складнощів столичного життя. Тарас організовує музичні виступи в німецькому трактирі Петербурга на Крестовському острові: «Мы стали получать заказы через содержателя трактира на вечеринки, на свадьбы»⁵⁹. Місто дає можливість для розвитку талановитої молоді в соціально-побутовому просторі буття. Герой як творча особистість вільний душею у предметному світі міста, але без повної свободи, бо залишається кріпаком. Трактир – локус розваг, профанний модус взаємодії людини і міста. Музикант ніби виборює право за місце «під сонцем» у столичній атмосфері – це яскрава реалізація своєрідного екзистенціалу виживання. Мрійливість героя сприяє виживанню й адаптації до умов навколишнього середовища⁶⁰.

Простір міста креслить для героя перспективи, можливості долучитися до культурних надбань сучасності. Тарас у захваті від ораторії Гайдна «Створення світу», майстерно виконаної в локусі Великого театру, що стає головним локусом культурологічного життя столичного топосу. Досить активна й талановита особистість піднімається до вершин духовної культури через залучення високого

⁵⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 217.

⁵⁷ Там само. С. 211.

⁵⁸ Чхейло А. Потенціал виживання людини в умовах песимістичних перспектив. *Грані*. 2012. № 1. С. 59.

⁵⁹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 218.

⁶⁰ Чхейло А. Потенціал виживання людини в умовах песимістичних перспектив. *Грані*. 2012. № 1. С. 59.

інтелектуального потенціалу, напруження творчих сил⁶¹. Тарас стає увиразником світського способу буття завдяки своєму таланту й відкритості до пізнання нового, він долучається до розуміння сутнісних і високих ідей музичного мистецтва, але водночас він знаходить час для релігії і повноти духовного буття: «В воскресенє был я на соборном проклятии в Казанском соборе»⁶². Храм, собор – це локус зустрічі людини й божества, символ світобудови. Саме у храмі людина відновлює свій божественний образ крізь долучення до Христа⁶³. Відвідування собору свідчить про глибоку духовність героя, зв'язок із народною християнською мораллю, яка не дає розчинитись у веселошах столичної богеми.

Герой-музикант подорожує Александрійським і Михайлівським театрами, мандрує Невським проспектом. Улюблене «заняття» Тараса у вільний час – читання афіш розкладу мистецьких заходів у місті. Шевченків музикант – герой-мандрівник, своїм перебуванням у локусах міста він креслить своєрідний маршрут дозвілля, сутнісну схему для розуміння культурософської географії Петербурга.

Автор конструє лінарний топос Петербурга крізь семантичні локуси у двох проблематичних моделях: по-перше, як топос безнадії, зневіри, хвороби та втрати життєвих перспектив; по-друге, як місто прогресивного осередку культури й мистецтва, яке сприяє розвитку талановитої молоді. Модель соціально-побутового топосу позначена негативними інтенціями, оскільки місто виступає пожирачем долі талановитої людини, це топос, уражений прогресуючою деструкцією пошуку правди й реалізації можливостей. Модель Петербурга як неповторного осередку життя в урбаністичному середовищі реалізовано крізь чуттєву рецепцію музикантом атрибутики й успішну реалізацію своїх запитів і потреб. Відтворення локусів міста зводиться до фізіологічного нарису, де ключовим елементом виступає паспортизація зображуваної урбаністичної дійсності крізь модус імпліцитного епістолярного реципієнта.

Аналізуючи повість «Художник», помічаємо, що увагу автора сконцентровано на побудові топосу міста із чітко упізнаваними локусами. Т. Шевченко конструє «міський текст» як знакову систему. Літній сад, Ермітаж, Академія мистецтв, кав'ярня мадам Юргенс,

⁶¹ Ярошевич І. Концепція творчої особистості в повістях Т. Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2014. Вип. 1. С. 296.

⁶² Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 218.

⁶³ Энциклопедия символов, знаков, эмблем. Москва : Эксмо ; Санкт-Петербург : Мидгард, 2007. С. 546–547.

Великий театр – локуси, що виступають конкретними ретрансляторами життя в місті. Споруди культури як своєрідне «кристалізує ядро», за твердженням А. Яффе, стають символами психологічної рівноваги людини в місті, справляючи духовний вплив⁶⁴.

Характерною рисою епічного топосу Петербурга стає амбівалентність, що визначає організацію простору міста за допомогою опозиції «центр культури, можливостей» – «осередок злиднів». Перша частина твору презентує більшою мірою успішне життя юного художника, натомість друга половина твору позначена негативними інтенціями, де місто перетворюється на руйнівника людської долі. Авторіві вдається детально паспортизувати локальні елементи міського середовища для того, щоби досягти максимального вираження свого унікального неповторного буття в місті крізь призму художнього відтворення топосу Петербурга. Слушними щодо цього є слова І. Дзюби про те, що над повістями письменника – справжній ореол Шевченкової особистості як людини й митця, що допомагає нам побачити духовні й творчі обшири автора⁶⁵. Локуси міста, за словами М. Бердяєва, уміщують «цілий світ» життя суб'єкта як мікрокосму⁶⁶.

Локус квартири у творі стає замкненим простором інтимно-приватного життя героїв. Молодий художник страшенно боявся самотності в домашньому просторі, і тільки Академія мистецтв справляла іншу емотивну інспірацію. Локус квартири відображає й деталізує побутові подробиці, які занурені в культурологічну рецепцію приватного мікросвіту життя героїв. Так, після похорону Демського юний художник відвідує квартиру померлого, де ознайомлюється із його бібліотекою. Бібліотека як просторовий образ розширює межі узвичаєного приватного мікросвіту маркерами культурологічної сфери. Помітним стає мотив закоханості героя-художника у свою ученицю Пашу в ракурсі петербурзької квартири. Дія в темпоральному вимірі презентована навчанням учениці та змалюванням її як натурниці в образі весталки.

Локус-хронотоп Академії визначає часовий період знайомства юного героя з художниками, а просторовий період пов'язаний з іншими локусами Петербурга (Великий театр, Літній сад, майстерня

⁶⁴ Яффе. А. Символы в изобразительном искусстве. *Человек и его символы* / К.Г. Юнг и др. Санкт-Петербург : Б. С. К., 1996. С. 318.

⁶⁵ Дзюба І. З криниці літ: у 3-х т. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006–2007. Т. 3 : Літературні портрети ; Дніпровський меридіан ; Зі спогадів. 2007. С. 57.

⁶⁶ Бердяев Н. Самопознание (опыт философской автобиографии). Москва : Книга, 1991. С. 14.

К. Брюллова, петербурзька квартира, кав'ярня й ін.)⁶⁷. Академія мистецтв стає простором, де реалізується талант і здійснюється заповітне бажання у просторі Петербурга – отримання звання «некласний (вільний) художник»: «Так или почти так совершился этот душу потрясающий экзамен»⁶⁸. Юнацька меланхолія від такої події просто зникає у героя, який нещодавно дискомфортно себе почував у місті. Стан радості й цілковитої свободи в діях панує в його душі, бо попереду – перспектива творчої роботи.

Простір топосу Петербурга постає культурологічним відбитком місць-локусів, що генерують естетичне враження реципієнта тексту й героїв твору. Оповідач захоплюється відвідинами культурних місць Петербурга, зокрема локусом Ермітажу: «Нередко случалось мне бывать в Эрмитаже вместе с Брюлловым. Это были блестящие лекции теории живописи»⁶⁹.

Локус Великого театру презентує собою низку зорово-слухових образів відтворення місця дії: «Сияющий зал быстро наполнялся замаскированной публикой, музыка гремела, и в шуме общего говора визжали маленькие капуцины»⁷⁰. Локус дії в театрі накладає відбиток на концепцію відтворення топосу Петербурга загалом: місто («театр дії», «маскарад») – це осяжний простір буттєвого світу, де акторами виступають герої.

Попри неоднозначну рецепцію міста героєм-оповідцем на початку твору, топос Петербурга відтворений кризь «теплі» відтінки зображення локусу Троїцького містка: «Любил я также летом встречать восход солнца на Троицком мосту. Чудная, величественная картина!»⁷¹. Місток – межовий локус, який символізує зв'язок між двома світами; відтворює те, що може бути досягнуто, перебуваючи поза сферою досягнення. Місток завжди є символом переходу з одного стану в інший, а також є символом певних змін або бажання до змін⁷². Він стає втіленням особистісного буття людини, кризь яке семіотично втілюється життєва перспектива героя-оповідача – шлях до мистецького зростання, розкриття здібностей, що згодом переросли у справжній талант майстра, вихованого класичною урбаністичною культурою.

⁶⁷ Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...». Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. Харків : Акта, 2001. С. 306.

⁶⁸ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 177.

⁶⁹ Там само. С. 129.

⁷⁰ Там само С. 161.

⁷¹ Там само. С. 121.

⁷² Кирло Х. Словарь символов. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2010. С. 277–278.

Локус Літнього саду концептуалізує взаємозв'язок юного героя із містом, що виринає у пам'яті як «приємне місце». “Locus amoenus” – це просторове зображення куточків природи для окреслення неповторного внутрішнього емоційного стану персонажа – душевної рівноваги⁷³. Справжнім “locus amoenus” виступає Літній сад, оскільки тут відбулося доленосне знайомство юного героя з оповідачем, що стало вирішальним чинником подальшого життя. Сад – це локус, що втілює свідоме начало й протиставлений лісу, який уособлює несвідоме начало. Сад є сценою дії «з'єднання» чогось⁷⁴. «Свідоме начало» – семіотичний код початку прогресивних змін у житті героя, а «сцена дії» – аспект доленосної зустрічі юного героя й оповідача у просторовому ракурсі саду, саме сад є місцем з'єднання життєвих доль.

Естетика природного світу міста охоплює ество оповідача, йому особливо подобалось, «когда Нева спокойна и, как гигантское зеркало, отражает в себе со всеми подробностями величественный портик Румянцевского музея, угол сената и красные занавеси в доме графини Лаваль»⁷⁵. Порівняння Неви із дзеркалом не є випадковим художнім прийомом автора. Сферична поверхня ріки як дзеркала трансформує всі міські атрибути в неповторне ціле, що загострює увагу на специфіці відображення. Стає очевидним, що будь-яке відображення – одночасно і зрушення, загострює деякі аспекти об'єкта (ріки), з одного боку, а з іншого ж – виявляє структурну природу мови, у простір якої проєктується об'єкт⁷⁶. Локус Неви стає точкою зрушення простору міста (динамічний аспект), водночас загострюючи естетичний аспект рецепції самого топосу Петербурга (текстова стратегія).

Петербурзький текст у творі, що реалізує локуси-психологеми, за В. Топоровим, має неповторний характер (інтенсивний аспект)⁷⁷, однак ця думка не відповідає тезі Ю. Лотмана про те, що Петербург є ексцентричним містом, тобто таким, що розташоване на маргінесах культурного універсуму, символізуючи місто перемоги людського розуму над стихіями⁷⁸. Натомість спостерігаємо Петербург крізь різко неповторний аспект відображення його атрибутики, а тому

⁷³ Курціус Е. Європейська література та латинське середньовіччя. Львів : Літопис, 2007. С. 220–225.

⁷⁴ Кирло Х. Словарь символов. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2010. С. 378.

⁷⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 121.

⁷⁶ Лотман Ю. Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство – СПб, 2000. С. 196.

⁷⁷ Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического. Москва, 1995. С. 280.

⁷⁸ Лотман Ю. Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство – СПб, 2000. С. 321–322.

ексцентричні модуси стирають свої межі на користь концентричних інтенцій.

У повісті «Художник» бачимо динаміку географічного простору, а тому, за словами Г.В.Ф. Гегеля, цілком закономірно, що будь-який рух поділяється на простір і час⁷⁹, а сам простір тоді можливий за наявністю «духу», у нашому випадку інтенційного «я» автора та героїв твору, тоді як «час» – це відтворення автобіографічної канви життя Т. Шевченка в 1838–1842 рр. Герої твору створюють простір топосу Петербурга в лінійній динаміці: вони інтуїтивно означають маршрути свого буття в місті.

Топоси Києва та Козельця в повісті «Княгиня», за словами Н. Копистянської, створюються завдяки уяві реципієнта⁸⁰. Київ у творі моделюється у фрагментарному баченні автором-оповідачем міських реалій крізь ретроспекцію як місто, де герої перебувають у справах, як місто, звідки герої приїзять додому, подорожуючи Україною: «Бывало, покойный Катеринич приедет к нам из Киева»⁸¹. Саме в Києві на контрактному ярмарку, що на Подолі, юній княжні Катерині Дем'янівні куплено фортепіано господарем Степановичем: «Купили и фортепяны на контрактах»⁸². Віддалений топос Києва в уяві героя-оповідача уособлює місто освіти, грамоти: «В эту-то почти счастливую для меня эпоху случилось переобразование школы: прислали к нам из самого Киева стихарного дьячка»⁸³. У розповіді старого господаря Степановича зринає топос Києва як міста спокути гріха крізь тло сповіді розбійника у ченця в локусі київського монастиря (натрапляємо на відомий переказ фольклорної легенди про «великого грішника», наприклад, що проблему порушено в ліро-епічній поемі «Варнак»).

Містечко Козелець має в тексті твору фрагментарну реалізацію, уособлюючи місто як паспортизований топос-спогад міських реалій, атрибутів, історичних подій тощо. Зауважимо, що, попри фрагментарність, брак міських реалій, достатньою видається інтерпретація лінійного топосу міста крізь локуси та малий просторовий образ. За твердженням Ж. Женетта, виражений просторовий характер літературного письма можна вважати символом

⁷⁹ Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. Москва : Наука, 2000. С. 83.

⁸⁰ Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. С. 47.

⁸¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 162.

⁸² Там само. С. 163.

⁸³ Там само. С. 155.

глибинної просторовості мови⁸⁴, що уможливує широку інтерпретацію топосу міста, який перебуває у площині тексту. Думка автора-оповідача повісті зосереджується на історичних реаліях, з якими пов'язаний топос Козельця: «Разве только что в 16[63] году здесь была собрана знаменитая Черная рада»⁸⁵. Місто уособлює топос історії, де відбулася доленосна подія, яка визначила вектор розвитку Української держави. Побічно оповідач звертає увагу на локуси містечка: трактир пана Тихоновича, собор Різдва Богородиці (1752–1764 рр.), побудований в архітектурному стилі бароко растреллівської мистецької школи. Увиразником локусу собору є меморіальна мармурова дошка з надписом, що стає своєрідним просторовим екфразисом: «Сей храм соорудила графиня Наталия Разумовская в 1742 году»⁸⁶. Топос Козельця означений дією у просторі міста, герой-оповідач «нанял <...> пару немудрых лошадек вместе с рыжим жидком»⁸⁷. Відтак місто подано не тільки як паспортизований відбиток подій у ретроспекції історичного часу, а й у зображенні певної дії, до якої причетний сам автор-оповідач. Важливим аспектом відтворення художнього топосу Козельця в поемі «Княгиня» є поєднання побутових, сакральних та історичних начал, які тісно співіснують і доповнюють одне одного, утворюючи близький спрямований простір і дію в часі героя-оповідача.

4. Художні параметри світу замкненого топосу міста: ракурс конфлікту світоглядних просторів буття

У повісті «Близнецы» із листів названим батькам стає відомо про перебування Саватія Сокири в Орській фортеці.

Закритий (замкнений) простір – це локус, частина природно-архітектурного універсуму, але Шевченкова Орська фортеця – це замкнений унікальний часопростір, а відтак – це окремий лінійний топос своєрідного «залізного» міста, що протистоїть культурному універсуму буття й містить локальну архітектоніку. Відкритий/закритий – опозиція, яка характеризує сприйняття простору й визначає низку правил побутової та ритуальної поведінки⁸⁸. На думку Ю. Лотмана, «закритий простір може інтерпретуватися як «печера»,

⁸⁴ Женетт Ж. Фигуры : в 2-х т. Москва : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. Т. 1. С. 280.

⁸⁵ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. С. 157.

⁸⁶ Там само.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5-ти т. Москва : Международные отношения, 2004. Т. 3 : К – П. С. 594.

«могила»»⁸⁹. Засловами Д. Лихачова, письменник у творі створює певний глобальний простір, який може звужуватися до тісних меж однієї кімнати⁹⁰. Тому простір фортеці конструюється Т. Шевченком як детальний конструкт атрибутів і дії в часі.

Саватій на початку рецепції ландшафту оренбурзьких степів і гір бачить одноманітний простір, позбавлений чуттєвості й антропоцентризму: «Поднявшись на горы, открылась плоская однообразная пустыня»⁹¹. Із цього моменту життя Саватія в часовій ретроспекції уповільнюється і стає психологічно нестерпним, оскільки краєвид ніби примушує душу героя страждати. Деталізація топосу міста-фортеці дає змогу побачити конкретні локуси: «Белое пятнышко – это была небольшая каменная церковь на горе, а красно-бурая лента – это были крыши казенных зданий, как-то: казарм, цейхгаузов»⁹². Локус церкви на горі – чи не єдиний натяк на присутню духовність у цьому замкненому просторі, червоно-бура стрічка ніби береже й утримує в собі холодний простір топосу фортеці. Пейзажно-ландшафтний світ зображуваної місцевості тепер починає впливати на самого героя гнітюче негативно: «Неужели так сильно действует декорация на воображение наше? Выходит, что так»⁹³. Саватій окреслює атрибутивне тло міста-фортеці, паспортизуючи пейзаж без яскраво вираженої емоційної конотації: «обширная площадь, окруженная с трех сторон каналом аршина в три шириною да валом с соразмерною вышиною, а с четвертой стороны – Уралом. Вот вам и крепость. Недаром ее киргизы называют Яманкала»⁹⁴. Лише одне здивувало з цієї картини героя – постать ніби такої знайомої людини. Сцена «нечіткої» зустрічі переростає у психологічні рефлексії щодо долі брата Зосима. Саватій цілу ніч міркує про долю брата, відтак це простір роздумів у часі. Саме звідси починається «пошук правди» в замкненому просторі фортеці крізь різноманітні локуси, які репрезентуються в часовому вимірі. На думку Д. Лихачова, «простір у словесному мистецтві безпосередньо пов'язаний з художнім часом. Він динамічний. Він створює середовище для руху, і він сам змінюється, рухається. Цей рух (у русі з'єднується простір і час) може бути легким або важким, швидким або повільним, він може бути пов'язаний з відомим опором

⁸⁹ Лотман Ю. Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство – СПб, 2000. С. 283.

⁹⁰ Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Москва : Наука, 1979. С. 335.

⁹¹ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 89.

⁹² Там само. С. 90.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Там само.

середовища і з причинно-наслідковими відношеннями»⁹⁵. Таким опором середовища є замкнений простір фортеці як некультурний універсум буття людини.

Намагаючись перевірити свої страшні здогадки, Саватій удається до пошуків свого «ніби брата» у фортеці. Першою зупинкою стає канцелярія – локус, місце, де сходиться весь документообіг фортеці: «В канцелярії у писаря спросил я, нет ли в их баталионе недавно присланного рядового Зосима Сокирина»⁹⁶. Проте цей локус одразу переадресовує події до казарми: «услужливый писарь привел меня в казармы»⁹⁷. Казарми часів життя Т. Шевченка відзначалися буденною тісністю, тому з натуралістичними подробицями Саватій у листі до названих батьків не зображує «нечистоты и смрада, возмущающих душу и вечно сущих во всех казармах»⁹⁸. Простір локусу казарми стає замкненим простором заборон і нечистот, тому приміщення трансформовано в ракурсі пекельного зла, гріха. Далі відбувається доленосна зустріч обох братів у «кімнаті» казарми. Зустріч і справді глибоко здивувала Саватія: «На нарах в толстой грязной рубахе сидел Зося и, положи голову на колени, как титан Флаксмана, пел какую-то солдатскую нескромную песню»⁹⁹. Саватій не був готовий до такої холодної зустрічі й духовно порожньої атрибутики побаченого житла, але найбільше, що його лякало, була байдужість брата-близнюка щодо зустрічі. Зосим у замкненому просторі муштри стає злочинцем: «Придя на квартиру, я посмотрел свой бумажник и, не находя 10 рублей, убедился, что это действительно Зося. Боже мой! Что же тебя так страшно превратило?»¹⁰⁰. Саме у відтворюваному локусі житла людська особистість Зосима зазнає трансформації у свідомості брата, який остаточно розуміє, що Зосим стає іншою особистістю. Замкнений простір знецінює людську особистість, гніточе впливаючи на неї. Психологізм сприйняття цього простору загострюється у Саватія, який звик до відкритого простору – простору, що дає шлях вибору.

Відтворювання топосу Орської фортеці відбувається в часовій ретроспекції минулого крізь епістолярій. Як слушно стверджує Д. Лихачов, «минуле, зображене в реалістичному творі, отримує власне існування, може розвиватися всередині себе»¹⁰¹. Топос Орської фортеці

⁹⁵ Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Москва : Наука, 1979. С. 335.

⁹⁶ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 91.

⁹⁷ Там само.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Там само.

¹⁰⁰ Там само. С. 91–92.

¹⁰¹ Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Москва : Наука, 1979. С. 334.

цікавить Т. Шевченка як реальність, простір пустоти й духовно спустошеної атрибутики. У реалістичному просторі Шевченкового топосу помітне бінарне поєднання психологічного простору (простору переживання) із простором предметно-атрибутивним, який замкнений щодо Саватія і світу загалом, але відкритий для Зосима. Тут водночас спостерігаємо конфлікт ціннісних орієнтацій, які втілюють герої, і конфлікт просторів, що стає конфліктом несумірних свобод окремих особистостей.

5. Ідейно-сміслові поле урбаністичного хронотопу: предметний і емотивний зміст наповнення часопростору

Розгляд координат локального простору міста як певного світу життя героїв ґрунтується на концептуальному моделюванні «часу» й «місяця» дії. Основний часопростір повісті «Художник» – топос Петербурга – часовий проміжок життя юного героя, що протікає в зовнішньому (простір Петербурга) і внутрішньому (простір Академії мистецтв й інші локуси міста) аспектах.

Використовуючи методологію хронотопного аналізу П. Торопа, виокремлення та розгляд часово-просторових координат Петербурзької академії мистецтв передбачає дослідження трьох співіснуючих часопросторів: 1) топографічного; 2) психологічного; 3) метафізичного¹⁰².

Топографічний хронотоп є хронотопом сюжету, він поділяє твір на ряд просторово-часових одиниць, які відповідають сюжетним лініям¹⁰³, тому, на думку М. Бахтіна, хронотопам «належить основне сюжетотворювальне значення»¹⁰⁴. Час набуває у хронотопі чуттєво-наочного характеру, а сюжетні події в ньому «конкретизуються, обростають плоттю, наповнюються кров'ю»¹⁰⁵, стаючи зримими. Особливістю сюжету повісті «Художник» є зображення періоду становлення особистого життя й мистецьких здібностей юного майстра пензля крізь призму хронотопу Академії мистецтв. Топографічний часопростір Академії створюється за допомогою дії в реальних локусах (майстерня К. Брюллова, клас малювання), а також за допомогою атрибутики міста, дотичної «близькому» простору навчального закладу (набережна Неви, сфінкси, академічні ворота). Час на цій ділянці

¹⁰² Тороп П. Тотальний переклад. Вінниця : Нова Книга, 2015. С. 33.

¹⁰³ Тороп П. Хронотоп. *Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы*. URL: <http://diction.chat.ru/xronotop.html> (дата звернення: 15.04.2020).

¹⁰⁴ Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Москва : Художественная литература, 1975. С. 398.

¹⁰⁵ Там само.

простору і твору загалом – конкретно-історичний, бо зображується відома епоха кінця 30–40-х рр. ХІХ ст. і реальні події мистецького життя Петербурга в локальному континуумі Академії (діяльність К. Брюллова, О. Венеціанова). Відтворена дія в Академії мистецтв, зосереджена в минулому часі, виринає у спогадах героя-оповідача й епістолярії юного художника. Тому в Т. Шевченка як реаліста часові відрізки заповнені розмаїтим змістом – психологічно-віковим, сезонно-календарним, біографічно-особистим, автор послуговується настановою секулярного сприйняття часоплину та його семантизації в координатах життєздійснення приватної особи¹⁰⁶.

Семантично навантаженим і темпорально містким середовищем хронотопу Академії можна вважати локус кабінету-майстерні К. Брюллова як місце неповторної творчої атмосфери, де навіть предмети побуту мають означення настроєвості: «В мастерской застали мы Липина. Он принес с свежими красками палитру и, усевшись в спокойные кресла, любовался <...> подмалевком портрета <...> Жуковского»¹⁰⁷. Особливістю топографічного хронотопу Академії мистецтв є злиття повсякденних і різних незліченних предметів, деталей побуту зі свідомістю героїв. Усе мистецьке життя героя-художника підкорене єдиній меті – бути в центрі уваги діяльності К. Брюллова: «После долгих и страшных испытаний забыл он все: и искусство, духовную жизнь свою, и любовь, отравившую его, и меня <...>, но красная декорация и Карл Павлович было его последним словом»¹⁰⁸.

Особистий простір – це локус, у якому здійснюється ідеал буття людини. Невіддільним елементом топографічного часопростору Академії для юного художника є копітка робота в мистецьких класах, де герой пізнає таїни майстерності пензля, але не відмежовується від суто «теоретичної» діяльності: «В продолжение лета постоянно занимался в классах и рано по утрам ходил с Йохимом на Смоленское кладбище лопухи и деревья рисовать»¹⁰⁹. Клас мистецтв – простір творчої атмосфери, що відмежовує героя від побутових проблем, бо це простір чистого мистецтва й експериментаторства.

Психологічний хронотоп реалізується крізь суб'єктивний світ душі й свідомості автора-оповідача та юного художника. Саме Академія мистецтв і стала тим життєвим середовищем, що зумовлює душевні

¹⁰⁶ Кодак М. Авторська свідомість і класична поетика. Київ: ПЦ «Фоліант», 2006. С. 49.

¹⁰⁷ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 Повісті. С. 141.

¹⁰⁸ Там само. С. 132.

¹⁰⁹ Там само. С. 165.

переживання персонажів у межах інтелектуального локусу. У місті з'являється відчуття самотності, незрозумілої меланхолії, коли все «что-то не так, все чего-то недостает для <...> радости»¹¹⁰. Натомість цей «неспокій душі» зникає тоді, коли оповідач «пошел в Академию, зашел к Карлу Павловичу»¹¹¹. Момент очікування результату про реалізацію творчого проєкту героя-художника пов'язаний із відчутним емотивним переживанням. Хронотоп Академії стає простором невизначеності, можливої страхітливої невдачі, який актуалізується крізь просторовий образ «гірзних» академічних воріт. Простір переживання – це трансцендентний вихід за межі особистого «Я»¹¹² з огляду на навколишню атрибутику невизначеності. Триумф усього життя для героя-художника в Петербурзі й Академії – бажана реалізація творчого мистецького проєкту: «Ужасная минута близилась. Андрей Иванович <...> шепнул мне: «Поздравляю». Я в жизнь свою не слышал и не услышу такого сладкого, такого гармонического звука»¹¹³. Звук, почутий у стінах Академії, наблизив героя до екзистенції здійснення заповітної мрії.

Хронотоп Академії мистецтв стає системою простору онтології з окремою культурою та ціннісними орієнтаціями, які відрізнялися від «примарної» генези цінностей Петербурга загалом. Цінностями у просторі Академії мистецтв є глибока повага, любов, саможертвність, товариськість, емпатія.

Унікальність простору Академії є беззаперечною й обґрунтованою героєм-художником: «На дворе сырая, гнилая осень, а в Академии нашей блистательная выставка»¹¹⁴. Проекція мистецького діапазону Академії мистецтв настільки сутнісно впливова на весь простір континууму, що здатна затьмарити примару осінніх буднів міста. Психологічний простір наповнений рецепцією естетики творів образотворчого мистецтва.

Метафізичний часопростір – складніший, аніж вихід за межі свого «Я», це простір надсвідомості героя (виходячи з розуміння Е. Гуссерля, М. Мамардашвілі), що передує міметичному відтворенню матерії, розташуванню предметів середовища в часі. Метафізичний часопростір окреслює рівень опису та створення метамови – універсального слова,

¹¹⁰ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4. Повісті. С. 141.

¹¹¹ Там само.

¹¹² Тодчук Н. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища» : час і простір. Львів, 2002. С. 155.

¹¹³ Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. С. 177.

¹¹⁴ Там само. С. 165.

яке поєднує рівні сюжету, свідомості й набуває у творі загалом метамовного значення, бо пов'язане з ідейним осмисленням цілого тексту, зокрема простору й часу¹¹⁵. Герой-оповідач у цьому аспекті відтворення подій стає видимим у тому сенсі, що саме він установлює метамову опису середовища Академії та стоїть на перетині топографічного й психологічного часопросторів. Це відбувається завдяки згущенню, конкретизації прикмет часу та простору, де автор-оповідач перебуває над цими модусами в ретроспекції минулого, себто функціонує у глибинах метафізичної рецепції. М. Мерло-Понті стверджує, що саме реципієнт надає простору сенсу й перетворює його на цілісне явище як універсальну можливість відношення і взаємодії речей у середовищі: «Ці відношення існують тільки завдяки суб'єкту, який їх описує і несе в собі»¹¹⁶.

Герой-оповідач у повісті «Художник» – частина Шевченкового задуму, тому він цілком підпорядковується авторському часопростору. Часто має місце маніпуляція із простором, гра із часопростором. Людина здатна за допомогою фантазії, уяви переселятися в інший простір – це підкорення реального буття завдяки розширенню свого внутрішнього простору¹¹⁷. Здавалося б, автор-оповідач давно покинув часопростір Академії мистецтв, коли залишив Північну Пальміру, проте бачимо, що він завдяки погляду «згори» ніби перебуває у стінах Академії, прогулюючись її класами, тому існує в метафізичному часопросторі загалом зі своїми думками й емоціями, пов'язуючи сюжетний і психологічний рівні хронотопу.

ВИСНОВКИ

Топос ретранслює світ міста крізь структури людської свідомості й підсвідомості, де архітектурні та природні елементи пройняті антропологічними началами. Унікальність локусів міста полягає в тому, що вони охоплюють місце, час, психологію людської душі в один плин буття. Реалії історичних подій ретранслюються крізь топоси міста, що стають живими свідками різних епох у часі та просторі, уособлюючи міста як генератори онтологічно-історичного досвіду людства. Роздуми Т. Шевченка про історичне минуле, сучасну авторові дійсність, втілені у складну часопросторову композицію подій, набувають метафізичної глибини крізь культурну семіосферу топосів

¹¹⁵ Тороп П. *Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы*. URL: <http://diction.chat.ru/xronotop.html> (дата звернення: 15.04.2020).

¹¹⁶ Мерло-Понті М. *Феноменология восприятия*. Санкт-Петербург : Ювента ; Наука, 1999. С. 313.

¹¹⁷ Копистянська Н. *Час і простір у мистецтві слова*. Львів : ПАІС, 2012. С. 88–89.

міст. Психологічний ракурс топосу розкриває сферу емотивних переживань, глибину внутрішнього єства героїв. Місто у творах створює собою категоріально інший простір – топос, де формуються моральні й матеріальні цінності, що стають запорукою розвитку аксіологічно-цивілізаційного поступу людства. Топос міста для Т. Шевченка постає в аспекті синхронії (зовнішній зміст міста) та в аспекті діахронії (сприйняття міста як історії народу, життя автора, як культурний палімпсест доби). Топос міста виступає як своєрідна схема в ментальному просторі автора, що відбиває суб'єктивно збудовані зв'язки між явищами предметної дійсності. Урбаністичний простір буття героїв спроектовано в ракурсах дії, пам'яті, інтуїтивного пізнання реалій міста. Художні параметри відтворення топосу пов'язані із глибоким авторським розумінням духовної сутності, телеології місць, які породжують різноманітні асоціації, смисли. Цивілізаційні та природні локуси стають історичними універсаліями, місцями душевної рівноваги й повноти екзистенції буття, крізь які автор передає особистісні інтенції розуміння генези урбаністичного простору.

АНОТАЦІЯ

Дослідження репрезентує аспекти функціонування точкового, лінеарного, об'ємного топосу міста у творах Т. Шевченка. Окреслено теоретичні аспекти семіозису міського часопростору. Визначено художню генезу, синкретизм, знаки, символи, модуси відтворення топосу. Інтерпретовано семіотико-символічну структуру локусів, хронотопу, замкненого світу міста. Простежено проблемно-тематичний діапазон, з'ясовано специфіку авторської візії урбанізму, проаналізовано спосіб буття героїв. Просторовий континуум топосу міста розглянуто крізь антропологічний модус відтворення дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анциферов Н. Пути изучения города как социального организма. Ленинград : Сеятель, 1926. 151 с.
2. Артеменко А. Онтологія топосу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філософія»*. 2014. Вип. № 15. С. 84–85.
3. Ауэрбах Э. Мимесис. Изображение действительности в западноевропейской литературе. Москва : Прогресс, 1976. 556 с.
4. Барабаш Ю. «Коли забуду тебе, Єрусалиме...» Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії. Харків : Акта, 2001. 375 с.
5. Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. Москва, 1975. 504 с.
6. Бергсон А. Творческая эволюция. Москва : ТЕРРА – Книжный клуб ; Канон-пресс-Ц, 2001. 384 с.

7. Бердяев Н. Самопознание (опыт философской автобиографии). Москва : Книга, 1991. 446 с.
8. Богданова О. Топографічний образ міста у прозі М. Хвильового та романі «Берлін. Александерплатц» А. Дьобліна. *Вісник Львівського національного університету ім. І. Франка. Серія «Іноземна філологія»*. 2014. Вип. 126. Ч. 1. С. 28–34.
9. Боронь О. Поетика простору у творчості Тараса Шевченка : монографія. Київ, 2005. 152 с.
10. Вирт Л. Урбанизм как образ жизни. Москва : Strelka Press, 2018. 180 с.
11. Вихор І. Дискурс міста в українській поезії кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.06. Тернопіль, 2011. 258 с.
12. Гегель Г.В.Ф. Феноменология духа. Москва : Наука, 2000. 495 с.
13. Гетьман С. Просвітницький ідеал людини та його образна інтерпретація у повістях Т. Шевченка : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01. Київ, 2003. 19 с.
14. Гуссерль Э. Избранные работы / сост. В. Куренной. Москва : Издательский дом «Территория будущего», 2005. 464 с.
15. Демська-Будзуляк Л. Топос міста та літературний контекст раннього модернізму. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили. Серія «Філологія»*. 2009. Т. 118. Вип. 105. С. 11–16.
16. Дзюба І. З криниці літ : у 3-х т. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. Т. 3 : Літературні портрети ; Дніпровський меридіан ; Зі спогадів. 893 с.
17. Доній Т. Архетипи і топоси постмодерністської поезії України та США : дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05. Київ, 2018. 230 с.
18. Женетт Ж. Фигуры : в 2-х т. Москва, 1998. Т. 1. 472 с.
19. Задорожна Л. Історія літератури в критичних студіях М. Максимовича. «Я син свого народу». *Наукова спадщина Михайла Максимовича (до 200-річчя з дня народження вченого)*. Київ : Просвіта, 2006. С. 50–60.
20. Карповець М. Місто як світ людського буття. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. 258 с.
21. Кирло Х. Словарь символов. Москва : ЗАО «Центрполиграф», 2010. 525 с.
22. Клочек Г. Поетика візуальності Тараса Шевченка : монографія. Київ : Академвидав, 2013. 256 с.
23. Кодак М. Авторська свідомість і класична поетика. Київ : Фоліант, 2006. 336 с.
24. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова. Львів : ПАІС, 2012. 334 с.

25. Курціус Е. Європейська література та латинське середньовіччя. Львів : Літопис, 2007. 752 с.
26. Левицький В. Наснага та моторошність «іного краю»: урбанізм у літературних творах Тараса Шевченка. *Слово і час*. 2015. № 3. С. 28–36.
27. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. Москва, 1979. 360 с.
28. Лотман Ю. Избранные статьи : в 3-х т. Таллин : Александра, 1992. Т. 1. 478 с.
29. Лотман Ю. Семиосфера. Санкт-Петербург : Искусство – СПб, 2000. 704 с.
30. Людина в есенційних та екзистенційних вимірах / відп. ред. В. Табачковський. Київ : Наук. думка, 2004. 245 с.
31. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия. Санкт-Петербург, 1999. 603 с.
32. Новейший философский словарь / сост. и гл. науч. ред.: А. Грицанов. Минск, 2003. 1279 с.
33. Новик О. Історична ретроспектива в повісті Тараса Шевченка «Близнецы». *Волинь – Житомищина*. 2010. № 21. С. 122–132.
34. Поліщук Я. Ревізії пам'яті : літературна критика. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2011. 216 с.
35. Тодчук Н. Роман Івана Франка «Для домашнього огнища»: час і простір. Львів : Від-ня Ін-ту л-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2002. 204 с.
36. Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ: исследования в области мифопоэтического. Москва, 1995. 624 с.
37. Гороп П. Тотальний переклад. Вінниця : Нова книга, 2015. 264 с.
38. Гороп П. Хронотоп. *Словарь терминологии тартуско-московской семиотической школы*. URL: <http://diction.chat.ru/xronotor.html> (дата звернення: 15.04.2020).
39. Туркина В. Город как «топос». *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия «Философия. Социология. Право»*. 2009. Вып. № 7. Т. 57. С. 73–79.
40. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения. Тотем и табу. «Я» и «Оно». Неудовлетворенность культурой. Харьков : Фолио, 2014. 480 с.
41. Хайдеггер М. Прологомены к истории понятия времени. Томск : Водолей, 1998. 384 с.
42. Чхеайло А. Потенціал виживання людини в умовах песимістичних перспектив. *Грані*. 2012. № 1. С. 58–61.
43. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847. 784 с.
44. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6-ти т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 784 с.

45. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 3 : Драматичні твори. Повісті. 592 с.
46. Шевченко Т. Повне зібрання творів : у 6 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 4 : Повісті. 600 с.
47. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / ред. В. Матешук. Москва : Мысль, 1998. Т. 2. 606 с.
48. Элиаде М. Окультизм, колдовство и моды в культуре. Киев : София ; Москва : ИД «Гелиос», 2002. 224 с.
49. Энциклопедия символов, знаков, эмблем. Москва : Эксмо ; Санкт-Петербург : Мидгард, 2007. 608 с.
50. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов. Киев, 1996. 384 с.
51. Юнг К.Г. Подход к бессознательному. *Человек и его символы* / К.Г. Юнг и др. Санкт-Петербург : Б.С.К., 1996. С. 16–119.
52. Ярошевич І. Концепція творчої особистості в повістях Т. Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Філологія. Соціальні комунікації»*. 2014. Вип. 1. С. 294–297.
53. Яффе А. Символы в изобразительном искусстве. *Человек и его символы* / К.Г. Юнг и др. Санкт-Петербург : Б.С.К., 1996. С. 298–377.

Information about the author:

Boklakh D. Yu.,

Candidate for a Degree of the Department of Ukrainian Literature
of the Faculty of Ukrainian Philology and Social Communications
State Institution “Luhansk Taras Shevchenko National University”
1, Gogol Square, Starobilsk, Luhansk Region, 92703, Ukraine

THE INFINITIVE IN THE SEMANTICAL-GRAMMATICAL ASPECT

Handziuk O. M.

INTRODUCTION

Linguistic literature nominates the infinitive a verbal formation. Under such a definition, this form was having to convince that grammatical categories typical for the verb are displayed in it. And also this must mean that the infinitive is able to perform primary verbal formally syntactic and semantic-syntactic functions. But even today, the infinitive is under an ambiguous interpretation. This contradictory form still causes opposite judgments, which are important in representation of the fundamental questions of grammar, for example, regarding the description of part of speech resources, the syntax of a complex and simple sentence, the category of modality, predicativity, etc¹.

Various interpretations of the infinitive are dependent on such factors as its noun origin, the existence of specific unusual unit hoods for finite verb forms. Therefore, one of the prerequisites for determining the part of speech status of the infinitive can be considered the implementation of a detailed analysis of its syntactic functions in comparison with the functions of nouns and finite verbs. But such analysis cannot be the only factor for establishment of the place of the infinitive in the part of speech system. This is because points of joint and impact of the morphological, syntactic and lexical layers of the language belong to the parts of the speech. Therefore, the morphological, syntactic and semantic features of each word form, rather than one of them, must be taken into consideration.

Appliance of the morphological criterion leads to an understanding of the similarity of the infinitive and the adverb through the invariability of the forms of these two language units. If we make use of only semantic features, this will lead to the coalescence of finite verbs, verbal nouns, participles, adverbial participle and infinitive into one class. An attempt to take into account only formally syntactic analysis of this form leads to not less contradictory results. This means that, set a value upon the possibility of a homogeneous classification of the infinitive, its insufficiency can be established.

¹ Сучасна українська літературна мова. Морфологія /за ред. І. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1969. С. 423.

On the one hand, one might think that in the structure of a sentence the infinitive performs the functions of the following four parts of speech², like the verb: – **Не спати** <...> **Не спати** <...> (А. Дімаров); noun: <...> **Бути**, а не здаватися кимось – ось один із законів людського існування <...> (Ю. Покальчук); **Я хочу знати**, любиш ти мене <...>; adjective: **Зоня знаходить у собі силу репрезентувати на людях родину Річинських** (І. Вільде) and the adverb: – **Ви поспішаєте взяти в нас групове інтерв'ю?** (П. Загребельний). Considering the lexical semantics identical to other forms of the verb, it gives reason to qualify the infinitive as a verb.

Traditional grammars entitle the infinitive not just a verbal form, but also a root verbal form. This point at the infinitive would have to testify the presence of grammatical categories typical for the verb and to prove that the infinitive is capable to perform the primary verbal formal-syntactic and semantic-syntactic functions. However, linguistic studios show that the infinitive refers to such a verbal form, denoting an action without indicating the mood, tense, person, number and gender. This is exactly what led to the focus on the infinitive, as to the indefinite form of the verb. It is often emphasized that the infinitive is the most general presentation of an action and therefore qualifies as the initial, or root verbal form, the centre of the verbal system³.

It is known that, according to tradition, units with different sets of morphological features are introduced into the verbal system. It is believed that not all verbal word forms are covered by a complete set of morphological features. This particular approach, according to researchers' point of view, applies to the infinitive. Although the infinitive is void of almost all verbal grammatical categories, it is considered to be the principal part of the verb. Under such conditions, the decisive factor in the qualification of heterogeneous forms is the common character of semantics, rather than morphological and syntactic parameters.

All of the mentioned above proves that the correct grammatical justification of the status of this word form in the system of parts of speech needs to be established on the consistent consideration of its formal syntactic and semantic syntactic functioning⁴.

² Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. С. 284–285.

³ Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. С. 283.

⁴ Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. С. 79–80.

1. Processes of the verbal decategorization and verbal recategorization in the infinitive

Semantic-lexical parameters make possible to qualify infinitive as a verb. But this definition is obstructed with morphological, formal and semantic-syntactic factors. Without the usage of analytical syntactic morphemes or intonation, the infinitive cannot use verbal syntactic meaning in the structure of the sentence as we talk about the field of syntax, it is not characterized by the means of flexible form of this part of speech. Its semantic-syntactic functions work the same. In the morphological plane the infinitive goes without the most important categories of the verb, such as: the category of the tense, mood, and trans-positional morphological categories of person, gender and number. Therefore, it makes possible to declare, that the processes of verbal decategorization took place in the infinitive.

1.1. The infinitive and verbal categories of tense and mood

The infinitive responds negatively to the question about the owning a verbal category of tense. Morphologically, it is deprived of one of the most revealing verbal categories, together with the category of the mood, it conveys the main syntactic category of the sentence – predicativity.

The verbal decategorization of the infinitive is demonstrated in the beyond verbal sphere, or, in its noun, adjective and adverbial functioning. Neutralization of the category of tense, in particular, is observed in the central noun formal-syntactic positions – the position of the subject and the position of strongly governed secondary part of the sentence: *Малювати – моя мрія; Я люблю малювати; Читати – його бажання; Він любить читати; Співати – її пристрасть; Вона любить співати.*

1.2. The infinitive and improper verbal categories of person, number and gender

Grammemes of a person are expressed both by morphological and syntactic means. Since the infinitive answers negatively the question about the presence of a category of tense in the morphological structure, it does not need to be covered by category of person. Of course the question is about its functioning in the syntactic positions of noun, adjective and adverb. In these positions, the category of person is completely neutralized morphologically and syntactically. In the structure of such sentences, the morphological indicators of the category of person are connected not with the infinitive in the positions of the noun, the adjective adverb, but only with the personal-finite forms of the verb, e. g.: *Хлопчик любить співати; Він піде працювати.*

The category of the person is closely connected with the category of number. It is not a verbal «property» but a result of noun transposition. If the word form has grammemes of tense and mood, then it also has the category of number. The fact that the infinitive is not covered by these categories, as

well as the permanence of its form, caused the neutralization of the category of number in it.

It is known that the category of the gender is present in the verbs of the past tense, the subjunctive mood, which are always morphologically responsive to the characteristics of the gender of the noun. The infinitive does not require generic differentiation due to the invariability of form and the absence of morphological categories of tense and mood. From a morphological point of view, the infinitive is devoid of morphological categories of person, number and gender transposed from the noun.

1.3. The verbal category of aspect in the infinitive

The presence of a verbal category of aspect in the infinitive is considered sufficient requirement for introducing this form into the verbal sphere. The category of aspect, being part of a set of particularly verbal categories, differs by its periphery and implement to the classifying categories.

Insofar as aspect oppositions are implemented within different lexemes, this creates favourable conditions for transposing the category of aspect into all other parts of the speech. The category of aspect, formed on the basis of word-formation, morphological and lexical resources of the Ukrainian language, is characterized by its “easy” transfer to other parts of speech. The infinitive is penetrated by the category of aspect.

However, since the aspect is characterized by the widest range of transpositions and its transfer to the noun, adjective and adverbial base, the presence of aspect correlations (to read-to have read) is not determinant in deciding the part of speech status of the infinitive. Alongside with that, the presence of only one grammatical category of aspect, which, of course, is indicative, but not the main morphological feature of the verb, does not give grounds to recognize the status of the infinitive as the initial (or dictionary) form of the verb. The main forms of the verb are personal-tense and personal-mood forms. In terms of morphology and syntax, they represent the verb as a class of words in the grammatical system of language. Of course, having only one grammatical category of aspect, the infinitive does not manage to “lead” the verb forms.

1.4. The infinitive and the category of valency

In noun functioning, the infinitive is distinguished by its internal and external valency. Replacing the noun, this form falls into a valence dependence on the predicate. It should be admitted that the noun infinitive functions in the two central semantic-syntactic positions of the noun – the subjective and objective, e. g.: *Снівати – його пристрасть; Я люблю снівати*. With the central semantic-syntactic nominative positions correlate the formal-syntactic positions of the subject and strongly governed the secondary part of the sentence.

In verbal functioning, the active character of infinitive valency is expressed in the formation of a corresponding semantic position for the actant and its formal representation. The valency of the infinitive covers all the potential arguments provided by the structure of the verb and the conditions of combinability with particular realizers. It can be of two types: left handed (subject) and right handed (object, instrumental, addressee, etc.). The word form of the dative case in sentences with an independent infinitive performs the syntactic meaning of the person. In the modern Ukrainian literary language, the semantically elementary sentence with the infinitive has a hexadic or monadic predicates. This means that the maximum number of nouns in an elementary sentence cannot exceed six components and the minimum number cannot be zero. The infinitive in verb positions, like the verb, plays a major role in the semantic-syntactic organization of the sentence.

The verbal recategorization in the infinitive occurs in the predicative position and the position of the principal part of one-member sentence, which is correlated with the predicate. The specified positions reproduce the definitive verb categories of tense and manner. The infinitive is involved in making a grammeme of the future tense. It also functions in the field of the category of mood, expressing the meaning of the imperative and subjunctive mood.

A convincing proof of the processes of infinitive recategorization is that it is used to express a defining verb category of tense. In the tense category, it is accompanied by analytical syntactic morpheme **бути** transmits the meaning of time, acting as a necessary component of this grammeme. The analytical form of the future tense of the imperfect aspect is an integral component of the tense paradigm of the verb. The synthetic form of the future tense is increasingly inferior to the analytical one, and hence is gradually weakening its position. In a three-member set of means expressing the grammeme of the future tense, the infinitive with analytical syntactic morpheme is an integral grammatical unity, not a combination of two words⁵, e.g.: – *Я буду говорити, а ви слухайте і не протестуйте* (І. Вільде). *Буду тут працювати, – думає Ніна, прикидаючи, де найкраще поставити стіл* (А. Дімаров); – *І от ви, рабенька божі, – шамотіла баба, – будете там вічно сидіти і голосочками янгольськими прославляти Господа Бога нашого <...>* (А. Дімаров).

The use of this form as a function of the past tense is characterized by the weak analyticity. Under such conditions, the indicator of the past tense and sudden development of actions, the role of which is played by the analytical

⁵ Вихованець І.Р. Частинимови в семантико-граматичномуаспекті. К.: Наук. думка, 1988. С. 123.

syntactic morpheme, has a zero form. The infinitive form of imperfective verbs can serve as a predicate, which is interdependent with the subject-noun. The infinitive in these constructions concerns only verbs with semantics of intensity of action such as to run, to cry, to shout. Amplifying particles **ну**, **ану**, **давай**, used in spoken language, give the semantics of a sudden beginning of the action greater intensity and dynamism⁶: *Дівчина вдарилася – і кричати; Кошеня впало – і тікати* and *Дівчина вдарилася – і ну кричати; Кошеня впало – і давай втікати*.

The infinitive is characterized by a certain relation to the action and can be used in the function of different grammemes of the category of mood. The infinitive enters the plane of the imperative mood, acting in the forms of both the perfect and the imperfect forms, e. g.: *Жодне почуття не встигло народитися у Юджіновій душі, крім одного-єдиного імпульсу-наказу, суворого вміння, холодного і жорсткого розвідницького імперативу: «Стріляти»* (П. Загребельний); – *Приставити ногу! Справа по одному кроком марш!* (А. Дімаров). The infinitives of the imperfect aspect with imperative intonation express more clearly the shade of necessity, and the infinitives of the imperfect aspect are only imperative and determined in time. In addition, the imperfect aspect of the imperative infinitive is addressed to someone in the far prospects, and the perfect aspect is closer to the tense aspect of the action.

The infinitive, used in the form of imperative mood, modifies the aspect semantics, gives a significant degree of expressiveness and categoricity to it. The infinitive usually has inducing intonation that acts as a morpheme mean, e. g.: – *Взяти!* – крикнув люто. – *Бити серед двору в присутності рабів, щоб наука була для інших. А потім закувати – і в ергастул* (І. Немирович); *Працювать, працювать безумовно! Кожній хвилі нема вороття* (В. Сосюра); *Учитися! Вдихати шумвіків! Рости і розумнішати! Дивитись дедалі все яснішими очима на землю нашу* (М. Рильський); *«Однаково втечемо! Втікати! Втікати від усіх!»* (П. Загребельний).

The infinitive in the form of imperative mood may concern either particular person or may have general character; such constructions contain instructions addressed by an anonymous author (or instructor) to anyone of undetermined number of listeners, e. g.: *У випадку аварії розбити скло! Не кантувати! Перед уживанням помішати! Не входити, не постукавши!* etc. Their peculiarity inheres in the fact that they express an order not to a concrete but to a potential speaker, the execution of it does not depend on the will of the speaker and cannot be controlled by him/her.

⁶ Вихованець І. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. С. 124.

The use of the infinitive as a mean of imperative mood in the expression of military commands is characteristic: – *Мовчати!* (А. Дімаров);

– *Пробиватися до своїх* <...> *У полон не здаватися* <...> – *Потім подивився на мене. – Старшой!* (А. Дімаров), special naval commands and etc., e. g.: *Циклон загнудати! Рятувати людей! Не допустити жертв!* (О. Гончар).

The form of the infinitive finds its application in the plane of the subjunctive mood. It is realized in it, having a semantic connotation of desire. The subjunctive mood is formed by the infinitive in combination with the analytic syntactic morpheme **б (би)**, indicative of its use in an atypical function for it, e.g.: *О, їм дізнатися б про те ім'я* (А. Малишко); *Купити б ось яку річ* (О. Ільченко); *Я до чорта йшов би і до Бога // І життя віддав би на зорі – // Тільки знати б: вічно на дорогах // Плакати не будуть матері!* (М. Сингаївський); *Поїхати б знову мені на схід // До славного моря Байкалу* (П. Дорошко); *Прожить би всі хвилини до пуття* (О. Білаш).

In the parallel conditional construction, the infinitive form of the subjunctive mood is often used in one of its parts, and in the second part there is a verb in the personal form of the subjunctive mood, e. g.: *Ну, а якби перед ним поставити горілку і вино, що б він пив* (Ю. Мушкетик). The infinitive form of the subjunctive mood has application in a simple sentence, e. g.: *Побачити б* (О. Гончар); *Полетіти б чорною чортицею під вікно засніжене твоє* (В. Малишко).

2. The infinitive in the formal-syntactic and semantic-syntactic positions of the verb and the noun

The infinitive is a necessary component of the structure of the compound verbal predicate. The compound verbal predicate has two parts: main and auxiliary. The lexical-semantic basis of the predicate is the infinitives of the finite verbs⁷. The auxiliary part includes personal forms of modal and phase verbs (or adjectives with modal meaning) which elaborate the lexical meaning.

Phase verbs, combined with the infinitive, express externally syntactic categories of tense and mood and internally syntactic categories of a person (gender) and number (function of conjunction). They modify the lexical semantics of the predicate about the beginning, continuation, etc. completed action or state.

For the Ukrainian language, the most appropriate form to characterize the beginning of action is the form «**почати**» as the main one and its synonyms –

⁷ Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. С. 157.

взятися, братися, кинутися, прийнятися, пуститися etc., e. g.: *І, вже хвилюючись, почав пригадувати, що взагалі знає він про Писаренка: прізвище, ім'я, по батькові <...> де працював, де працює <...>* (Є. Плужник); *Вона починає прибирати в кімнаті, а важке, наче висічене з темного каменю, обличчя стає ще сердитішим* (А. Дімаров); *Степан почав гидливо проитовхуватись крізь натовп, пхаючись навмання, незважаючи на протести, потупившись, мов побожник серед відьомського шабашу* (В. Підмогильний); *Надвечір дівчата почали розходитись* (І. Нечуй-Левицький); *Мотря заходилась чистити картоплю, а Кайдашиха знов зо сну охала на печі й встала тоді, як надворі зовсім розвиднілось* (І. Нечуй-Левицький); *Медовар виповнив ковчії, став подавати <...>* (П. Загребельний).

The duration of the action is provided by the verb «продовжувати» and its synonyms – **залишатися, зоставатися, лишатися, полишатися** and etc., e. g.: *Хлопці не вгавали кепкувати* (В. Забаштанський). *Груша все розросталася, Мотря продовжувала ганяти дітей Лавріна* (І. Нечуй-Левицький).

The meaning of the end of the action is determined by the main verb – **перестати**. The verb **кінчати** and its synonyms – **кинути, припинити**, stand close to it e. g.: *Зачувши кроки, інші пацієнти кинули шелестіти розмовою й уважно оглядали новоприбулих* (Є. Плужник); *Обурюватись я перестав ще в сьомій класі гімназії* (Є. Плужник); *Бідна переконалася, що чоловік перестав її любити, і тепер наосліп шукає призвідника свого нещастя* (І. Вільде); *«Ще залле дім і потопить дітей, наче кошенят», – думає з острахом Олена, але перестати прясти не може* (І. Вільде); – *<...> Бо стоячий чує невтримку і або ж кидає пити, або й зовсім уникає* (П. Загребельний).

The compound of auxiliary modal verbs is quite wide. They include not only the modal verbs themselves, but also the verbs of mental and physical action, as they express the valuation of the relationship between the action and the doer⁸.

The authors of the handbook «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» (1994 p.) distinguish five groups of modal verbs⁹.

The first group includes the verbs with the meaning of possibility or impossibility: **могти, не могли, вміти, встигнути**, e. g.: – *Хочеш, твоєму коневі вухо можу прострелити?* (П. Загребельний). – *А я йому відтяла, що до нас можуть приходити листи і без номера* (І. Вільде); *Не встиг Кайдаш набідкатись, як задній віз нагнався на передній і*

⁸ Слинько І., Гуйванюк Н., Кобилянська М. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1994. С. 123.

⁹ Там само. С. 123–124.

перекинувся (І. Нечуй-Левицький); *І от, коли я маю цих засобів більше, коли я **можу задовольнити** свої потреби краще за інших, – хіба не краще місце посідаю я в житті?* (Є. Плужник).

The verbs of the second group most often place on modal shades of meaning to the compound verbal predicate – **мусити, мати** and etc., e. g.: – **Оце довелось на старість терпіти таку напасть од своїх дітей, – промовила Кайдашиха** (І. Нечуй-Левицький); **Панна Річинська мусить дістати** нове свідоцтво про лояльність <...> (І. Вільде).

The verb **мати** in the Ukrainian language can convey several shades of value of necessity – duty, compulsion, intention, e. g.: – *Ви **масте** мені щось **сказати**? – одотонно, якимсь дерев'яним голосом спитав Сквирський, не дивлячись навіть на Івана Семеновича* (Є. Плужник); sometimes this meaning takes the shade of dissatisfaction: – *Але куди б же я **мав іти**?* (П. Загребельний).

The third group of auxiliary modal verbs includes the forms with shades of will – **хотіти, бажати, воліти, жадати, мріяти, вирішити, збиратися, надумати, готуватися, пробувати, намагатися**, e. g.: *Господар, поміщик, капіталіст, доктор Гальванеску дуже добре це знав і саме тому **волів шукативиходу і порятунку*** (Ю. Смолич); *Він **хотів викричати** якусь погрозу, але махнув рукою і занурив губи у ківи з медом* (П. Загребельний).

The fourth group of modal verbs is composed with the forms of the value of subjective-modal evaluation – **любити, полюбляти**, e. g.: *Я **люблю купувати** їх і читати теж* (В. Підмогильний);

The fifth group of modal verbs consists of forms with the measuring meaning of ordinary action – **звикнути, навчитися, пристосуватися, приладнюватися**, e. g.: *Що ж, мабуть, дуже скоро люди **навчатся робити** не тільки дрібні технічні алмази, але й великі діаманти* (В. Собко).

The predicate adjectives having a full, or rarely shorter form may also occur the function of modal elements in the compound verbal predicate (**повинен, спроможний, здатний, схильний, ладен, рад, зобов'язаний, змушений** and etc.), e. g.: *Само **не спроможне** так-сяк у житті **влаштуватися**, бо безвольне, нікчемне, сопляк якийсь, вибачайте, а тоді й робить з цього мало не вселюдську трагедію!* (Є. Плужник); *А проте він **ладен був би благати** її навколішках, коли б вона хоч раз посміхнулася йому, коли б подала йому хоч найменший знак* (В. Підмогильний); *Хто **здатен допомогти** нам, окрім тебе?* (Леся Українка); <...> *кнехти реготали до сліз, **неспроможні стриматися** навіть перед лицем смерті <...>* (П. Загребельний); – *Ви **не повинні мені ставити** такого запитання* (І. Вільде); *Чого це*

вона раптом знову вибирається до Львова, коли, згідно з попередніми планами, вона **повинна була б ще мандрувати** по Поділля» (І. Вільде).

The function of modal modifiers of the compound verbal predicate also play the phraseological and established combinations of the type **у змозі, мати право, мати змогу** etc. Sometimes such nouns may perform this function **мастак, майстер, любитель**, e. g.: *Він [Йонеску] **мастак засмажити** риби з яєчною* (Ю. Смолич); *«Ви самі розумієте, – продовжував Швенд, – що я не **мав змоги тримати** при собі документи»* (П. Загребельний).

Among the one-member sentences, the main part of which is formed by the infinitive, constructions with the rarely used form of the infinitive are distinguished, which indicate the spontaneous phenomena, states and processes. precisely the derivative unit from the similar principal parts of the one-member sentences, rarely used as well, analytical elements act, which lexical part is formed by infinitives, and grammatical and modifying ones are auxiliary phase verbs **починає (починало), почне (почало), стане (стало)** or analytical syntactic verbal link morpheme **бути**, e. g: *Знову **стало накрапати**, й вони пішли хутчіше* (Є. Гуцало), ***Стало світати*** (П. Загребельний); *Невпинно **переблимувались** зірки, десь далеко, край неба, **починало червоніти** – там сходив місяць* (А. Дімаров). *Вже надворі **стало світати**. Мотря стала оджимать сорочки з відмоки, а Кайдашиха навіть хати не вимела* (І. Нечуй-Левицький).

Modal modifiers of type **можна, не можна, неможливо, необхідно, доцільно, не доцільно, потрібно, треба, не треба, варто, не варто** lower the rank of the infinitive predicate of action and bring it closer to the predicates of the condition, e. g.: ***Треба було дістати** чистий рушник з комода, витерти ним, акуратно згорнути і покласти назад* (А. Дімаров); *Соколів **треба було годувати** пташками, ставити свіжу воду, щоб купалися і сушилися на сонці* (П. Загребельний); *Забувши гаразд відав, що **не слід довго місити** тісто, аби з'їсти пиріг* (П. Загребельний).

The semantics of the infinitive can be different. In particular, it can be used to indicate the repeatability, continuity of action: *Хіба йому тільки й **робити**, що опікуватися нею?* (А. Дімаров); its irrelevance: – *Завіщо ж **дякувати**? За те, на що ви право маєте?* (А. Дімаров); absurdity: – *Куди вже **тікати**?* (А. Дімаров); – *Мені **дякувати**?* (П. Загребельний); hesitation: *Софія стояла вагаючись: **сказати** чи **не сказати*** (А. Дімаров); indignation: *Перший голос. **Не доки ж терпіти** це!* (Леся Українка); surprise: *Андромаха. **Що мені чужинці? Чого я маю жалувати** їх?* (Леся Українка); helplessness: *А за нами – що їм **лишалось робити**?* – *звелися похмуро й дівчата* (А. Дімаров).

Thus, the verbal functioning of the infinitive is projected into three planes: a) grammatical verbal categories of tense and mood; b) expression of a wide range of subjective modal relations; c) phase demonstrations of action or state. Categorical values of tense and mood, as well as subjective modal relations and phase demonstrations of action either expressed by the infinitive – a combination of it with analytical syntactic morphemes or intermediate between analytical syntactic morpheme and word elements¹⁰.

Whereas substantiveness is typical to the infinitive, it can be, like the noun, the principal part of the sentence – the subject. For known causes, the infinitive is not able to express the paradigm of the noun flexibly (gender, number, case), and this limits the possibilities of its substantive transposition, regardless of the fact that it is endowed with the positional parameters of the noun.

The infinitive in the predicative function retains its characteristic meaning of the action or state that is not relevant to the subject and does not express the category of tense. The grammatical independence of the infinitive subject is based on the immutability of the infinitive and expresses itself in its position regarding the predicate: – *Людей шукати – незле, Ваніку* (Є. Плужник). In infinitive-subject sentences are used different forms of compound nominal predicate, which are characterized by some general features. The main kinds of infinitive-subject sentences are divided into constructions: *Знав тепер добре: Озирнутися – пропасти* (П. Загребельний); *infinitive-noun*: – *А підірвати кілька місточків – хіба це завдання!* (П. Загребельний); *infinitive-word combination*: – *Зійтися, – заспішив Сквирський, – зовсім не значить кохати щасливо* (Є. Плужник); *infinitive-category of voice*: – *<...> а хіба ж збудувати особисте життя – це так просто, що ні ради, ані науки не потребує?* (Є. Плужник).

One of the typical functions of an infinitive in a sentence is an object. There are several groups of verbs combine the object in the form of the infinitive¹¹. They are verbs that mean: 1) desire, wish of the subject to perform the action (**хотіти, прагнути, братися, збиратися, готуватися, силкуватися, відважитися**): *Тому Зоня, що вона, якраз вона, ніколи не старалася маскувати негативних якостей своєї натури* (І. Вільде); – *Хотіли на нас хреста покласти?* (П. Загребельний); 2) agreement, obligation, intention to perform an action (**погодитися, домовитися, обіцяти, поклястися, загрозувати, думати, мріяти**), e. g.: *Мріяла*

¹⁰ Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. С. 128.

¹¹ Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. С. 198.

мати, наприклад, білу батистову сукенку в шовкову ґратку того самого кольору (І. Вільде); 3) facilitating or obstructing in performing the action (дозволити, допомогти, дати, заборонити, навчити), е. г.: – *Пити навчись, хотіти всяк дурень може!* (П. Загребельний); – *Але мені веліли, – почав був водій, та Зендгер не дав йому докінчити* (П. Загребельний); 4) unwillingness to perform an action or avoiding it (відмовлятися, боятися, соромитися), е. г.: *Солдати відмовляються воювати* (П. Загребельний).

3. The infinitive in the semantic-syntactic and formal-syntactic positions of an adjective and an adverb

Semantic compression is one of the main factors that make possible the expression of attributive relationships by the infinitive; It is characterized by certain features. First, it has a more complex nature than that which has the attributive use of nouns and adverbs caused by compression. As for the infinitive, its analogous use is a consequence of the semantic compression of the components of complex sentences, in particular subordinate clauses. Word combinations *змога читати, нагода прийти* (е. г.: *Змога читати допомогла хлопцеві у важку хвилину; Нагода прийти в гості поліщила настрій усім*) with the dependent element in the form of the infinitive on the level of the semantic structure expand into sentences of the following construction: *Змога, яка полягає в тому, щоб читати; Нагода, яка полягає в тому, щоб прийти*¹². Second, infinitive substitution of the attribute position on the level of superficial structure is little perceived as a demonstration of semantic contraction. The use of nouns and adverbs in this position, on the contrary, is a direct demonstration of changes in the superficial structure caused by the summarisation of the predicate. Third, the infinitive type of attributes, compared to noun and adverbial, expose occasionality in morphological expression. It is also unregulated in the lexical-semantic content, cf.: *Мені належить влада не пускати* (Леся Українка). The infinitive expression of attributive relations has no conditions for categorical adjective form. In the modern language, the infinitive can serve as an attribute. Such an infinitive reveals the very essence of the phenomenon or describes a member of a sentence expressed by an abstract noun¹³.

The infinitive in the function of an attribute does not have the inflexional concord, but with its syntactic function is close to those definitions that have lost the ability to show agreement. The syntactic function of an attribute

¹² Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. С. 197.

¹³ Там само.

infinitives can perform in a relatively limited group of nouns, if they, together with nouns, are not the part of the predicate and are capable of conveying an attribute of a concept. Nouns characterized by infinitives of their features, properties, include verbal nouns with the value of will, which transfer modal concepts and, as a rule, are correlated with verbs: – *Тобто, пояснить те, що між вами було, що привело вас до **наміру розірвати** шлюб з вашою дружиною, – уточнює суддя, помітивши, що Горбатюк не зрозумів її відразу* (А. Дімаров);

If a main noun is preceded by an agreed definition, then it enhances the attributive function of the infinitive: *Як романтично розповідав він про віковичне **бажання галичан звільнитися*** (П. Колесник).

Distinctively combined with the infinitive such semantic groups of the nouns¹⁴:

1) nouns with seme «**спосіб**» – **мистецтво, манера, метод, наука, досвід, шлях, засіб, закон** e. g.: *Ідіоти! Сотні мистецтв розвели, а єдине – **мистецтво жити!** – занехаяли!* (Є. Плужник);

2) nouns with seme «**можливість**», «**здатність**» – **талант, шанс, оказія, секрет, уміння, властивість, змога** and etc.: e. g.: *Може, тому, що в **силі направляти** їх і попереду* (В. Підмогильний); *Навпаки, мені здається, що в наших умовах, коли кожен має **змогу розвиватися** вільно, особисте життя кожного мало б набрати інших, кращих форм, стати повнішим, цікавішим, змістовнішим <...>* (Є. Плужник); *Забирають соколят з гнізда і привчають платити неволею за ліпше знання волі, за хижке **вміння насолоджуватися** нею, осягати її безмежну обмеженість* (П. Загребельний); *Винен у тому, що не дав Ніні **змоги вчитися*** (А. Дімаров); *Що б віддала вона, аби мати **можливість** отак **сісти** у вагон, заїхати кудись далеко-далеко з оцього містечка, від пані Ступакової, від самої себе!* (А. Дімаров); *А Теа захоплювалася й тим, що Павлуня сибіряк, і тим, що він, виявляється, був танкістом, і його **манерою говорити**, його суворістю* (П. Загребельний); *Вони зраділи **нагоді** знову **перетворитися** з диких загнаних звірів на людей, посидіти в чотирьох стінах, спокійно посидіти, простягнувши ноги, подивитися на вогонь у печі, послухати тишу за вікнами, погортати книгу* (П. Загребельний); *Річинський почервонів і наблизився до Олени, а в неї не стало **сміливості заперечити*** (І. Вільде); *І раптом виявилося, що не лише **вміння працювати** ховає в собі слово «робітник»* (В. Собко); *В її **умінні любити** не було нічого штучного, хоч слово «любов» було найулюбленішим її жартом* (В. Підмогильний);

¹⁴ Брицин В. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. Киев : Наукова думка, 1990. С. 152.

3) nouns with seme «причина» – **привід, резон, смисл, нагода** etc, e. g.: *Його особисте життя заступило йому все інше; мав **рацію докоряти** йому Кунця, але чи мав право винуватити, – не певен Іван Семенович (Є. Плужник); Не сердився, бо визнавав її **рацію розуміти** його так, як розуміла (Є. Плужник); З пана Дулькевича був не який уже там і солдат, але навіть йому набридло сидіти в Англії, і тому він прийняв **пропозицію летіти** кур'єром до Польщі (П. Загребельний);*

4) nouns with seme «право» – **привілей, прегорогати́ва, пільга**, e. g.: – *Хто дав вам усім **право лізти** до мене, **нав'язувати** себе? (Є. Плужник); Після цього всякий має **право назвати** тебе дурнем, – той, хто прогадав, зветься дурнем (В. Підмогильний);*

5) nouns with seme «система поглядів» – **доктрина, концепція, кредо, норма, норів, звичай, політика, порядок, правило, практика, звичка, принцип, традиція, план, проєкт** and etc., e.g.: *Це була його **звичка** – загодя **радіти** перед тим, як мав виректи щось дотепне (В. Підмогильний); Я вже давно переконався, що дорослі мають **звичку з'являтися** саме тоді, коли їх найменше чекаєш (А. Дімаров); У нас нема **звичаю святкувати** іменини чи там народження (В. Підмогильний);*

6) nouns with seme «часовий проміжок» – **час, хвили́на, момент, черга, пора, строк** etc, e. g.: *Але зовні все було благополучно, так само потроху пробували хворіти то одні, то другі, і їх гнали спершу до лікаря, а тоді на роботу, так само приходив уночі, коли випадала його **черга вартувати** (П. Загребельний); **Час іти** на побачення (В. Підмогильний); – *Чи ж мені **вік** коровам **хвосту крутити**? (В. Підмогильний); – *Вам надійшов **час вибирати**? – ступив до нього Сквирський, обкидаючи його гарячим поглядом (Є. Плужник); А може, тобі просто **час** надійшов по лісі **ганяти** – і байдуже, за ким саме, чи за X, чи за Y? (Є. Плужник);***

7) nouns with seme «призначення» – **місія, функція, доля, спроба, обов'язок** and etc., e.g.: *Крім праці в редакції, на ньому лежав ще **обов'язок доглядати** журналу в друкарні (В. Підмогильний); А пізніше, як інерцію ту порушено, хіба не робив він **спроби** все **полагодити, спроби будувати** своє життя, а не **підлягати** випадкові? (Є. Плужник); – *Звідки ви знаєте, де мій дім? – зробив останню **спробу оборонятися** Отава <...> (П. Загребельний);**

8) nouns with seme «бажання» – **мета, ідея, ініціатива, каприз, манія, фантазія, завдання, потреба** and etc., e.g.: *Як він міг хоч на хвилинку забути товаришів, що там лишилися без **надії вирватися** з глушини? (В. Підмогильний); – *Ваша величність, яка висока **втіха** для нас із найсвятішим напоєм **бачити** вас і **вітати** вас, ваша величність! (П. Загребельний); *Хай імператриця знає: її вислухають з найбільшою***

увагою і високо поцінують її мужність і **намір прислужитися** святій церкві (П. Загребельний); На якусь мить Ларою оволодіває **спокуса провести** Олега аж до будинку, де вона живе, показатись із ним пані Ступаковій, але вона вчасно схаменулася і повернула назад (А. Дімаров); Не мати **мужності** самому **говорити** за себе! (Є. Плужник); «Все», – скінчив він, як розповів про **спокусу** свою **відрядити** Сквирського (Є. Плужник); Тамуючи в собі **бажання** зараз же **піти** звідси, взяв Іван Семенович альбом <...> (Є. Плужник); Андрій Венедович похвалив Степана за його **намір учитись**, але висловив незадоволення з теперішньої навчальної системи і з того, що від освітніх справ усунуто старих, досвідчених педагогів (В. Підмогильний); Так загинула наша **надія виростити** собаку для прикордонної служби (А. Дімаров). In addition to these nouns, it can be distinguished a number of substances, the combination of which with infinitives is sporadic, stylistically limited, on the edge of normativity, e. g.: **проблема – проблема вивчити; місце – місце лягти** тощо.

Adjective morphological accomplishment of infinitive syntactic derivation is not possible. The adjective as part of speech are characterized by grammatical categories of the gender, number and case, which are independent, derived from the same categories of the noun. The infinitive is included in the derivation process as a fixed form. The dependency of the syntactic infinitive adjective does not have the conditions for categorical adjective form.

In modern Ukrainian language combinations in which the infinitive performs as the objective determinant are widely used. The infinitive, combined with verbs with a definite spatial meaning, verbs, which are the source of movement, its stimulation, purpose, and less often state, fulfill an independent function of adverbial modifier. The dependent component combines only with the verbs that express movement in a certain direction, e.g.: *Вона зруйнувала ї гімназію, де він учив буржуйських синків знобити народ, і кинула, як пацюка, до архіву порпатись у старих паперах* (В. Підмогильний).

From the point of view of the semantics the constructions with the infinitive that expresses the meaning of an aim, are also reduced clauses – it correlates with the clause of purpose. The relations that appear between the components are programmed by the very meaning of the infinitive lexical unit: the corresponding semantics implies combinability with a certain circle of lexical units – the concept of movement requires a definition of its purpose.

The infinitive in the function of the adverbial modifier of purpose, as a rule, occupies the postposition of the verbs with the lexical meaning of

movement, the purposeful action. The dependent member, the position of which is placed by the infinitive or the infinitive clause, performs a syntactic function of the adverbial modifier of circumstance. It is the main and the only sign of the infinitive in the structures under research, e. g.: *Було це досить рано, але Степан зайшов пообідати до їдальні, що трапилась йому по дорозі* (В. Підмогильний); *Жінки, що прийшли сюди не тільки слухати музику, ба й показати своє убрання* (Є. Плужник).

It is proved that the infinitives after not all the verbs with the meaning of movement perform the function of the adverbial modifier of purpose, but only after those denoting movement in a certain direction, e. g.: – *Я зайшов нагадати вам, що сьогодні о дев'ятій нарада <...>* (Є. Плужник); – *зайшов* (where?) – movement in a certain direction; *Скрутив велику цигарку і пішов одягатися* (Є. Плужник); – *пішов* (where?) – movement in a certain direction.

If verbs mean movement at all, without a certain spatial direction, then they do not generally combine with infinitives. Since the infinitive of all the meanings of adverbial modifier is used only as the adverbial modifier of purpose, apparently it is not a natural function, but acquired in the process of language development.

The optional character of the infinitive is evidenced by the possibility of its elimination without disturbing the structure of the sentence, the free conversion of the infinitive from the dependent member into the dependent part of the sentence with the meaning of the purpose: *прийшла провести – прийшла для того, щоб провести*. In such sentences, the infinitive semantically represents an adjunct, that is, free, not conditioned by valence properties, the distributor of the word, namely: adverbial modifier of purpose. It signals the presence of the situation in objective reality, termed with the help of a personal verb.

Consequently, the verbal expression of adverbial relations is represented by the infinitive. The use of it in the position of the adverb is caused by the semantic compression of the subordinate clause of the complex sentence, which indicates the purpose of the action. The infinitive representation of an adverbial position with the meaning of purpose within the transition verb → adverb – is only the demonstration of position assimilation of the verb to the adverb. One of the conditions for the expression of the aim meaning of the infinitive is its use in postposition. In the preposition, the infinitive acquires the quality of relative independence from the sentence, while becoming a complicating component.

CONCLUSIONS

The infinitive is traditionally called the verbal form because of the referring of so-called general verbal categories to it, although they actually

belong to verbal categories of trans-positional type, which cannot be considered as indicative in determining the part of speech status of the infinitive. In order to solve the problem of this form properly, first of all it should be taken into consideration its morphological and syntactic features, rather than the verbal lexical semantics common to other forms. In the infinitive the processes of verbal decategorization are in evidence. Verbal recategorization also takes place in the infinitive.

Verbal functioning of the infinitive is directed at the expression of grammatical verbal categories of tense and mood, subjective modal relations, phase demonstrations of action or state. Categorical meanings of tense and mood, as well as subjective modal relations and phase display of an action or state are expressed by the infinitive in combination with analytical syntactic morphemes or border-line between analytical syntactic morpheme and word parts of speech.

In so far as the infinitive is characterized by substantiveness, it can, like a noun, be the principal part of the sentence – the subject. Functioning as a subject, the infinitive does not lose the meaning of the action or state, is not related to the subject, and does not express the category of tense. The object refers to one of the typical functions of the infinitive. There are four groups of verbs which are combined with the infinitive object.

In the adjective plane, the infinitive can perform the syntactic function of an attribute alongside a group of nouns of small quantity, only in case of non-occurrence into the predicate together with the noun and in case of the ability to reproduce the attribute of the concept. In adverbial functioning, the infinitive acts as the aim determinant. The infinitive performs in the sentence an independent function of the adverbial modifier of purpose, when it is combined with verbs of a definite spatial meaning, verbs that are the source of movement, its stimulation, purpose, rarely the state.

SUMMARY

The article deals with the infinitive in the semantic-grammatical aspect. It is proved that the morphological parameters of the infinitive do not afford it to lead the verbal system. The infinitive is associated with processes of verbal decategorization and recategorization. The infinitive penetrated into the field of the four parts of speech. In the plane of the verb, the infinitive is a necessary component of the structure of compound verbal predicate. In the noun sphere, it has the capacity to perform the function of subject and infinitive object. Under a small group of nouns, the infinitive can play the role of an uncoordinated attribute in the sentence constructions. The infinitive becomes the aim determinant with the verbs of movement in a certain direction.

REFERENCES

1. Брицин В. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке. Киев : Наукова думка, 1990. 318 с.
2. Вихованець І. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ : Наук. думка, 1988. 256 с.
3. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / за ред. І. Вихованця. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 400 с.
4. Вихованець І., Городенська К., Русанівський В. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наукова думка, 1983. 219 с.
5. Слинко І., Гуйванюк Н., Кобилянська М. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання : навчальний посібник. Київ : Вища шк., 1994. 670 с.
6. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / за ред. І. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1969. 435 с.
7. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за ред. І. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1972. 516 с.

Information about the author:

Handziuk O. M.,

Candidate of the Philological Sciences,
Associate Professor at the Ukrainian Language Department
Lesya Ukrainka Eastern European University
15, Prosp. Voli, Lutsk, 43000, Ukraine

СУБСТАНТИВНІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЛЮДИНИ В ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЙНОМУ АСПЕКТІ

Гарбера І. В.

ВСТУП

Лінгвокультурологічний підхід у фразеології ґрунтований на тезі про те, що культура втілює свій ціннісний зміст у мові як найбільш універсальному засобі репрезентації світу (саме мова зберігає і транслює культурні цінності). Він має на меті виявлення механізмів, способів і засобів утілення «мови» культури у змісті фразеологізмів. Лінгвокультурологічний аспект дослідження фразеологізму дозволяє зрозуміти його своєрідність як мовного знака й описати роль фразеології в категоризації культурної концептосфери. Дослідження специфіки фразеологізмів як знаків мови і культури нині актуальне, адже є нагальна потреба виявити, як в образі фразеологізму виражені ті чи ті культурні смисли, як збережені їхні мотиваційні джерела.

Завдання дослідження: вивчити процес культурної інтерпретації носієм мови фразеологізмів як референції мовного знака до предметної області культури; описати систему найбільш поширених кодів культури як модель, інструмент лінгвокультурологічного дослідження фразеологізмів та як спосіб організації культурного простору (через співвіднесення компонентів фразеологізмів із кодами культури); проаналізувати механізми співіснування у фразеологічному знаку власне мовної та культурної семантики; вивчити символічність у семантиці фразеологізмів.

Для студіювання було використано лінгвокультурологічний метод, що дає можливість комплексно описати мовну й культурну семантику фразеологізму, змодельовати ті процеси, які відбуваються за вживання фразеологізму в мовленні, виявити особливості його знакової функції.

Матеріал дослідження – субстантивні фразеологізми будови «прикметник + іменник», що описують людину.

1. Суть лінгвокультурологічного аспекту дослідження антропоцентричної фразеології

Лінгвокультурологія досліджує взаємодію мови й культури в діапазоні культурно-національної самосвідомості та її мовної презентації, вивчає національний менталітет, що знаходить вияв в

образах докiлля, вiдображених у фразеологiзмах. Мета лiнгвокультурологiйного напрямку у фразеологiї – виявити у фразеологiзмах як мовних знаках репертуар утiлених у їх змiстi та формi культурних смислiв, виокремити тi засоби й способи, на основi яких можлива iнтерпретацiя фразеологiзмiв у контекстi культури, i на цiй основi визначити їхню роль як знакiв «мови» культури (В. Телiя). Предметна область лiнгвокультурологiї – сфера взаємодiї культури та природної мови, свiдомостi й мови. Вона орiєнтована на максимальну експлiкацiю процесiв, що вiдбуваються пiд час вiдтворення та сприйняття фразеологiзмiв.

У лiнгвокультурологiйному аспектi фразеологiзм витлумачують як особливий мовний знак, у семантику якого вплетенi культурнi смисли (культурна конотацiя), створюванi референцiєю фразеологiзму до предметної області культури. Культурна iнтерпретацiя (рiзнi форми повсякденного практичного використання й усвiдомлення фразеологiзмiв носiями мови й культури) об'єднує мовну семантику й культурну конотацiю фразеологiзму, формуючи унiкальне, властиве лише йому, синтезоване культурно-мовне значення. Культура водночас – простiр культурних смислiв, цiннiсного змiсту, формованого людиною у процесi свiтосприйняття; коди культури – вторинна знакова система, яка використовує рiзнi засоби для репрезентацiї зазначених культурних смислiв; картина свiту, що розкриває свiтогляд соцiуму, – рiзними способами закодований цiннiсний змiст, вироблений у культурi. Найбiльш унiверсальним, базовим постає такий код, як мова. Саме у природнiй мовi культура вiднаходить знаки для втiлення своїх смислiв, що мають цiннiсний змiст. Мова – оптимальний засiб вираження культурних смислiв, що сприяє їх збереженню та трансляцiї. Так, культура перетворює знаки вербального коду на знаки вербального коду культури.

Фразеологiзми – такi вербальнi знаки культури, якi виступають найбiльш важливим об'єктом лiнгвокультурологiї, що багато в чому пояснюване сукупнiстю виконуваних ними функцiй. Специфiка **знакової** функцiї фразеологiчної одиницi зумовлена її образнiстю. Фразеологiзм будується на основi метафори, таким чином належачи до сфери творчої свiдомостi, що передбачає зiставлення незiставлюваного, створення приблизної тотожностi, тобто iррацiональне моделювання. Створення вiдповiдностi мiж об'єктивною реальнiстю та мовним знаком (фразеологiзмом) має тропеїчний характер: пара взаємно незiставлюваних значущих елементiв, мiж якими встановлюються вiдношення адекватностi, утворюють семантичний троп, що лежить в основi внутрiшньої форми фразеологiзму. Образ фразеологiзму постає тим своєрiдним провiдником культури, завдяки якому вiдбувається

взаємопроникнення двох семіотичних систем – мови й культури. Образно-мотиваційний компонент фразеологізму у процесі його інтерпретації у просторі культури спричинює появу культурної конотації фразеологізму. Фразеологізм як мовний знак зароджується в місці перетину мови й культури. В основу внутрішньої форми фразеологізму потрапляють уже окультурені сутності, які пов'язуються з образністю фразеологізму та його семантикою. Саме з комбінації кодів культури з їхнім ціннісним змістом виникає тропеїчна сутність фразеологізму: вона акумулює в собі та транслює за вживання фразеологізму культурні смисли, вплетені в його семантику. Відтворення фразеологізму зумовлено його *культурною* функцією – він є засобом збереження й передачі культурної інформації про людину й світ; фразеологізм «прийшов» у мову з культури, яка таким чином «здійснює пам'ять про себе» (Ю. Лотман). Фразеологізм як знак вторинної семіотизації виконує функцію *символізації* (еталонізації, стереотипізації) світу. Створений у культурі, фразеологізм здатний втілювати в собі стійкі символічні (еталонні, стереотипні) смисли, які були закладені в мовну семантику фразеологізму під час його створення, слугують культурною основою цієї семантики та «виймаються» з неї в мовленні. У цій особливій, культурній, функції, фразеологізм є вербалізованим символом (еталоном, стереотипом). *Комунікативна* функція фразеологізму формується в культурі та визначається культурною конотацією цього мовного знака. Вибір у культурі завжди мотивований (Ю. Степанов), і вибір фразеологізмів у комунікації з метою створення мовленнєвого акту є усвідомленим та мотивованим насамперед культурною семантикою фразеологізму. Фразеологізм – знак природної мови, *замісницька* функція якого визначена тропеїчною природою його внутрішньої форми (образністю), а також його проміжним становищем між лексичним і синтаксичним рівнями мовної системи.

Як початок лінгвокультурологічного етапу у фразеології визначена розробка В. Телія інтерпретаційної моделі фразеологічного значення. Згідно із цією моделлю, за допомогою фразеологізму комуніканти 1) обмінюються *денотативною інформацією* про предмети, явища, події реальної дійсності; 2) повідомляють і сприймають *оцінку* предметів, явищ, подій довкілля; 3) отримують враження від *образу*, що лежить в основі внутрішньої форми фразеологізму та являє собою мотивацію (основу для уподібнення) у процесі опису предметів, явищ, подій реальної дійсності; 4) відчують *емоцію* щодо сказаного / почутого. Отже, у процесі лінгвокультурологічного аналізу з кожного фразеологізму можна «витягнути» різні типи інформації та здійснювати з ними ментальні операції: денотативну, оцінну, образно-мотиваційну,

емотивну. У дослідженні ми використовуємо цю модель як робочу, аналізуючи різні типи інформації, репрезентовані студійованими фразеологічними одиницями: образно-мотиваційну (подаючи первинне, словникове значення лексеми-показника того чи того коду культури, що лежить в основі творення фразеологізму); денотативну (вивчаючи мовну семантику фразеологізму); емоційно-оцінну (представляючи контекст уживання фразеологізму з паралельним визначенням характеру висловлюваної комунікантами оцінки).

Інструментом, засобом лінгвокультурологічного дослідження фразеологізмів визначено систему кодів культури. В. Телія описує коди культури як вторинні знакові системи, що використовують матеріальні й формальні засоби для кодування однакового змісту, які й утворюють картину світу, менталітет певного суспільства¹. В. Красних порівнює коди з «мережею», яку людина «накидає» на довілля, членуючи, категоризуючи, структуруючи й оцінюючи його². О. Селіванова інтерпретує коди культури як мережу членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлену культурою певного суспільства й репрезентовану в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти³. Ф. Бацевич зазначає, що коди культури – це «сукупність знаків (символів) та їх смислів, котрі наявні в будь-якому предметі культури певної національної лінгвокультурної спільноти; знаходить вияв також в етнічній мові, мовній картині світу»⁴. О. Березович розглядає коди культури як «знаряддя для вираження смислів, що мають різні формальні «обличчя»»⁵. Д. Гудков і М. Ковшова визначають коди культури як семіотичну систему для кодування певного культурного змісту: це «система знаків матеріального та духовного світу, які стали носіями культурних смислів»⁶. Реалізуються коди культури здебільшого на мовному матеріалі. Л. Савченко стверджує, що код

¹ Телія В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 286 с.

² Красных В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций. Москва, 2002. 284 с.

³ Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ ; Черкаси, 2004. 276 с.

⁴ Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ, 2007. 205 с.

⁵ Березович Е. Язык и традиционная культура: этнолингвистические исследования. Москва, 2007. 600 с.

⁶ Гудков Д. Единицы кодов культуры: проблемы семантики. Язык. Сознание. Коммуникация. Москва, 2004. Вып. 26. С. 39–50 ; Ковшова М. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект : автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19. Москва, 2009. 48 с.

культури – «це відповідна національна етнокультурна інформація, що кодується у формі, здатній ідентифікувати культуру, через сукупність вторинних знаків і символів, наділених такими смислами (та їх комбінаціями), які можуть проявлятися в предметах матеріальної і духовної діяльності людини на рівні семіотичного простору». «Культура етносу створюється і формується, передається і зберігається, трансформуючись через код. Код є своєрідним інструментом доступу до базових елементів культури, що наявні в будь-якому предметі діяльності людини». Погоджуючись із тим, що основний засіб вираження кодів культури – різноманітний етнічно маркований мовний матеріал, дослідниця розглядає саме фразеологізми як особливі «згорнуті» мікротексти, чий компоненти й образи пронизані кодами культури, здатні зберігати й передавати культурну інформацію. Фразеологізми – самі собою специфічна семіотична система, адже акумулюють стереотипні уявлення народу, репрезентуючи в особливих вербальних формах його бачення людини, її характеру, зовнішності, властивостей поведінки тощо. Уявлення ці глибоко вкорінені в свідомості кожного носія мови, який використовує фразеологізми в процесі спілкування. Код культури демонструє двобічний зв'язок між означуваним предметом чи явищем та уявленням людини про них. За твердженням Л. Савченко, компоненти, образи, семантика фразеологізму безпосередньо співвідносяться з індексами кодів. Крім того, спільність виявляється й у механізмі їх виникнення – явищі метафоризації (явище культури ↔ код ↔ фразеологізм): коди культури пов'язані із фразеологією через метафору. Отже, під кодом культури в дослідженні розуміємо вторинну знакову систему, що структурує, категоризує, оцінює матеріальний і духовний світи людини й репрезентована різними етнокультурно маркованими мовними одиницями (у межах роботи – фразеологізмами)⁷.

Дослідження показало, що ключовими для опису антропоцентричної субстантивної фразеології постають соматичний (моделює образи частин тіла людини (рідше – тварини) і продуктів її життєдіяльності), зооморфний (моделює образи тварин, земноводних, птахів, комах), антропний (моделює образи номінацій людини) та міфологічний (моделює образи релігійних і надприродних уявлень, героїв міфів, казок, легенд, літературних творів) коди культури (далі – КК).

⁷ Савченко Л. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь, 2013. 600 с.

2. Соматичний код культури в антропоцентричній фразеології – ядро вторинної семіотичної системи

Цей КК (пор. соматичний – у працях Р. Батсурена, Ф. Бацевича, О. Галинської, М. Ковшової, О. Селіванової, Н. Скоробагатко, І. Чибор; соматичний (тілесний) – у працях В. Красних, Л. Савченко; фізіологічно-соматичний – у працях Т. Леонтєвої; антропоморфний – у працях Г. Багаутдінової, М. Піменової, І. Токаревої) моделює образи частин тіла людини / тварини та продуктів її життєдіяльності. Найпродуктивнішим репрезентантом соматичного КК у фразеології, яка описує людину, є лексема «голова», що втілює образно-мотиваційний ґрунт творення фразеологічних одиниць і реалізує у структурі їхньої семантики такі прямі словникові значення: «частина тіла людини або тварини, у якій міститься мозок – вищий відділ центральної нервової системи», «частина тіла людини як орган мислення; мозок». Денотативна інформація, яку несуть ці фразеологічні одиниці, також реалізована в їхньому значенні, а емоційно-оцінна – у контексті їх уживання. Так, фразеологізми з компонентом «голова» описують розумові здібності людини: 1) у негативному ключі – розумово обмежену, з низьким рівнем інтелектуального розвитку: *дубова голова* (про розумово обмежену, тупу людину) – *Плювать мені на їхнє схиляння, я тільки хочу довести, вселити в їхні **дубові голови**, що я інший, не такий, як вони, й маю право ходити, по терехівському Хрещатику з руками за спиною <...>* (Володимир Дрозд, «Катастрофа»); *дурна голова* (нерозумна, некмітлива, нетямуща людина) – *От, мовляв, **дурна голова**, знайшов новину, яку розумні люди відкрили ще за сотні літ перед ним* (Юрій Смолич, «Прекрасні катастрофи»); *капустяна голова* (про некмітливу, нерозторопну, неухважну людину) – *І чому не міг у своїй **капустяній голові** знайти крихітку чемності, але відразу підвівся на задні лаби, як подразнений медвідь?* (Іван Франко, «Для домашнього огнища»); *куряча голова* (про некмітливу, нерозторопну, неухважну людину) – *Ви гадаєте, ця дівчинка може держати в своїй **курячій голові** всі ці речі <...>* (Олександр Довженко, «Прощай, Америко!»); *нерозумна голова* (про некмітливу, нетямущу людину) – *Мати он як клопочеться нею, он як хоче застерегти від осмути, біди-безліття, а доня те й робить, що суне, куди не слід, свою **нерозумну голову**, сама на себе недолю кличе* (Дмитро Міщенко, «Синьоока Тивер»); *порожня голова* (про нерозумну, нетямущу людину) – *Дурна, з **порожньою головою**, ще й опришкувата та вередлива* (Іван Нечуй-Левицький, «Неоднаковими стежками»); *пуста голова* (нерозумна, нетямуща людина) – *І я, **пуста голова**, навіть не подумав, яке лихо могло спіткати того дуба, і побіг за Любою* (Михайло Стельмах,

«Щедрий вечір»); 2) у позитивному ключі – розумово розвинену, з високим рівнем інтелектуального розвитку: *золота голова* (про здібну, обдаровану людину) – *Казав я тобі, Максиме: золота голова в нашого пана Івана* (Юрій Сорока, «Іван Богун»); *розумна голова* (про розсудливу, кмітливу, тямущу людину) – *Може, її розумна голова виносила б вердикти доброти і справедливості* (Ірина Савка, «Осиний мед дикий»); *світла голова* (дуже розумна людина) – *І Плеханов, розумник, світла голова, справжній марксист, єдиний, хто міг заперечити Леніну і кого Ленін міг послухатися, не подав руки Савинкову* (Ростислав Самбук, «Останній заколот»); *твереза голова* (про розсудливу, кмітливу, тямущу людину) – *І все ж зупинився в останній момент, примусив себе зупинитися – сам би зневажав себе за цей порив гніву, бо знав, що йому і його підлеглим гнів може лише пошкодити: повинні завжди мати тверезу голову і діяти розсудливо* (Ростислав Самбук, «Дияволи з «Веселого пекла»); *ясна голова* (дуже розумна людина) – *Справжній вчений, ясна голова, провідний працівник науково-дослідного інституту, керівник великої теми: експедиція наша відбувалася, власне, тому, що з нами їхав Григорій Михайлович* (Анатолій Дімаров, «Вершини»). Решта фразеологізмів із компонентом «голова» описують риси характеру людини: *гаряча голова* (про запальну людину) – *Хто недалекоглядний, у кого гаряча голова – хай ризикує* (Роман Іваничук, «Журавлиний крик»); *необачна голова* (про нерозсудливу, необережну людину) – *Захопився був Олєфір Голуб переслідуванням пораненого Кантеміра, – та попав необачною головою під шаблюку одного з батирів* (Станіслав Тельнюк, «Яром-долиною...»).

Отже, аналіз вищеподаних фразеологічних одиниць засвідчив, що показник соматичного КК «голова» цілком підтверджує своє стереотипне для українців символічне уявлення як утілення розуму, духовного життя, будучи водночас амбівалентним, репрезентуючи собою також людську нерозумність, нетямущість. Знаковими маркерами водночас виступають і атрибути поруч із «головою», які підсилюють, підкреслюють її семантику: із прямим, конкретним значенням («дурна», «нерозумна», «порожня», «пуста», «розумна», «необачна») та вторинним, переносним, наділеним символічністю («дубова» < «дуб» – символ нерозважливості; «капустяна» < «капуста», «куряча» < «курка» – символи некмітливості; «золота» < «золото», «світла» < «світло», «твереза» < «тверезість», «ясна» < «ясність» – символи обдарованості, розумності, розсудливості; «гаряча» – символ запальності, схильності ризикувати).

Досить продуктивними показниками соматичного КК в антропоцентричній фразеології є образно-мотиваційні лексеми «серце»

(реалізує такі словникові значення у структурі семантики фразеологізмів, як «орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань і т.ін.», «здатність почувати й розуміти інших; чуйність, сердечність», «сукупність якостей, рис, властивих певній особі; вдача людини», «людина як носій тих чи інших рис, якостей») (*живе серце* (про небайдужу, здатну проникатися чужими переживаннями людину) – *Тому і зла багато на світі, що у багатьох людей немає в грудях живого серця, а тільки мертвий камінь* (Марія Ільїна, «Кам'яне серце»); *золоте серце* (правдива, відверта, доброзичлива, сердечна людина) – *Золоте серце: сам нічого не має, а все про других дба!* (Михайло Старицький, «Не судилось»); *кам'яне серце* (про жорстоку, бездушну людину) – *Що ж мені робить, коли – як живу на світі – в мою залізну душу і кам'яне серце не западало ще жалю до мого ближнього і на макове зернятко!* (Олекса Стороженко, «Марко Проклятий»); *щире серце* (про правдиву, відверту, доброзичливу, сердечну людину) – *Вони висміяли все це, зрозумівши раз, що їх мати погорджує тими речами, котрі, щоправда, не були самі собою надто вартісні, але цінні тим, що їх дарувало щире серце доброї старушки* (Ольга Кобилянська, «Царівна»)); «око» (реалізовані у фразеологічній семантиці словникові значення «орган зору у людини», «погляд»): *зле око* (недобра, недоброзичлива людина) – *Будемо берегти його, Щeku, від злого oka, недобрих духів та різної напасті!* (Володимир Малик, «Князь Кий»); *лихе око* (недобра, недоброзичлива людина) – *Тоді обходитимуть дитя хворості, не зурочить своїм поглядом лихе око, відьомське чаклування чи потайна змова лиходіїв* (Раїса Іванченко, «Сіті життя і смерті»); *погане око* (недобра, недоброзичлива людина) – *<...> в якійсь ужитковій речі розгледить, скажімо, античну оберегу, що мала оберігати скіфастеповика від злих сил, від поганих очей, від поразки тощо* (Олесь Гончар, «Берег любові»)); «рука» (у розглядуваних фразеологізмах реалізоване таке словникове значення, як «кожна з верхніх кінцівок людини як знаряддя діяльності, праці»): *золоті руки* (майстер своєї справи; вправна, уміла, здібна людина) – *Нема на всьому березі замка, якому б ради не дав оцей майстер «золоті руки»* (Олесь Гончар, «Бригантина»); *надійна рука* (людина, на яку можна покластися; вірний помічник) – *Мом-чил – мій давній другар, моє око на побережжі, моя надійна рука там <...>* (Володимир Малик, «Посол Урус-Шайтана»); *нечиста рука* (про безчесну, непорядну людину, здатну красти, шахрувати) – *А лихий ворог позавидував йому – одняв землю, закрев своєю нечистою рукою її милий образ <...>* (Панас Мирний, «Хіба ревуть воли, як ясла повні»)).

Так, «серце» репрезентує таку денотативну інформацію, як опис небайдужості, співчутливості, доброзичливості, сердечності / жорстокості, бездушності (тобто, як і у випадку з «головою», цей показник соматичного КК виступає у процесі опису характеру людини амбівалентним, двоїтим), «око» – злостивості, недоброзичливості, «рука» – майстерності, вправності, надійності / безчесності, непорядності, шахрайства (будучи так само амбівалентним показником). Емоційно-оцінна інформація у цьому разі є прозорою для розуміння, що видно з вищеподаного контекстного уживання: означені фразеологізмами негативні риси людського характеру засуджуються, позитивні – схвалюються. Цікаво, що всі зазначені лексеми-репрезентанти соматичного КК виступають символами: узагальнене значення «серця» – здатність людини до емпатії (атрибути водночас підсилюють значення фразеологізму: «живе» < «життя», «золоте» < «золото», «щире» < «щирість» як ознака співчутливості / «кам'яне» < «камінь» як ознака твердості, жорсткості характеру), «ока» – злостивість, здатність зурочити (+ «прмовисті» атрибути «зле», «лихе», «погане»), «руки» – здатність щось робити руками (+ атрибути «золоті» < «золото» як символ майстерності та талановитості, «надійна» – вірності, «нечиста» – шахрайства). На периферії соматичного КК в антропоцентричній фразеології зафіксовано такі одиниці: *сива борода* «мудра, з великим життєвим досвідом людина» *Старик, сива борода, виходить: «Мабуть, синку, душа болить?»* (Василь Барка, «Рай») (образно-мотиваційна інформація – показник «борода» (у семантику фразеологізму вплітається таке словникове значення, як «волосяний покрив на нижній частині обличчя»); денотативна – опис мудрості, досвіду людини, здобутих завдяки віку; емоційно-оцінна – позитивна, схвальна, як демонструє контекстне вживання; «борода» також набуває символічного значення, виступаючи уособленням віку людини та її мудрості, що підсилюється атрибутом «сива»); *тверезий голос* «про розсудливу людину» – *Ясно: ти єдиний між нас втілюєш тверезий голос розсудку* (Олесь Гончар, «Циклон») (образно-мотиваційна інформація – лексема «голос» (з реалізованим прямим словниковим значенням «думка, висловлювання, міркування»); денотативна – опис розсудливості людини, здатності критично мислити й висловлюватися; емоційно-оцінна – як засвідчує контекст, позитивна; «голос» виступає символом, уособленням розсудливої, критичної людини з аналітичним складом розуму, що підкреслює ознака «тверезий» < «тверезість»); *ходячі моці* (дуже худа, виснажена, немічна людина) – *Ніхто у цих ходячих моцях не пізнав би завзятої до всякої роботи жінки, що за іграшки нажинала півтори копи дорідних снопів, ціле літо від рання до смеркання не випускала з чіпких чорних,*

як залізо, пальців то проворної сапки, то граблів, то серпа (Михайло Стельмах, «Велика рідня») (образно-мотиваційна інформація – показник «мощі»; денотативна – опис худорби, виснаженості, немічності людини; емоційно-оцінна – негативна, принизлива, поблажливо-жаліслива, виходячи з контексту; «мощі» являють собою символ пейоративного втілення фізично виснаженої людини, що підкреслює діеприкметник «ходячі», роблячи семантику іменника-репрезентанта ще більш яскравою, адже первинне, образно-мотиваційне його значення – «висохлі, муміфіковані рештки людини», що «ходити» ніяк не здатні).

3. Зооморфний, антропний, міфологічний коди культури в антропоцентричній фразеології – периферія вторинної семіотичної системи

Аналізований КК виокремлюваний із назвами «зооморфний» Р. Батсуреном, О. Галинською, М. Ковшовою; «зооморфний (анімальний, теріоморфний)» М. Піменовою; «зоологічний» Т. Леонтєвою; «біоморфний» (об'єднує зооморфний та фітоморфний КК) Г. Багаутдіновою, Ф. Бацевичем, В. Красних, Л. Савченко, О. Селівановою, І. Токаревою, моделює образи тварин, земноводних, птахів, комах. Найпродуктивнішим показником зооморфного КК виступає лексема «птах» («пташеня»), яка у складі досліджуваних фразеологізмів реалізує таку образно-мотиваційну інформацію (пряме словникове значення), як «людина, яка відзначається чимсь незвичайним, особливим (перев. щодо суспільного стану, значення і т. ін.)». Денотативна інформація зосереджена в мовній семантиці фразеологічних одиниць (опис соціальної значущості, незалежності, нетутешності, досвідченості / недосвідченості), емоційно-оцінна – у контекстуальному вираженні (будучи загалом позитивною, з певним відтінком поблажливості, іронічності): *важливий птах* (людина, яка займає високе становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив) – *Певно, важливі птахи тамті люди, якщо їх треба охороняти* (Ростислав Самбук, «Бронзовий чорт»); *вільний птах* (людина, незалежна у своїх вчинках, поведінці) – *Ти вільний птах, знявся й полетів, а мені треба виконувать завдання і рішати питання* (Павло Загребельний, «Тисячолітній Миколай»); *зальотний птах* (нетутешня, прибула звідкись людина) – *Потім я дізнався, що він у Черчені зальотний птах, демобілізований прапорщик* (Роман Федорів, «Єрусалим на горах»); *стріляний птах* (досвідчена, бувала людина, яка багато бачила, зазнала) – *Вам, полковнику, пальця в рот не клади, та й гер Ангель – стріляний птах* (Ростислав Самбук, «Дияволи з «Веселого пекла»»); *жовтороте пташеня* (молода недосвідчена

людина) – *Це були перші, несміливі спроби стати на крило цілої плеяди жовторотих пташенят, котрі пізніше, пройшовши жорсткий відбір, мали стати хижими грифами кримінального бізнесу* (Юрій Сорока, «Арахнофобія»). Можна стверджувати, що лексема «птаха» символізує значущість, свободолюбство, незалежність, непосидючість, досвідченість. Зазначена символічна семантика підкреслюється прозорими для розуміння атрибутами «важливий», «вільний», «зальотний», «жовтороте» та переносним дієприкметником «стріляний» (що символізує набутий досвід). Доволі продуктивними виступають зооморфізми «вівця» («агнець») (образно-мотиваційна інформація – «покірпа, ляклива людина», «покірлива, лагідна, сумирна людина»), «вовк» (образно-мотиваційна інформація – «людина, яка багато пережила, загартована життям, витривала»), «горобець» (образно-мотиваційна інформація – «той, хто має великий досвід, кого важко обдурити»). Традиційно денотативна інформація зосереджена в мовній семантиці фразеологічних одиниць (загалом усі вони описують характер людини, сформований життєвими обставинами, умовами тощо): *заблукана вівця* (людина, яка порвала стосунки з тим середовищем, до якого раніше належала, або яка збилася із правильного життєвого шляху) – *Мені сказали: ти заблукана вівця, не сповідуєш істин віри, що приписано сповідувати всім, не визнаєш законів, що для всіх єдині <...>* (Роман Іваничук, «Журавлиний крик»); *агнець Божий* (безвольна, покірлива, розумово обмежена людина) – *Але я, цінуючи ваш інтелект, подіяла на вас суто інтелектуальними засобами – і от ви лежите, смирна, як агнець Божий!* (Павло Загребельний, «Попіл снів») (емоційно-оцінна інформація – значною мірою негативна, зверхня); *старий вовк* (досвідчена, загартована життям, бувала, витривала людина, яку важко перехитрити, обдурити) – *Старий вовк, досвідчений і небезпечний, а все ж припустився помилки: був певен, що відвідини Стецишина лишилися непоміченими* (Ростислав Самбук, «Буря на озері»); *стріляний вовк* (досвідчена, загартована життям, бувала, витривала людина, яку важко перехитрити, обдурити) – *Замість убитого горем старого, на стільці сидів зовсім інший чоловік, той самий стріляний вовк, якого бачив перед собою старшина Гейко в снігових кучугурах, де свистіли кулі* (Анатолій Стась, «Сріблясте марево») (емоційно-оцінна інформація – однозначно позитивна); *старий горобець* (досвідчена, загартована життям, бувала, витривала людина, яку важко перехитрити, обдурити) – *<...> старий горобець, на метр під землею бачить, а тут не відрізнув капітана міліції від звичайного курортника <...>* (Ростислав Самбук, «Буря на озері»); *стріляний горобець* (досвідчена, загартована життям, бувала, витривала людина, яку важко перехитрити,

обдурити) – *Але ви вже, як кажуть росіяни, стріляний горобець і маєте великий досвід у нашій справі* (Юрій Дольд-Михайлик, «У чорних лицарів») (емоційно-оцінна інформація – позитивна).

Як засвідчує аналіз, «вівця» виступає символом безвольності й покірливості, слабкості (семантика якого уяскравлена конкретним за значенням дієприкметником «заблукана» та прикметником «Божий» (у сполученні з варіантом-церковнослов'янізмом «агнець» набуває однозначного пейоративного забарвлення)), «вовк» і «горобець» – символи досвідченості й витривалості (семантика яких підкреслюється конкретним прикметником «старий» і вторинним за значенням дієприкметником «стріляний», який, як було зазначено вище, також символізує значний життєвий досвід).

На периферії зооморфного КК було зафіксовано такі фразеологічні одиниці: *підколотна гадюка* (підступна, зловмисна людина) – *У, стерва, гадюка підколотна!* (Галина Тарасюк, «Сестра моєї самотності») (образно-мотиваційна інформація – «зла, підступна людина»; денотативна інформація – опис підступності як риси людського характеру; емоційно-оцінна інформація – різко негативна; «гадюка» виступає символом зловмисності, підлості (що підкреслюється конкретним атрибутом «підколотна», що надає символічній семантиці відтінку принизливості)); *мокра курка* (безвольна, нерішуча, жалюгідна на вигляд людина) – *Бачила себе збоку мокра курка в сукні, більше схожіє на марлю, що з усіх боків облуптала тіло, ще й з розкислим бубликом на пальці!* (Ірен Роздобудько, «Якби») (образно-мотиваційна інформація – «жалюгідна, безвольна, нерішуча людина»; денотативна інформація – опис жалюгідності людини; емоційно-оцінна інформація – негативна, зверхня; «курка» символізує людську жалюгідність, слабкість, безвольність (те, що їх помітно й зовні, підкреслює атрибут «мокра»)); *старий лис* (підступна, лукава людина) – *Граф змальовувався в них як старий лис, що намагається під пишною словесною мішурою приховати свою фашистську суть* (Юрій Дольд-Михайлик, «І один у полі воїн») (образно-мотиваційна інформація – «хитра, лукава людина»; денотативна інформація – опис підступності як визначальної риси характеру людини; емоційно-оцінна інформація – негативна; «лис» символізує хитрість, підступність, лукавство (конкретний за значенням атрибут «старий» вказує на те, що всі ці якості вдачі людина набуває внаслідок пережитого)); *Валамова ослиця* (покірлива, мовчазна людина, що несподівано висловлює протест) – *Добре вам говорити про Валаамому ослицю, але коли кожен осел почне вчити свого хазяїна і керувати людськими вчинками за своїм осличим розумінням, ми самі перетворимось на осличий табун* (Зінаїда Тулуб,

«Людолови») (образно-мотиваційна інформація – «нерозумна, вперта людина»; денотативна інформація – опис рабської покірливості, терплячості (якій приходить із часом кінець); емоційно-оцінна інформація – негативна, зверхня; «ослиця» виступає символом тупої покірності й терплячості (значення якого увиразнюється церковнослов'янізмом «Валаамова»)); *велика риба* (впливова людина, поважна особа) – *Обережно, прошу тебе, через неї на велику рибу можемо вийти* (Ростислав Самбук, «Гіркий дим») (образно-мотиваційна інформація – «впливова людина»; денотативна інформація – опис впливовості, соціальної значущості людини; емоційно-оцінна інформація – позитивна; «риба» виступає символом впливовості традиційно у сполученні з прикметником «велика» (семантика яких зливається в одне)); *потайний собака* (підступна людина) – *Це як потайний собака з-за тину, не знаєш, коли й де вкусить* (Павло Загребельний, «Тисячолітній Миколай») (образно-мотиваційна інформація – «зла, жорстока, недобррозичлива і т. ін. людина»; денотативна інформація – опис підступності як визначальної риси людської вдачі; емоційно-оцінна інформація – різко негативна, зверхня; «собака» – символ злостивості й підлості у сполученні з конкретним атрибутом «потайний»); *Боже теля* (дуже спокійна, лагідна, але безвольна, інертна людина) – *Ті садомазохісти – Божі телята порівняно з тобою* (Марія Матіос, «Чотири пори життя») (образно-мотиваційна інформація – «той, хто має спокійну вдачу; покірний»; денотативна інформація – опис унікального характеру людини, який поєднує лагідність з інертністю; емоційно-оцінна інформація – негативна, поблажлива; «теля» – символ покірливості, спокійного, однак безвольного характеру (що увиразнюється церковнослов'янізмом «Божі»)); *глуха тетеря* (людина, яка погано чує) – *Глуха тетеря, хіба не чує пострілів?* (Владлен Суслов, «На каравелі «Улюбленець Нептуна») (образно-мотиваційна інформація – «глуха, ледача й т.ін. людина»; денотативна інформація – опис особливого фізичного стану людини, яка, користуючись ним, може уникати роботи, відповідальності тощо; емоційно-оцінна інформація – негативна, поблажлива; «тетеря» – символ вайлуватості, ледачості (у сполученні з атрибутом «глуха» ще й + глухість як фізична вада)).

Цей КК виокремлюваний як антропний Р. Батсуреном, О. Галинською, Л. Савченко; як антропний (власне людський) О. Селівановою; як антропологічний Т. Леонтьєвою, моделює образи за різними номінаціями людини. В антропоцентричній фразеології показниками антропного КК виступають кілька лексем: 1) «геній»: *добрий геній* (людина, яка благотворно впливає на кого-небудь, приносить користь комусь) – *Як добрий геній, Ганя здержувала*

шкодливий ляхівський вплив Хоцінського (Іван Нечуй-Левицький, «Причепа»); злий геній (про людину, яка погано впливає на когонебудь, приносить шкоду комусь) – **Злий геній капіталіста й експлуататора доктора Гальванеску обертав людей, робітників на неживі ляльки** (Юрій Смолич, «Прекрасні катастрофи») (образно-мотиваційна інформація – «особа, наділена геніальністю», «найвищий вияв, уособлення чого-небудь»; денотативна інформація – опис вдачі людини (доброї, благодійної / злостивої, шкідливої); емоційно-оцінна інформація – позитивна / негативна в залежності від контексту; «геній» – символ зразкового вияву чого-небудь (у сполученні з конкретними атрибутами «добрий» – людської доброти, «злий» – людської злостивості)); 2) «брат»: *наш брат* (близька думками, переконаннями людина; однодумець) – *Тож наші брати, то частки тієї Праедності, а з'єднатися – не можна!* (Олесь Бердник, «Чаша Амріти») (образно-мотиваційна інформація – «близька, своя людина; однодумець, друг»; денотативна інформація – опис близьких зв'язків між людьми; емоційно-оцінна інформація – позитивна; «брат» – символ дружби, вірності, близькості поглядів); 3) «дурень»: *безнадійний дурень* (дуже обмежена, тупа, недалека людина) – *Тільки безнадійний дурень та безнадійний злостивець може радіти війні – отому страшному посіву здичавіння, свинцю і смерті* (Михайло Стельмах, «Чотири броди») (образно-мотиваційна інформація – «розумово обмежена, тупа людина»; денотативна інформація – опис нерозвинених розумових здібностей людини; емоційно-оцінна інформація – різко негативна); 4) «людина»: *знатна людина* (заможна людина, поважна особа) – *У цьому князеві нічого не було від знатної людини, яка звикла до того, що її дорогоцінне життя мають оберігати десятки, коли не сотні інших людей* (Володимир Рутківський, «Джури і підводний човен») (образно-мотиваційна інформація – «особа», «постать»; денотативна інформація – опис високого соціального статусу людини; емоційно-оцінна інформація – позитивна, однак з відтінком зверхності, певної зниженості); 5) «мертвяк»: *ходячий мертвяк* (людина, що втратила інтерес до життя, байдужа до всього) – *Бо нема владики, є **ходячий мертвяк**, примара колишнього владики* (Володимир Винниченко, «Сонячна машина») (образно-мотиваційна інформація – «людина у стані фізичного або духовного занепаду»; денотативна інформація – опис пасивності, аморфності, хворобливості людини; емоційно-оцінна інформація – негативна; «мертвяк» символізує цілковитий фізичний, духовний, емоційний тощо занепад людини (що уяскравлено атрибутом «ходячий»)); 6) «труп»: *живий труп* (людина, позбавлена будь-яких життєвих інтересів, прагнень, бажань, байдужа до всього) – *Отож невдовзі упреня й виїло з чоловіка всю його волю, бо ж людина без волі*

ніколи не помічає, що вона **живий труп** (Емма Андіївська, «Казка про упиреня, що жилося людською волею») (образно-мотиваційна інформація – «мертве тіло людини або тварини»; денотативна інформація – опис пасивності, аморфності, абсолютної байдужості людини; емоційно-оцінна інформація – негативна; «живий труп» виступає символом-оксюмороном, втілюючи цілковиту безініціативність, байдужість, пасивність життєвої позиції людини); 7) «Хома»: *Хома невірний* (людина, що сумнівається, не вірить у щонебудь) – *Дивіться, повірив Хома невірний!* (Роман Іваничук, «Бо війна – війною...») (образно-мотиваційна інформація – номен, чоловіче ім'я; денотативна інформація – опис надміру недовірливої людини; емоційно-оцінна інформація – негативна, поблажлива; саме ім'я «Хома» постає символом неаргументованої недовірливості (що підсилюється атрибутом «невірний»)).

Аналізований КК моделює образи релігійних і надприродних уявлень, героїв міфів, казок, легенд, літературних творів і виокремлюваний як «міфологічний» Г. Багаутдіновою, Т. Леонтєвою; як «релігійний» О. Галинською, О. Селівановою. Типовим показником міфологічного КК у фразеологічних одиницях, що описують людину, виступає лексема «душа», яка передає таку образно-мотиваційну інформацію, як «внутрішній психічний світ людини, з її настроями, переживаннями та почуттями», «безсмертна нематеріальна основа в людині, що становить суть її життя, є джерелом психічних явищ і відрізняє її від тварини», «сукупність рис, якостей, властивих певній особі», «людина як носій тих чи інших рис, якостей», «людина з прекрасними рисами характеру». Денотативна інформація зосереджена в мовній семантиці проаналізованих фразеологічних одиниць (усі вони описують риси характеру людини, особливості її вдачі), а емоційно-оцінна – у контексті вживання (загалом позитивна, лише в деяких випадках – з певним відтінком зниженості): *жива душа* (людина) – *Хоч одна жива душа поставилася до мене по-людськи! Привітала з успіхом!* (Марина Гримич, «Варфоломієва ніч»); *заяча душа* (боязка, полохлива людина) – *То боягузи, заячі душі, повідумувані, що на кладовищі вночі страшно* (Всеволод Нестайко, «Тореадори з Васюківки»); *золота душа* (про правдиву, відверту, доброзичливу, сердечну людину) – *Розумієш, який був у нас із Антоном дід, твій прадід Ілля, яку золоту душу мав і яке справді янгольське серце!* (Ростислав Самбук, «Скіфська чаша»); *пропаща душа* (обездолена, занепащена людина) – *Я працюю у відділі пропащих душ, підвідділ комівоаяжерів-душоубів* (Юрій Ячейкін, «Химери Зеленого Змія»); *хвацька душа* (безрозсудно хоробра, відчайдушна людина) – *І взагалі <...> смілива, хвацька душа! Одне слово, з живчиком, з перчиком*

хлопець (Олесь Гончар, «Бригантина»); *щира душа* (правдива, відверта, доброзичлива, сердечна людина) – *Я давно не був у такому теплі й затишку, отець Олексій це знав і, щира душа, добряче натопив грубку, зробив усе, аби нам було в нього зручно і затишно* (Василь Шкляр, «Чорний ворон»). Безсумнівно, «душа» є символом – людяності, доброзичливості, сердечності, хоробрості, правдивості / полохливості, обездоленості (що підкреслюється відповідними атрибутами – прозорими для розуміння та сприйняття: «жива», «пропаща», «хвацька», «щира» та переносними «заяча» < «заєць» – символ полохливості, боязливості, «золота» < «золото» – символ доброти, відкритості, сердечності).

ВИСНОВКИ

Фразеологізм – особливий знак мови, що має не тільки мовне значення, але й культурну конотацію. Культурна конотація – ключове поняття лінгвокультурології, під яким розуміють зв'язну ланку між значенням одиниць природної мови та простором культури – сформованими в ній стереотипними уявленнями, символами, міфологемами, еталонами тощо. До сприйняття мовної семантики тією або іншою мірою «підключена» культурна семантика у вигляді стійких уявлень, стереотипів тощо. Зміст культурної конотації «добудовує» семантику мовного знака, долає семантичну невизначеність окремих фразеологізмів, пояснює феномен їхньої широкочисельності. Для визначення й опису синтезу мовної й культурної семантики використано метод послідовного вичленювання різних типів інформації, репрезентованих студійованими фразеологічними одиницями: образно-мотиваційної (первинне, словникове значення лексеми-показника того чи того коду культури, що лежить в основі творення фразеологізму); денотативної (мовна семантика фразеологізму); емоційно-оцінної (контекст уживання фразеологізму з паралельним визначенням характеру висловлюваної комунікантами оцінки).

Інструментом лінгвокультурологічного студіювання фразеологічних одиниць визначено коди культури – вторинну знакову систему, що структурує, категоризує, оцінює матеріальний і духовний світи людини й репрезентована різними етнокультурно маркованими мовними одиницями (у межах роботи – фразеологізмами). Дослідження показало, що ключовими для опису антропоцентричної субстантивної фразеології постають соматичний (моделює образи частин тіла людини (рідше – тварини) і продуктів її життєдіяльності) – утворює ядро вторинної семіотичної системи); зооморфний (моделює образи тварин, земноводних, птахів, комах), антропний (моделює образи номінацій

людини) та міфологічний (моделює образи релігійних і надприродних уявлень, героїв міфів, казок, легенд, літературних творів) – формує периферію вторинної семіотичної системи – коди культури.

Доведено, що образно-мотиваційною базою для творення антропоцентричної фразеології постають такі лексеми-показники кодів культури, як «голова», «серце», «око», «рука», «птаха», «вівця», «вовк», «горобець», «геній», «брат», «дурень», «людина», «мертвяк», «труп», «Хома», «душа» та ін. Денотатом зазвичай виступають розумові здібності, риси характеру, соціальний стан людини тощо. Емоційно-оцінна характеристика може бути як негативною, так і позитивною (утім, з явною перевагою першої).

АНОТАЦІЯ

У дослідженні розглянуто проблему взаємозв'язку мови і культури, реалізації культурних смислів засобами фразеологічних одиниць. Як інструмент лінгвокультурологічного опису антропоцентричних субстантивних фразеологізмів використано систему кодів культури. Проаналізовано різні типи інформації, репрезентованої за допомогою культурно значущих фразеологічних одиниць: образно-мотиваційну, денотативну, емоційно-оцінну. Образно-мотиваційна інформація формована за допомогою лексем-репрезентантів того чи того коду культури, денотативна – мовною семантикою фразеологічних одиниць, емоційно-оцінна – контекстом уживання. Ядро проаналізованої вторинної семіотичної системи на матеріалі антропоцентричної субстантивної фразеології утворює соматичний код культури. Периферію дослідженої фразеології формують зооморфний, антропний і міфологічний коди культури. Доведено, що більшість студійованих фразеологізмів набувають символного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/> (дата звернення: 29.04.2020).
2. Бацевич Ф. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ, 2007. 205 с.
3. Березович Е. Язык и традиционная культура: этнолингвистические исследования. Москва, 2007. 600 с.
4. Гудков Д. Единицы кодов культуры: проблемы семантики. Язык. Сознание. Коммуникация. Москва, 2004. Вып. 26. С. 39–50.
5. Ковшова М. Семантика и прагматика фразеологизмов: лингвокультурологический аспект : автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.19. Москва, 2009. 48 с.

6. Красных В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору). *Язык, сознание, коммуникация*. Москва, 2001. Вып. 19. С. 5–19.
7. Красных В. Этнопсихолінгвістика и лингвокультуроология : курс лекцій. Москва, 2002. 284 с.
8. Савченко Л. Феномен етнокодівдуховної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти. Сімферополь, 2013. 600 с.
9. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти). Київ ; Черкаси, 2004. 276 с.
10. Телия В. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. Москва, 1996. 286 с.

Information about the author:

Harbera I. V.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of General and Applied
Linguistics and Slavic Philology
Vasyl' Stus Donetsk National University
21, 600-Richchia str., Vinnytsia, 21021, Ukraine

ПРИРОДА АВТОРСЬКОЇ СЕНСОРИКИ ЯК ІМАНЕНТНОЇ ВЛАСТИВОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Грабович М. В.

ВСТУП

У зв'язку з розвитком лінгвокогнітивного підходу до мови в сучасній лінгвістиці спостерігається зростання інтересу до феномену перцепції. Як стверджують когнітологи, без звернення до сприйняття не може бути вирішене жодне ключове завдання когнітивної науки¹, оскільки «когніція охоплює будь-які форми осягнення світу, а вони починаються з перших контактів людини з навколишнім середовищем»².

Так, осмислення зазначеної проблематики віднаходимо у працях як українських, так і закордонних дослідників. Так, у вітчизняній науці авторській сенсоричі та її функційності в художньому тексті присвячено дослідження О. Волошиної³, І. Гайдаєнко⁴, Т. Ковальової⁵, О. Костюченко⁶, А. Пермінової⁷, К. Тулюлюк⁸. Активно осмислена заявлена проблема в російській лінгвістиці, що підтверджують, зокрема, роботи О. Авдєвниної⁹, Т. Борейко¹⁰, О. Дроботун¹¹,

¹ Кубрякова Е. Части речи с когнитивной точки зрения. Москва : ИЯ РАН, 1997. С. 48.

² Там само.

³ Волошина О. Роль сенсорної лексики у створенні художньої образності (на матеріалі англійської прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1994. 24 с.

⁴ Гайдаєнко І. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя : Запорізьк. держ. ун-т. 2002. 16 с.

⁵ Ковальова Т. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 18 с.

⁶ Костюченко О. Формування сенсорних образів на основі нюхових відчуттів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. 19 с.

⁷ Пермінова А. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2003. 20 с.

⁸ Тулюлюк К. Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2016. 20 с.

⁹ Авдєвнина О. Категория восприятия и средства ее выражения в современном русском языке : автореф. дис. ... докт. філол. наук. Москва, 2014. 38 с.

О. Житкова¹², С. Каричанкової¹³, Л. Крюкової¹⁴, О. Ломоносової¹⁵, Н. Муравьиной¹⁶, В. Яцковського¹⁷ та ін. Серед представників зарубіжної лінгвістики до вивчення закономірностей використання сенсорної семантики в художніх текстах зверталися В. Чейф¹⁸, Е. Есрок¹⁹, А. Квятковська²⁰, Ж. Фоконьє²¹.

Проблема сприйняття – одна з важливих проблем гуманітарних досліджень. Здатність людини сприймати реальний світ належить до її фундаментальних здібностей поряд зі спроможністю відчувати, уявляти, думати, розуміти. Результати процесів сприйняття (чуттєві відчуття, уявлення і перцептивні образи) пов'язані один з одним. Цей зв'язок сформований на основі набутого досвіду.

Результати перцепції містять інформацію стосовно антології світу, відібрану за допомогою когнітивних механізмів свідомості. У дослідженні перцептивної семантики номінативних одиниць важливим залишається питання про те, якими особливостями наділений навколишній світ і як вони вербалізуються в мовленні.

Перцептивна лексика є результатом безпосередньої взаємодії людини зі світом, отже, несе в собі інформацію про цей світ, про

¹⁰ Борейко Т. Ситуация тактильного восприятия: способы представления в системе русского языка и в языковом сознании индивида : дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2006. 224 с.

¹¹ Дроботун А. Лексика обоняния в языке художественной прозы М.А. Шолохова. Москва, 2006. 186 с.

¹² Житков А. Функционально-семантическое поле восприятия запаха и синестезия одорической лексики в произведениях И.А. Бунина. Екатеринбург, 1999. 190 с.

¹³ Карычанкова С., Крюкова Л., Хизначенко А. Поэтическая картина мира сквозь призму категории перцептивности. Брно, 2016. 230 с.

¹⁴ Крюкова Л. Ситуация восприятия и способы ее репрезентации в поэтическом тексте (на материале поэзии Серебряного века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Томск, 2003. 20 с.

¹⁵ Ломоносова А. Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением восприятия и их функционирование в художественном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2004. 18 с.

¹⁶ Муравьева Н. Категория перцептивности в семантике глагола и в тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2008. 18 с.

¹⁷ Яцковский В. Роль процессов зрительного и слухового восприятия в формировании языковой картины мира : На материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2005. 340 с.

¹⁸ Chafe W. Prosody and functional units of language. *Talking Data: Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale ; London, 1993. P. 33–44.

¹⁹ Esrock E. Discourses of sight and touch. *Semiotica*. 1994. № 102. P. 149–155.

²⁰ Kwiatkowska A. The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 216 p.

²¹ Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge Univ. Press, 1994. 190 p.

можливості людини оперувати нею у своїй практичній діяльності. Семантика номінативних одиниць сприйняття характеризується насамперед антропоцентричністю і взаємозумовленістю всіх сфер діяльності свідомості.

Оскільки, якщо говорити гіпотетично, увесь об'єктивний світ опановується людиною шляхом відчуттів за допомогою органів почуттів, світ і повинен виступати як об'єкт вивчення; але, усвідомлюючи нереальність даного постулату, для додання об'єктові реальних обрисів повинні бути застосовані методи, які дадуть можливість відносно повного опису зазначеної сфери знання. Через сприйняття людини здійснюється відображальна функція мови.

Перцептивні дієслова (*бачити, дивитися, чути, слухати, відчувати, нюхати, пробувати, чіпати*) є одиницями дослідження в цій роботі. Вони беруть участь у виконанні мовою не лише епістемічної функції, а й когнітивної: нарівні з мовою вони виконують роль інструменту пізнання.

Сприйняття можна визначити як сполучну ланку між дійсністю й мисленням людини. Будь-які зовнішні подразники, стаючи фактом свідомості, трансформуються й осмислюються згідно зі сформованими розумовими категоріями.

Саме способи мислення регулюють «правильність» відображення дійсності²². Отже, дієслова сприйняття, що утворюють структуру в літературному тексті, розглядаються в нашій роботі як об'єкт когнітивного дослідження.

Мета дослідження – визначення функційності одиниць лексико-семантичного поля сприйняття в англomовних літературних текстах.

1. Лексико-семантичне поле сприйняття в сучасній англійській мові

Термін «поле» уведений у лінгвістику Г. Іпсеном у 1924 р. У практиці лінгвістичних досліджень найбільш ґрунтовно виявилися ідеї поля, викладені німецьким ученим Й. Тріром.

Учений застосовує заявлене поняття до лексичного поля, яке у трактуванні вчених дістало назву *поле Тріра*. Мова з позицій синхронного аналізу, згідно з думкою П. Філіна, являє собою стабільну замкнуту систему, у якій «усе набуває змісту лише із цілого»²³. Виходячи із цього, дослідник робить висновок про те, що слово саме

²² Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1997. 245 с.

²³ Филин Ф. О новом толковом словаре русского языка. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 255–260.

собою, поза зв'язком з іншими словами, не має сенсу. Воно набуває сенсу тільки тому, що його мають інші, суміжні з ним слова.

Усю систему мови Й. Тріра ділить на два типи полів:

- 1) поняттєві поля;
- 2) словесні поля.

Аналізовані поля містять компоненти, де компоненти словесного поля цілком покривають компоненти поняттєвого поля. На думку Л. Васильєва, визнання паралелізму між поняттєвим і словесним полями, отже, між планом змісту і планом вираження, зумовило головну помилку Й. Тріра, що полягає в ідеалістичному підході до співвідношення мови, мислення й навколишньої дійсності, у повному неприйнятті ним значення слова як самостійної одиниці²⁴.

Справді, значення слів формуються в мові, вони є ідіотетичними на противагу поняттям, на основі яких будується семантичне поле Тріра, що ототожнюється ним із поняттєвим полем. Водночас раціональне зерно в розгляді аналізованої проблеми під таким кутом зору є.

Як слушно підкреслює С. Кацнельсон, «процес закріплення, вираження й розкриття понять протікає, як відомо, у словах, і завдання дослідження полягає в тому, щоб з опертям на факти семантичної своєрідності мов показати, як за умов цієї своєрідності стає можливим реальний підхід від слова і його значення до поняття»²⁵. У зв'язку із цим науковець розглядає «протилежність понять, що шукають вираження в мові», визначаючи її як «поняттєве поле».

Отже, слова, згідно з поглядом Й. Тріра, існують у свідомості людини за групами, утворюючи якусь смислову сферу. Не випадково, на думку А. Залевської, у таких полях лексика об'єднана за семантичним принципом: а виділення групи в Й. Тріра відбувається з опертям на задане поняття, а не на слова з їхньою конкретною семантикою. Це приводить до того, що поняттєве поле Й. Тріра змінюється підходом до поля із психолінгвістичних позицій у дослідженнях І. Мещанинова, у яких висувається поняття «словесного поля», що складається з лексем, пов'язаних найрізноманітнішими відносинами²⁶.

У результаті аналізу науковці виділяють такі типи лексичних мікросистем: лексико-семантичне поле, лексико-семантична група, синонімічний ряд, антонімічна група, тематична група, асоціативне поле.

²⁴ Васильєв Л. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 3. С. 105–113.

²⁵ Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 13.

²⁶ Мещанинов И. Понятийные категории в языке. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 56–61.

Так, Ф. Філін на позначення словесних семантичних полів уживає термін «лексико-семантична група» (далі – ЛСГ). Під ЛСГ науковець розуміє «лексичні об'єднання з однорідними, порівнюваними значеннями», що становлять «специфічне явище мови, зумовлене перебігом її історичного розвитку»²⁷.

Крім того, міжрівневі об'єднання, засновані на спільності семантики, кваліфікуються в лінгвістичній літературі як лексико-семантичні, лексико-граматичні, функційно-семантичні поля. Основою ж таких об'єднань є поняттєва категорія, сутність якої викладається у працях І. Мещанинова²⁸.

Людський чинник, пов'язаний із поняттям «поле», породжує питання про те, як відображаються в мові різні аспекти особистості учасників комунікації. Провідним серед цих аспектів є прагматичний, у рамках якого передбачається розгляд питання використання мови для впливу на учасників комунікативної діяльності. Так, із прагматичних позицій досліджує текст як основну одиницю спілкування А. Мецлер. Науковець визначає механізм впливу, що складається у виявленні, з одного боку, залежності вживання мовних одиниць від мети відправника тексту, а із другого – характеру й ступеня впливу на одержувача²⁹.

У лінгвістичних дослідженнях вітчизняних і закордонних науковців поле розглядається у двох аспектах:

- 1) як феномен мовної системи;
- 2) як лінгвістичний метод дослідження.

Теорії поля докладно досліджені у працях Г. Щура. Згідно з думкою науковця, польовий підхід передбачає парадигматичні та синтагматичні відносини між елементами поля. Науковець виділяє фонемні, морфемні, лексичні, семантичні, словотвірні, функційно-семантичні поля, поле множинності, заставні, істоти/неістоти, а також макро- і мікрополя. Відзначимо, однак, що зазначені поля розглядаються в метамовному аспекті.

У трактуванні Г. Щура поле – лінгвістичний феномен, інакше кажучи, науковець висуває метод поля щодо лінгвістики як науки, виключає це поняття зі сфери відношення до самої мовної системи. Не випадково в запропонованій ним класифікації полів виділяється словесне лінгвістичне поле і поняттєве лінгвістичне поле з

²⁷ Філін Ф. О новом толковом словаре русского языка. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 255–260.

²⁸ Мещанинов И. Понятийные категории в языке. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 56–61.

²⁹ Мецлер А. Прагматика коммуникативных единиц. Кишинев : Штиинца, 2009. 103 с.

парадигмальними й синтагмаальними відносинами між їхніми елементами³⁰.

На наш погляд, спочатку поле формується в самій мові, а потім уже проєктується на лінгвістику, становлячи один із переважних її наукових методів. Попри всю різноманітність класифікацій поля, що наявні в лінгвістичних дослідженнях, домінувальним залишається погляд на поле як на лексичну (словесну) систему у працях Е. Косеріу, С. Кацнельсона, Ю. Караулова. Правда, у дослідженнях С. Кацнельсона поле представлено як поняттєва система, сутність якої полягає у «протиставленні понять, які шукають вираження в мові»³¹. За такого підходу до поля, однак, втрачається одна з основних властивостей поля – специфіка його в різних мовах.

Дотепер у лінгвістичній літературі немає однотайності щодо дефініційної характеристики поля. Так, К. Гулига, Є. Шендельс визначають поле як сукупність взаємодіючих засобів, що утворюють лексико-граматичну систему, відсуваючи тим самим на другий план інші мовні засоби, що беруть участь у формуванні поля, зокрема семантичні³². Згідно ж із поглядами більшості науковців, сутність поля полягає у взаємодії складових частин його семантичних компонентів.

Польовий метод, завдяки якому встановлюються лексико-граматичні поля, дає змогу виробляти класифікацію частин мови в мовній системі. На польову природу частин мови вказують такі науковці, як В. Адмоні, І. Іванова, М. Стерніна. Згідно з думкою М. Стерніної, частини мови мають всі ознаки польової структури, оскільки:

а) до певної частини мови включаються слова із загальним категорійним значенням, що виконують у мові однакові функції;

б) усередині кожної частини мови виділяються ядерні та периферійні компоненти;

в) різні частини мови здатні накладатися одна на одну, утворюючи зони поступових переходів і демонструючи тим самим один із законів мовного поля³³.

Польовий підхід до частин мови дає змогу напрацювати їх класифікацію та вирішити цілу низку спірних питань, що стосуються віднесеності того чи того розряду слів до певної частини мови.

³⁰ Щур Г. Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 2003. 256 с.

³¹ Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 13.

³² Гульга Е., Шендельс Е. Прагматика лексические поля в современном немецком языке. Москва : Изд-во МГУ, 2003. 167 с.

³³ Стернина М. К проблеме категориальной полисемии. *Синтаксический аспект языковых единиц*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2011. С. 167–172.

Як зазначає В. Адмоні, у величезній кількості слів, наявній у кожній мові, виділяється певний розряд, який «комплексно має певний набір» граматичних ознак і не має жодних інших граматичних ознак»³⁴. На периферії цього розряду перебувають інші слова, які мають низку із цих ознак і водночас мають інші граматичні ознаки. Ці лексико-граматичні класи слів і становлять категорію частин мови.

Висунуту думку науковець підтверджує на основі аналізу числівника в німецькій мові. Аналізуючи різні розряди числівників, він приходить до висновку про те, що у співвідносності між ними наявна ознака граматичної системності, на основі якої утворюється «така лексико-морфологічна єдність, яка у своїй цілісності не може увійти ні в яку частину мови, отже, сама постає особливою частиною мови»³⁵. Ядро, центр цієї частини мови становлять кількісні числівники, а периферію – усі інші його розряди, оскільки вони мають додаткові граматичні ознаки й пов'язані з іншими частинами мови. Отже, віднесення порядкових числівників до категорії числівників правомірне й визначається польовою природою цієї частини мови як лексико-граматичного класу слів.

Отже, семантичне поле розглядається в сучасній лінгвістиці як сукупність семантичних одиниць, пов'язаних із тим самим набором понять або об'єктів зовнішнього світу.

У дослідженні мови в системно-структурному плані вдаються до польового підходу, що міцно увійшов до складу сучасних методів дослідження різних галузей і рівнів мови. Дослідження поля, розпочате Г. Іпсеном, Й. Тріром, В. Порцигом, Л. Вайсгербером, Р. Мейєром, активно продовжене у працях Е. Мунена, Ж. Матора, Ю. Караулова, Г. Щура, О. Бондарка, Є. Шендель та ін., і нині представлене в лінгвістиці у формі парадигмальних, синтагмальних, асоціативних, поняттєвих, морфосемантичних, функційно-семантичних полів. Розроблені лінгвістичні польові концепції істотно модифікували наявні уявлення дослідників щодо окремих підсистем мови та закономірностей її організації, перетворивши цю методика на один із провідних і продуктивних напрямів сучасної лінгвістичної науки.

Польовий метод дав змогу структурувати лексико-фразеологічний фонд, диференціювати його на складники, встановити їхню ієрархію (поля, субполя, мікрополя, лексичні ряди), вичленувати ядро й периферію поля, виявити семантичну дистанцію між членами поля і, урешті-решт, визначити унікальність окремо взятих значень у всьому

³⁴ Адмони В. Полевая природа частей речи. *Вопросы теории частей речи*. Ленинград : Наука, 1968. С. 98–106.

³⁵ Там само.

багатстві їхніх граней. Кожна мовна одиниця на цій основі може бути представлена як «автономний і неповторно своєрідний світ»³⁶.

Саме розгляд семантики мови на гіперлексичному рівні дає змогу детальніше проаналізувати її на рівні власне лексичному; макро- і мікрорівень аналізу постають тісно взаємопов'язаними і взаємозумовленими.

2. Функційність сенсорної семантики в художньому тексті

Дієслова традиційно розмежовуються на дієслова дії та стану, а вже їх, у свою чергу, поділяють на неакційні й акційні. Неакційні дієслова диференційовані на статичні, що позначають ситуацію, – ситуативні дієслова, й динамічні, що позначають процеси й події, а акційні – на процесуальні й події.

У результаті аналізу в семантичній структурі перцептивних дієслів прийнято виділяти загальні для всіх груп дієслів сприйняття семи: «здатність перцептивного сприйняття», «постійне функціонування здатності», «володіння перцептивною здатністю», «каузація цієї здатності». Перші дві загальні семи уможливають виділення двох архісем: стану та дії. Далі виокремлюють диференційні семи: для стану – результативність, для дії – цілеспрямованість.

Здатність сприймати світ за допомогою певного органу відчуття – це нецілеспрямований процес (*бачити, чути, відчувати, нюхати, відчувати*), а дієслова із семою «використовувати здатність сприйняття» позначають цілеспрямований процес (*дивитися, слухати, пробувати, стосуватися*). Другі позначають дію завдяки тому, що включають сему «воля» і «намір»³⁷. Відсутність зазначеної семи в перших дієслів розширює їхню специфіку, дозволяючи цим дієсловом подвійне вживання: вони входять до групи симетричних дієслів.

Jane sees = Jane is not blind.

Джейн бачить = Джейн не сліпа

Jane does not see = Jane is blind.

Джейн не бачить = Джейн сліпа.

Вивчаючи структуру поля, необхідно відзначити, що досліджуване поле являє собою чітко організовану систему, компоненти якої характеризуються загальною інваріантною ознакою. Поле сприйняття – це багатовимірне утворення, що включає декілька мікрополів обмеженого розміру, відповідних п'ятьом видам чуттєвого

³⁶ Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды*. Т. II. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. С. 303.

³⁷ Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении: зрительное восприятие + знание. Москва : Гос. учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1956. С. 68.

сприйняття – зоровому, слуховому, смаковому, нюховому і тактильному³⁸.

Найважливішою в семантичній структурі поля є його ієрархічна організація – гіпергіпонімічні або гіпонімічні смислові відносини всередині поля, що пронизують лексичну систему будь-якої мови. В ієрархічно організованій групі головним словом є ідентифікатор (за термінологією Ш. Баллі)³⁹. У ролі ідентифікатора досліджуваного семантичного поля постає ім'я поля, яке є словом із найбільш містким значенням, що відображає – за можливості в загальному вигляді – зміст усього передбачуваного поля.

Вимоги до ідентифікатора зводяться до такого: він не повинен бути багатозначним і емоційно забарвленим, експресивним, метафоричним, це слово не має бути терміном і мати якийсь певний денотат. За своїм обсягом ідентифікатор є ширшим від значень інших слів і охоплює за змістом всі елементи нижчих рівнів. Зазвичай він здатний замінити інші елементи поля⁴⁰.

З погляду позиційної лінгвістики ідентифікатор – це слово з повною відповідністю означального й означуваного знака, у якому концентровані основні категорійні ознаки, і він розташовується в центрі відповідного поля мовної системи. Потрібно також зазначити, що в семантичному змісті членів одного семантичного поля дієслів сприйняття є сема, яка називається інтегральною. Вона є спільною для всіх належних до його складу лексичних одиниць і постає підставою для польового об'єднання.

Так, перцептивні дієслова *бачити, чути, нюхати, мацати* та ін. виявляють інтегральну сему «сприймати», вона і є підставою для польового об'єднання слів, тому називається інтегральною, тобто слугує ідентифікатором лексико-семантичного поля дієслів сприйняття⁴¹. Теоретично ця сема, як видно з аналізу, у найбільш чистому вигляді знаходить вияв у змісті ідентифікатора, інакше кажучи, гіперонімів семантичного поля. У самій назві цього терміна акцентована ідея ієрархічно головного слова, а його особлива роль у структурній організації лексики розкривається на тлі слів, пов'язаних видовою залежністю, тобто гіпонімів, пов'язаних, своєю чергою, відносинами сурядності⁴².

³⁸ Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

³⁹ Балли Ш. *Общая лингвистика и вопросы французского языка*. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

⁴⁰ Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

⁴¹ Там само.

⁴² Там само.

Аналіз показав, що, наприклад, в англійській мові стосовно досліджуваного семантичного поля чіткі гіперонімічні ознаки виявляються в дієслова *perceive* – «сприймати», «відчувати». Це дієслово з історичного погляду характеризується стійкістю в матеріальному й семантичному аспектах, має досить високу частотну характеристику й необхідні інваріантні ознаки. Воно виявляє здатність до заміщення дієслів, які стосуються всіх інших органів почуттів, як це видно з таких прикладів:

It was, as you perceive, a terrible thing that I promised, but what was it compared to what I might gain by compliance.

Семантичний обсяг гіперонімів є ширшим, ніж семантичний обсяг гіпонімів. Інакше кажучи, організація лексичної парадигми передбачає систему протиставлень, наявність підрядного або сурядного зв'язку. Звідси впливає важливе для концепції семантичного поля розуміння структури поля: сукупність одиниць, що називається семантичним полем, постаючи системно-структурним об'єднанням, передбачає певну структурну організацію, а саме: ядро, центр і периферію, які перебувають в ієрархічних відносинах, тобто у відносинах підрядності⁴³.

Ядро поля репрезентоване своєрідними яскравими лексемами, дієсловами, що входять до сфери сприйняття, що мають конкретне значення, імена, що позначають функції органів сприйняття й охоплюють п'ять актів сприйняття. Здебільшого це одиниці з найбільш узагальненим поняттєвим змістом, це – доміанти семантичного поля дієслів сприйняття, що посідають у свідомості носіїв мови провідне місце й характеризуються частотною вживаністю, нейтральним забарвленням. У ядрі поля зосереджена максимальна концентрація полевтвірних інтегральних семантичних ознак⁴⁴.

Ядро поля перебуває в центрі його координат. Перцептивні дієслова англійської мови *to see, to look, to hear, to listen, to smell, to sniff, to taste, to touch, to feel*, як і їхні латинські прототипи: *videre* – «бачити», *aspicere* – «дивитися», *audire* – «чути», *auscultare* – «слухати», *olfacere* – «нюхати», *odorari* – «нюхати», *sapere* – «відчувати на смак», *gustare* – «пробувати на смак», *tangere* – «відчувати», *temptare* – «обмацувати», що позначають елементи сенсорного досвіду, становлять прототипне ядро всієї мовної системи сприйняття. На думку провідних лінгвістів, найважливішим внеском у сучасну теорію значення є концепція прототипного структурування семантичних категорій⁴⁵.

⁴³ Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Там само.

Онтологія навколишнього світу відображена у свідомості людини у формі категорій, до кожної з яких належить відома група об'єктів навколишнього світу. Ці об'єкти певним чином організовані, структуровані. Центром категорії є психологічно найбільш виділені об'єкти, тому відповідно до наявності / відсутності найважливіших категорійних ознак ці об'єкти розташовуються ближче або далі від центру⁴⁶.

Якщо враховувати позиційний принцип організації семантичного поля, то всі лексичні одиниці, що входять до ядра відповідного поля, належать до мовної системи і мають екстремальну відповідність двох сторін знака, означального й означуваного компонентів, плану вираження й плану змісту.

Польовий метод опису лексичного складу мови дає змогу систематизувати лексичні одиниці із загальним компонентом «сприйняття» і представити позицію цих одиниць всередині поля залежно від близькості / віддаленості їх розташування від ядра. Важливим для концепції семантичного поля є поняття центру поля. Центр поля становить ділянку зосередження основного семантичного потенціалу семантичного поля, він охоплює інші одиниці, що покривають сферу сприйняття, але не ввійшли до ядра. У центрі зосереджені основні ідіотнічні явища.

Третє коло – периферія семантичного поля дієслів сприйняття. Периферія – це поступові переходи від одних рівнів організації поля до інших, часткові перетини, загальні сегменти, вона може бути ближньою, далекою і крайньою (граничною). Далеку і крайню (граничною) периферію становлять одиниці, здатні входити і в інші семантичні поля. У периферійних зонах спостерігається неповний набір з ознак і можливе їх ослаблення в найбільш віддалених від ядра ділянках поля⁴⁷.

Семантика сприйняття, що реалізується в багатьох мовних одиницях і категоріях, пов'язана з поняттям «дійсність» насамперед через суміжне й нібито тотожне останньому поняття «реальність». Реальність же може бути представлена у двох її основних аспектах: як відчуття безпосередності контакту суб'єкта зі світом (реальність того, що відбувається) і як саме буття, сам світ, у якому ми існуємо (об'єктивна реальність).

⁴⁶ Rosch E. Human categorization. *Studies in Cross-Cultural psychology*. New York : Academic Press, 1977. Vol. 1. P. 37.

⁴⁷ Малкина Л. Принципы организации лексического состава художественного текста. *Единство системного и функционального анализа языковых единиц* : сборник научных трудов. Белгород : БелГУ, 1998. С. 153.

Психологи стверджують, що реальність як відчуття виникає на початковому етапі когнітивного процесу – етапі сприйняття, емпіричного пізнання: сприйняття – це чуттєве пізнання, яке «суб'єктивно видається безпосереднім», для якого характерно «специфічне переживання прямого контакту зі світом і відчуття реальності сприйманого»⁴⁸. Поява цього почуття зумовлена фізіологічністю контакту – обов'язковою умовою будь-якого виду перцепції, адже сприйняття характеризується сенсорно-емпіричною природою: воно детермінується впливом об'єктів навколишнього середовища на органи чуття живої істоти.

Реальність як буття відрізняється неоднорідністю форм, моделей, сфер свого вияву. Уже саме поняття реальності в тому вигляді, у якому воно сформувалося і використовується у філософській науці, вказує на цю різноплановість буття: «У сучасному науковому пізнанні термін «реальність» використовується для позначення того чи того аспекту або фрагмента універсуму, що становить предметну площину відповідної науки (фізична реальність, біологічна реальність, мовна реальність і т. ін.)»⁴⁹. Реальність як дійсність, що оточує людину, теж безпосередньо пов'язана із процесом сприйняття світу.

Психологи розглядають констатовані аспекти реальності-буття як рівні організації існування людини, що визначають її як суб'єкт сприйняття. «У фізичній системі відносин суб'єкт виступає як отілеснена істота, «занурена» в речовинно-оформлене абіотичне середовище. <...> У межах біологічної системи відносин <...> дійсність відкривається живій істоті не у формі предметів споглядання, а у формі предметів потреб і дій. <...> У рамках соціальної системи суб'єкт постає як особистість»⁵⁰. У соціальній дійсності «виняткового розвитку досягає комунікативна функція, а взаємодія людини зі світом підпорядкована законам суспільного життя»⁵¹. Тут можна доповнити – зокрема системі цінностей і уявлень, що відбиваються і в мові.

Незважаючи на те, що «на рівні соціальної перцепції природний пласт її організації виявляється знятим»⁵², усі рівні буття утворюють

⁴⁸ Лекторский В. Эпистемология классическая и неклассическая. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 121.

⁴⁹ Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. С. 548.

⁵⁰ Барабаншиков В. Проблемы психологии восприятия. URL: <http://journal.iph.ras.ru/baraban.html> (дата звернення: 21.04.2020).

⁵¹ Там само.

⁵² Там само.

«єдність когнітивної сфери»⁵³, що становить предмет соціальної психології, яка вивчає сприйняття більше як результат, а не як процес⁵⁴. Отже, соціальна дійсність рівною мірою з іншими аспектами існування людини визначає специфіку сприйняття та пізнання, й уявлення про нього не можуть не відбитися в перцептивних мовних значеннях.

Злитість рівнів буття як «єдність когнітивної сфери», що відбилася в мові, реконструюється в аналізі семантики перцептивної лексики. Концептуалізація соціальної дійсності здійснюється насамперед у дієсловах, що означають різні види сприйняття: *бачити, дивитися, чути, слухати, відчувати* і т.ін. Порівняння ж їхніх вторинних значень дає змогу виділити ті характеристики, які репрезентують уявлення про будову суспільства, соціальної ієрархії, відносини між людьми. І головною такою характеристикою можна вважати спілкування – міжособистісну взаємодію людей за допомогою мови.

Як відомо, серед значень, породжених чуттєвим сприйняттям світу, «найбільш розвиненими й тонко диференційованими є поняттєві еквіваленти зорових вражень. Зорове сприйняття світу відіграє велику роль у формуванні поняттєвої сфери і відповідно мовної семантики»⁵⁵.

Сему соціальної взаємодії у формі спілкування ми виділяємо насамперед у слів, що позначають цей вид перцепції. Так, зміст дієслів *бачити* і *бачитися* включає значення, марковані соціальним контактом, коли не може не бути спілкування.

Проміжний характер цих значень виявляється у відсутності ментального результату – логічного висновку з перцептивних вражень, у певній поверховості такого роду сприйняття мови: так, чути новину не означає їй повірити, її прийняти. Тому можливе поєднання дієслова *чути* в цьому значенні з найменуваннями мовленнєвих жанрів невеликого обсягу й не дуже складного змісту: *чути плітку, чути легенду, чути новину, чути оголошення, чути історію, що сталася з ним під час подорожі в Азію. Але неможливо: чути курс тригонометрії, чути історію Стародавнього світу, чути риторіку* тощо.

⁵³ Агеев В., Андреева Г. М. Исследование перцептивных процессов в социальной психологии. URL: <http://ru.psychology-online.net/articles/doc-1271.htm> (дата звернення: 21.04.2020).

⁵⁴ Там само.

⁵⁵ Арутюнова Н. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 42.

ВИСНОВКИ

Дослідження семантичного поля дієслів сприйняття, ужитих в англomовних художніх текстах, показало, що між ядром і периферією здійснюється розподіл виконуваних полем функцій: частина функцій припадає на ядро, частина – на периферію. На периферії поля сприйняття перебувають маргінальні одиниці з контекстуально зумовленими значеннями. Межі між ядром і периферією, а також окремими зонами периферії є розмитими, нечіткими, конститuentи поля можуть належати до ядра одного поля й периферії іншого поля та навпаки.

Становище кожного елемента в семантичному полі дієслів сприйняття, вжитих в англomовних художніх текстах, можна визначити таким чином: що більше диференційних сем містить елемент, то він далі перебуває від центру. Різні поля частково накладаються одне на одного, утворюючи зони поступових переходів. Дієслова сприйняття, що реалізують змішані або неперцептивні значення, належать до периферії семантичного поля.

Отже, лексико-семантичне поле дієслів сприйняття існує у формі ілогічно організованих ієрархічних структур. Воно складається з п'яти мікрополів. На чолі кожного мікрополя – дієслово, що є його гіперонімом, пов'язаним із певними гіпонімами.

Підсистеми всередині системи теж утворюють певну ієрархію. Вони упорядковані за важливістю залежно від обсягу інформації, що надходить через них до свідомості людини. Дієслова кожної із груп ієрархічно взаємопов'язані, утворюючи гіпер- і гіпонімічні відносини та формуючи всю систему сприйняття. Поле – структурно організоване утворення, але водночас поле не є замкнутою системою, а навпаки, становить відкрите об'єднання, межі якого розмиті й перетинаються із площинами інших полів, забезпечуючи цілісність всієї мовної системи.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена актуальним питанням, пов'язаними із вираженням семантики сприйняття в англійській мові. Виділено провідні погляди мовознавців щодо теорії польової організації мови. Проаналізовано лексико-семантичне поле дієслів сприйняття для встановлення функційності цих одиниць в ономасіологічному, когнітивному, семасіологічному аспектах. Розглянуто структуру поля дієслів сприйняття. Визначено закономірності функційності сенсорних дієслів у літературному тексті. Підкреслено, що сенсорні дієслова за частотністю свого вживання поділяються на центральні й периферійні. Виділено загальні для всіх груп дієслів сприйняття семи: «здатність

перцептивного сприйняття», «постійне функціонування здатності», «володіння перцептивною здатністю», «каузація цієї здатності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдєвнина О. Категория восприятия и средства ее выражения в современном русском языке : автореф. дис. ... докт. филол. наук. Москва, 2014. 38 с.

2. Агеев В., Андреева Г. Исследование перцептивных процессов в социальной психологии. URL: <http://ru.psychology-online.net/articles/doc-1271.htm> (дата звернення: 21.04.2020).

3. Адмони В. Полевая природа частей речи. *Вопросы теории частей речи*. Ленинград : Наука, 1968. С. 98–106.

4. Апресян Ю. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды*. Т. II. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1995. С. 303.

5. Арутюнова Н. Язык и мир человека. Москва : Языки русской культуры, 1999. С. 42.

6. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. Москва : Изд-во иностранной литературы, 1955. 416 с.

7. Барабанщиков В. Проблемы психологии восприятия. URL: <http://journal.iph.ras.ru/baraban.html> (дата звернення: 21.04.2020).

8. Борейко Т. Ситуация тактильного восприятия: способы представления в системе русского языка и в языковом сознании индивида : дис. ... канд. филол. наук. Омск, 2006. 224 с.

9. Васильев Л. Теория семантических полей. *Вопросы языкознания*. 1971. № 3. С. 105–113.

10. Волошина О. Роль сенсорної лексики у створенні художньої образності (на матеріалі англійської прози) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Київ, 1994. 24 с.

11. Гайдаєнко І. Назви на позначення смаку: етимологія, семантика, функціонування : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя : Запорізь. держ. ун-т. 2002. 16 с.

12. Гульга Е., Шендельс Е. Прагматика лексические поля в современном немецком языке. Москва : Изд-во МГУ, 2003. 167 с.

13. Денисенко В. Семантическое поле как функция. *Филологические науки*. 2002. № 4. С. 44–52.

14. Дроботун А. Лексика обоняния в языке художественной прозы М.А. Шолохова. Москва, 2006. 186 с.

15. Житков А. Функционально-семантическое поле восприятия запаха и синестезия одорической лексики в произведениях И.А. Бунина. Екатеринбург, 1999. 190 с.

16. Карычанкова С., Крюкова Л., Хизначенко А. Поэтическая картина мира сквозь призму категории перцептивности. Брно, 2016. 230 с.

17. Кацнельсон С. Содержание слова, значение и обозначение. Москва : Языки славянской культуры, 2001. С. 13.

18. Ковальова Т. Лексико-семантичні поля кольоративів в українській поезії початку ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Харків, 1999. 18 с.

19. Костюченко О. Формування сенсорних образів на основі нюхових відчуттів : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 19.00.01. Київ, 2003. 19 с.

20. Крюкова Л. Ситуация восприятия и способы ее репрезентации в поэтическом тексте (на материале поэзии Серебряного века) : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Томск, 2003. 20 с.

21. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. Кубрякова и др. Москва : МГУ, 1997. 245 с.

22. Лекторский В. Эпистемология классическая и неклассическая. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. С. 121.

23. Ломоносова А. Семантико-синтаксическая организация высказываний со значением восприятия и их функционирование в художественном тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2004. 18 с.

24. Малкина Л. Принципы организации лексического состава художественного текста. *Единство системного и функционального анализа языковых единиц* : сборник научных трудов. Белгород : БелГУ, 1998. С. 153.

25. Мецлер А. Прагматика коммуникативных единиц. Кишинев : Штиинца, 2009. 103 с.

26. Мещанинов И. Понятийные категории в языке. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 56–61.

27. Муравьева Н. Категория перцептивности в семантике глагола и в тексте : автореф. дис. ... канд. филол. наук. Москва, 2008. 18 с.

28. Пермінова А. Відтворення англійської сенсорної лексики в українських віршових перекладах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.16. Київ, 2003. 20 с.

29. Пешковский А. Русский синтаксис в научном освещении: зрительное восприятие + знание. Москва : Гос. учебно-педагогическое изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1956. С. 68.

30. Стернина М. К проблеме категориальной полисемии. *Синтаксический аспект языковых единиц*. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2011. С. 167–172.

31. Тулюлюк К. Лінгвопрагматика сенсоризмів у гендерному вимірі (на матеріалі англійськомовної прози початку ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Чернівці, 2016. 20 с.

32. Филин Ф.П. О новом толковом словаре русского языка. *История советского языкознания*. Москва : Высшая школа, 1981. С. 255–260.
33. Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энциклопедия, 1989. С. 548.
34. Щур Г. Теория поля в лингвистике. Москва : Наука, 2003. 256 с.
35. Яцковский В. Роль процессов зрительного и слухового восприятия в формировании языковой картины мира : На материале английского языка : дис. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург : СПбГУ, 2005. 340 с.
36. Chafe W. Prosody and functional units of language. *Talking Data : Transcription and Coding in Discourse Research*. Hillsdale ; London, 1993. P. 33–44.
37. Esrock E. Discourses of sight and touch. *Semiotica*. 1994. № 102. P. 149–155.
38. Kwiatkowska A. The Visuo-Spatial Determinants of the Natural Language. Łódź : Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 1997. 216 p.
39. Fauconnier G. Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language. Cambridge Univ. Press, 1994. 190 p.
40. Rosch E. Human categorization. *Studies in Cross-Cultural psychology*. New York : Academic Press, 1977. Vol. 1. P. 37.

Information about the author:

Hrabovych M. V.,
Master's Degree,
Assistant Lecturer at the Department of Foreign Languages
Vasyl' Stus Donetsk National University
4, Akademika Yanhelia str., Vinnytsia, 21000, Ukraine

ПРЕДИКАТИВНІ ПРИКМЕТНИКИ ЯК СКЛАДНИКИ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ВИБАЧЕННЯ

Дейчаківська О. В.

ВСТУП

Структуралізм, метою якого був опис мови як певної логічної, а водночас абстрактної схеми супроводжувався і послабленням інтересу до галузі, в якій проявляються мовленнєві дані, тобто до мовленнєвої діяльності. Саме тому виникла необхідність спрямувати конструктивно орієнтований синтаксис до того, що є «соціальним призначенням мови, а саме до використання речень у мовленнєвій діяльності»¹.

Мовленнєві акти класифікуються з різних точок зору: відповідно до типу ілюктивної сили та способів її досягнення; відповідно до статусу мовця і слухача. У центрі уваги дослідників було також вивчення окремих мовленнєвих актів. А проте спроби аналізу власне засобів, за допомогою яких знаходили вираження ті чи інші мовленнєві акти, не проводилися і вивчення структур з позицій їхнього функціонування як центральних чи близьких до центральних засобів вираження того чи іншого мовленнєвого акту (такими можуть виступати предикативні прикметники в моделі Vcop+Adj) не робилося, тобто реверсний спосіб аналізу «від форми до понятійного наповнення» не здійснювався і належним чином не вивчався.

Прагматичний аспект предикативних прикметників не був предметом спеціального вивчення, тоді як проведений аналіз структурно-семантичних особливостей структури Vcop+Adj засвідчує, що коли у функції предикатива є прикметники оцінки, то вся структура виражає експресивні мовленнєві акти. Найчастіше це мовленнєві акти вибачення, вдячності і висловлення компліменту.

Висока частотність саме цих мовленнєвих актів засвідчує, що нині в центрі уваги дуже часто перебувають саме ті мовленнєві дії, які інформують про психологічний стан мовця, його вміння висловлювати свої почуття і таким чином впливати на емоційний стан адресата. Окрім дієслів, які слугують засобами вираження цих мовленнєвих актів, поза увагою дослідників залишались предикативні прикметники

¹ Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа, 1981. С. 268.

як компоненти структури $V_{\text{сop}} + \text{Adj}$, які також є лексичними засобами вираження вибачення, подяки, висловлення компліменту.

Вищезазначені мовленнєві акти належать до групи експресивів відповідно до класифікації Дж. Серля². На думку Дж. Серля, ілокутивна мета експресивів полягає в тому, щоби виразити психологічний стан, викликаний почуттям щирості, стосовно ситуації, визначеної змістом пропозиції.

Цікавим є спостереження Е. Блек³ щодо змісту експресивів у контексті різних типів дискурсу. «Експресивні акти – це такі мовленнєві акти, які виявляють позицію мовця у ситуаціях вітання, висловлення співчуття чи вираження задоволення. Вони виконують дуже сильну міжособистісну функцію. Ось чому в художній літературі з більшою ймовірністю на них можна натрапити в персонажному дискурсі, аніж у наративі» – лінійному викладі фактів і подій у літературному творі.

1. Загальна характеристика мовленнєвого акту вибачення.

Поліінтенційність акту вибачення, вираженого структурою $V_{\text{сop}} + \text{Adj}$

Окрім визнання мовцем негативного ставлення до вчиненої дії, суть мовленнєвого акту вибачення полягає у бажанні заслужити пробачення, а також часто супроводжується спробою виправдати свою поведінку з метою відновлення втраченої рівноваги у стосунках зі співрозмовником. Мовець намагається досягти порозуміння з тими, кого він образив. Мовленнєвий акт вибачення є компенсаторним, типовим ретроспективним актом, який стосується вчиненого в минулому порушення соціальних домовленостей⁴. Гофман називає мовленнєвий акт «діяльністю, скерованою на виправлення ситуації, оскільки його метою є відновлення соціальної гармонії за ймовірну чи дійсну образу або ж заподіяну шкоду»⁵.

У рамках теорії ввічливості П. Браун та С. Левінсона, основу якої становить поняття «обличчя»⁶ – позитивного і негативного – а також

² Searle J. The Classification of Illocutionary Acts. *Language in Society*. Cambridge : Cambridge University Press. 1976. Vol. 5. P. 1–24.

³ Black E. *Pragmatic Linguistics*. Edinburg : Edinburg University Press. 2006. P. 7.

⁴ Bergman M., Kasper G. Perception and Performance in Native and Non-native Apology. *Interlanguage Pragmatics*. New York : Oxford University Press. 1993. P. 82–107.

⁵ Goffman E. *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Garden City, New York : Anchor @Doubleday. 1967. 270 p.

⁶ «Позитивне» обличчя людини асоціюється з її бажанням бути тим, хто користується повагою в суспільстві, чії вчинки заслуговують схвалення та викликають симпатію, тоді як «негативне» – прагнення користуватися свободою у своїх вчинках (див. Brown 1987, 129). Обличчя завжди перебуває в центрі уваги комунікантів у процесі інтеракції (див. Brown, Levinson 1978, p. 66).

поняття позитивної і негативної ввічливості, висловлювання, що вживаються для вираження вибачення належать до стратегій негативної ввічливості. Мовець, беручи на себе провину за скоєний негативний вчинок, висловлює свою повагу до адресата та виражає своє прагнення звільнитись від почуття провини. Визнаючи свою відповідальність за здійснену негативну дію, адресант ставить себе у вразливе становище, чим загрожує своєму обличчю. При цьому позитивна ввічливість полягає у виявленні зацікавленості до дій та особистості партнера, у вираженні схвалення⁷, натомість негативна ввічливість має на меті уникнення та пом'якшення тих мовленнєвих актів, які могли б загрозувати обличчю людини, скажімо наказів, критичних зауважень чи прямих прохань на адресу співрозмовника.

Думку про те, що мовленнєвий акт вибачення розглядається як такий, що «руйнує» обличчя мовця і «зміцнює» обличчя адресата не зовсім поділяє Р. Ратмайр⁸, зазначаючи, що вибачення за незначну провину не лише сприяє позитивному іміджу адресата, але й адресанта, оскільки мовець, вибачаючись за незначну провину, декларує себе ввічливою людиною. Однак якщо все ж існує вагомий привід для вибачення, то мовець все-таки применшує свій авторитет, визнаючи свою вину, і піднімає авторитет партнера по комунікації (надаючи йому в цей момент можливість вирішувати долю їхніх подальших стосунків).

За Дж. Серлем⁹, вибачення є стандартним прикладом експресивних мовленнєвих актів, ілюкутивна мета яких полягає в тому, щоб «висловити, названий в умовах щирості стан мовця, який пов'язаний зі станом справ, зазначених у пропозиції». На те, що для мовленнєвого акту вибачення характерними є також почуття жалю та каяття, вказує Н. Норрік¹⁰. Соціальна функція вибачення полягає у тому, що мовець бере на себе відповідальність за настання несприятливого стану справ, тому вибачення завжди супроводжується станом каяття.

Вибачення є поліінтенційним типом мовленнєвої діяльності, тобто стереотипні стратегії вибачення можна поділити на низку різновидностей залежно від реалізації ними додаткових інтенцій, де поряд із поняттями вибачення виражено також пояснення, що призвело до вчинення небажаної дії; визнання відповідальності за скоєне; прохання; обіцянку не вчиняти подібних дій у майбутньому;

⁷ Brown P., Levinson S. *Some Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press. 1978. P. 75.

⁸ Ратмайр Р. *Прагматика извинения*. Москва : Языки славянской культуры. 2003. С. 22–23.

⁹ Searle J. *Ausdruck und Bedeutung*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. 1982. S. 34

¹⁰ Norrick N. *Expressive Illocutionary Acts*. *Journal of Pragmatics*. Vol. 2(3). 1978. P. 284.

запевнення в небажанні вчиняти малефективну дію, пропозицію стосовно відшкодування заподіяної шкоди. Оскільки в такому разі йдеться про вибачення, виражене предикативними прикметниками, то найчастіше натрапляємо на випадки, коли, вибачаючись, мовець визнає факт вчинення дії, яка:

а) якимось чином образила слухача (визнання відповідальності):

– *I'm sorry I was so beastly to you just now*¹¹ – адресат перепрошує за свою не зовсім відповідну поведінку;

б) надає пояснення, що саме призвело до вчинку, який вніс дисбаланс у стосунки:

– *It was getting so late, I was afraid you weren't coming.*

– *I'm sorry, some tiresome people came around after the play and I couldn't get rid of them*¹²;

в) шкодує за необхідністю вчинити малефективну дію, однак наголошує на неможливості уникнути ситуації, що приведе до порушення рівноваги у стосунках між комунікантами:

– *I am sorry to disappoint you, my friends, but it is clear to me from this manuscript, which I had not examined in many years, that a group of pilgrims traveled back to Wallachia from Sveti Georgi about 1478*¹³.

Одержана інформація є неочікуваною для слухачів і певною мірою зачіпає їхню професійну компетентність, тому вибачення з боку мовця аж ніяк не є зайвим. Однак подальша розповідь адресанта про те, наскільки корисною може виявитися ця інформація, лише підкреслює вимушеність малефективної дії та, відповідно, необхідність вибачення, яке слідує далі.

Ті ж стратегії вибачення спостерігаємо, коли мовленнєвий акт вибачення виражається за допомогою синонімічної фрази із предикативним прикметником *afraid*.

Найчастіше воно вживається, коли слухач, до якого звертається мовець, не здогадується про те, за що проситимуть пробачення, а тому відразу ж за вибаченням слідує **пояснення**. – *I'm afraid I shall have to go in a minute, she said. – I'm late already*¹⁴. Мовець повідомляє і водночас просить вибачення за те, що має намір покинути співрозмовника, оскільки вже спізнюється.

Натрапляємо і на випадки, коли предикативний прикметник **“afraid”** вказує на вибачення за здійснену малефективну дію, за порушення певних соціальних домовленостей.

¹¹ Maugham S. Theatre. Moscow : Vyssaja Skola. 1985. P. 154.

¹² Theatre... P. 87.

¹³ Kostova E. The Historian. New York, Boston, London : Little, Brown and Company. 2005. P. 729.

¹⁴ Theatre... P. 176.

– *This is an unusual party for me. I haven't even seen the host. I live over there – ... and this man Gatsby sent over his chauffeur with an invitation. For a moment he looked at me as if he failed to understand. – I'm Gatsby, he said suddenly. – What! I exclaimed. – Oh, I beg your pardon. – I thought you knew, old sport. I'm afraid I'm not a very good host*¹⁵. Співрозмовник, в якого будуть просити пробачення, довго пояснює, наскільки дивною є вечірка, оскільки він ніяк не може знайти господаря. Господар, котрий уже якийсь час раніше розмовляв із гостем і при цьому аж ніяк не припускав, що його не впізнали, просить пробачення за свою неуважність і за спричинені незручності.

2. Мовна реалізація мовленнєвого акту вибачення у разі вибору структури Vcop+Adj

Найчастотнішим засобом вираження прямого мовленнєвого акту вибачення в англійській мові є прості (повні та еліптичні) речення, що містять прикметник “sorry”. Відразу ж варто зауважити, що сам лише прикметник “sorry” вживається або у разі дуже незначної провини або ж у розмові з незнайомими людьми. Нижченаведені приклади ілюструють саме такі ситуації.

– *Sorry to steal in like this. Your gate out there's locked.*

*She shook her head. Just pull on it. The padlock. I'm sorry*¹⁶.

У такій ситуації гість коротко вибачається за те, що «прокрався» на подвір'я, оскільки ворота були зачинені. Слухач пояснює, що насправді ворота не були замкнені на ключ – досить було лише потягнути за замок, але, своєю чергою, теж просить вибачення за незручну ситуацію, у яку попав мовець. У підсумку баланс соціальних стосунків є досягнутим. Але саме тому, що негативний вчинок є незначним, а сама розмова відбувається між незнайомими людьми, які вперше бачать одне одного, обидва учасники комунікативної ситуації обмежуються словами “sorry” з опущеним підметом та частиною присудка у висловлюванні адресанта (першій фразі) та простим непоширеним реченням з прикметником “sorry” у відповіді слухача у другій фразі наведеного мінідіалогу.

Аналогічна форма вибачення – непоширене речення “I'm sorry”, як і його синонім у заперечній формі “I'm afraid not” – звучить і у разі розмови між малознайомими людьми, коли за наполяганням одного зі співрозмовників визнати своє знайомство з певною людиною адресат відповідає відмовою. Проте при цьому адресат просить мовця вибачити

¹⁵ Fitzgerald F. *The Great Gatsby*. Kyiv : Znannia. 2013. P. 53.

¹⁶ Fowles J. *The Ebony Tower*. Eliduc. *The Enigma*. Moscow : Progress Publishers. 1980. P. 36.

його, усвідомлюючи, що його відмова є малефективною дією і відсутність вибачення може призвести до дисгармонії стосунків, тоді як вибачення буде шляхом до примирення.

– *Mr. Pine, do you know Richard Roper?*

– *I'm afraid not.*

– *But you must. He is famous. He is beautiful. ...Mr. Richard Onslow Roper? One of your famous international entrepreneurs. Come.*

– *Not a name to me. I'm sorry*¹⁷.

Варто звернути увагу і на подвійне вибачення у наведеному прикладі, оскільки, хоч розмова і відбувається між людьми, чие знайомство щойно розпочалось, така форма вибачення говорить про щире бажання заслужити пробачення. І хоча, на думку деяких дослідників, стисле вибачення у формі простого непоширеного речення наближається до етикетного, оскільки воно не демонструє відчуття і визнання провини, такі синтаксичні засоби, як повтор та різноманітні інтенсифікатори, які будуть проаналізовані далі, все ж говорять на користь фактору щирості, який є в центрі всіх висловлювань, що конструюють певну ситуацію. При цьому формули вибачення використовуються не як етикетні знаки, а як засіб вираження емоційного стану комунікантів.

Отже, коли мовець щиро визнає свою провини, в реченнях дуже часто трапляються різноманітні інтенсифікатори – **so, very, terribly, awfully**, які, відповідно, підсилюють дію цього акту. Власне, саме ці інтенсифікатори і засвідчують усвідомлення мовцем своєї вини і бажання гармонізувати стосунки. Характерним для англійської мови, а особливо для її американського варіанта є те, що чим ближчі стосунки між співрозмовниками, тим необхіднішим є вживання інтенсифікатора. У протилежному випадку вибачення не буде вважатися щирим, і одержання бажаного результату через мовленнєвий вплив на адресата, а саме очікуване пробачення не буде досягнутим.

– *You're not to leave me now! I must talk to somebody. I thought we might go and have a snack together before the show.*

– *I'm terribly sorry. Jimmie's expecting me and you know what he is*¹⁸.

Розмова відбувається між нареченими і для того, щоби бажання нареченої залишити на якийсь час свого супутника не виглядало неввічливим, звертаючись до нього, вона вживає інтенсифікатор **“terribly”**.

Той же ж інтенсифікатор вживається і у разі, коли близька знайома звертається до хлопчика з проханням залишити її, з огляду на

¹⁷ Le Carre J. The Night Manager. Penguin Books Canada Ltd. 1993. P. 12.

¹⁸ Theatre... P. 40.

необхідність вирішити низку нагальних і важливих справ. Ці справи стосуються дорослих людей, але через те, що з хлопцем жінку пов'язують приязні стосунки, що більше, вона зобов'язана йому, у звертанні жінка також вживає слово “*terribly*” перед прикметником “*sorry*”, як і синонімічний вираз “*I’m afraid*”, що засвідчує як близькість їхніх стосунків, так і щирість її вибачення за спричинені незручності.

– *I’m terribly sorry, but I’m afraid we have some grown-up business to attend to. We’re to meet with the lawyer shortly. As soon as Pippa’s nurse arrives*¹⁹.

Ще один приклад містить не так часто вживаний інтенсифікатор “**unspeakably**”, який, безперечно, засвідчує високий ступінь провини мовця, його розуміння своєї провини і намагання заслужити пробачення.

– *My dear man. So unspeakably sorry about last night. Gels tell me most appallingly rude*²⁰.

За виразом “*I’m sorry*” може слідувати прийменник “*for*”, підрядне особове речення або інфінітив. Особові речення, які слідують за виразом “**I’m sorry**” пояснюють або виправдовують дію мовця, що спричинила небажаний ефект, а також виражають обіцянку чи прохання.

– *I’m sorry. Her dark face hadn’t asked for pity but I felt it. – I wish I had some clues for you here but you see how it is. I can’t explain it either.*

– *At least we believe each other*²¹.

Наведений приклад ілюструє вибачення, за яким слідує пояснення. Водночас жінка констатує і той факт, що їй не вдалося досягти бажаної мети, однак пояснення тих причин, які перешкодили цьому, допомагають їй як адресанту сформулювати позитивну думку про себе. На рівні синтаксису пояснення виражено умовним реченням, яке слідує за фразою “*I’m sorry*”. У результаті між співрозмовниками досягнуто порозуміння. Перлокутивний ефект – одержання пробачення – досягнуто, про що свідчить фраза-відповідь співрозмовника. Здебільшого якраз пояснення, яке слідує за фразою “**I’m sorry**”, допомагає адресанту трансформувати негативну думку про себе у позитивну: – *Sorry we are so late, said Roger. There was a filthy crowd and we had to wait on nearly every tee. We halved a match*²².

¹⁹ The Goldfinch... P. 154.

²⁰ The Ebony Tower... P. 75.

²¹ The Historian... P. 202.

²² Theatre... P. 96.

Обидві ситуації ілюструють **пояснення** стосовно того, що заставило мовця здійснити малефективну дію (у другому прикладі воно виражене за допомогою підрядного речення із пропущеним сполучником “that”), яке слідує за вибаченням. Мета пояснення – трансформувати обличчя мовця, пом’якшити негативний ефект.

Натомість у разі вживання інфінітива вказується на **небажання** адресантом виконати дію, яка так чи інакше створила дисгармонію у стосунках між комунікантами, а однак уникнути якої було неможливо. – *I have used every channel I could think of, including some – I am sorry to say – that I cannot tell you about*²³.

Повні та еліптичні речення, що містять прикметник “sorry” становлять найчисленнішу групу, за допомогою яких виражаються мовленнєві акти вибачення в англійській мові²⁴. З цим фактом погоджуються багато дослідників і деякими з них ця фраза визначається як немаркована, а отже, і рутинна²⁵. Проте, як цілком слушно зауважує Н. Норік²⁶, незначна інтенсивність почуттів, властива етикетним актам, не є показником «емоційного збіднення» сучасного суспільства. Емоційне навантаження на людину було б надто великим, якби вона співчувала своїм партнерам по комунікації тією мірою, в якій вона сама це відчуває.

Фраза “I’m sorry” вживається із різними займенниками у функції підмета та різними часовими формами присудка.

... *it might be that he would be sorry If he did that she would forgive him everything*²⁷. У цьому прикладі натрапляємо на займенник третьої особи однини у функції підмета, хоча найчастіше у цій функції вживається прийменник першої особи однини.

Наступний приклад ілюструє еліптичне речення із предикативним прикметником “sorry”, при цьому пропущеними є підмет (у формі прийменника першої особи однини) та дієслово-зв’язка «бути». – *Sorry. If I’m sounding all-wise. But I do know him*²⁸.

У випадку, коли за прикметником “sorry” слідує підрядне речення, у функції підмета зазвичай натрапляємо на займенник першої особи однини у функції підмета.

²³ Historian... P. 598.

²⁴ Чередніченко О.М. Мовні засоби вираження вибачення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Філологічна.* 2016. Вип. 62. С. 343–345.

²⁵ Perception and Performance in P. 64–81.

²⁶ Expressive Illocutionary Acts ... P. 287.

²⁷ Theatre... P.108.

²⁸ Fowles... P. 60.

– *I'm sorry that my wife is out – she teaches at the nursery school*²⁹.

Заслуговують на увагу приклади вживання прикметника “sorry” у наративі, хоча вони і не є високочастотними. Як правило, в таких випадках за вибаченням одразу ж слідує пояснення, підмет вживається в третій особі однини, а присудок у минулому часі. Порівняння випадків, коли у художніх творах за персонажним мовленням одразу ж слідує наратив і в обох випадках як у персонажному, так і в мові автора вжито формули вибачення з предикативним прикметником “sorry”, підтверджує спостережену різницю у граматичному оформленні способів вибачення.

– *Perhaps if he has a splendid motor-yacht he doesn't have to bother with hotels. I don't read the newspapers enough. I'm out of touch. I'm sorry.*

– *But madam Sophie was not sorry*³⁰.

Адресат вибачається за те, що не може надати необхідної інформації, тоді як мовець, як це засвідчує наратив, аж ніяк не шкодує за ситуацією, що склалася.

У наступному прикладі внаслідок несподівано перерваної розмови, як і самого предмета обговорення, який був важким для співрозмовників, одному з комунікантів доводиться попроситися. Мова автора засвідчує, з яким небажанням він це робить.

– *In his haste, Burr failed to notice his cigarette burning in Quasely's ashtray. Jonathan stubbed it out, sorry to be saying good bye*³¹.

У розмові, яка відбулась між старшою людиною, що запропонувала приготувати їжу, відмова хлопчика прозвучала настільки грубо і неввічливо, що сам мовець відчув це і відразу ж вибачився:

– *“I'm not hungry”, I said so rudely I was sorry*³².

Саме у разі вживання вибачення у наративі, а не у персонажному дискурсі, ми переважно натрапляємо на підмет у третій особі однини та форму минулого часу присудка. У разі ж персонажного дискурсу підмет зазвичай вживається у формі займенника першої особи однини, а присудок у теперішньому часі.

3. Реалізація непрямих актів вибачення

Особливий інтерес являють випадки непрямого вибачення, коли воно виражається за допомогою інших ілокуційних актів. Ключем до розуміння вибачення слугує контекст.

²⁹ Historian... P. 320.

³⁰ The Night Manager... P. 13.

³¹ Ibid. P. 62.

³² The Goldfinch... P. 131.

Про непрямі мовленнєві акти йдеться, коли один мовленнєвий акт вживається замість іншого і саме на розсуд мовця залишається вияснити, яким є намір адресанта. Досвід слухача повинен допомогти йому відповідно проінтерпретувати непрямий акт. Мовець експліцитно виражає один зміст, при цьому імпліцитно закладаючи у власне висловлювання інший. Непрямими актами вибачення вважаємо такі, ілюкацію яких виражено за допомогою форм, характерних для інших мовленнєвих актів, наприклад обіцянки, пропозиції, прохання, пояснення.

Тут варто зазначити, що у мовленнєвому акті розмежують семантичний та прагматичний аспекти. Семантику мовленнєвого акту формують безпосередньо лексичні одиниці. Натомість прагматика мовленнєвого акту – це кінцева мета повідомлення, це той результат, якого мовець прагне досягнути, коли продукує висловлювання³³. Тобто значення мовленнєвого акту не зводиться до значення його пропозиції, оскільки одна і та ж пропозиція залежно від контексту може слугувати засобом вираження різних мовленнєвих актів.

Якщо семантичний та прагматичний аспекти збігаються, то йдеться про прямий мовленнєвий акт. Усі вищенаведені приклади ілюстрували прямий мовленнєвий акт вибачення.

Якщо ж семантичний і прагматичний компоненти не збігаються, і тільки контекст допомагає зрозуміти, якій ілюкутивній інтенції слугують ті чи інші лексичні засоби, то йдеться про непрямий мовленнєвий акт.

Емпіричні дані засвідчують такі випадки непрямого вибачення:

a) вибачення шляхом пояснення:

– *I'm so lonely and your friendship meant a great deal to me*³⁴;

b) вибачення шляхом обіцянки:

... *if you are still angry with me, we'll call it a day*³⁵;

Закономірно, що у разі, коли непрямий акт вибачення реалізується у формі обіцянки, присудок вживається у майбутньому часі.

в) пояснення та інформування:

– *I never allow outsiders to come to rehearsals, but as you're our accountant you almost belong to the theatre...*

– *That would be terribly kind of you I've never been to a rehearsal in my life. Are you going to act in the next play?*

³³ Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю.А. 2011. 350 с.

³⁴ Theatre... P. 113.

³⁵ Theatre... P. 110.

– *Oh, I don't think so. I'm not **keen** about acting any more. I find it almost impossible to find a part to suit me.*

Новоприбулий бухгалтер одержує дозвіл бути присутнім на репетиціях, що зазвичай забороняється всім працівникам театру, за винятком акторів. Знаючи, що директор також актор, клерк запитує, чи й він гратиме у виставі. Випереджаючи можливе розчарування і водночас перепошуючи за нього, директор інформує бухгалтера і водночас пояснює йому, що він уже давно не є настільки зацікавлений грою на сцені, як це було раніше, оскільки йому важко підшукати для себе відповідну роль³⁶.

У всіх вищенаведених прикладах предикативні прикметники “lonely”, “angry”, “keen” (останній вжито у заперечній формі) функціонують як синоніми прикметника “sorry”. Семантика жодного з них не має семи вибачення. Лише контекст вказує, що мовці шкодують за вчиненням і демонструє їхні спроби пояснити свою поведінку або ж обіцянку не робити чогось подібного в майбутньому.

Слід зазначити, що непрямі мовленнєві акти вибачення не є високочастотними. Однією з причин виступає той факт, що у разі непрямого вибачення інтенція мовця не є однозначною і потребує ширшого контексту для уникнення двозначності.

Мовленнєвий акт вибачення виражений за допомогою предикативного прикметника “sorry” слід відрізнити від випадків, коли цей прикметник слугує засобом вираження співчуття, розуміння чи стурбованості з приводу проблем співрозмовника чи співрозмовників.

– *You couldn't possibly have slept in that carriage, he said. – There's a man there who's a heavy breather. I'd almost rather he snored. If he snored one could wake him.*

*I'm so sorry*³⁷.

У наведеному прикладі слухач не вибачається. Вислухавши скарги співрозмовника, адресат висловлює своє **розуміння**.

В іншому випадку в розмові між молодою жінкою та її давнім знайомим прикметник “sorry” також не вжито для вираження вибачення.

– *Are you sorry?*, I asked.

– *I'm neither **pleased** nor sorry. I just couldn't help myself*³⁸.

Співрозмовник питає молоду жінку, чи вона шкодує за вчиненням. Як слід з її відповіді прикметник “sorry” вжито не для вибачення, а для **пояснення** своїх дій.

³⁶ Theatre... P. 17.

³⁷ Ibid. P. 82.

³⁸ Maugham S. The Razor's Edge. London. Pan books. 1980. P. 98.

Ще один приклад із предикативним прикметником “sorry” контекстуально засвідчує **співчуття**.

– *Sorry you didn't win. That was for the golf tournament. She had lost in the finals the week before*³⁹.

Як витікає зі слів автора, хтось із присутніх висловлює співчуття відомій спортсменці з приводу програшу у фіналі. Засобом вираження співчуття слугує прикметник “**sorry**”.

Саме про співчуття, а не вибачення йдеться і у разі, коли за прикметником “sorry” слідує прийменник “for”: *I thought he was sorry for me*⁴⁰.

ВИСНОВКИ

Аналіз мовленнєвого акту вибачення, вираженого моделлю V_{cop}+Adj, засвідчує його приналежність до класу експресивів – мовленнєвих актів, що виражають розуміння, співчуття, вибачення і спрямовані на зміну психологічного стану адресата.

Варто зазначити, що поряд із різними типами речень, в яких вживаються прикметники “**sorry**” та “**afraid**”, а це – прості та складнопідрядні речення, предикативні прикметники вживаються для вираження як прямих, так і непрямих мовленнєвих актів вибачення. На основі контексту виявлено, що непряме вибачення реалізується за допомогою форм, характерних для інших мовленнєвих актів: обіцянки, пояснення, повідомлення.

Емпіричні дані засвідчують низькочастотність вживання непрямого вибачення. Переважання прямого вибачення пояснюється чіткістю вираження бажання заслужити пробачення.

Вживання поряд із предикативними прикметниками різноманітних інтенсифікаторів, синонімічних структур, повторів дає змогу провести межу між фатичним та щирим вибаченням. Проаналізовані приклади засвідчують синкретичний характер предикативного прикметника “sorry”, що спонукає адресата послуговуватись ширшим контекстом для визначення характеру ілокуції.

Тип дискурсу слугує поясненням дейктичного та часового оформлення компонентів структури із предикативним прикметником.

АНОТАЦІЯ

Визначено прагматичні особливості структури V_{cop}+ Adj як засобу вираження вибачення. Поряд із класифікацією Дж. Серля, така структура проаналізована в рамках «теорії ввічливості», за способами

³⁹ The Great Gatsby... P. 47.

⁴⁰ Spark M. The Public Image. Stories. Moscow : Progress Publishers. 1976. P. 122.

мовного втілення та з точки зору фактору ширості. Функціонування такої структури в різних сферах комунікації дає змогу охарактеризувати її як один зі способів вираження універсальних мовленнєвих актів, до яких належить і мовленнєвий акт вибачення.

На синтаксичному рівні за предикативним прикметником може слідувати прийменниковий зворот, підрядне речення або ж інфінітив. Тип структури визначає рівень близькості комунікантів.

З точки зору позиції в дискурсі конструкція характеризується як засіб вираження ініціального акту, за яким слідує продовження і розвиток дискурсу. Можливі варіанти такого розгортання дискурсу, а саме згода чи відмова пробачити завдану образу або ж заподіяну шкоду, слугуватимуть предметом подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. Теоретическая грамматика современного английского языка. Москва : Высшая школа. 1981. 235 с.

2. Ратмайр Р. Прагматика извинения. Москва : Языки славянской культуры. 2003. 272 с.

3. Селіванова О.О. Основи теорії мовної комунікації. Черкаси : Вид-во Чабаненко Ю.А. 2011. 350 с.

4. Чередніченко О.М. Мовні засоби вираження вибачення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Філологічна.* 2016. Вип. 62. С. 343–345.

5. Bergman M., Kasper G. Perception and Performance in Native and Non-native Apology. *Interlanguage pragmatics.* New York : Oxford University Press. 1999. Pp. 82–107

6. Black E. *Pragmatic Linguistics.* Edinburg : Edinburg University Press. 2006. 167 p.

7. Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage.* Cambridge : Cambridge University Press. 1978. 347 p.

8. Fitzgerald F. *The Great Gatsby.* Kyiv : Znannia. 2013. 197 p.

9. Fowles J. *The Ebony Tower.* Eliduc. *The Enigma.* Moscow : Progress Publishers. 1980. 246 p.

10. Goffman E. *Interaction Ritual : Essays on Face-to-Face Behavior.* Garden City, New York : Anchor @ Doubleday. 1967. 270 p.

11. Kostova E. *The Historian.* New York, Boston, London : Little, Brown and Company, 2005. 909 p.

12. Le Carre J. *The Night Manager.* Penguin Book Canada Ltd. 1993. 429 p.

13. Maugham S. *The Razor's Edge.* London : Pan Books. 1980. 314 p.

14. Maugham S. *Theatre.* Moscow : Vyssaja Skola. 1985. 223 p.

15. Norrick N. Expressive Illocutionary Acts. *Journal of Pragmatics*. Vol. 2 (3). 1978. Pp. 277–291.
16. Searle J. The Classification of Illocutionary Acts. *Language and Society*. Cambridge. Cambridge University Press. 1976. Vol. 5. Pp. 1–24.
17. Searle J. Ausdruck and Bedeutung. Frankfurt am Main : Suhrkamp. 1982. 211 s.
18. Spark M. The Public Image. Stories. Moscow : Progress Publishers. 1976. 292p.
19. Tartt D. The Goldfinch. New York. Back Bay Books / Little, Brown and Company, 2013, pp. 771.

Information about the author:

Deychakivska O. V.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of English Philology

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska str., Lviv, 79000, Ukraine

ЕЛЕМЕНТИ МЕДІАОСВІТИ У СТРУКТУРІ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ ЛЕКСИКОЛОГІЇ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Дика Н. М., Глазова О. П.

ВСТУП

В умовах реформування вітчизняної системи освіти виникла необхідність урахування особливостей інформаційного суспільства. Законом України «Про освіту» та проектом Державного стандарту базової середньої освіти передбачено формування в учнів інформаційно-комунікаційної компетентності. Змістова лінія програми Нової української школи «Досліджуємо медіа» передбачає формування в учнів умінь аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати інформацію в медіатекстах і використовувати її для збагачення власного досвіду, створювати прості медіапродукти.

За дотримання принципу наступності вчитель-словесник має продовжити розпочате в початкових класах формування в учнів медійної компетентності як важливого складника комунікативної компетентності.

Отже, у програмі враховано взаємодію мовної освіти з таким особливим видом освіти, як медійна; вплив медійної грамотності на формування життєво важливих компетентностей учня нині надзвичайно актуальний¹.

У 2016 р. затверджено нову редакцію «Концепції впровадження медіаосвіти в Україні», головна ідея якої полягає в «підготовці дітей і молоді до безпечної та ефективної взаємодії із сучасною системою медіа, формуванні у громадян медіаінформаційної грамотності й медіакультури відповідно до їхніх вікових, індивідуальних та інших особливостей²». Проте питання практичного впровадження в школі медійної освіти, кінцевим результатом якої має стати практична медіаграмотність, залишається недостатньо дослідженим.

Метою дослідження є ознайомлення вчителів-словесників зі шляхами впровадження у шкільний курс лексикології елементів

¹ Дика Н., Глазова О. Робота з медійним текстом в умовах модернізації навчальних програм з української мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. № 31. С. 40. DOI: 10.28925/2311-2409.

² Концепція впровадження медіаосвіти в Україні. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiya-vprovadzheniya-mediaosviti-v-ukraini-nova-redaktsiya/>.

медійної освіти, способами формування вмінь розпізнавати дезінформацію, маніпуляцію, пропаганду на основі аналізу вжитих у тексті слів, а також із прикладами лексичних вправ і завдань, виконання яких сприятиме формуванню в учнів практичної медіаграмотності.

Проблеми медіаосвіти та медіаграмотності розкривають у наукових дослідженнях: О. Баранова, О. Баришполец, О. Волошенко, В. Іванова, В. Лобода, А. Литвин, В. Монастирський, Н. Найдьонова, Л. Наконечна, С. Пензін, Б. Потятиник, Г. Почепцов, В. Різун та ін. Методичні аспекти цієї проблеми розкрито в публікаціях Д. Баранник, М. Вашуленка, Л. Мацько, Т. Симоненко, Г. Шелехової та ін. Питання формування медіакомпетентності педагогічних працівників висвітлюють у своїх працях такі дослідники, як Л. Найдьонова, Б. Потятиник, Г. Онкович та ін. Науковці досліджують питання впливу медіа на окрему особистість і громадську свідомість, маніпулятивні можливості медіа, особливості формування критичного мислення в умовах інформаційних, дезінформаційних і пропагандистських впливів. Попри значну наукову вартісність, виразного зв'язку із завданнями формування засобами шкільної освіти медійної грамотності, конкретних рекомендацій для шкільного вчителя більшість із праць вказаних авторів не містять.

1. Реалізація елементів медіаосвіти під час навчання лексикології в закладах загальної середньої освіти

Вплив медіа на людину неухильно зростає, зумовлює її поведінку, вчинки, погляди й цінності – досить часто споживачі медіа сплутують факти з їх інтерпретацією, не можуть скласти оцінку події, правильно визначити її причину. Наслідком буває розвиток депресивних станів, неврозів, фобій, а також зниження самооцінки, ослаблення пам'яті й інтелекту.

Розроблена ЮНЕСКО навчальна програма і система компетентностей у сфері медійної та інформаційної грамотності (Media and Information Literacy) об'єднала ці дві різні галузі, цілі і завдання яких можна увиразнити в таблиці 1.

Сучасна стратегія ЮНЕСКО полягає в поєднанні традиційних концептів медіаграмотності й інформаційної грамотності у спільний концепт МІГ і є підґрунтям свободи слова й інформації, оскільки дає громадянам змогу зрозуміти функції засобів масової інформації та інших постачальників інформації, критично оцінювати їхній зміст, а також ухвалювати обґрунтовані рішення, будучи як користувачами, так і виробниками інформації й медіаконтенту.

Media and Information Literacy

Медійна грамотність	Інформаційна грамотність
• розуміти роль та функції медіа в демократичному суспільстві; • розуміти умови, за яких медіа зможуть виконувати свої функції; • критично оцінювати контент медіа у світлі притаманних їм функцій; • взаємодіяти з медіа для самовираження та участі в демократичних процесах; • актуалізувати навички, в т. ч. роботи з ІКТ, необхідні для створення контенту користувача.	• визначати і формулювати інформаційні потреби; • знаходити та отримувати доступ до інформації; • оцінювати та систематизувати інформацію; • використовувати та передавати інформацію із дотриманням етичних норм; • застосовувати навички роботи з ІКТ для обробки інформації.

У концепції «Нова українська школа» виокремлено «інформаційно-цифрову компетентність», яка має бути набута учнями протягом навчання у школі. Така компетентність включає, зокрема, інформаційну та медіаграмотність, що «передбачає впевнене, а водночас критичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для створення, пошуку, обробки, обміну інформацією на роботі, у публічному просторі та приватному спілкуванні³».

Термін «медіаграмотність» в Україні визначають як «сукупність знань, навичок та умінь, які дають змогу людям аналізувати, критично оцінювати і створювати повідомлення різних жанрів і форм для різних типів медіа, розуміти й аналізувати процеси функціонування медіа в суспільстві, та їхній вплив⁴».

Проектом Державного стандарту базової середньої освіти передбачено формування необхідних в інформаційному суспільстві вмінь⁵:

- застосовувати «різні види критичного читання текстів/ медіатекстів на відому та нову тематику»;
- знаходити «явну чи приховану інформацію з одного чи кількох джерел»;
- розрізнити «очевидну та приховану інформацію»;
- визначати «актуальність і несуперечливість інформації на основі власного досвіду, критично сприймаючи думки інших»;
- добирати «аргументи для спростування чи підтвердження їх»;

³ Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. С. 11. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>.

⁴ Медіаосвіта і медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенко ; за наук. ред. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. С. 10.

⁵ Державний стандарт базової середньої освіти (проект). С. 4–9. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/standart-1206.pdf>.

- розрізняти об'єктивні факти і суб'єктивні судження в тексті/ медіатексті»;
- розпізнавати «маніпулювання емоціями та протистояти їм»;
- висловлювати та обґрунтовувати «власне ставлення до наданої в тексті/ медіатексті інформації, спираючись на текст/медіатекст»;
- визначати «надійність і достовірність інформації, наводячи окремі докази з тексту і власного досвіду, зважаючи на думки інших»;
- брати участь в онлайн-взаємодії, онлайн-дискусіях, «зокрема виступаючи в ролі їх організатора та модератора», розпізнавати «розбіжності в думках, толерантно обстоювати власну позицію, дотримуючись етикету», розпізнавати «деякі прояви маніпулятивних впливів у цифровому просторі» та уникати їх.

Надзвичайно важливим у цьому контексті є вимога проєкту Державного стандарту щодо формування вміння висловлювати «свою думку про окремі особливості структури та мовного оформлення тексту щодо їхньої ролі у вираженні змісту тексту/медіатексту⁶».

Саме мовне оформлення медіатексту, зокрема використана його автором лексика, дає можливість критично оцінювати зміст і визначати рівень правдивого викладення інформації. Передусім ідеться про визначення так званих фейкових новин.

Фейкові новини відрізняються двома важливими особливостями⁷:

- вони видаються «новішими» за інші, тобто відрізняються інформаційно;
- вони емоційніші за інші повідомлення.

Перенесений на емоційний складник акцент відтісняє зміст фейкової новини на другий план. Інформація, переміщена в емоційний контекст, сильніше впливає і краще зберігається в пам'яті. Важливо й те, що фейки мають високу швидкість поширення⁸, а це приваблює споживачів штучно створюваною «актуальністю».

Навмисно створювану, зайву для розуміння змісту висловлення емоційність найлегше розпізнати, визначивши в медійному тексті штучне й недоцільне нагромадження емоційно забарвлених слів.

Опрацьовуючи на уроках медійні тексти, учитель має звертати увагу на роль емоційно забарвлених слів, класифікацію яких можна показати в таблиці 2.

⁶ Державний стандарт базової середньої освіти (проєкт). С. 4–9. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/standart-1206.pdf>.

⁷ Почепцов Г. Емоції створюють інші типи інформаційних потоків для нового людства. URL: <https://www.aup.com.ua/yemocii-sozdayut-inye-tipy-informacion/>.

⁸ Кудрявцева К. Динаміка поширення фейків в соціальному просторі. *Критичне мислення в епоху токсичного контенту* : збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції. Київ : Академія української преси, 2020. С. 39.

Класифікація емоційно забарвлених слів

Групи емоційно забарвлених слів	Приклади
Слова – назви почуттів, настроїв та пов'язаних із ними дій, ознак та станів: <i>щирість, жаль, гнів, ніжність, радість, тишається, соромитись, звитяжний, капосний.</i>	• Які мої почуття? Розгубленість, досада, навіть обурення. Сиджу на карантині, хвилююся й тривожуся: як тепер ЗНО складати? Переживаю невпевненість і сум... (З інтерв'ю).
Слова, що містять оцінку предметів, явищ, подій: <i>роботящий, чепурний, корисно, чудово, сильний, красуна, базікало, розумака, силач, нуствобріх, нічмема.</i>	• «Сторожова застава» - гарний приклад сучасного українського кіно. Дійсно, на початку фільму є жахлива сцена автокатастрофи, але її перекриває якісна постановка боїв та незрівнянні декорації. Кіно цікаве не тільки для підліткової аудиторії (З рецензії).
Слова, у яких емоційну оцінку передано за допомогою суфіксів пестливості, зрублості; зменшеності, збільшеності: <i>зайчичок, кошенятко, ведмедисько, вітруган; рученька, ножиче; свіженький, новісінкий, малесенький, здоровенний; страшиночий; ЗНЯТИ? слова, що їх уживають дорослі в розмові з дітьми: питоцьки, спатки.</i>	• Плюшеву мишку з пищалочкою, м'ячик-смайлик купіть у нашому магазині для вашого котика, кішечки і кошенятка! (З реклами). • Бабусенько-бабусю, до серця притулуюся, для мене ти найкраща голубонько моя», – виконана маленькою конкурсанткою пісенька сподобалася не лише публіці, а й журі конкурсу (З репортажа).
Оцінні синоніми до нейтральних слів: <i>базікати, верзти, патякати, тараторити, теревенити, гомоніти, туркотіти, торочити</i> замість <i>говорити</i>.	• <i>Дві години він шкварив з трибуни без перепочинку; теревенив ні про що, прорікав виразно й лепетав нерозбірливо, галайкотів, балабонив і розпатякував про все на світі</i> (З відгуку про виступ).
Лягідні слова (<i>дівчинонька, подруженька</i>) та лайливі слова (<i>бовдур, тохтій, нетіпаху, дурепу</i>).	• «Вавилонський ти кухар, македонський колісник, єрусалимський броварник, Олександрійський козолуп, Великого й Малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак, кам'янецький кат, подільський злодюжка, і всього світу і підсвіту блазень, самого гаспида внук, а нашого Бога дурень» (З легендарного листа запорожців турецькому султану).

Групи емоційно забарвлених слів	Приклади
Метафоричні переноси за подібністю (підкреслюється подібність людини до тварини, рослини, міфічної особи, предмета.	• З'явився повний випуск програми, яку турецька телевізійна компанія ТРТ знімала на Хортиці. Зйомки проходили в історико-культурному комплексі “Запорозька Січ”. Ведучий програми, турецький актор Нехар Ерен навчився-таки володіти різними видами козацької зброї! Тепер він орел, а не козак! (З газети «День»)
Емоційно-оцінні вигукі: <i>ей, ех, ах, ой, ох, тьху, ага, ого, оваа, ба, ось як, тьху на тебе!</i> Емоційно-оцінні вигуківі слова-речення із застиглою формою називного та кличного відмінків: <i>Мамо рідна! Ой, лишенько! Господи!</i>	• Чи ти ба, до якого креативу змушує дизайнерів світова криза! Ого, який не лише дешевий, а ще й зручний спосіб винайшли для презентації нової колекції одягу для підлітків! Зветься він «дефіле манекенів» – одяг показують на манекенах або людях у манекених позах. Ага, саме в такий спосіб представили колекції літо/осінь 2020! (З репортажа з показу мод).

На нашу думку, під час опрацювання медійного тексту як дидактичного матеріалу учителю варто застосовувати такі популярні в медіаосвіті способи навчальної діяльності, як:

- особистісний (опис емоцій, спогадів, асоціацій, що викликає медіатекст);
- аналітичний (аналіз структури медіатексту, мовних особливостей, думок);
- пояснювальний (формування суджень про медіавитвір загалом чи про його частину);
- оціночний (висновок про його актуальність і правдивість)⁹.

Значні можливості для спостереження за вжитою в медіатексті лексикою надає вивчення таких передбачених чинною програмою тем, як: «Лексичне значення слова» (5 кл.), «Стилі мовлення» (5 кл.), «Поняття про публіцистичний стиль» (7 кл.), «Оцінна лексика» (11 кл.).

⁹ Медіакультура особистості: соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / О. Барішполец та ін. ; за ред. Л. Найдюнової, О. Барішпольця. Київ : Міленіум, 2009. С. 299.

2. Практика формування в учнів основ медіаграмотності під час навчання лексикології

Подаємо приклади різнорівневих завдань із застосуванням особистісного, аналітичного, пояснювального, оціночного способів навчальної діяльності.

5 клас.

Завдання 1. Прочитайте текст, оприлюднений на вебсайті бібліотеки (<https://shev.kyivcity.gov.ua/news/9210.html>). Визначте в тексті синонімічний ряд. Доберіть основне (опорне, ключове) слово, яке найчіткіше виражає лексичне значення поданих синонімів.

Рідна мова – основа основ духовної культури народу, важливий місточок, за допомогою якого здійснюється зв'язок поколінь.

Нашою мовою мовлять, речуть, розмовляють, говорять, балакають, оповідають, кажуть, гомонять, бовкають, гаркають, гиркають, лепечуть, белькотять поряд із нами й навколо нас люди <...>

У якій мові є ще така багатюща лексика, яка дає змогу вичерпно та влучно охарактеризувати людину, її поведінку, наміри, навіть її мовлення й ставлення до спірозмовників? Тож вивчаймо мову! Спілкуймося так, щоб цікаво було нам та з нами!

**Чи можна сказати, що використані в тексті синоніми розрізняються відтінками значень? Відповідь поясніть.*

**Які емоції викликав у вас текст? Значення слова «емоція» з'ясуйте за тлумачним словничком.*

**До чого закликає текст? До чого він спонукав особисто вас? Чи можна сказати, що такому впливові сприяли емоції, які текст у вас викликав? Поясніть.*

Завдання 2. До кожного з поданих слів доберіть із довідки синоніми, утворені синонімічні ряди запишіть. Чи передають записані слова емоції, тобто переживання людиною свого ставлення до дійсності, душевне переживання, почуття?

Здивування, цікавість, повага, захоплення, зацікавленість.

Довідка. Зачарування, пошана, інтерес, подив, зачудування, захват, шана.

**Із трьома утвореними синонімічними рядами (на вибір) складіть і запишіть висловлення «Мої враження від екскурсії до музею» для оприлюднення на шкільному вебсайті.*

**Яка роль у складеному вами висловленні синонімів? Чи зробили вони висловлення цікавішим для читачів?*

6 клас.

Завдання 3. Прочитайте тексти. Визначте стиль кожного, свою думку доведіть. Якому стилю мовлення властиве вживання емоційно забарвлених слів? Визначте такі слова.

Лисиця звичайна, або руда (*Vulpes vulpes*, syn. *Vulpes fulva*) — поширений вид роду лисиця (*Vulpes*) родини псові (Canidae). Довжина тіла тварини - 60–90 см, хвоста — 40–60 см, маса тіла - 6–11 кг. Забарвлення спини яскраво-руде, часто з неясним темним візерунком, черево біле, іноді чорне. Найчастіше лисиці оселяються на схилах ярів та пагорбів, вибираючи ділянки з піщаним ґрунтом. Нора, викопана самостійно, звичайно має кілька вхідних отворів. У більшості випадків (але не завжди) житло буває добре вкрите густими заростями. У вихованні потомства беруть участь обоє батьків. Ворогами для лисиці є яструбові (Accipitridae), вовки (*Canis lupus*) та ведмедеві (Ursidae).
(З Вікіпедії)

Цих рудих хитрунок вважають не лише найкрасивішими, а й найтаємничішими з-поміж лісових тварин. Їхне густоше хутро і пухнастий хвостик зазвичай вогненно-червоні. Побачивши цю чудову тваринку просто неможливо не закохатися в неї! А які ці лисички-сестрички вправні, спритні, хитрі, мудрі! Турботу про рудих дітлахів у лисичій сім'ї беруть на себе обоє батьків. Ще до появи лисенят татусь доглядає за своєю дружиною й допомагає їй облаштувати лігво. Руді батьки оберігають малечу від вовчиська, ведмедила та зажерливого лиходія яструба (З вебсайта «Моя планета»).

*Визначте слова із суфіксами, які надають їм зменшувально-пестливого або збільшувально-згрубілого відтінку значень. Які ставлення спричиняють та які емоції викликають слова з такими суфіксами в читачів?

*Чи характерне вживання емоційно забарвлених слів для статей Вікіпедії? З якої причини?

Завдання 4. Створіть допис до шкільного вебсайту про українських волонтерів, які допомагають медикам подолати пандемію, із використанням слів **добродій, милосердя, благодійність**. Чи є ці слова емоційно забарвленими? Яка роль таких слів у складеному вами медіатексті?

*Чи є запропоновані до використання слова складними за будовою? Доведіть це.

*Наскільки актуальними і правдивими є складені вами й однокласниками дописи? Які емоції й переживання викликають вони в читачів? Яка роль у сприйнятті медіатекстів належить емоційно забарвленим словам?

7 клас.

Завдання 5. Прочитайте текст. Визначте його тему й головну думку. Хто адресати тексту? Чи можна уявити його надрукованим у суспільно-політичних засобах масової інформації? Проголошеним як виступ у радіо- або телепередачі суспільного змісту?

Коли запитають, чи ви патріот, ви знітетесь і скажете: «Не знаю, хай судять інші». Любов до батьків та до рідної землі – почуття таке високе й безкорисливе, що про нього воліють мовчати. Але не всі. Є люди, які демонстративно, публічно заявляють про свою любов і б'ють себе руками у груди.

Чи сумісні з патріотизмом такі почуття, як черствість, заздрість, пиха, нечемність, шукання користі, гнів, неправдивість або зневіра? Якщо ними наділений «патріот» – значить, його патріотизм несправжній.

Слово «патріотизм» асоціюється з моральними поняттями, зокрема з порядністю. Словесний патріотизм нічого не вартий. Має бути діяльний патріотизм, який себе не афішує, але виявляється на кожному кроці.

Немає другого Дніпра і не буде іншої Батьківщини <...> Батьківщина – ваш дім, і він буде таким, яким ви його зробите. І ви свій дім повинні наповнювати духовністю (За Є. Сверстюком).

**Визначте емоційно забарвлені слова. Яка роль таких слів у мовленні?*

**З опорою на таблицю «Стилі мовлення» доведіть, що текст створено в публіцистичному стилі.*

**Дотримуючись публіцистичного стилю, поясніть різницю між патріотизмом словесним і діяльним. У відповіді вживайте емоційно забарвлені слова.*

Завдання 6. Прочитайте. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за Глумачним словничком. Визначте стиль висловлення. Звіртеся з таблицею «Стилі мовлення».

На жаль, не кожен відрізняє від справжнього патріотизму його фальшиву сестру – шароварщину. А її чимало скрізь: на телебаченні, у побуті, а найгірше – у людських мізках.

Шароварщиною називають спекуляцію на національних мотивах, підміну національного його зовнішніми **атрибутами**. Українську національну культуру намагаються звести до найпримітивніших понять: якщо народний одяг – це обов'язково шаровари, якщо їжа – то передусім

сало й вареники, якщо народна пісня – то «Несе Галя воду», якщо танець – то тільки гопак <...> Якщо йдеться про козака, його зображають як дебелого дядька із шаблюкою й знову-таки в тих самих шароварах.

Хіба ж не шануємо ми минувшини, не пишаємося своєю історією, народним мистецтвом? Українці знають, шанують і бережуть своє коріння. Проте час не стоїть на місці. Українці – сучасна європейська **нація**. Вони працелюбні й освічені, налаштовані на стрімкий розвиток, відкриті до всього нового. А шароварщина – це звичайна відсутність смаку, що незграбно маскується під національне!

Спроба нав'язливого поєднання майбутнього з минулим цілком може прищепити несприйняття всього українського, недовіру до гідного майбутнього українського народу.

Шароварники грають роль щирих українців і закликають робити те саме інших. Проте грати роль українця й бути українцем – різні речі. Справжній українець нікого не наслідує, нікого із себе не вдає, він є сам собою. Він не грається в історію, він її творить.

Українці посідають гідне місце в колі народів світу (*Із журналу «Однокласник»*).

**Визначте тему та головну думку тексту. Чи є текст актуальним? Якою мірою?*

**Роздивіться ілюстрацію зі статті української Вікіпедії «Шароварщина». Наведіть відомі вам зразки шароварщини (пісні, виступи співоочих гуртів, мультфільми тощо). Назвіть емоції та почуття, які викликають у вас такі «витвори»?*

8 клас.

Завдання 7. *Попрацюйте у групах. Прочитайте уривок зі спілкування на форумі вебсайту «Моволюби».*

<u>Правдоруб</u>	<u>Дата: 15 квітня 2020, середа.</u> <u>Повідомлення 15</u>
Група: користувачі. Повідомлень – 15. Статус – offline.	<i>Друзі! Яке зло мене охоплює, коли чую лайливі слова! Невже ненормативна лексика, як називає оті непристойні слова наша вчителька, стає не просто прийнятною, а й звичною?!!! Бабуся скаржиться, що ведучі її улюблених телепередач не гребують навіть матюоччям!</i> <i>Мій дідусь пройшов німецькі концтабори, де, як ви розумієте, не дотримувалися мовної чистоти. А ви б бачили, як він реагує на оті бруднючі вислови! Мало не швидко доводиться викликати!!!! Добре, що він не чує, як між собою спілкуються школярі й студенти! Навіть у своїй школі я таке спостерігаю! Вже в інтернет ота клята лайка проникла!</i>

**Група: користувачі.
Повідомлень – 22.
Статус – offline.**

Чудово тебе розумію! Мене так само лайкав загалом, а в інтернеті, теле-, радіоефірі зокрема драгує невимовно. Гадаю, говорити про культуру, честь і гідність, про хоч якусь повагу до людей, які змушені цю гидоту слухати, тут недоречно. Звичайнісінька маніпуляція!! Послала популярна співачка когось там на <...>; повідомив відомий лікар, що ліки в нас <...> Та хто б звернув увагу на балачки тієї поп-діви або «діагноз» невихованого лікаря, якби не нецензурна лексика! А так – сенсація! Які в нас медики та співаки – сміливі, розкуті, сучасні, близькі до народу!!! А глядачі-користувачі стерплять усе – неповагу до себе, невміння грамотно висловлюватися тих, хто за професією нібито належить до інтелігенції, а насправді <...> Невиховані люди, зате вправні маніпулятори.

**Включившись в обговорення, сформулюйте й викладіть ваші думки щодо обговорюваного питання.*

**Свою позицію обґрунтуйте якнайретельніше. Лексичне значення слова «маніпуляція» з'ясуйте за онлайн-словником.*

**Доберіть нікнейми, що відповідають змісту ваших висловлень.*

9 клас.

Завдання 8. Прочитайте текст, визначте його тему. Лексичне значення виділених слів з'ясуйте за Словничком термінів.

Після Другої світової війни у Європі виникла потреба в ухваленні законодавчих актів, що забороняли б «мову ненависті» (hate speech). Мета цих законів – мир та захист від **ксенофобії** на європейському континенті.

«Мову ненависті» визначають як «усі види висловлень, які поширюють <...>расову ненависть, ксенофобію, антисемітизм та інші форми ненависті, викликані нетерпимістю, у тому числі у формі агресивного націоналізму і **етноцентризму**, дискримінації меншин і ворожого ставлення до них, а також іммігрантів». У цьому сенсі поняття «мова ненависті» поширюється на всі висловлення, спрямовані проти особи або групи осіб.

Водночас існує думка, що під категорію “hate speech” має потрапляти не лише агресивна лексика, що закликає до дискримінації чи принижує, а й створення негативних **стереотипів** щодо певних соціальних груп населення (*З інтернету*).

**Визначте в тексті зачин. Домисліть і запишіть кінцівку – висновок, що впливає з усього сказаного.*

**Виразно прочитайте текст. Завершіть його висловленням складеної вами кінцівки. Уживайте емоційно забарвлені слова. Яка роль таких слів у мовленні?*

**Чи доводилося вам спостерігати за вживанням «мови ненависті» молодими українцями? Стосовно яких груп осіб або окремих людей таку мову вживали?*

**Роздивіться плакат, створений у межах скерованої проти «мови ненависті» інформаційної кампанії «Слова ранять». Передайте враження від плаката, дайте йому оцінку. Вживайте емоційно забарвлені слова.*

Завдання 9. *Попрацюйте у групах. Використавши мережу Skype, організуйте та проведіть інтернет-дискусію на тему «Інтернет у житті сучасного учня». Обговоріть питання: «Інтернет зближує людей чи поглиблює самотність?». У виступах уживайте емоційно забарвлені слова.*

10 клас.

Завдання 10. *Прочитайте поезію Тетяни Добко. Визначте емоційно забарвлені слова. Окресліть їхню роль у мовленні, зокрема у спілкуванні за допомогою сучасних технологій.*

Мій друже

Ми загубились у просторі й часі,
Тепер SMS-ки заміники щастя,
Можна нічого уже не казати:
Клікнуть чи «лайк» миттєво послати.
Друже, мій друже! Алло! Де ти є?

В лісі зозуля кує про своє,
Час не стоїть, він втікає, як знати,
Може, вже завтра не зможем сказати:
«Друже, мій друже! Привіт! Добрий день!»
Вітер навів тужливих пісень,
Посмішка щира, родинне тепло,
Як це насправді давно все було...
Як же насправді я скучила, друже,
Разом із вітром душа моя тужить...
Хоч віртуальність не має меж, –
Краще зустрітись, щоб світ наш не щез.

**Як ви розумієте зміст останнього речення? Про який світ ідеться?*

**Які почуття до співрозмовника можна виразити, спілкуючись із використанням SMS та Viber? Чи спроможні емотикони (смайлики) повноцінно замінити слова? Чому?*

Завдання 11. Прочитайте. Які емоції та асоціації викликають у вас слова «шпрыхенфюрери» та «мовні наглядачі», «виправні роботи»? Чи є емоційно забарвленими слова «не жаліти» та «карати»? Поясніть, із якою метою вжито їх у тексті? З'ясуйте адресатів і мету медійного тексту. Які лексичні засоби вказують на його фейковість?

17 ГРУДНЯ, 2019 - 21:11 • НОВИНИ

Фейк: Українські «шпрыхенфюрери» за російську мову каратимуть навіть дітей

Українські «шпрыхенфюрери» в питанні використання російської мови «не пожаліють навіть дітей»: «мовні наглядачі» за недотримання норм закону про «насильницьку українізацію» збираються штрафувати «навіть дитячі садки і гуртки». 11 грудня апітпроп запустив нову хвилю фейків, спрямованих проти документа про використання української мови і, зокрема, проти призначеної уповноваженої з захисту державної мови Тетяни Монахової. Російські медіа залякують: «карати» за відмову від використання української мови будуть не тільки штрафами, а й «виправними роботами»...

**Висловлюйте свою думку про особливості структури та мовного оформлення медіатексту та їхню роль у вираженні змісту.*

11 клас.

Завдання 12. Прочитайте. Визначте емоційно забарвлені слова. Як вони впливають на сприйняття змісту медіатексту?

Без сучасного й якісного організованого інформаційного простору нації неможлива її політична єдність і формування національної ідентичності.

Якщо мільйони українських громадян позбавити доступу до всіх і всяких духовних цінностей, націю буде зведено до рівня тубільського племені, забезпеченого хіба що рекламою ритуальних танців шоу-бізнесу та ще «фольклором» у вигляді кримінальних серіалів. Якщо український громадянин буде позбавлений доступу до знання цінностей у найширшому

сенсі, він не знатиме, чим йому у своїй країні пишатися, – а це почуття, без якого не буває повноцінного громадянства.

Головне національне багатство кожної країни – люди, їхні здібності й потенціали (За О. Забужко).

**Витлумачте значення термінів «духовні цінності», «інформаційний простір». Звертєся зі Словничком термінів.*

**Якою мірою ви згодні з автором тексту? Відповідь аргументуйте.*

**Поміркуйте: які з відомих вам каналів телебачення або вебресурсів (сайти, блоги) ознайомлюють користувачів інтернету з духовними цінностями українського народу. Напишіть відгук про передачі (публікації), що їх продукує названий вами канал або вебресурс. Використайте у відгуку емоційно забарвлені слова.*

ВИСНОВКИ

Включені до навчального курсу лексикології елементи медіаосвіти мають готувати учнів до грамотної та відповідальної поведінки у світі інформації: навчати орієнтуватися в інформаційних потоках, критично ставитися до кожного медіатексту, мати аргументовану власну позицію щодо його змісту та форми вираження. Із цією метою необхідно ввести відповідний навчальний матеріал до шкільних підручників і посібників, створити актуальні методичні матеріали для вчителів. На часі підготовка й видання сучасного словника медійних термінів для учнів закладів загальної середньої освіти.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто аспекти реалізації елементів медіаосвіти під час навчання лексикології в закладах загальної середньої освіти. Подано короткий огляд основних питань упровадження у шкільний курс лексикології елементів медійної освіти, способів формування вмій розпізнавати дезінформацію, маніпуляцію, пропаганду на основі аналізу вжитих у тексті слів. Виокремлено дослідження науковців про вплив медіа на окрему особистість і громадську свідомість, маніпулятивні можливості медіа, особливості формування критичного мислення в умовах інформаційних, дезінформаційних і пропагандистських впливів.

Охарактеризовано медійну й інформаційну грамотність. Визначено найбільш ефективні шляхи формування медіаграмотності учнів закладів загальної середньої освіти. Наведено приклади різнорівневих завдань і вправ, які сприяють формуванню медійної та комунікативної компетентності. Доведено, що включені до навчального курсу лексикології елементи медіаосвіти готують учнів до грамотної і відповідальної поведінки у світі інформації, навчають орієнтуватися в інформаційних потоках, критично ставитися до кожного медіатексту, мати аргументовану власну позицію щодо його змісту та форми вираження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи, 2016 / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 30.04.2020).

2. Дика Н., Глазова О. Розвиток емоційного інтелекту як важливий компонент методики навчання мови в закладах загальної середньої освіти. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки» : збірник наукових праць*. 2019. № 3. С. 105–112. DOI: 10.31494/2412-9208-2019-1-3-105-112.

3. Дика Н., Глазова О. Робота з медійним текстом в умовах модернізації навчальних програм з української мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2019. № 31. С. 39–45. DOI: 10.28925/2311-2409.

4. Державний стандарт базової середньої освіти (проект). URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2019/06/standart-1206.pdf> (дата звернення: 29.04.2020).

5. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція) / Національна академія педагогічних наук України. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiya-vprovadzheniya-mediaosviti-v-ukraini-nova-redaktsiya/> (дата звернення: 30.04.2020).

6. Коропатник М. Медійна та інформаційна грамотність – одна із важливих компетентностей, які має формувати нова українська школа: виклики інформаційного суспільства. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки*. 2017. № 3. С. 99–106.

7. Кудрявцева К. Динаміка поширення фейків в соціальному просторі. *Критичне мислення в епоху токсичного контенту* : збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції. Київ : Академія української преси, 2020. 494 с.

8. Медіакультура особистості : соціально-психологічний підхід : навчальний посібник / О. Баришполець та ін. ; за ред. Л. Найдюнової, О. Баришпольця. Київ : Міленіум, 2009. 440 с.

9. Медіаосвіта і медіаграмотність : підручник / ред.-упор. В. Іванов, О. Волошенюк ; за наук. ред. В. Різуна. Київ : Центр вільної преси, 2012. 352 с.

10. Найдюнова Л. Оновлення Концепції медіаосвіти: навіщо було потрібне і які зміни внесені. URL: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16505/2016-04-27-onovlennya-kontseptsii-mediaosviti-navishcho-bulopotribne-i-yaki-zmini-vneseni/> (дата звернення: 28.04.2020).

11. Українська мова : навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 1–4 класи (програми Нової української школи) /

Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-pochatkovoyi-shkoli> (дата звернення: 29.04.2020).

12. Українська мова : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5–9 класи. *Дивослово*. 2017. № № 7–8. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/navchalniprogrami-5-9-klas-2017.html> (дата звернення: 27.04.2020).

13. Українська мова : програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи. *Дивослово*. 2018. № № 7–8. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 28.04.2020).

14. Почепцов Г. Емоції створюють інші типи інформаційних потоків для нового людства. URL: <https://www.aup.com.ua/yemocii-sozdayut-ine-tiru-informacion/> (дата звернення: 27.04.2020).

15. Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи. *Практична медіаграмотність: міжнародний досвід та українські перспективи* : збірник статей Шостої міжнародної науково-методичної конференції. Київ : Академія української преси, 2018. 244 с.

16. Dyka N., Mykytenko V., Shkirenko O. Implementation of innovative technologies at the language learning at the New Ukrainian School. *New stages of development of modern science in Ukraine and EU countries* : monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing. P. 123–140. DOI: 10.30525/978-9934-588-15-0.

Information about the authors:

Dyka N. M.,

Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Language and Literature
Institute of In-Service Training
of Borys Grinchenko Kyiv University
22 a, P. Tychyny ave., Kyiv, 02152, Ukraine

Glazova O. P.,

Candidate of Pedagogic Sciences,
Associate Professor at the Department of Language and Literature
Institute of In-Service Training
of Borys Grinchenko Kyiv University
22 a, P. Tychyny ave., Kyiv, 02152, Ukraine

PROFESSIONAL COMMUNICATION: FROM FRAME SEMATICS TO LEARNING ENVIRONMENT

Dunaievska O. V.

INRODUCTION

“*Wise men speak because they have something to say; fools – because they have to say something*” (Plato). A bit of wisdom from Plato turns to be quite relevant to modern competition fuelled by employment market. Nobody is ready to invest in educated candidates who just can “say something”. Nowadays the effective communication is among the highest priorities and due to *Forbes*’ official report, communication is listed among 5 top soft skills a modern employer requires¹. Consequently, the desire to provide an effective law education initiates the myriad of interdisciplinary studies involving linguistics, pedagogics, methodology, sociology and many others. They all have one thing in common – honing of a highly qualified legal professional. The intersections of the previously mentioned disciplines are constructing a bridge between branches of law, education, and communication enabling a researcher of language to mount the cross disciplinary investigation by adjusting study material and some issues from legal professional environment as empirical data for linguistic analysis. The **question under investigation is of high importance** due to the fact that it aims to combine human professional activity, learning, and teaching of Legal English vocabulary with the ways all are enquired in artificial environment of a university classroom. This makes the research to satisfy the need for practical and applicable novelty to be theoretically pillared and explained.

The tapestry of works concentrating upon the language factor in legal profession introduces the considerable basis for terminologists, applied linguists, specialists in pedagogy, philosophy, and other sciences. Particularly, an interdisciplinary research of law, its associated texts and norms of legal discourse are awarded specific attention from prospective of language philosophy, its social impact involving the elements of critical semiotics and rhetoric by P. Goodrich (Goodrich, 1987). The comprehensive study of legal English as a communication medium is introduced by

¹ Adi Gaskell. What Are The Top 10 Soft Skills For The Future Of Work?. *Forbes* (online version). Feb 22, 2019. URL: <https://www.forbes.com/sites/adigaskell/2019/02/22/what-are-the-top-10-soft-skills-for-the-future-of-work/#364c868b7f1f>.

P. Tiersma², L.M. Solan, J. Ainsworth, and R.W. Shuy³. The latter is profoundly researched in terms of strategies attributed to multilingual environment by D. Cao⁴. The practical cooperation basis of a forensic linguist and a trial lawyer is outlined by R.W. Shuy⁵. The lingual aspects of rape and bankruptcy trials, phonetic and pragmatic peculiarities of interviews and testimonies as well as some intertextual and multicultural courtrooms' environments are discussed by D. de Carvalho Figueiredo, Ch. Heffer, S. Bernstein, M. Coulthard, A. Johnson, G. Stygall, R. Moekitsi⁶ and finally the work of R.C. Wydick covering the pieces of practical advice to those studying legal language introduces the attempt to simplify EFL (English as Foreign Language) classes in graduate education. The scope offered by Richard C. Wydick in his "*Plain English for Lawyers*"⁷ explains the importance of omitting or reducing the usage of the surplus lexis, too complex and long syntactical constructions, old fashioned phrases and words that might seem offensive or those, the application of which requires solid evidence and legal grounding. All in all the space for the research combining practical teaching methods, challenging pedagogical recommendations with semasiological and onomasiological approaches is left vacant. The paper **aims at** providing the practical tool for Legal English vocabulary teaching and learning, which is undermined by frame semantics, onomasiology, and semasiology. It is **hypothesized** that frame semantics serves as a binding instrument between theory of linguistic methods and their utilization in professional English Language teaching.

The **objectives** of the research are:

- to figure out the process of professional glossary formation;
- to elicit the stages and methods of frame-based vocabulary formation;
- to outline the modern educational means of successful application of frame-based vocabulary teaching and learning;
- to describe the perspectives of frame-based vocabulary application to both learning environment and future legal career.

² Tiersma P. *Legal English*. University of Chicago Press. The USA. 1999.

³ Solam L.A., Ainsworth J. Shuy R.W. *Speaking of Language and Law* / Edited by Lawrence M. Solan, Janet Ainsworth, and Roger W. Shuy. Oxford University Press. Oxford. UK. 2015.

⁴ Cao D. *Translating Law*. Multilingual Matters Ltd. Clevedon. Buffalo. Toronto. The UK. The USA. Canada. 2007.

⁵ Shuy W.R. *Linguistics in the courtroom: a practical guide*. Oxford University Press. Inc. New York. The USA. 2006.

⁶ Cotterill J. *Language in the Legal Process* / Ed. by Janet Cotterill. Palgrave Macmillan Ltd. The UK. 2002

⁷ Wydick R.C. *Plain English for Lawyers*. *California Law Review*. Vol. 66. 1978. P. 7–31. DOI: 10.15779/Z38T44G.

1. Experience-based approach to Legal English Vocabulary

The statement that *people encounter the situations based on framing* is not new and some examples of its application are dated back to researches: 1) on artificial intelligence done by M. Minsky (1974), later the paper was reprinted in *The Psychology of Computer Vision* (1975), *Mind Design* (1981), *Cognitive Science* (1992); 2) on frame semantics articulated by Ch.J. Fillmore in *Frame Semantics* (1982), *Frames and the Semantics of Understanding* (1985); 3) on cognitive linguistics and lexicology offered by S.A. Zhabotynska in *Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries* (2010). Thus the situations which a human faces in terms of frame structures launch two different processes such as evoked framing and invoked framing. The difference between evoked and invoked frames lies in presence of a certain amount of knowledge serving the particular situation (frame) either to get evoked/retracted from already existing experience or to be invoked/formed afresh while undergoing it⁸. The content of a frame depends on the peculiarities of the event it depicts and accordingly, there are **surface syntactic frames** determined by the structures of noun and verb; **surface semantic frames** with action-centred meanings of words primary containing qualifiers and relations concerning participants (agents and patients), instruments, trajectories, strategies, goals, consequences, and side-effects; **thematic frames** which are scenarios based on topics, activities, portraits, and settings; **narrative frames**: frameworks for typical stories, explanations, and arguments. Here belong conventions about foci, protagonists, plot forms, development, etc. Their aim is to aid a listener to construct a new, instantiated thematic frame in their own mind⁹. Also, due to M.A. Minsky the structure of a frame is predetermined by two levels the “top level” which corresponds the always true facts and the lower level actualized in form of terminals or slots which are filled by various data pertaining to the situation. Consequently, one can make a conclusion that lower slots of the frame represent a variable part of the whole structure and are the means of fixing of some new or additional knowledge on the situation enclosed within the frame and thus remaining fixed and getting accumulated in human mind.

Thus the lower level of frame with the slots filled by information performs the function of a “recorder” of new ideas and notions in human mind by attaching them to already existing frames. Also frames can be differentiated into the Thing Frame, the Action Frame, the Possession

⁸ Fillmore Ch.J. *Frame Semantics*. Linguistics in the Morning Calm Selected Papers from SICOL-1981. Korea. Hunshin Publishing Company. Seoul. 1982. P. 110–137. URL: http://brenocon.com/Fillmore%201982_2up.pdf (Last accessed: 20.10.2019).

⁹ Minsky M.A. *Framework for Representing Knowledge*. MIT-AI Laboratory Memo 306. 1974. URL: <https://web.media.mit.edu/~minsky/papers/Frames/frames.html> (Last accessed: 15.03.2020).

Frame, the Identification Frame, and the Comparison Frame¹⁰ pertaining to the type of relations between the slots as the structural constituents of the frame. Each type of frame crystallizes itself via different variations of schemata. The application of a frame structures as generalized knowledge about a particular event can be particularly useful for development of professional vocabulary and Legal English vocabulary can be taken as an example. Since vocabulary formation is a dynamic, steadily developing process and thus a time consuming in terms of learning, the usage of frame approach can optimise its categorization and systematization to faster and easier process. To apply the latter to the university learning environment it is necessary to work out some methodological grounding for the frames to be applied in teaching Legal English vocabulary. Moreover, it is necessary to specify the situations/events, which will serve as building blocks for Legal Vocabulary corpus and thus are of prime importance for learners.

1.1. Methodological platform

The methods to utilise while approaching Legal English vocabulary in terms of frames undermine two interconnected aspects, which embody the unity of onomasiological and semasiological paradigms¹¹. The onomasiological approach is focused on approaching the lexis from the perspective it is used by the participants of a situation, while the semasiological one covers the semantic analyses of the lexis¹². The analysis develops in several stages and can be described as follows.

Table 1

Procedure of Frame-based Analysis	
	Semasiological aspect Onomasiological aspect
Stage 1	Integrative defining
Stage 2	Composite defining Situation-based sorting
Stage 3	Spotting the basic Identifying the slots constituents
Stage 4	Corpus Fracturing Outlining the frame pattern/scheme

¹⁰ Zhabotynska S.A. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries. *Cognition, communication, discourse*. International On-line Journal. 2010. 1. P. 72–92. DOI: 10.26565/2218-2926-2010-01-0. URL: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no1-2010> (Last accessed: 30.01.2019).

¹¹ Onomasiology and Semasiology. URL: <https://www.christianlehmann.eu/termini/onomasiology&semasiology.html> (Last accessed: 25.06.2019).

¹² Dunaievska O.V., Chaiuk T.A. Modifying “Breaking Bad News” Communication: Cross-Cultural and Cognitive-Semantic Approaches. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 9(2). 2020. DOI: 10.36941/ajis-2020-0017. URL: <http://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/issue/view/266> (Last accessed: 20.04.2020).

Table 1 contains the stages of notions' analysis with their onomasiological and semasiological reference. On stage 1 the integrative defining takes place, which is focused on searching the number of notion's definitions available and providing an account of the results. The application of the integrative defining aims at determining the number of dictionary articles explaining the analysed notion which at the same time function as "containers for universal knowledge" on the issue. On stage 2 the content of definitions is sorted out based on their reference to the situation. On stage 3 the constituents which can serve as basic categories for the rest of the corpus content are spotted. The basic categories represent the slots in terms of frame structure which are to be filled with the lexical corpus verbalising the analysed situation. On stage 4 the lexis is sorted with its class reference and the scheme of the frame containing the universal understanding of the notion and the situation connected with it is outlined.

1.2. Integrative & Composite Defining with Situation-based Sorting

Integrative defining and composite defining is based on analysis of the articles offered by several dictionaries. The definitions are sorted according to the categories: names/synonyms, actions, background, institutional reference, other people involved, processes involved. The latter are filled with the lexis, which is illustrated in Table 2.

Table 2

Composites of Integrated Defining of lawyer

Dictionary	Names / synonyms	Actions	Back-ground	Institu-tional refere-nce	Other people involved	Processes involved
Duhaime's Law Dictionary ¹³	individual	give legal advice to others; to represent others;	has been certified trained in the law			litiga-tion
Merriam ¹⁴ Webster Dictionary	someone	to conduct lawsuits for; to advise			client	lawsuit; legal rights and obligations; other matters;

¹³Duhaime's Law Dictionary. URL: <http://www.duhaime.org/LegalDictionary/l.aspx>.

¹⁴Merriam Webster Dictionary. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/lawyer>.

Table 2 (continuance)

Dictionary	Names / synonyms	Actions	Back-ground	Institutional referenece	Other people involved	Processes involved
Lexico (powered by Oxford) ¹⁵	person; <i>Syn.</i> an attorney; a counsellor	to practice; to study law				
Collins Dictionary ¹⁶	person	to advise in law and represent them in court	to be qualified	court		
Vocabulary Dictionary com ¹⁷ .	a professional; <i>Syn.</i> an attorney, a solicitor, a counsellor, a barrister, an ambulance chaser (pejoratively)	to offer advice about the law; to represent someone in legal matters	to be qualified			
The American Dictionary of English Language ¹⁸		to give legal advice and assistance; to represent	profession	court; other legal matters	client	
Macmillan Dictionary ¹⁹		to provide with legal advice and services	profession		people	

¹⁵ Lexico (powered by Oxford). URL: <https://www.lexico.com/en/definition/lawyer>.

¹⁶ Collins Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/lawyer>.

¹⁷ Vocabulary Dictionary com. URL: <https://www.vocabulary.com/dictionary/lawyer>.

¹⁸ The American Dictionary of English Language. URL: <https://www.ahdictionary.com/word/search.html?q=lawyer>

¹⁹ Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/american/lawyer>.

Table 2 (ending)

Dictionary	Names / synonyms	Actions	Back-ground	Institu-tional refere-nce	Other people involved	Processes involved
Cam-bridge Dictionary online ²⁰		to give advice about the law; to speak for smb.		court	people	
Your Dictio-nary ²¹		to give legal advice and represent		legal matters	people	
Infoplease (dictionar y search)	interpreter	to interpret	Mosaic Law; Luke 14:3	New Testament The Bible; church;		Interp-retation of Religious Law
Business Dictionary com ²²		to give legal advice; to represent	certified as trained in the theory and practice of law; licensed	litigation within a particular juris-diction		

Based on the data of Table 2 the integrated definition of a lawyer is: *a professional (syn. attorney, counsellor) such as a solicitor or barrister, who is qualified or certified to give legal advice and services in rights, obligations or litigation within a particular jurisdiction and who can speak for a client in the court.* Also, there exists an archaic definition of lawyer as a person who interprets Mosaic Law mentioned in The Bible (New Testament) by Luke 14:3. Thus the modern notion of lawyer can be crystalized in ACTION FRAME SCHEME: Someone (Agent) --- acts for --- Someone (Patient):

- **SLOT AGENT:** professional, attorney, counsellor, solicitor, barrister;
- **SLOT TO ACT FOR:** to offer advice about the law, to represent someone in legal matters, to interpret law, to speak for somebody, to provide

²⁰ Cambridge Dictionary online. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/lawyer>.

²¹ Your Dictionary. URL: <https://www.yourdictionary.com/lawyer>.

²² Business Dictionary com. URL: <http://www.businessdictionary.com/definition/lawyer.html>.

with legal advice and services, to practice; to study law, to give legal advice and assistance, to speak for somebody;

– **SLOT PATIENT**: client.

To sum the data of the research up, **it is the lawyer who is involved in every legal issue but acts exclusively on behalf of a client.** With reference to the content of the slots mentioned above one can establish direct relation to the other information on a situation connected with a lawyer like: *company, law firm, drafting documents, mediation, ADR (alternative disputes resolution), drafting and signing contracts, litigants, judge, jury, witness, bailiff, other court personnel* etc. The establishing of such ties can be very useful in educational process as a method of activation of the background or learning and practicing new vocabulary.

The relevance of the results demonstrated by the integrated defining of lawyer notion and the frame-based analysis of the situation a lawyer is involved in can be also underpinned by the finding of our earlier research on a lawsuit situation²³. The research characterises a situation describing a lawsuit as a dynamic event (*action, dispute, proceeding, act, suit* etc.) happening within the court of law or a civil court that involves 2 explicit participants (individuals, parties, plaintiff, defendant). Lay definitions of a lawsuit such as a *case, problem, claim, dispute* are embodied in ACTION FRAME: WHO (person) -- ACTS (seeks a remedy from) -- WHO (person). A lawsuit is referred to as a *legal action, suit, proceeding* “at the very moment it enters the area of court of law”²⁴ and is served by the frame: WHO (plaintiff) -- ACTS (sues) -- WHO (defendant). According to the data obtained while frame-based analysis of lawsuit situation a lawyer can be characterised as an Instrument of an Agent (their client) of frame LAWSUIT. Grounding on the integrated defining of lawyer and the fact that frame LAWYER corresponds to the scheme of ACTION frame, where the lexis used for verbalization of a legal professional belongs to slot AGENT, gives the opportunity to position a lawyer as **Secondary Agent** while analysing the legal matters by using the frame-based analysis.

To conclude, the basic frame LAWYER is viewed as a universal instrument for being applied to build the Legal English students’ vocabulary on the other topics. In terms of usage of frame-based vocabulary approach **the function of a lawyer in situations/events happening to a client is fixed in frame LAWYER** and thus the lexis from the slots and their

²³ Dunaievska O.V. Function of a Lawyer: Frame Approach. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. Vol. VIII (37). 2020. P. 37. DOI: 10.31174/SEND-HS2020-223VIII37-08. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_viii_223_37.pdf (Last accessed: 20.04.2020).

²⁴ Dunaievska O.V. Function of a Lawyer: Frame Approach. *Science and Education a New Dimension*. ... P. 36

interrelation may be implied in the frames of the other situations presupposing legal advice.

1.3. From basic Constituents to Frame Pattern Scheme

Having analyzed the study material on Intellectual Property²⁵²⁶, the basic frame serving intellectual property events is ACTION FRAME: Somebody/Agent --- acts (on) --- Something/Patient. Intellectual property events can be described via following action frames:

1) Somebody (Agent) --- invents/creates (Acts) --- Something (Patient)

- **SLOT AGENT:** artiste, inventor, innovator, craftsman, examiner;
- **SLOT TO ACT:** to create, to improve, to elaborate;
- **SLOT PATIEN:** items of intellectual property, geographical indication, layout design, industrial design, integrated circuit IC, technical drawing, technique, name, original works of authorship, search engine, safety valve, plain-paper copier, create a device, manual process, metal alloy, a know-how, mode of manufacture;

2) Somebody (Agent) --- cooperates with (Acts) --- Somebody (Patient)

- **SLOT PRIME AGENT:** artiste, inventor, innovator, craftsman, examiner, right holder;
- **SLOT SECONDARY AGENT:** a lawyer;
- **SLOT TO ACT:** to franchise, to transact, to confer the right, to embody, to exploit an invention, to exploit a person's name or image, to quote passages, to acquire permission, to vest in/with, to credit, to assign the copyright (to another), to approve patent application, to pay royalties, to take out a patent, to merchandise, to launch a product, to intrust;
- **SLOT PATIENT:** enterprise, company;
- **SLOT INSTRUMENTS:** incentive, customer list, marketing methods, pricing data, reverse engineering, promotional purposes;

3) Somebody (Prime Agent and Secondary Agent) --- protects/registers --- (Acts) Something (Patient)

- **SLOT PRIME AGENT:** artiste, inventor, innovator, craftsman, examiner rights holder;
- **SLOT SECONDARY AGENT:** lawyer;
- **SLOT TO ACT:** to apply for (a copyright protection), to be granted, to be licensed out, review by case-by-case basis, to issue, to allow ownership, to meet the tests of novelty, to circulate, to guard, to gain

²⁵ Callan H., Edwards L. Absolute Legal English, Delta Publishing. 2010. P. 10–18.

²⁶ Wyatt R. Property. Check you English Vocabulary for Law. A&C Black. London. 2006. P. 52–53.

competitive advantage, to certify origin/quality, to submit an application for, to notify an applicant;

– **SLOT PATIENT**: trademark, intangible assets, intellectual property, trademark, geographical indication, exclusive rights copyright, protection, industrial design, layout design, integrated circuit IC, technical drawing, technique, brand name, original works of authorship, safety valve, device, a know-how, trade secret, mode of manufacture, Underwriters' Laboratories, Inc. UL;

4) Somebody(Agent) --- violates (Acts) --- Something (Patient)

– **SLOT AGENT**: mastermind of the theft, forger, wrongdoer;

– **SLOT TO ACT**: to violate, to exploit an invention, to exploit a person's name or image, to infringe, to challenge a patent, to reveal a secret, to preclude;

– **SLOT PATIENT**: exclusive rights, trademark, geographical indication, a copyright;

5) Somebody(Prime Agent and Secondary Agent) --- sues (Acts) --- Somebody (Patient)

– **SLOT PRIME AGENT**: rights holder;

– **SLOT SECONDARY AGENT**: lawyer;

– **SLOT TO ACT**: to sue for competing concerns/espionage/disclose a patent publicly/public disclosure/cyber-attack/changing names midstream, seek damages for copyright infringement, seek an injunction, to pursue an exclusion action, to keep the product out of, challenge a patent, to assert a right to ownership, to stall an application, to institute proceedings, to allege violations, to exonerate;

– **SLOT PATIENT**: mastermind of the theft, forger, wrongdoer;

– **SLOT INSTRUMENT**: a negotiating process, mediate a dispute, territorial claims;

6) Somebody (Agent) ---punishes (Acts)--- Somebody (Patient)

– **SLOT AGENT**: arbitrator, jury, International Trade Commission, federal statute, Patent and Trademark Office;

– **SLOT TO ACT**: to exclude, to prohibit unauthorized use, to assign the copyright (to another), to qualify as, to diminish requests;

– **SLOT PATIENT**: forger, wrongdoer;

Also the data collected on intellectual property illustrated the presence of one more situation which is represented by POSSESSION FRAME²⁷:

Somebody / Owner --- owns / has --- Something/Possession

²⁷ Zhabotynska S.A. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries. *Cognition, communication, discourse*. International On-line Journal. 2010. P. 83.

- **SLOT OWNER:** artiste, inventor, innovator, craftsman, examiner, rights holder; business partner, educator;
- **SLOT OWNS / HAS:** to own, to have, to enjoy;
- **SLOT SOMETHING:** permission, patent, trade secret, trademark, industrial design, layout design, integrated circuit IC, appellation, technique, brand name, amount and substantiality, rights secured by the patent, a know-how, seal of approval, certification mark, presumptive right, right of publicity ownership, original works of authorship, public domain, the right to fair use, the right to exclude others from.

At first, the learners may argue the relevance of using the identical slot **PATIENT** in frames **Somebody/Agent protects (registers)/Acts Something/Patient** and **Somebody/Agent invents (creates)/Acts Something/Patient** due the identical vocabulary set their slots are filled the slots with, but the vital significance of both frames lies in the fact that they distinctly demonstrate the implicated role of a legal professional or a lawyer in the second frame. The legal assistance makes the event happen and the law on Intellectual Property comes into force.

2. M-O-V-E Approach to Teaching and Learning Frame-based Vocabulary

The basis of this approach is simulation of professional environment by selecting the optimal set of educational methods, tools, and strategies applied to educational process. The extension of framed-vocabulary model encloses the variety of modern educational opportunities, driven by the educational paradigm of Student-centred Learning (SCL)²⁸. The approach simultaneously appeals to variety of the learning strategies and provokes students to think critically. The latter is of vital importance for lawyers²⁹. It is necessary to mention that to fulfil the framed-vocabulary implementation in the classroom and to certify its continuous **upgrading the four-staged educational scenario M-O-V-E, extending from vocabulary acquiring to its limitless expending through life-long application, is offered**. Each level maintains situational links established through frame-based approach and serves as a proper educational “vehicle” that will fit the learning environment and thus will be able to merry theory and practice necessary to make Legal English teaching and learning the interactive processes. The four-staged construction corresponds the “M-O-V-E” approach to legal English frame-based vocabulary formation in terms of

²⁸ Brandes D., Ginnis P. *A Guide to Student-centered Learning*. Oxford. Blackwell. 1986.

²⁹ Segaller T. *Critical Thinking Skills Are Vital to Working in Law*. *Lawyer Monthly*. December 10, 2019. URL: <https://www.lawyer-monthly.com/2019/10/critical-thinking-skills-are-vital-to-working-in-law/> (Last accessed: 20 March 2020).

modern perception of educational process, where **M** refers to **Motivation** (**the first stage** of acquiring vocabulary), **O** corresponds to the **Opportunities** (**the second stage** of acquiring vocabulary), **V** introduces **Verification** (**the third stage** of acquiring vocabulary), and **E** signifies **Engagement** (**the fourth stage** of acquiring vocabulary). “M-O-V-E” approach to Legal English vocabulary building covers each stage of activation the certain amount of requirements to conducting educational process.

2.1. Critical Thinker

“*Education is not the learning of facts but training of the mind to think*” (Albert Einstein). The statement of Albert Einstein corresponds the very skill the legal professionals are expected to acquire. The research offered by W. Henderson encompasses problem solving, legal analysis and reasoning, legal research, factual investigation, counselling, negotiation, communication, litigation and ADR, organization and management of legal work, recognizing and resolving ethical problems as the skills crucial for legal professionals³⁰. All of the skills mentioned necessitate the sequential complication of a university curriculum in terms of sorting the appropriate teaching methods as well as shaping the opportunities the educator is able to provide while classes, self-study and other after-classes activities to bridge the theory with practice.

Law education, awarding always much emphasis to higher-order thinking as well as to communicative skills formation, has to prepare “effective communicators, critical and dynamic thinkers, problem solvers, and career experts”³¹ making curriculum design the climate with the “objectives not limited to linguistic factors, but also include developing of art and critical thinking”³². Alternatively, there is no place for reduction of language factor in legal education, since “actual business in law is transacted and executed in language”³³. In this case communication skills’ development gets mandatory accompanied by critical thinking, problem solving and career advancement.

³⁰ Henderson W.D. Successful Lawyer Skills and Behaviours. Essential Qualities of the Professional Lawyer / Edited by P. A. Haskins. American Bar Association. *ABA Standing Committee on Professionalism*. Center for Professional Responsibility. 2013. P. 53–68. URL: <https://static1.squarespace.com/static/58d9b495be6594a702757b50/t/590f794b29687fab6a08adac/1494186316428/Successful+Lawyers+Skills+and+Behaviors.pdf> (Last accessed: 23.08.2019).

³¹ Živković S. A Model of Critical Thinking as an Important Attribute for Success in the 21st Century. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 232. 2016. P. 102. DOI: 10.1016/j.sbspro.2016.10.034.

³² Brown H.D. Some practical thoughts about student-sensitive critical pedagogy. *The Language Teacher*. Vol. 28(7). 2004. P. 24.

³³ Essential Study Skills for Law Students. Routledge. Taylor&Francis Group. P. 67. URL: https://www.crcpress.com/rsc/downloads/Essential_Study_Skills_for_Law_Students_FINAL_PDF.pdf (Last accessed: 14.08.2019).

Critical thinking is sequentially elicited in B. Bloom's Taxonomy³⁴: remember → understand → apply → analyze → evaluate → create. Thus, the studying of frame-based vocabulary is applied according to the next elements:

- recalling the facts and basic concepts by memorizing, repeating number of the situations (frames);
- explaining ideas and concepts by classifying, translating, selecting the corpus of lexis according to the situations;
- using information in new situations by implementing, sketching, scheduling while dealing with the new material;
- drawing connections by contrasting, comparing, and criticizing the usage of already familiar lexis in different situations;
- justifying a stand or decision by appraising, arguing, and supporting the usage of the acquired lexis in simulated legal environment (for example: mootng);
- producing new original work by developing, designing, assembling, constructing, and investigating the new vocabulary items through engagement into legal assistance as a paralegal in a law clinic.

Being a compulsory part of university studies, **critical thinking** is highly requested and valued by tertiary educators^{35,36}, especially by those teaching law, since legal analysis and reasoning occupy the significant place among ten fundamental skills and professional values requested by American Bar Association^{37,38}. Critical thinking presupposes the sceptical reflection, reasoned way of thinking, utmost attention, and observation³⁹ that is why the skill requires the incorporation of professional either simulated or natural environment into the study process. Alternatively, a student, who is thinking critically, acquires the ability of social context assessment, the contributions

³⁴ URL: <https://teaching.uncc.edu/sites/teaching.uncc.edu/files/media/files/file/GoalsAndObjectives/Bloom.pdf>.

³⁵ Moore T. Critical thinking: Seven definitions in search of a concept. *Studies in Higher Education*. Vol. 38(4). 2013. P. 506–522. DOI: 10.1080/03075079.2011.586995.

³⁶ Wilson K. Critical reading, critical thinking: Delicate scaffolding in English for Academic Purposes (EAP). *Thinking Skills and Creativity*. 2016. P. 256. DOI: 10.1016/j.tsc.2016.10.002.

³⁷ Seize the Future: Forecasting and Influencing the Future of the Legal Profession / Edited by G.A. Munneke. American Bar Association. Section of Law Practice Management. 2000.

³⁸ Munneke G.A. Legal Skills for a Transforming Profession. *Pace University School of Law*. Vol. 22. 2001. P. 132. URL: <http://digitalcommons.pace.edu/plr/vol22/iss1/3> (Last accessed: 03.09.2019).

³⁹ Ennis R.H. A Taxonomy of Critical Thinking Dispositions and Abilities / Edited by J. Baron and R. Sternberg. *Teaching thinking skills: Theory and practice*. New York. P. 11.

to be made, and the issues to be solved⁴⁰. Nonetheless, due to the fact that it does not belong to natural traits of personality and is usually defined as ““set of methods aimed at exploring in a particular way””⁴¹ the learning environment has to be designed as a challenging and not proving with ready-made answers. The following hand-out on Intellectual Property predetermined by frame-based vocabulary can be offered as an example:

Table 3

Fragment of frame-based sample of educational hand-out

		IP glossary Categories	Vocabulary
Situation 1. Registering Intellectual Property	somebody	legal professional	<i>IP attorney</i>
		client	<i>an artist</i>
		other	<i>a paralegal</i>
	acts	legal professional	<i>to advise on copyright matters</i>
		client	<i>to apply for copyright protection</i>
		other	<i>to collect data</i>
	something	pieces of art	<i>picture</i>
		methods	<i>suturless jointing of body tissues</i>

The fragment of frame-based vocabulary sample of educational hand-out provided in Table 3 illustrates the possible application of the method earlier elicited throughout paragraphs 1.2.–1.4. The part of the table marked by the darkest shade directly refers to the basic frames and their slots associated with intellectual property situations, the lighter part of the table contains the further division of the slots into categories which can aid easier sorting process conducted by learners while dealing with the Intellectual Property glossary (a corpus of lexis previously devised by an educator). This part or the amount of the categories the learners are provided with can vary depending on the aims planned to be fulfilled and the method of teaching to

⁴⁰ Freire P. *Pedagogy of the Heart*. New York. The Continuum. 1997. P. 14.

⁴¹ Cottrell S. *Critical Thinking Skills. Developing Effective Analysis and Argument*. Palgrave Macmillan LTD. The UK. 2005. P. 2. URL: [https://elearn.uni-sofia.bg/pluginfile.php/76858/mod_resource/content/1/%5BStella_Cottrell%5D_Critical_Thinking_Skills_Develo\(BookFi.org\).pdf](https://elearn.uni-sofia.bg/pluginfile.php/76858/mod_resource/content/1/%5BStella_Cottrell%5D_Critical_Thinking_Skills_Develo(BookFi.org).pdf) (Last accessed: 20.08.2019).

be applied. The colourless part of table 2 contains the examples of sorted lexical units and is intentionally filled for demonstration purposes. It is recommended to be left empty by the educator, since it is to be filled by the learners while analysing the corpus of lexis.

The example of frame analysis applied to intellectual property situations enables the educators/learners to use it whilst studying the other areas of law: Tort Law, Contract Law, Criminal Law etc. by simultaneously developing the set of thinking skills which prepare grounding for critical thinking through the following actions: by *categorizing* the participants of the situation as those pertaining to the particular area of law, participant of the situation, instrument, action, location, that means *recognizing* them in particular context, *identifying* their characteristics and *shaping* prior judgment on them. In other words the knowledge on framed-vocabulary serves the basis for spotting the denoted meanings with the help of which vital connoted⁴² meaning can be sorted out. The latter serves as the platform for critical and analytical thinking skills development that are regarded as crucial for university law education and future professional environment⁴³.

2.2. Grounding for MOTIVATION

Year 1999 is considered to be an upgrading point that has launched Modern European Higher Education Area (EHEA). Based on the decision of 29 Ministers responsible for higher education the new view of a university student was officially accepted. The principles of transparency, mobility, and great emphasis on the learners as the proactive and thus **motivated** ones left no space for the latter to be passive recipients of knowledge. When the paradigm shift becomes obvious, the era of a teacher as the only trusted source of knowledge and experience is behind. The issue is reflected in the guidelines provided is by D. Brannndes and P. Ginnis, where a student accepts responsibility of planning the curriculum that results in full understanding of their place in the studying process of student-centred learning (SCL)⁴⁴. Consequently, there is a need to refocus the understanding of academic teaching staff from classical perceiving of a teacher, postulated by teacher-centred paradigm (as one who transmits information) to a facilitating mentor who aids in constructing knowledge by students

⁴² Meaning that carries additional or unstated, latent meanings and implications, these may be obvious but very often concealed (Cottrell, 2005: 95)

⁴³ Cottrell S. Critical Thinking Skills Developing Effective Analysis and Argument. ... P. 17.

⁴⁴ Wilson K. Critical reading, critical thinking: Delicate scaffolding in English for Academic Purposes (EAP). *Thinking Skills and Creativity*. 2016. P. 256. DOI: 10.1016/j.tsc.2016.10.002.

themselves⁴⁵. As the result, higher educational establishment turns from place of knowledge translation to a place where knowledge is acquired.

All in all the transparent and applicable education in modern university environment will embrace both the methods addressing SCL paradigm's challenges and those appealing the sequential activities connected with creativity, critical thinking and professional expertise. In this way there is a possibility for modern law school to get redesigned in order to educate a primarily motivated learner, who is potentially prepared to acquire knowledge and develop skills being fully engaged in the educational process by an experienced facilitator, who in their turn are to strengthen the motivation in their students.

2.3. Selecting the OPPORTUNITIES

Whilst the modernized SCL model of education the question “*How to perform?*” looms the universities’ horizons. This can be addressed by some bright examples of effective alternatives to lectures, assignments, and exams for summative purpose that is particularly a mix of FLIPped Learning, Active Learning, Collaborative Learning, Cooperative Learning and other.

Stemming from Harvard Professor E. Mazur’s “peer instruction” and “just in time teaching”⁴⁶ the new turn gets successfully implemented as “classroom flip” and is assessed by J.W. Baker as a quite effective tool for provoking student to learn actively with the teacher “by their side”⁴⁷ **FLIPped learning**, was further popularized by J. Bergman and A. Sams⁴⁸ and grew into an innovative media to facilitate in academic classroom. In fact, the principle of FLIPed Learning is a study approach in which the conventional perception of a classroom is replaced by flipping it into an environment where the students face problem solving activities based on applying background knowledge gained through coping with their home assignments. This provides an opportunity to apply the corpus of already analysed individually information into the situations modelled by a teacher in class hours. Consequently, the conventional educator-student interaction, that is crystallized through teacher-centred paradigm, is transformed into mentor/facilitator with active learner cooperation model, required by student-centred paradigm. This gets schematized as the following:

⁴⁵ Brandes D., Ginnis P. *A Guide to Student-centered Learning*. Oxford, Blackwell. 1986. P. 12.

⁴⁶ Crouch C.H., Mazur E. Peer Instruction: Ten Years of Experience and Results. *American Journal of Physics*. Vol. 69. 2001. P. 970–977.

⁴⁷ Baker J.W. The “Classroom Flip”: Using Web Course Management Tools to Become the Guide on the Side. In: the 11th International Conference on College Teaching and Learning: Jacksonville. Florida. 2000.

⁴⁸ Bergmann J., Sams. A. *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. *International Society for Technology in Education*. ISTE and ASCD. 2012.

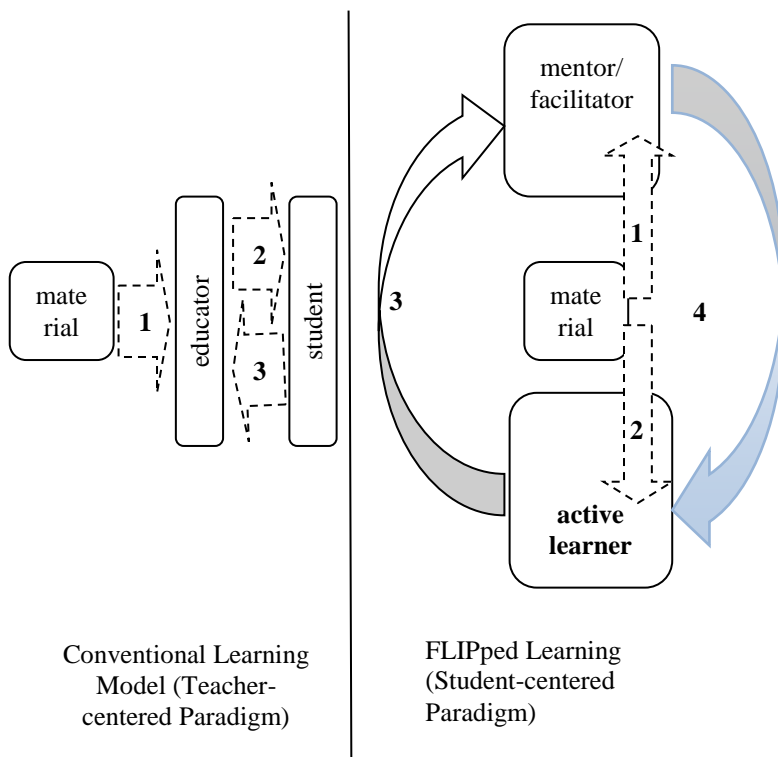

Figure 1. Teaching Paradigm Transformations

The processes depicted in Figure 1 addresses the flow of information labelled from its starting point marked with “1” to the assessment and recommendations that correspond numbers “3” in teacher-centred paradigm and “4” in student-centred paradigm. The key focus of figure 1 falls upon the transformation of learning process of the participants and the type of their interaction in the classroom. The learners get the equal excess to the authentic information, but not the one that has been reflected by the teacher (in teacher-centred paradigm). Additionally, the students earn an opportunity to be active users of their background knowledge and acquire skills in this process that makes them active learners, not bound by bias and thus moving towards creativity put by B. Bloom on the highest level facilitated in learning environment. FLIPped learning applied to teaching vocabulary for law presupposes a student to cope with basic terms needed for the class in independently, but since the lexis is new it, obviously, cannot be correlated with an already familiar situation or has no frame to evoke. In this case there

are at least two aiding tools: facilitation and framing. In other words, a learner has to deal either with acquiring background knowledge prior to studying vocabulary and is supplied by a frame-based vocabulary hand-out (see Table 2 as an example) to be filled in which is FRAMING. The actions like forming the lexical corpus, identifying the set of the situations serving the particular topic, and giving the instructions have to be made prior by a teacher and refer to as FACILITATION. The latter, being implemented in the study process in OPPORTUNITIES stage, constructs the basis for independent frame-based analysis and is to be steadily practiced by a learner during stages of VERIFICATION and ENGAGEMENT.

Thus, FLIPped learning provides the possibility for launching whilst legal English class various types of thinking skills, moreover it enables the teacher-facilitator to interact with not only motivated learners, but also “equipped” in terms of essential vocabulary and background information. On one hand, FLIPped Learning helps the learners: 1) personalize the learning process (they are free to choose the location, aids, medium, and time); 2) form independent study procedure; 3) set their own guidelines and priorities; 4) develop and apply critical thinking; 5) encourage creativity. On the other hand, FLIPped Learning crystallizes the particular features of a mentor/facilitator as one, who, with accuracy and proficiency: 1) selects a needed portion of information; 2) works out the set of necessary instructions and shapes the timelines for the information to be processed by the learners; 3) provides the learners with the utmost assessment; 4) continuously advances and is open to self-education; 5) has an opportunity to encourage the further advancement of each learner by the analysis of the processed information through application of the range of student-centred paradigm methods, among which are Problem Based Learning (PBL), Project Learning (PL) and many others.

A composition of PBL and PL in teams or small groups refers to approaches successfully fitting Legal English classroom due to several reasons. Firstly, PBL provokes learners’ scaffolding by engaging schemata previously formed while acquiring frame-based approach to vocabulary activities. Secondly, PL in teams gives the learners basic experience and trains team work compulsory required by legal firms⁴⁹. Also, PBL and PL can be viewed as classroom activities through pair work, team work, for applying the method of sorting the frame-based vocabulary.

2.4. Postulating VERIFICATION and ENGAGEMENT

Undergoing the first two stages of M-O-V-E approach and having thematic vocabulary look like already sorted and ready to be evoked one, the

⁴⁹ Essential Study Skills for Law Students. Routledge. Taylor&Francis Group. P. 34–35.

learners are to be well equipped for proceeding with the continuous process of enrichment of acquired and sorted vocabulary by adding new lexical items while encountering new material or situation. The VERIFICATION is reached by checking the amount and sequence of vocabulary utilized by encountering various situations. The situations may be simulated at a classroom, in mooted competitions or approached in real life by participating in law clinic volunteer work or giving conference reports.

The stage of ENGAGEMENT relates mostly to self-learning as far as the stage presupposes a never ending process of expanding legal vocabulary not only within university studies, but also through pursuing professional career.

CONCLUSIONS

Frame-based vocabulary teaching and learning refer to the effective and practical tools of Legal English vocabulary formation. The vocabulary-based approach towards professional vocabulary formation involves preparing by the teacher forms for analysis of the previously compiled glossary of the study topic. For this an educator estimates the topic and determines the set of the situations it may encompass. Further, the situations are analyzed in terms of frames they appeal to and slots the latter split into. In educational material or hand-outs for students the slots represent containers to be filled by lexical material when they review the previously formed glossary provided by a teacher. Frame-based vocabulary application can be incorporated into the classroom environment via undergoing a four-staged M-O-V-E principle where **M** refers to **Motivation**, **O** – to **Opportunities**, **V** – to **Verification**, and **E** – to **Engagement**. Due to the principles of student-centred educational paradigm, frame-based vocabulary approach to teaching and learning can function as an integral part of methods of FLIPPed Learning, Problem-based Learning or Project Learning. The utilization of frame-based vocabulary approach in teaching English in other professional environments such as health care, military service, engineering seems to be a quite possible perspective. Moreover the employing of the frame-based vocabulary approach in educational process allows an educator to develop the skills of critical thinking which is estimated as one having vital importance in successful legal career through: a) classifying, translating, and selecting the corpus of lexis according to the situations; b) repeating number of the situations (frames); c) implementing, sketching, and scheduling while dealing with the new material; d) comparing and criticizing the usage of already familiar lexis in different situations; e) appraising, arguing, and supporting the usage of the acquired lexis in simulated legal environment (for example: mooted); f) producing new original work by developing, designing, assembling, constructing, and investigating the new vocabulary items through engagement into legal assistance as a paralegal in a law clinic. Finally, the usage of frame-based vocabulary in modern teaching and learning of Legal English turns

encountering legal terms in further learning into a familiar process what makes communication in career of a legal professional be effective due to it being rather evoked (common) then invoked process and helping lawyers to communicate because they do have something to say, but not because they have to say at least something.

SUMMARY

The paper addresses the vocabulary aspect of professional communication issues. The key focus of the work is given to linguistic analysis applied in modern educational environment. The tools of frame semantics combined with semasiological and onomasiological interpretation are applied to some of legal notions in order to establish the situational and semantic peculiarities of Legal English vocabulary. The data obtained during linguistic analysis are integrated into M-O-V-E principle-based guidelines for their practical application to both university learning environment and further professional career. On one hand, the cross-disciplinarian character of the paper illustrates the theoretical grounding for frame-based approach. On the other hand, it provides the set of methodological opportunities, postulated by modern educational paradigm, to be productively articulated and exercised. The paper is the direct result of stressing predominantly on advancement of the evoked legal notions accompanied by the vocabulary associated with them rather than on the invoked ones. The special attention is awarded to the possible simultaneous utilization of the framed-vocabulary formation and critical thinking skills development, as far as the latter is an indispensable part of modern legal profession.

REFERENCES

1. Aurelia M.N. Cross-cultural communication a challenge to English for legal purposes. *Procedia. Social and Behavioral Sciences*. Vol. 46. 2012. Pp. 5475–5479.
2. Baker J.W. The “Classroom Flip”: Using Web Course Management Tools to Become the Guide on the Side. In: the 11th International Conference on College Teaching and Learning. Jacksonville. Florida. 2000.
3. Bergmann J., Sams A. *Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day*. International Society for Technology in Education. ISTE and ASCD. 2012.
4. Brandes D., Ginnis P. *A Guide to Student-centered Learning*. Oxford, Blackwell. 1986.
5. Brown H.D. Some practical thoughts about student-sensitive critical pedagogy. *The Language Teacher*. Vol. 28(7). 2004. P. 24.
6. Callan H., Edwards L. *Real Property Law. Absolute Legal English: for International Law*, Delta Publishing. 2011. Pp. 56–64.

7. Callan H., Edwards L. *Absolute Legal English*, Delta Publishing. 2010. Pp. 10–18.
8. Cao D. *Translating Law. Multilingual Matters Ltd. Clevedon. Buffalo. Toronto. The UK. The USA. Canada.* 2007.
9. Cotterill J. *Language in the Legal Process / Ed. by Janet Cotterill.* Palgrave Macmillan Ltd. The UK. 2002.
10. Cottrell S. *Critical Thinking Skills Developing Effective Analysis and Argument.* Palgrave Macmillan LTD. The UK. 2005. URL: [https://elearn.unisofia.bg/pluginfile.php/76858/mod_resource/content/1/%5BStella_Cottrell%5D_Critical_Thinking_Skills_Develo\(BookFi.org\).pdf](https://elearn.unisofia.bg/pluginfile.php/76858/mod_resource/content/1/%5BStella_Cottrell%5D_Critical_Thinking_Skills_Develo(BookFi.org).pdf) (Last accessed: 20 August 2019).
11. Crouch C.H., Mazur E. Peer Instruction: Ten Years of Experience and Results. *American Journal of Physics*. Vol. 69. 2001. Pp. 970–977.
12. Dunaievska O. V., Chaiuk T. A. Modifying “Breaking Bad News” Communication: Cross-Cultural and Cognitive-Semantic Approaches. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 9(2). 2020. DOI: 10.36941/ajis-2020-0017. URL: <http://www.richtmann.org/journal/index.php/ajis/issue/view/266> (Last accessed: 20.04.2020).
13. Dunaievska O.V. Function of a Lawyer: Frame Approach. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. Vol. VIII (37). 2020. Pp. 35–37. DOI: 10.31174/SEND-HS2020-223VIII37-08. URL: https://seanewdim.com/uploads/3/4/5/1/34511564/hum_viii_223_37.pdf (Last accessed: 20.04.2020).
14. Ennis R.H. A Taxonomy of Critical Thinking Dispositions and Abilities / Edited by J. Baron and R. Sternberg. *Teaching thinking skills: Theory and practice*. New York. Pp. 9–26.
15. *Essential Study Skills for Law Students.* Routledge. Taylor&Francis Group. URL: https://www.crcpress.com/rsc/downloads/Essential_Study_Skills_for_Law_Students_FINAL_PDF.pdf (Last accessed: 14.08.2019).
16. Fillmore Ch.J. Frame semantics. *Linguistics in the morning calm*. In Selected papers from SICOL-1981. 1982. Pp.110–137.
17. Freire P. *Pedagogy of the Heart.* New York. The Continuum. 1997.
18. Goodrich P. *Legal Discourse. Studies in Linguistics, Rhetoric and Legal Analysis.* Palgrave Macmillan, UK. 1987.
19. Henderson W.D. *Successful Lawyer Skills and Behaviours. Essential Qualities of the Professional Lawyer / Edited by P.A. Haskins.* American Bar Association. ABA Standing Committee on Professionalism. Center for Professional Responsibility. 2013. Pp. 53–68. URL: <https://static1.squarespace.com/static/58d9b495be6594a702757b50/t/590f794b29687fab6a08adac/1494186316428/Successful+Lawyers+Skills+and+Behaviors.pdf> (Last accessed: 23.08.2019).

20. Mertz E. *The Language of Law School*. Oxford University Press, Inc, New York. 2007.

21. Minsky M.A. *Framework for Representing Knowledge*. MIT-AI Laboratory Memo 306. 1974. URL: <https://web.media.mit.edu/~minsky/papers/Frames/frames.html> (Last accessed: 15.03.2020).

22. Moore T. Critical thinking: Seven definitions in search of a concept. *Studies in Higher Education*. Vol. 38(4). 2013. Pp. 506–522. DOI: 10.1080/03075079.2011.586995.

23. Munneke G.A. *Legal Skills for a Transforming Profession*. *Pace University School of Law*. Vol. 22. 2001. URL: <http://digitalcommons.pace.edu/plr/vol22/iss1/3> (Last accessed: 03.09.2019).

24. *Seize the Future: Forecasting and Influencing the Future of the Legal Profession* / Edited by G.A. Munneke. American Bar Association. Section of Law Practice Management. 2000.

25. Shuy W.R. *Linguistics in the courtroom: a practical guide*. Oxford University Press. Inc. New York. The USA. 2006.

26. Solam L.A., Ainsworth J., Shuy R.W. *Speaking of Language and Law* / Edited by Lawrence M. Solan, Janet Ainsworth, and Roger W. Shuy. Oxford University Press. Oxford. UK. 2015.

27. Tiersma P. *Legal English*. University of Chicago Press. The USA. 1999.

28. Wilson K. Critical reading, critical thinking: Delicate scaffolding in English for Academic Purposes (EAP). *Thinking Skills and Creativity*. 2016. P. 256. DOI: 10.1016/j.tsc.2016.10.002.

29. Wyatt R. *Property*. Check you English Vocabulary for Law, A&C Black. London. 2006. Pp. 52–53.

30. Wydick R.C. Plain English for Lawyers. *California Law Review*. Vol. 66. 1978. Pp. 7–31. DOI: 10.15779/Z38T44G.

31. Zhabotynska S.A. Principles of building conceptual models for thesaurus dictionaries. *Cognition, communication, discourse. International On-line Journal*. 2010. 1. Pp. 72–92. DOI: 10.26565/2218-2926-2010-01-0. URL: <http://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/vypusk-no1-2010> (Last accessed: 30.01.2019).

32. Živković S. A Model of Critical Thinking as an Important Attribute for Success in the 21st Century. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. Vol. 232. 2016. Pp. 102–108. DOI: 10.1016/j.sbspro.2016.10.034.

Information about the author:

Dunaievska O. V.,

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Taras Shevchenko National University of Kyiv

64/13, Volodymyrska str., Kyiv, 01601, Ukraine

СИНТАКСИЧНА СТРУКТУРА ІМПЕРАТИВІВ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВЖИВАННЯ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Зізнська А. П.

ВСТУП

Дослідження директивних мовленнєвих актів в історії англійської мови порушує низку питань і проблем, які неможливо охопити суто синхронічним аналізом. Натепер мовленнєві акти прохання, наказів тощо розглядаються науковцями як приклади актів «загрози обличчю» (face-threatening acts). У соціумі та під час комунікації їх часто вважають загрозою «негативного обличчя» (negative face) адресата, тобто втручання у свободу дій та нав'язування, що загрожує бажанню комуніканта бути незалежним¹. Керуючись цією інформацією, можна легко пояснити велику кількість так званих непрямих директивів (indirect directives) у сучасній англійській мові (наприклад, *Could you help me? Will you open the window?*). Нещодавні розвідки показують, що багато непрямих директивних мовленнєвих актів з'явилися в історії англійської мови в досить пізній період. Наприклад, чіткі випадки директивів у вигляді запитань важко знайти до початку ранньонованглійського періоду. Те ж стосується й інших непрямих директивів². Однак більш очевидні та прямі прояви директивів, які сьогодні вважалися б недоречними та неввічливими, були досить поширеними та часто вживалися у ранні періоди англійської мови. Звідси постає питання про норми мовленнєвих актів і рівень лінгвістичної ввічливості в період минулих століть.

Одним із завдань сучасної теорії синтаксису є дослідження структури речення. Дослідників цікавить процес і способи побудови речень у синхронному та діахронному аспектах.

У сучасній лінгвістиці актуальними залишаються питання, що стосуються функціональних і структурних особливостей імператива. Імперативи в генеративній парадигмі досліджували такі вчені, як: Дж.

¹ Brown P., Levinson S. *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.

² Kohnen Thomas. "Let mee bee so bold to request you to tell me": Constructions with "let me" in the history of English directives. *Journal of Historical Pragmatics*. 2004. № 5:1. P. 159–173.

Садок та А. Звіцкі (1985 р.), В. ван дер Вурфф (2007 р.), Е. Потсдам (1998 р.), Дж. Лайонс і Р. Хаддлстон (1977 р.), Ч. Хан (2000 р.), К. Плацак (1998 р.), Л. Рупп (1999 р.), Е. Девіс (1986 р.) та ін.

Об'єктом нашого дослідження є імперативи в середньо-англійському та ранньоніованглійському періодах (XII – XVII ст.), *предметом* є їхні структурні особливості. Актуальність дослідження зумовлена сучасними напрямками вивчення лінгвістичних студій, спрямованих на вивчення структури речення. Мета дослідження полягає у визначенні структурних особливостей і засобів вираження імперативів у діахронічному аспекті.

Дослідження мовленнєвих актів (далі – МА) у діахронії стикається з деякими труднощами. Головними проблемами є неможливість охопити весь обсяг матеріалу з реалізацією мовленнєвих актів в історії мови, а також складність їх диференціації, оскільки поведінка та розвиток в історії мови можуть змінюватись. Наприклад, під час дослідження директивів, а саме імперативів, неможливо знати всі способи їх реалізації протягом усіх періодів в історії англійської мови. Тому дослідникам доводиться робити еклетичний аналіз «типових» форм вираження, які, на їхню думку, найчастіше спостерігаються в історичному корпусі. Застосування електронних корпусів у дослідженні мовленнєвих актів є проблематичним, оскільки цей аналіз базується на формі, що робить неможливим систематично чи автоматично виділити мовленнєвий акт. Тому, на нашу думку, метод суцільної вибірки є найбільш надійним для такого виду дослідження, хоча і потребує багато часу для обробки матеріалу. Тому вченим доводиться шукати альтернативні способи для розвідок. І. Тавітсенн і А. Джукер³ розглядають директив через дієслово-маркер. Таким чином полегшується робота з їх пошуком у корпусі. За допомогою цього підходу можна дослідити всі літературні пам'ятки, наявні в корпусі, та отримати чітку картину про використання відповідних мовленнєвих актів. Але в цьому підході є теж недоліки, оскільки він не дає змогу дослідити всі способи реалізації директивів в історичному корпусі. У нашому дослідженні застосовано метод суцільної вибірки, що дозволило нам ґрунтовно проаналізувати досліджувані одиниці. Матеріалом нашої розвідки слугують пам'ятки ранньоніованглійської писемності.

³ Taavitsainen Irma, Jucker Andreas. Speech acts verbs and speech acts in the history of English. *Methods in Historical Pragmatics* / Irma Taavitsainen, Susan Fitzmaurice (eds.). Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. P. 107–138.

1. Класифікація імперативів у середньоанглійській і ранньонівоанглійській періоди

Визначаючи імператив як окремий синтаксичний клас, необхідно відділяти функції від структури, розглядаючи елементи останньої як незалежні, структурні (синтаксичні) особливості типу клаузи. Так, наприклад, імперативи зазвичай уживаються як накази, а декларативи – як ствердження. У нашому дослідженні ми будемо аналізувати імперативи як «імперативну клаузу» (клауза з імперативними синтаксичними ознаками), виділяючи водночас «дієслово-імператив».

Як зазначають Р. Браун і А. Гілман⁴, численні дослідження присвячені середньоанглійським імперативам, але все ж головною проблемою залишається відокремлення граматичного імператива від директивних. Як у середньоанглійській, так і в сучасній мові директиви часто виражались за допомогою імперативних конструкцій.

У результаті нашого дослідження нам вдалося виділити та проілюструвати такі структури імперативів у середньоанглійській і ранньонівоанглійській мовах:

1) імператив у вигляді основного дієслова. Напр.: *Wende! Go!*

Такий тип імператива складається з одного смислового дієслова в наказовому способі та матиме таку схему [V]:

2) **Let** + особовий займенник + смислове дієслово (**Let** + personal pronoun + verb):

(1) "**Let** him us alle knighte / For that is urerighte!" (King Horn, 519) – «Нехай він нас посвятить у лицарі / Тому що ми маємо на це право!»;

(2) "**Let** me ligge and go the weihenne!" (Bevis of Hampton, 1185) – «Залиш мене тут і йди своїм шляхом!».

Let належить до маркерів увічливості, тому вживання його в реченні надає ознак прохання імперативу.;

3) Смислове дієслово + займенник *thee / the / thou / you* (Verb + 2nd person pronoun):

(3) "**Reste** thee <...>" (Bevis of Hampton, 1006) – «Відпочинь <...>»;

(4) "**Bithenke** the of thi michel honour" (Amis and Amiloun, 595) – «Пам'ятай про велику честь»;

(5) "<...> **wende** thou hom with me" (Stanzicac Guy of Warwick, 2928) – «<...> ходи зі мною додому»;

4) звертання + смислове дієслово в наказовому способі (Form of address + verb):

(6) "**Knigh**t, **awake!** / *Seie* what thukepest?" (King Horn, 1320) – «Прокинься, лицарю! / Скажи, що ти охороняєш?»;

⁴ Brown R., Gilman A. Polite theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*. 1989. № 18. P. 159–212.

(7) “*King, – he sede, – thu leste / A tale mid the beste*” (King Horn, 1275) – «Королю, – він сказав, – послухай / Розповідь одну з найкращих»;

(8) “*Sir emperor, – he seyde, – listen to me*” (Stanzias Guy of Warwick, 2446) – «Імператоре, – він сказав, – послухай мене»;

5) дієслово **pray/preie** + займенник 2-ої особи (**pray / preie** + 2nd person pronoun):

(9) “*For Godes love Y pray you / Gode conseyl give me now*” (Stanzias Guy of Warwick, 2854–2855) – «В ім'я Богів я тебе прошу / Дати мені гарну пораду»;

(10) “*I pray thee, lady, the moder of Crist, / Praieth youre sone me to spare*” (Mary Mediatrix, 54, 1–2) – «Я прошу тебе, діво, мати Христа, / Молись своєму синові, щоб він мене помилував».

У середньоанглійській мові часто дієслово *pray* уживалось у значенні «просити», додаючи до імператива властивостей прохання. Це дієслово засвідчено із займенником другої особи, розміщеним пре-/постпозитивно;

6) **Do** + verb:

(11) “**Do** bringe that child before thee!” (Bevis of Hampton, 663) – «Приведи цю дитину!».

Допоміжне дієслово *do* в поєднанні зі смисловим дієсловом уживалось у наказах, акцентуючи водночас увагу на серйозності виконання дії.

Імперативи спонукають адресата (не)зробити щось після моменту мовлення. Імперативні речення зазвичай не мають підмета і складаються зі смислового дієслова або допоміжного дієслова в поєднанні зі смисловим. У середньоанглійській мові в імперативних структурах підмета також здебільшого не було або він ішов після смислового дієслова.

У результаті нашого дослідження ми виявили, що імперативи, після яких слідує займенник другої особи, як-от *Go you, Wende thee, Take thou*, є більш увічливими, ніж просто накази.

2. Особливості синтаксичної структури імперативів у діячості

У сучасній англійській мові основними комунікативними типами речень є розповідне, питальне, наказове й окличне. Наказові речення визначаються морфосинтаксичними, семантичними або прагматичними особливостями.

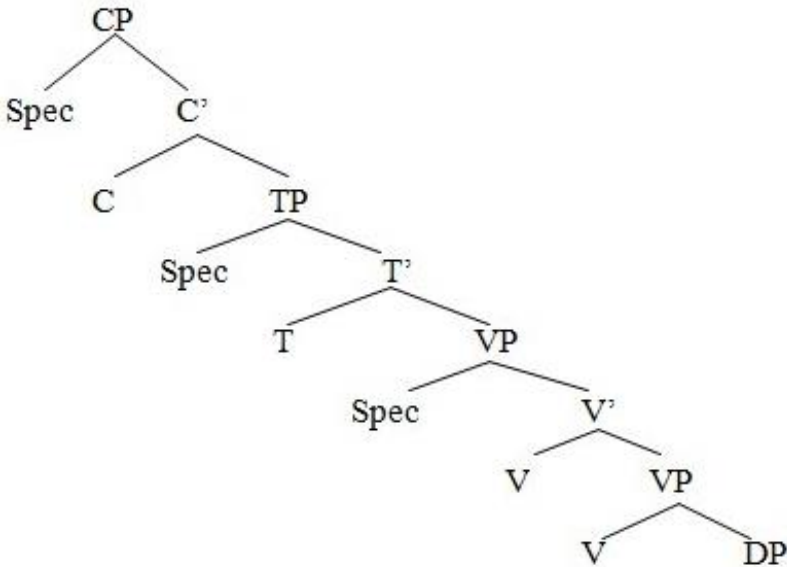
Оскільки наказове речення виражає спонукальну дію, то основною структурною особливістю його є те, що підмет цього речення є семантично передбаченим, а отже, необов'язковим. Заперечні наказові

речення утворюються за допомогою допоміжного дієслова *do*, яке слугує наказовим маркером: *Don't go there!*

Синтаксичні особливості імперативів тривалий час були питанням для дискусій серед дослідників генеративної граматики (Г. Колшанський, І. Ревзін, З. Харріс, Н. Хомський). Імперативи в досліджуваній період уживались для реалізації директивів.

Імперативні конструкції в ранньоніованглійській період, як і в попередній середньоанглійській, були більш гнучкими, ніж у сучасній англійській мові, оскільки порядок слів у досліджуваній період залишався менш фіксованим.

З розвитком генеративної граматики, а саме Ікс-штрих-теорії, трактування та підходи до структури і позиційних особливостей імперативів зазнали змін. Модель (1) дозволяє дослідити позиційне розташування конститuentів і порядок слів у реченні. Отже, дериваційна структура імператива розглядається так:

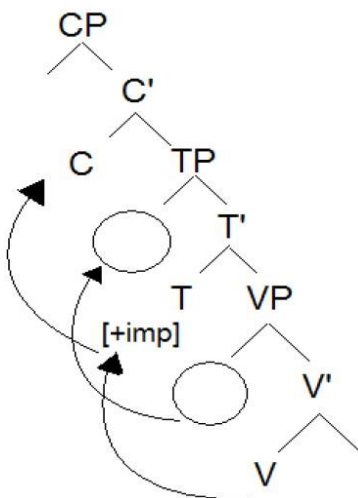

Модель 1. Структура імперативної клаузи

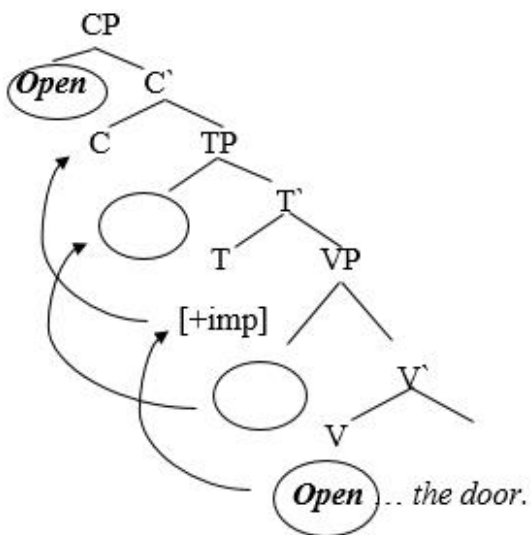
У сучасній англійській мові згідно з Ікс-штрих-теорією у структурі імператива відбувається пересув. Таким чином *V* переходить у *T*, а *T*, у свою чергу, у *C*:

V *T*; →
T *C*. →

Структурно це можна проілюструвати так:

Розглянемо це на прикладі речення: *Open the door.*

З ілюстрації помітне чітке переміщення дієслова з позиції *V* на позицію *T*, де функція [+imp] переносить його на позицію *C*, що пояснює таким чином ініціальну позицію дієслова в реченні. Відбувається також пересув із позиції *Spec* у *VP* на позицію *Spec* у *TP*, заповнюючи місце підмета в реченні⁵.

В англійській мові XV–XVII ст. імперативи є панівним типом директивних мовленнєвих актів. Оскільки імперативи входять до складу наказових речень, то варто зазначити, що це був єдиний тип дієслівних речень, які ще з давньоанглійського періоду зберегли односкладову структуру. Зміни, які відбуваються у сфері наказових речень, мали переважно морфологічний характер і були пов'язані з розвитком наказового способу. Напр.:

(12) *Wende with him in his jurné / And com ogain this day!* (Amis and Amiloun, 275–276) – «*Йди з ним у його мандрівку / Та повертайся назад цього ж дня!*».

Із середньоанглійського періоду відбувається диференціація форм наказового способу за особами. З'являються форми звертання до 3-ої особи однини та множини, а також 1-ої особи множини. Отже, збільшується функціонування моделі наказових речень⁶. У ранньоніованглійський період починається становлення загальної моделі директивної клаузи. Імператив, в основі якого лежить звертання до 2-ої особи, усе ще домінує як вид директивів.

У ранньоніованглійський період утворення імперативів відбувалось за допомогою безпосередньо самого дієслова або дієслів, як-от *come* (*cum*), *go* (*wende*) and *let* (*lat*, *lete*):

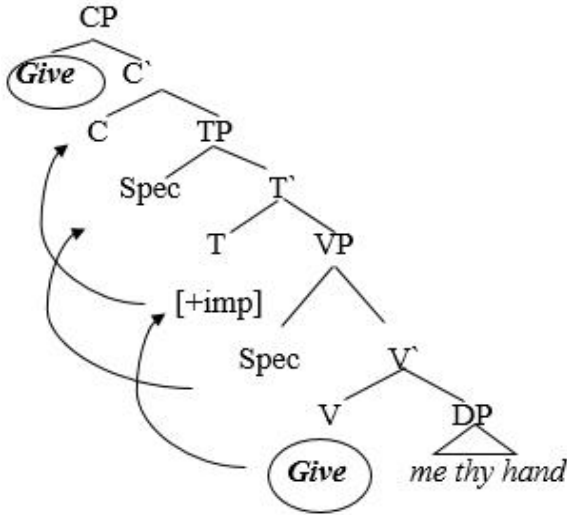
(13) “*Lat me go, – than sayde the sheriff, / For saynte charité <...>*” (A Gest of Robyn Hode; 801) – «*Відпустіть мене, – сказав шериф, – заради всього святого <...>*»;

(14) “*Give me thy hand <...>*” (The Shoemaker’s Holiday; p. 12) – «*Дай мені свою руку <...>*».

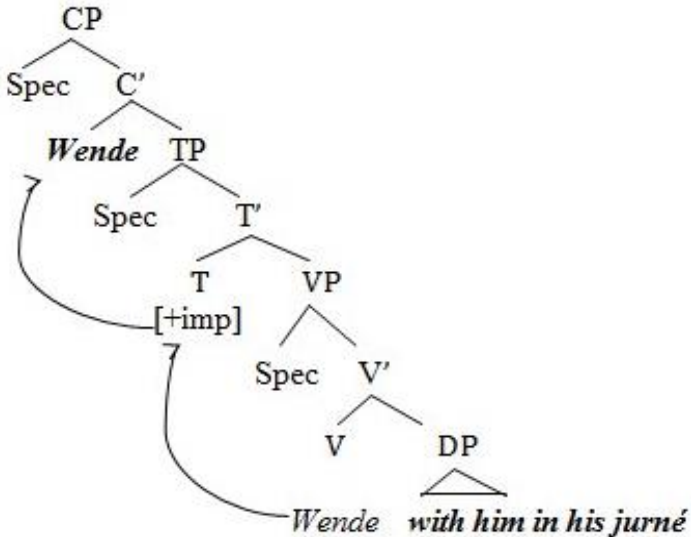
Розвідка показала, що структура цього типу імперативів була діахронічно стійкою. Наприклад речення (14) матиме структурну схему, яка відповідатиме структурній схемі імперативної клаузи в сучасній англійській мові. Пор.:

⁵ Potsdam Eric. Analysing Word Order in the English Imperative. Linguistik Aktuell / Linguistics Today 103. Amsterdam : John Benjamins, 2007. P. 251.

⁶ Иванова И., Чахоян Л. История английского языка. Москва : Высш. шк., 1976. С. 263.

Приклад (14) із ранньоновоанглійського періоду показує ініціальне розташування імперативного дієслова та нульовий підмет, що доводить діахронічну стійкість такого типу імперативного речення. Так, наприклад, речення (12), що належить до літературної пам'ятки середньоанглійського періоду XIII ст., матиме синтаксичну структуру. Пор.:

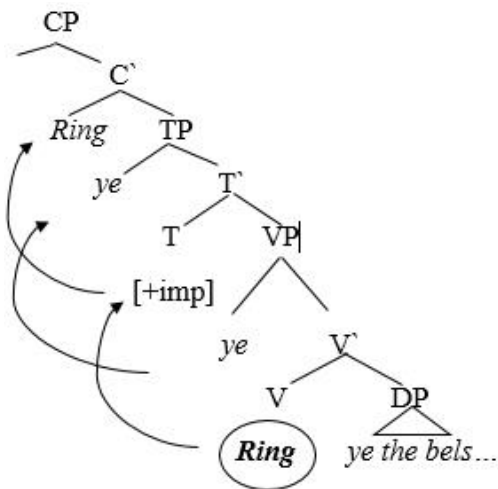

Але в досліджуваній період простежується вживання імперативних речень із наявними підметами, які розташовувались у постпозиції до імперативного дієслова та виражались такими займенниками, як: *thou, thee, ye, you*. Напр.:

(15) “**Ring** *ye the bells, ye yong men of the towne* <...>” (Epithalamion) – «Дзвонить у дзвони, молодь цього міста <...>»;

(16) “*And the trouth tell thou me*” (A Gest of Robyn Hode, 981) – «І правду скажи мені».

Схематично зазначений вище тип імперативів можна представити у вигляді такого дериваційного дерева (15):

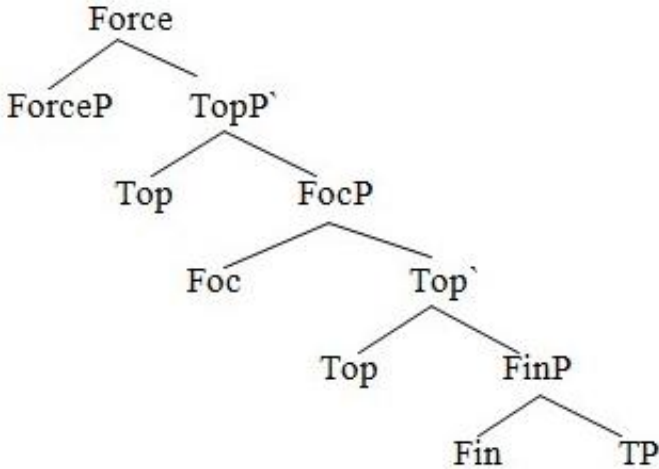
У сучасних лінгвістичних студіях учені все частіше розглядають речення з погляду теорії інформаційної структури (далі – ІС), яка спирається на Програму мінімалізму Н. Хомського. ІС вивчає внутрішні та зовнішні функції конститuentів речення. Відповідно ІС речення відображає його членування на відомий зміст (топiк) та нове невідоме (фокус).

Однією з найбільш відомих і поширених генеративних моделей є модель лівої периферії Л. Ріцці⁷, згідно з якою компоненти ІС речення пов’язані один з одним формулою:

ForceP > TopP > FocusP > TopP > FinP > TP <...>.

⁷ Rizzi Luigi. The Fine Structure of the Left Periphery. *Elements of Grammar* : *Handbook of Generative Syntax* / ed. Liliane Haegeman. Dordrecht : Kluwer, 1997. P. 281–337.

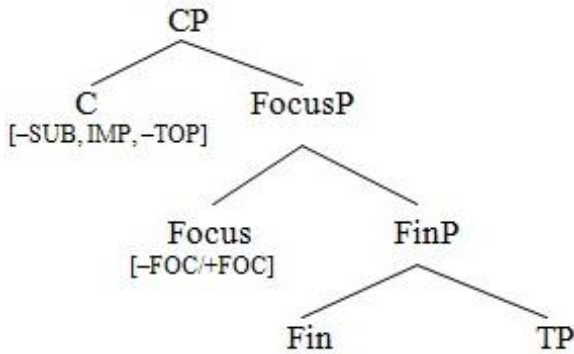
Вона складається із силової фрази (ForceP), яка показує зв'язок речення з контекстом; топик (TopP) відображає стару інформацію в контексті; фокус (FocusP) пояснює нову інформацію; фінітна фраза (FinP) має такі елементи, як час, стан, спосіб тощо. Звідси, топик і фокус є проміжними елементами між ForceP та FinP. Дериваційна модель інформаційної структури речення буде мати такий вигляд:

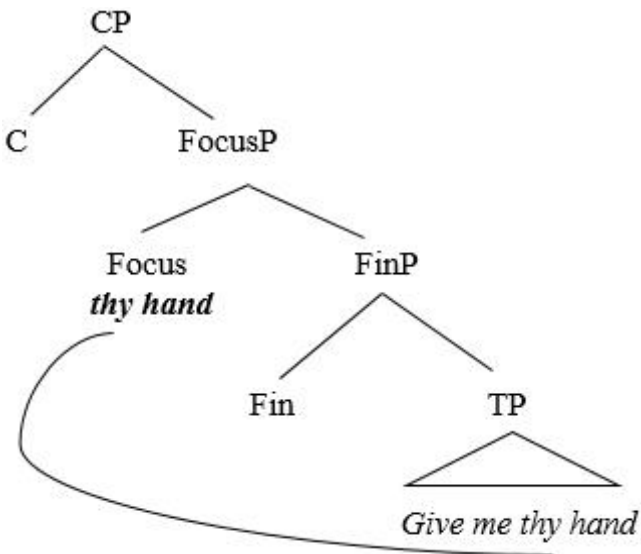
Інформаційна структура імперативів в англійській мові відрізняється від структури декларативів і питань. Ліва периферія має три позиції: комплементаризер (*complementizer*), фокус та фінітну групу. В імперативних реченнях вершини (*head*) немає. Усе це буде представлено трипозиційною моделлю CP: CP > FocusP > FinP > TP <...>⁸.

В англійській мові модель для імперативного комплементаризера має таку особливість: [-Sub, Force{IMP}, -Top]. Значущість [Top] не є у вільному варіюванні, оскільки наявність топика [+Top] буде вимагати ще одну позицію в моделі CP. Особливості структури лівої периферії в англійській мові не дозволяють переміщення у структурі, тому відповідно C⁰ не може притягувати DP через відсутність топика [-Top]. Наявність Focus⁰ залежить від того, чи представлена в реченні фокусна альтернатива (*focal alternative*).

⁸ Rizzi Luigi. The Fine Structure of the Left Periphery. *Elements of Grammar : Handbook of Generative Syntax* / ed. Liliane Haegeman. Dordrecht : Kluwer, 1997. P. 281.

Варто зазначити, що фокусом речення є найбільш наголошена лексична одиниця, яка формує ядро речення. Дериваційна модель інформаційної структури речення (14) виглядатиме так:

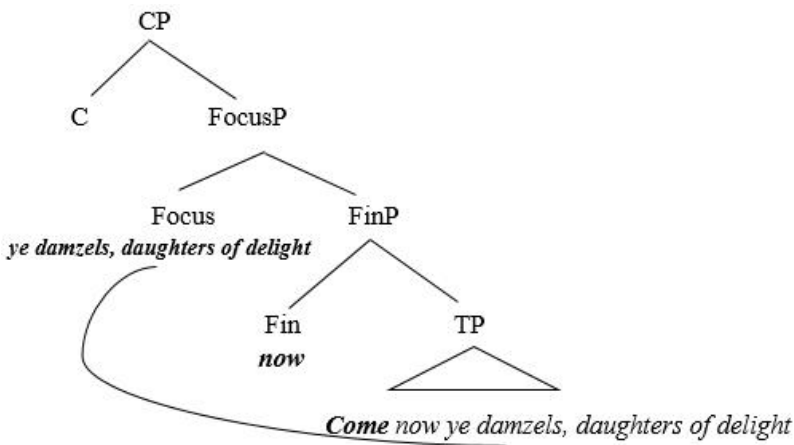
Нуклеарний наголос у реченні падатиме на *thy hand*, що і буде становити фокус речення. Але, як уже зазначалось вище, в імперативних реченнях може не бути фокус-групи, що робить неможливим визначення фокуса речення. Це може відбуватись як через відсутній нуклеарний наголос, так і через відсутність нової інформації для слухача. Напр.:

(16) “*Come now ye damzels, daughters of delight <...>*” (Epithalamion) – «Сюди, дівчата, дочки насолоди <...>».

Складність аналізу в діяхронії полягає в тому, що неможливо достеменно проаналізувати інтонації в давніх текстах. Можливість такого аналізу також доводить, що наявність фокуса залежить саме від нуклеарного наголосу. У реченні, представленому у прикладі (16), важко визначити найбільш наголошений елемент. Тому можемо говорити про відсутність наголосу та, відповідно, фокуса. Отже, інформаційна структура речення матиме таку модель:

[CP [_{FinP} *Come now ye damzels, daughters of delight*]].

Ураховуючи порядок слів у зазначеному вище реченні, ми бачимо розташування всієї клаузи у фінитній групі, пересування з якої за структурою не відбувається. Сучасна англійська мова не допускала б пересуву, отже, інверсії в такій клаузі. Але беручи до уваги період, з якого взятий приклад (16), а саме середньоанглійський період XVI ст., є особливість порядку слів у даний період, який тільки починає бути схожим на той, який є в сучасній англійській мові, можна припустити, що такий рух конститuentів був можливий. Напр.:

Звідси, наголос, отже, і фокус, залежать також від порядку слів у реченні.

3. Дієслово *pray* як маркер ввічливості в імперативах

У сучасній англійській мові за вживання імперативів часто використовується маркер ввічливості *please*, що надає імперативу менш категоричної тональності. У середньоанглійський період слово *please* як

самостійне почало використовуватись лише після XVII ст/, до цього вживались лише довші версії цього маркера ввічливості, на зразок: *An please you, I fit please you*. Утім більш вживаними маркерами ввічливості в імперативних конструкціях були *(Y)pray (preie) thee* або *praieth*.

М. Укаджі досліджував форми *I pray you, I beseech you* та *I command you* в ранньомодерній англійській мові, особливо у працях В. Шекспіра, аналізуючи їхню імперативну структуру⁹. Базуючись на дослідженні Дж. Росса, М. Укаджі говорить про те, що імперативне значення вищенаведених форм походить із головного дієслова в реченні, *(I) pray* є одним із них.

Р. Браун і А. Гілман досліджували способи мовного вираження ввічливості, відносячи *I pray you, pray you* та *prithiee* до непрямих прохань¹⁰. Ч. Барбер у своїх працях також досліджує вираження ввічливості за допомогою фраз *I prethe* та *I prey thee*¹¹.

Р. Копитько аналізує п'єси В. Шекспіра, основуєчись на позитивних та негативних стратегіях ввічливості П. Браун і С. Левінсон, показуючи розвиток і перехід від панівної позитивної ввічливості до сучасної негативної ввічливості¹².

Під час дослідження нами було засвідчено, що ця модель була найбільш поширеною протягом досліджуваного періоду та виявилась діахронічно стійкою, про що свідчить наявність її в текстах, починаючи з XIII ст. У досліджуваних нами пам'ятках писемності початку XII ст. не було зафіксовано вживання МА з даним типом маркування. Це можна пояснити появою та розвитком самого слова *pray*, яке, як уже зазначалось вище, з'явилося на початку XII ст. Однак широкого використання в текстах це слово набуло із XIII ст. До цього ж використовувався тогочасний відповідник – *bidde* («просити», «благати»). Напр.:

(17) “*What have they don? I pray yow, telle me that*” (The Assembly of Ladies, 149) – «Що вони зробили? Я прошу тебе, скажи мені»;

Структура *I pray you* наявна протягом усього досліджуваного періоду і характеризується високою частотою вживання. Якщо говорити про структуру цього виду МА, то синтаксична дериваційна модель теж мала свої особливості. Стосовно розташування в реченні, то *pray* та *prithiee* стояли або в ініціалній, або в постпозиції до підмета і

⁹ Ukaji M. Imperative Sentences in Early Modern English. Tokyo : Kaitakusha, 1978.

¹⁰ Brown R., Gilman A. Polite theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*. 1989. № 18. P. 159–212.

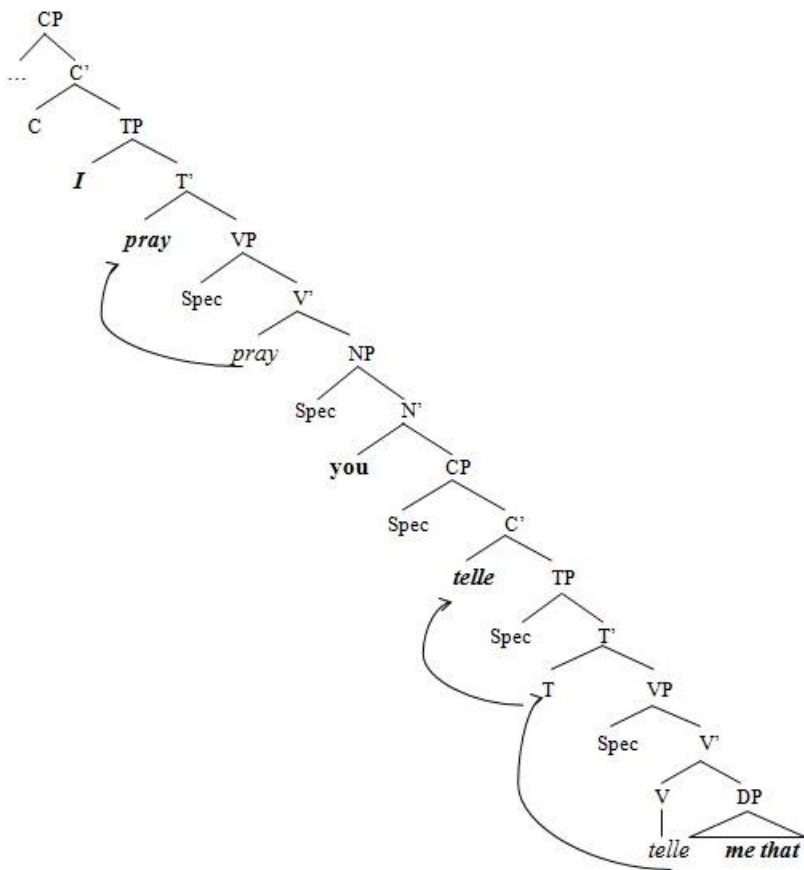
¹¹ Barber C. Early Modern English. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1997. P. 34.

¹² Kopytko R. Linguistic politeness strategies in Shakespeare's plays. *Historical Pragmatics* / A. Jucker (ed.). Amsterdam : John Benjamins, 1995. P. 532.

присудка: **Pray + the/ you / thee / yow**. Тобто розташування маркера могло варіюватись:

I pray you / thee + Verb + [Obj]
(Verb + Subj / Obj + I pray you / thee).

Отже, дериваційна модель цього типу МА мала таку структуру:

Синтаксична структура самого речення, а саме позиційне розташування конститuentів у дериваційній моделі, змінювалась відповідно до зміни розташування самого маркера. Зазначимо, що речення зазвичай складалось з імперативної клаузи, структура якої, як ми вже зазначали раніше, зазнавала переміщення V-to-T-to-C, а позиційне розташування конститuentів було аналогічним до їхньої позиції в імперативному реченні.

ВИСНОВКИ

Матеріал дослідження імперативів дозволяє зробити висновок про наявність їхніх специфічних властивостей, які відрізняють імперативні клаузи від інших типів директивів. Діахронічне дослідження ранньоніовангліїського періоду дозволило виділити структурні особливості, зокрема розташування імперативного дієслова та підмета. У досліджуваній період нами простежується вживання імперативних клауз із наявними підметами, які розташовувались у постпозиції до імперативного дієслова. Такий тип наказових речень виявився діахронічно стійким і зберігся до XV ст. із часів давньоніовангліїського періоду. Виникають форми звертання до 3-ої особи однини та множини, а також 1-ої особи множини. Відповідно, починає збільшуватись використання моделі наказових речень. У ранньоніовангліїський період проходить становлення загальної моделі директивної клаузи. Імператив, зі звертанням до 2-ої особи, на досліджуваній період залишається панівним видом директивів.

Наша розвідка дозволила нам виділити основні маркери імперативів в історії англійської мови, способи їх утворення. Отже, нами було виділено найбільш уживані маркери, як-от *cum (come)*, *wende (go)*, *lat, lete (let)* and *pray*. Однак імперативи утворювались і за допомогою інших дієслів.

Синтаксична модель структури імперативної клаузи з ініціальним розташуванням дієслова та нульовим підметом у досліджуваній період є аналогічною моделі в сучасній англійській мові. Це дозволяє нам зробити висновок, що становлення сучасної структури імперативних речень відбулось із кінця середньоніовангліїського та початку ранньоніовангліїського періодів.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено структурні особливості імперативів у пам'ятках літератури середньоніовангліїського та ранньоніовангліїського періодів. Наша розвідка дозволяє проаналізувати функціонування та маркування імперативу в діахронії та зробити компаративний аналіз із сучасним етапом.

В історії англійської мови імперативи є найбільш уживаним типом директивних мовленнєвих актів. Імперативи є невід'ємною частиною наказових речень, які виявилися діахронічно стійкими та зберегли односкладову структуру ще з давньоніовангліїського періоду. Зміни, які відбулися з наказовими реченнями, мали переважно морфологічний і прагматичний характер і були пов'язані з розвитком наказового способу та мовою загалом.

Диференціація форм наказового способу за особами в історії англійської мови відбувається з XV ст. Виникають форми звертання до 3-ої особи однини та множини, а також 1-ої особи множини. Відповідно, починає збільшуватись використання моделі наказових речень. У ранньомодерній англійській період проходить становлення загальної моделі директивної клаузи. Імператив, зі звертанням до 2-ої особи, на досліджуваний період залишається домінуючим видом директивів.

Наша розвідка дозволила нам виділити основні маркери імперативів в історії англійської мови, способи їх утворення. Отже, нами було виділено найбільш уживані маркери, як-от *pray*, *cum (come)*, *wende (go)* and *lat, lete (let)*. Однак імперативи утворювались і за допомогою інших дієслів.

Ураховуючи сучасні підходи до аналізу синтаксичної структури речення, нами було визначено особливості розташування імперативного дієслова та підмета в досліджуваний період. Також завдяки здобуткам лінгвістичних розвідок генеративної моделі інформаційної структури речення ми змогли встановити залежність наголосу і фокусу речення від порядку слів у діахронічному аспекті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иванова И., Чахоян Л. История английского языка. Москва : Высш. шк., 1976. 319 с.
2. Aijmer Karin. Conversational Routines in English: convention and creativity. Harlow : Longman, 1996. As cited in : Culpeper, Jonathan and Dawn Archer. Requests and directness in Early Modern English trial proceedings and play texts. *Speech Acts in the History of English* / Jucker, Andreas H. and Irma Taavitsanien (eds.). Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2008.
3. Alcazar A., Saltarelli M. The syntax of imperatives. Cambridge : Cambridge University Press, 2014.
4. Austin John L. How to Do Things with Words. Oxford : Oxford University Press, 1962.
5. Barber C. Early Modern English. Edinburgh : Edinburgh University Press, 1997.
6. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 1987.
7. Brown R., Gilman A. Polite theory and Shakespeare's four major tragedies. *Language in Society*. 1989. № 18. P. 159–212.
8. Busse Ulrich. Changing politeness strategies in English requests : A diachronic investigation. *Studies in English Historical Linguistics and*

Philology : A Festschrift for Akio Oizumi / Jacek Fisiak (ed.). Frankfurt am Main : Peter Lang, 2002. P. 17–35.

9. Culpeper Jonathan, Dawn Archer. Requests and directness in Early Modern English trial proceedings and play texts. *Speech Acts in the History of English* / Jucker, Andreas H. and Irma Taavitsanien (eds.). Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2008.

10. Fawcett R. A theory of syntax for systemic functional linguistics. Amsterdam / Philadelphia : John Benjamins, 2000.

11. Halliday M. Halliday's introduction to functional grammar. 4th ed. London and New York : Routledge, 2014.

12. Hopper Paul J., Traugott Closs Elizabeth. Reprint. Grammaticalization. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge e: Cambridge University Press ; Original edition 1993, 2003. P. 10–14.

13. Huddleston R., Pullum G. The Cambridge grammar of the English language. Cambridge : Cambridge University Press, 2002.

14. Jespersen O. Essentials of English grammar. 1933. London : Routledge, 2002.

15. Kohnen Thomas. Let mee bee so bold to request you to tell me”: Constructions with “let me” in the history of English directives. *Journal of Historical Pragmatics*. 2004. № 5:1. P. 159–173.

16. Kohnen Thomas. Text types and methodology of diachronic speech act analysis. *Methods in Historical Pragmatics* / Irma Taavitsainen, Susan Fitzmaurice (eds.). Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. P. 139–166.

17. Kopytko R. Linguistic politeness strategies in Shakespeare's plays. *Historical Pragmatics* / A. Jucker (ed.). Amsterdam : John Benjamins, 1995. P. 515–540.

18. Krug Manfred. Modality and the History of English Adhortatives. Modality in English. Theory and Description (Topics in English Linguistics) / Raphael Salkie, Pierre Busuttil & Johan van der Auwera (eds.). Berlin and New York : Mouton de Gruyter, 2009.

19. Ogura Michiko. “Gewat + Infinitive” and “Uton + Infinitive”. *Neuphilologische Mitteilungen* 101. 2000. P. 69–78.

20. Potsdam Eric. Analysing Word Order in the English Imperative. *Linguistik Aktuell / Linguistics Today* 103. Amsterdam : John Benjamins, 2007. 251–272 p.

21. Pullum Geoffrey K., Huddleston Rodney. Negation. The Cambridge Grammar of the English Language / Rodney Huddleston, Geoffrey K. Pullum (eds.). 2002.

22. A comprehensive grammar of the English language / R. Quirk et al. London : Longman, 1985.

23. Rizzi Luigi. The Fine Structure of the Left Periphery. *Elements of Grammar: Handbook of Generative Syntax* / ed. Liliane Haegeman. Dordrecht : Kluwer, 1997. P. 281–337.

24. Ross J. On declarative sentences. *Readings in English Transformational Grammar* / J. Roderick, P. Rosenbaum (eds.). Waltham, Mass. : Ginn and Company, 1970. P. 222–272.

25. Rupp Laura. Inverted Imperatives. *Imperative Clauses in Generative Grammar: Studies in Honour of Frits Beukema* / ed. Wim van der Wurff. *Linguistik Aktuell / Linguistics Today* 103. Amsterdam : John Benjamins, 2007.

26. Taavitsainen Irma, Jucker Andreas H. Speech acts verbs and speech acts in the history of English. *Methods in Historical Pragmatics* / Irma Taavitsainen, Susan Fitzmaurice (eds.). Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2007. P. 107–138.

27. Ukaji M. Imperative Sentences in Early Modern English. Tokyo : Kaitakusha, 1978.

Information about the author:

Zizinska A. P.,

Lecturer at the Department
of Roman and Germanic Philology and Translation
Bila Tserkva National Agrarian University
8/1, Soborna sq., Bila Tserkva, Kyiv region, 09117, Ukraine

ADVERTISING IN THE LIGHT OF MODERN ENGLISH MASS MEDIA DISCOURSE: LINGUISTIC ASPECT

Zirka V. V.

INTRODUCTION

The study is a part of a bigger research on the advertising texts, which function in the mass media as a means of forming the readers' positive attitude to the promoted subject. The phenomenon of verbal influence and manipulation is the focus of many sciences of language and psychology at a time. The manipulative and persuasive intentions of the advertiser could be detected in the realization of the communicative function of the language. Many scholars in linguistics, culture experts, psychologists, philosophers and sociologists (N. Arutiunova, J. Austin, R. Blakar, T.A. van Dijk, J. Lakoff, S. Kara-Mursza, G. Leech, S. Ter-Minasova, A. Wierzbicka) are engaged in the study and classification of manipulative strategies and means of the implementation. The mass media discourse, apparently, is one of the most widespread and the mostly used, broadened and studied in our days since it is realized in mass media, television, communication and advertising genres. Social and political journalism seeks to satisfy both intellectual and aesthetic needs of listeners and readers. It is noted, that scientific language is characterized as the language of ideas and the language of literary works as the language of feelings. Mass media is the language of both ideas and feelings. A journalist or a copywriter can't convey the importance of the ideas, events or thoughts that are necessary in the certain presented material without the use of emotional means of language.

Mass media is vaguely defined as a medium of communication via television, books, radios, newspapers, magazines, and recently the Internet, designed to reach the majority of people. The most important features of the media discourse are informative and influential. And the text belongs to the mass media discourse if communicative aims of this text are both informative and influential.

During each period of its development, the current affairs makes a significant contribution to the evolutionary processes and influences the literary language and, consequently, through it and on the culture as a whole. For the study of cultural concepts, scientists actively attract both the material of fiction and the mass media, because it is here that not only historical moments are reflected, but also a lot of things one can learn about a person or even a whole people,

analyzing what they discuss and write about. Journalistic style is used to influence people through media. One of the most important function of mass media texts (newspapers, magazines, television, advertising, posters, booklets, etc.) is the function of influencing people's consciousness which takes place due to the wide use of formal and dignified lexis and phraseology, emotionally colored words, the use of short sentences, rhetorical questions, repetitions and other things inherent in the mass media discourse. The mass media discourse is currently studied and examined from different points of view. Followers of the traditional approach are T.A. van Dijk, G. Lebon, Ya. Solganyk, A. Grigoriev, T. Dronyaeva, N. Klushina, M. Kozhyna, E. Sheigal and others state on the understanding that the discourse serves political and ideological, social-economic and cultural relations. That is why it has increased its significance in the modern world. It has a distinctive vocabulary that correlates with the basic themes in media. Its language is characterized by a hidden or open rating, which depends on a scale of author's values and publications. A special role is allocated to the author, who is an active participant in public communication and creates an information atmosphere. The author arises, on the one hand, as an individual person, and on the other – as the social person of his epoch. He preserves and relays cultural and historical experience. The scholars are of the same opinion that the modern mass media language aims at creativity, rather than stereotype. Despite the desire for *briefness and compression* in mass media, the (copy)writers strive to make information to be more expressive. The expressiveness of the discourse is achieved with the help of different functional and semantic-expressive elements.

We are of the opinion, that among the functions inherent in the mass media discourse, as M. Kozhyna highlights it, there are two main and leading functions – the function of influence and the informative function. According to the author's standpoint, the function of influence defines such features of the mass media discourse as its ability to induce people to actions, linguistic expressiveness, and simplicity in the presentation, clarity, advertising and evaluation. At the same time, the ability to induce someone to action is implemented in such linguistic signs, as the nature of the language, generality, expressiveness – in the means of figurativeness and novelty, advertising – in headers and in contact with readers, generalized – in the forms of the first and third person – in frequent use of “we” and “our”. The information function of mass media is related to such features as documentary, objectivity and factoring, its documented-factual accuracy, restraint, official language, its generality, abstraction as a result of the analyticity and factuality¹.

¹ Кожина М.Н. Речеведение и функциональная стилистика. Москва : Флинта: Наука. 2014.

1. Communicative and manipulative function of influencing texts

The numerous examinations of the communicative environment and the theory of mass communication (G. Cook, Culler, K. Jensen, J. Fodor, J. Leech, K. Schroder, T. Vestergaard, J. Williamson, I. Kozhemiakin, Yu. Sorokin, Ye. Tarasov) shows that language is the most important, but not the only means of communication. Verbal signs can carry out their communication functions in interaction with signs of a different nature, as exemplified by advertising in mass media (verbal and iconic signs). It is distinguished as a specific verbal-mental activity.

Advertising, as a form of communication, is associated with a wide variety of linguistic areas that require further study of the linguistic methods of transmitting information, influencing the mass consumer, inspiring and prompting him to the desired action, because this is the main goal of all advertising texts. Studies of language advertising media on various aspects were carried out by both Ukrainian and foreign scientists (J. Austin, J. Cook, A. Crompton, M. Geis, G. Leech, M. Shudson, O. Anopina, K. Kaftanjiev, N. Kokhtev, T. Livshits, M. Tomaskaia and others). Broadly speaking, advertisers persuade their audience to adopt attitudes to lifestyle, products and services. It is rare to find advertising that seeks to influence explicitly or directly. Less rare are advertisements in which the link to a product or service is implicit or ambiguous. Ad is one of the most common types of influencing texts, whose pragmatic orientation determines the selection of verbal and non-verbal means and ways of organizing them. Thus, the description of the features of the English-language as well as other languages advertising text in the line of pragmatic linguistics represents the topicality of this study.

No doubt, an advert must not be bore and in its turn manipulation in ads should be appropriate. Then it is perceived as inevitable ad. Manipulation is rather essential for advertising, and enough difficult process, not having a clear methodical tool allowing studying it. To our opinion the concept of manipulation in ads is determined as a specific form of spiritual influence that is expressed in the form of hidden, anonymous dominant carried out by a “non-violent” way. According to Alan C. Harris’s article entitled, “Sell! Buy! Semiolinguistic Manipulation in Print Advertising”, *manipulation of linguistic form means that a small idea or object will undergo some enhancement, change, transformation, mutilation, or mutation that is relatively unexpected on behalf of the reader/viewer*². The manipulation usually stands out of the ordinary to grab the attention of potential purchasers, which increases the purchasing consideration of the advertised product/service to the exclusion of all other similar products or services.

² Harris Alan C. Sell! Buy! Sociolinguistic manipulation in print advertising.

Thus, the important and characteristic feature of manipulation is underlined as following: the hidden, of anonymous character, *gradual influence*, unnoticed, at complete absence of sender (an author of an advertisement), using major out of human motives: his aspiration to possessing – that is always accompanied with satisfaction.

Our observations indicate, that word-play is one of the most widespread manipulative devices while creation of headings, slogans or plausible adverts itself. As well as all basic artistic devices used in *creative* advertisement, word-play guards commercial interests of the advertiser and thus includes the word designating significant advertising unit. A play with sense (meaning) represents a verbal charade, having solved which the consumer feels proud for his intellectual level which allowed him to solve this riddle³. To show how advertising influences women we take the advert from one of glossy magazines (ELLE) which abounds with plausible, mythological, surrealist advertising texts.

“Must have of November”

Ice eye cream

(To store in the refrigerator)

Note for eyes: cream Eskimo is on the horizon. To remove swellings and dark circles under eyes and to wake even the sleepest eyes.

– *smoothes, lights, removes puffiness*

– *for any eyes.*

As a rule, the incentive that is calculated on the reaction of the consumer assumed by the sender (and it is always the hidden motivation) is contained in the heading of the advertising text. The heading in *this* advert is not an exception: “*Must have of November. Ice eye cream*”. The title is a riddle, not trite, not cliché, not ordinary, not boring and, the most important of all, goes to the consumer through his/her heart, but not through head (reason). The heading is always called on to draw attention of audience. In this case the heading-riddle correlates with an advertising object as a barbarism in (the Russian) language: “*Must have of November*”. It provides an addressee – a woman with background information: “cream that *surely* the real lady *OUGHT TO HAVE*”. Acting as a dominant of sense of the text, the heading defines structure of sense of the whole text, *anticipating* the selection and language means choice (including manipulative one). By its connotation the heading directs expectations of the consumer, inclines him/her on a certain perception. Expansion of sense of the title is put in the first phrase addressed to eyes as if to a woman. And she could not omit the

³ Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014.

“*Note to eyes*”! The continuation of the phrase is rather unexpected for an addressee, – “*cream eskimo is on the horizon*”!

Unreality is combined with reality and states as means of the psychological start expression. Words acquire magic value: “*cream eskimo ... to remove swellings, dark circles, to wake up even the most sleepy eyes...*” In an unreal picture it is objectified that is not subjectified (“*ice cream*”), it is animated which is inanimated (“*note for eyes*”). There is an exit over limits of reality (“*to wake even the sleepest eyes*”). An expansion of meaning of the key phrase “*must have of November*” takes place by means of specification, by allocation of its separate components. A basis for an image creation of the “*ice cream*” that transfers “*must have of November*” is the feeling of different modalities and of various degrees of intensity. Verbal lexicon serves (*to remove swellings, to wake up eyes; smoothes, lights, removes puffiness*) to create the image of the cream. The metaphor (“*a cream Eskimo is on the horizon*”) doesn’t expand, but narrows the meaning of the phrase “*to store in the refrigerator*”, defining semantics of the phrase “*ice cream*” concretely.

The ending – “*smoothes, lights...*” – together with the heading make a composite ring, and corresponds to the thesis, “that the reality has borders, and imagination – is boundless”. The text up to the end remains *intriguing*.

Adverts of plausible character is perceived with interest, they draw attention of an audience with both linguistic and extralinguistic means. However unusual combinations of words (“*cream eskimo is on the horizon, to wake up sleepy eyes, smoothes, lights*”) “hold” the breath of women. The manipulation of a woman happens with the help of attractive – evaluative and verbal lexis, epithets, metaphors, and a barbarism. All these means don’t prevent her to decode the text and reveal its implicit meanings; solve the creator’s intentions of the advert – *to influence*.

Film AD Announcement (FAA) is a type of Intellectual Smart Ad and to study its language peculiarities is relevant. It is necessary to note that Intellectual (Smart) Advert (ISA) as a kind of a secondary text is considered here to be the form of *short, but high-quality advertising text – a summary* to a literary work or *must-see* film. The term “*résumé*” dates back to the French *resume*, meaning “to summarize”, “to annotate”, “to sum up briefly”. A lexical entry of the word *resume* in the English dictionary is recorded in the following interpretation: “a summary of *something is a short account* of it, which gives the main points but not the details”⁴ (highlighted by V.Z.). Being a brief description of any novel, publication or manuscript, revealing their content (usually in the form of main themes’ list), a summary specifies

⁴ Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014.

their (literary works) purpose, some of the recipient's data, scientific or artistic value. *Film AD Announcement as the object of our study is regarded the text of influence on the reader while giving information about some film or cultural event and a social-oriented text.* In this regard, we consider the examination of modeling of socially-oriented advertising texts designed to influence the target audience placed in the media to be of great importance.

The pragmatic task facing advertisers (copywriters) is to convey a message whose purpose is to arouse the interest of the reader and have an impact on the customer – to encourage some activities, in our case, to read FAA to the end and buy tickets to watch a particular movie. From the position of linguistic influencing, persuasion and manipulation – the advert – is an appeal to the consumer, “dressed” in emotionally-evaluative symbols – manipulative components (attractive-evaluative) lexis, borrowings, precedent phenomena, newly created words; grammar peculiarities etc.). These symbols are called on the basis of emerging associations, to give vent to imagination, arouse and impose the necessary images and desires⁵.

Pre-describing the lexical means of FAA, we emphasize that any analysis of verbal means of the influencing text is impossible without taking into account psycholinguistic features. These include the linguistic components of the well-known psychological formula AIDA. The **AIDA** model is widely known to be used in *marketing and advertising to describe the steps or stages* that occur from the time when a consumer first becomes aware of a product or brand through to when the consumer trials a product or makes a purchase. The steps proposed by the AIDA model are as follows: *Attention* – the consumer becomes aware of a category, product or brand (usually through advertising); *Interest* – the consumer becomes interested by learning about brand benefits and how the brand fits with lifestyle⁶; *Desire* – the consumer develops a favorable disposition towards the brand; *Action* – the consumer forms a purchase intention, shops around, engages in trial or makes a purchase⁶.

The term, AIDA and the overall approach are commonly attributed to American advertising and sales pioneer E.St. Elmo Lewis. In one of his publications on advertising, Lewis postulated at least three principles to which an advertisement should conform: *three qualities of success* – on his words. *The mission of an advertisement* is to attract a reader, so that he will look at the advertisement and start to read it; then to interest him, so that he will continue to read it; then to convince him, so that when he has read it he will believe it. If an advertisement contains these three qualities of success,

⁵ Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014.

⁶ URL: C:\ProgramData\ABBY\Lingvo\15.0\Dic\System\CollinsCobuildEnEn.Isd.

the author underlined, it is a successful advertisement⁷. It was Lewis, who developed his discussion of copy principles on the formula that *good copy should attract attention, awaken interest, and create conviction*. In fact, the formula with three steps appeared anonymously in the February 9, 1898, issue of *Printers' Ink*: The mission of an advertisement is to sell goods. To do this, it must attract attention, of course; but attracting attention is only an auxiliary detail. *The announcement* should contain matter, which will interest and convince after the attention has been attracted. The importance of attracting the attention of the reader as the first step in copywriting was recognized early in the advertising literature as is shown by the *Handbook for Advertisers and Guide to Advertising*: The first words are always printed in capitals, to catch the eye, and it is important that they should be such as will be likely to arrest the attention of those to whom they are addressed, and induced them to read further.

Having examined the FAAs we should discuss for later stating that: 1) these type of texts belong to the type of prose of the mass media discourse; 2) they are of explanatory character; 3) they cover four basic types of prose: narration, description, exposition and argument; 4) they are the texts of influence; 5) target audience (sex and age) is quite significant; 6) lexis, semantics and grammar of FAA made consumer take right decision while anticipating the film. Anticipation is a feeling of excitement that is distinctive for advertising as a whole, when a customer forestalls something pleasant or exciting that should happen (in his life).

It is common knowledge that advertising is highly derivative and imitative in the genres, text types and structures it uses. In effect, any kind of text that exists for any other purpose may be the blueprint for an advertisement. This is not a one-way relationship: dramatic *narratives* and comic animations often borrow structures and techniques that first appeared in advertising. FAA is not exclusion and belongs to *explanatory writing* which can take many forms: a movie review, an explanation of new software, an analysis of historical causes, a report on a recent political development, a biographical sketch etc. It tends to be about information; exploratory writing tends to be about ideas. These are just a few possibilities. The distinguishing feature of all these examples and other kinds of explanatory writing is that the writer either knows most of what he or she is going to say before starting to write or knows where to find the material needed to get started. A typical explanatory essay might be on some aspect of global warming or COVID virus (for instance). The material for such a paper already exists – nobody's going to create it or discover it within his subconscious. His or her job as a writer is to dig out the material, organize it,

⁷ Knox Lewis W. Builder of Business. *The Caxton*, No. 11(4), January 1911, p. 14.

and shape it into a clearly written, carefully supported essay. Usually a copywriter of movie review knows who his readers are (for an explanatory essay) and, from the beginning, shape it for that audience.

Copywriters or just writers usually make plans when they are doing explanatory writing, plans that can range from a page of notes to a full outline. Such plans help them to keep track of their material, put it in some kind of order, and find a pattern for presenting it. For explanatory writing, many copywriters find that the traditional methods work well; assertion or support, cause and effect, process, compare or contrast, and so on. Many magazine articles and notification books are primarily explanatory writing. It's a crucially important kind of writing, one that we depend on for information and education. *Explanatory writing is not necessarily easy to do nor is it usually formulaic.* It takes skills and care to write an accurate, interesting story about or an entertaining and informative report on how the film (movie) was made. But the process for explanatory writing is manageable. The task should be identified, the purpose should be decided and who the audience is should be settled (to use adequate lexis), a plan for finding and organizing information should be mapped out. All these features are fully represented in an FAA.

A very common general approach of FAA is to create *narratives* – which may be self-contained or episodic with a *plot* consisting of three or four statements. *FAA is studied here as a traditional type of prose. In its turn, prose* is regarded as the ordinary language people use in speaking or writing. It's a form of language that has no formal metrical structure. It applies a natural flow of speech, and (sometimes) ordinary grammatical structure. Usually four basic types are referred to prose (they are important for us): *narration, description, exposition and argument*⁸. All these types are evidently reflected in Film AD Announcement. Thus, to narrate is to tell a story, to tell what happened or is going to be happened. While narration is most often used in fiction, it is also important in nonfiction, either by itself or in conjunction with other types of prose. A good narrative essay has four essential features. The first is *context*: the copywriter makes clear when the action happened, where it happened, and to whom. The second is *point of view*: the copywriter establishes and maintains a looking on. The third is *selection of detail*: the copywriter carefully chooses what to include, focusing on those actions and details that are most important to the story while merely mentioning or actually eliminating others. The fourth is *organization*: the copywriter organizes the event of the narrative into an appropriate sequence. It is often a strict chronology with a clear beginning, middle, and end.

⁸ Language Awareness. University of Vermont. St. Martin's Press. New York. 1994. P. 504.

As a basic type of prose *argument* is very significant for the influencing texts as ads are. Therefore, to argue is to attempt to convince a reader agree with a point of view, make a given decision, or pursue a particular course of action. Logical argument is based upon reasonable explanations and appeals to the reader's intellect.

Description in FAA is a plot. It tells how a person, place, or thing is perceived by the senses. Objective description reports these sensory qualities factually, whereas subjective description gives the copywriter's interpretation of them.

The purpose of *exposition* is to show the result, clarify if needed, explain, inform and encourage to action. The methods of exposition are process analysis, definition, division and classification, comparison and contrast, and cause and effect analysis.

All these types of prose become apparent in the Britain newspapers' announcements, and confirm that AAFs are the adverts of manipulative (influencing and persuasive) type. Advertising often makes use of short texts – whether in print or broadcast media – where every word has to work “hard”. It is very common for copywriters to use words that belong to some other special lexicon, as if to establish a rapport with the *target audience*. It is common knowledge that the advertising text specifically reflects the society to which a particular advertising is addressed.

Not the least of the factors for persuasive texts to be examined in media is distinctive structures. First, we should identify what such persuasive media texts might be. Some are easy to name, as they are explicitly intended to alter our view. What are the structures for these texts? They may be a few hundred words in length – a headline, a simple introduction, an elaboration of argument with examples, leading to a simple conclusion or extended advertisements. While the lexicon and style may vary according to the *target audience* of the newspaper, the structure is more or less the same for different kinds of newspaper.

Among the language units used by advertisers to characterize the promoted object, adjectives and adverbs undoubtedly prevail. It is these categories of words that are correlated in language with attractive lexis and are characterized by a huge variety of evaluative semantics. “The language of evaluations is extremely adapted for the use in a decision-making situation, instructions on the choice or changing of the principles of choice and modification of standards,” this is how advertising researchers explain the introduction of evaluative predicates in the field of informing, attracting attention and motivation for action⁹. Since the evaluation predicates

⁹ Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики. / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева. Новое в зарубежной лингвистике. Москва : Прогресс, 1985. С. 14.

convince the consumer and confirm the idea of superiority (or advantage) of goods over the goods-competitors, so they form the *influencing component* of the advertising text. Being an active component of the advertising text, evaluative lexis, therefore, is an integral part of the manipulative strategy of the advertising discourse. The frequency of evaluative lexis functioning in adverts also deserves special attention. Our interest in evaluative lexis is caused by the fact that some part of this “emotional” lexis is somewhat like a stable professional lexicon, without which no copywriter can do along. Evaluations in advertising often replace logical reasoning; thus, evaluative assertions often take on the character of arguments. The peculiarity of evaluative lexis use in the advertising text leaves its mark on the very system of evaluative lexis, on the semantics of evaluative structures.

Hierarchies of values and emotions are an important component of the world picture; they determine the system of representations of man. The use of value categories, value argumentations are significant in the language of advertising. In fact, at present, such an advertising text is rarely found in which the incitement to action – i.e. to the instant purchase of goods – would not be expressed using evaluative vocabulary. Therefore, we can confidently state that the main sign of advertising announcement is the frequency of rating predicates. As a result of this, the specificity of advertising lies in the fact that it is the evaluation category that is reflected in the advertising text.

Advertising on the whole (including FAA) has a lexicon, which may change over time, but is fairly stable – *new, improved, proven* and other qualifiers are seen as reliable. David Ogilvy in *Confessions of an Advertising Man* (quoted by Shirley Russell) identifies a basic lexicon of qualifiers such as: *new, good, crisp, better, fresh, natural, fine, free*, and of verbs such as: *buy, give, taste, go, look, feel and use*. Special registers (technical, scientific or pseudo-scientific) may be used for appropriate products.

Lexical choices, as we can see later, reflect shifts in subjective meaning or connotation or contemporary attitudes, so that they (choices) carry a sense of approval or disapproval in making a decision. They may also be euphemistic, appearing as an acceptable substitute for some word or phrase that the copywriter thinks to be too strong or direct. We can state, that the leading place in the FAAs belongs to emotive and evaluative lexis when describing the modern world value picture or while reflecting the priority of cultural values. The valuable properties for the consumer of today (as, indeed, it was and the 20th or 19th centuries) are still *novelty, cheapness, modernity, uniqueness*. This is confirmed by the ads, the advertising effect of which is achieved by the often repeated predicates like *effective, new, the latest, the newest, the recent, modern, innovative, frontier, cutting-edge, state-of-the-art, cheap, unique, exclusive, reasonable/moderate/affordable* and the like.

2. Pragma-linguistic analysis of film ad announcement

To arouse interest an advert should contain good word choice. Emotions proved to be part of advertising discourse, being one and the main factors in regulating consumer's behavior as well as shaping decision-making. The means of emotional expressiveness – attractive and evaluative lexis – with the aim of manipulating the audience decision is noticeable in the modern mass media and become a focus of interest of many scholars. Successful advertisements always appeal to emotions rather than rationality. Thus none of FAA and commercials can do without attractive-evaluative predicates – they make us happy. One could even conclude that attractive and emotional words attract target audience. The more – the better. Verbal play and creativity are two modern trends in promoting new expressions, new meaning and making up successful advert. Because the purpose of it is to influence, manipulate, persuade.

It is relatively easy to study grammar in FAA, by looking at very specific features of language data such as verb tenses and pronoun choices – these can become conventional in certain forms or genres, and harden into a kind of style. Firstly, advertising often allows the author more permission to depart from standard forms than in other kinds of text. And secondly, it makes use of short forms or short sentences. Copywriters use imperatives (“*Look at the clues*”), make statements (“We don't serve coffee in the directors' dining room”) or plant noun or noun-phrases (“*whodunit*”, “*We'll double your many back*”; “*Free servicing for 3 years*”) and leave us to work out what to do about our decision. There is a connection with pragmatics, therefore, in that the copywriter makes very great assumptions about the *target audience*. It is acceptable to cause readers to feel confused because they cannot understand something – puzzle them – or *intrigue* in ways that would not be at all appropriate if the audience really depended on the copywriter's information.

One very common technique in the studied texts is for the author to set nouns and noun phrases or verbs on their own, where the reader supplies the missing elements by conjecture – rather as in interpreting notes. This form may sometimes but not always resemble the forms used in headlines, so that it is especially suitable for adverts in newspapers. Here are some examples taken more or less at random through some daily newspapers in Britain (December 2019). We consider the extracted examples of FAAs as adverts of influencing type.

Advertisement Feature.

EXAMPLE No.1. The Lighthouse.

*“Following his acclaimed debut *The Witch*, Robert Eggers returns with this highly anticipated psychological thriller that charts the slow descent*

into madness of two lighthouse keepers on a remote New England island at the turn of the 19th century...

(The format of a story with a plot consists of three or four statements. Narration, description, exposition and argument are given).

...The starkly beautiful black and white images – shot by cinematographer Jarin Blaschke – and the superb sound design, create a hypnotic and hallucinatory fusion of beauty and brutality that combine powerfully with the extraordinary performances from Dafoe and Pattinson's feuding duo”.

1) The FAA appeals to a wide audience.

2) Influencing and Persuasion: *a hypnotic and hallucinatory fusion of beauty and brutality, psychological.*

3) Attractives: *superb, hypnotic, highly anticipated; starkly beautiful.*

EXAMPLE No. 2. Ordinary Love.

“Actors Liam Neeson and Lesley Manville play a long-married couple coping with a cancer diagnoses in this subtle, emphatic character study written by playwright Owen McCafferty...

(The format of story with a plot consists of three statements.

Narration, description, exposition and argument are given).

...Viewers used to watching Leeson in an action-film context should take pleasure in watching him in a more thoughtful, dramatic role; his relationship with Lesley Manville's character feels intimate, lived-in and warm. She, meanwhile, is the film's true beating heart, giving a sensitive nuanced performance that gives the lie to the idea that there is any such things as an ordinary love”.

1) It is a written account of connected events.

2) The “story” is adapted as a romantic novel, entitled “Ordinary Love”.

3) Influencing: *intimate, lived-in and warm; a sensitive nuanced performance.*

4) Attractives: *thoughtful, dramatic.*

EXAMPLE No. 3. Portrait of a Lady on Fire.

“Romance, erotism and art collide in this sumptuous masterpiece from Celine Sciamma, the first female-directed film to win the Queer Palm at Cannes, where it also won the Best Screenplay award...

(The format of story with a plot consists of four statements.

Narration, description, exposition and argument are apparent).

*...Renowned for gritty, social-realist coming-of-age tales like *Girlhood* (CINECITY 2014) and *Water Lilies* (CINECITY 2007), the film marks a distinctive turn for Sciamma. *Portrait of a Lady on Fire* moves her focus away from contemporary concerns and back in time to a more lush, sensuous style of film-making. What remains is a fiercely feminist commitment to exploring women's stories, a masterful command of image and sound, and a unique cinematic vision.*

1) This more resembles a newspaper editorial.

2) Like editorial, the FAA has a common theme, has a reasonably clear argument, using examples to illustrate it.

3) The copywriter relies on the target audience to supply the connections, so that we do not have an obvious sense of someone's telling us what to think.

4) Attractives and therefore influencing: *Romance, erotism and art collide, masterful, sensuous, contemporary, sumptuous masterpiece.*

The FAA is perceived with interest, it draws attention of *female audience* with both linguistic and extralinguistic means: with or without extra graphic decorative detail or feature added to advert to make it more attractive. However unusual combinations of words ("*romance, erotism and art collide in this sumptuous masterpiece; fiercely feminist commitment; a masterful command of image and sound*") "hold" the breath of women. The manipulation of a woman happens with the help of emotive and evaluative lexis, epithets, metaphors. All these means help woman to decode the text and reveal its implicit meanings, and solve the creator's intentions – to watch the movie.

EXAMPLE No. 4. A Cutting Edge Modern Whodunnit.

"Knives Out – a modern murder mystery homage to classic Agatha Christie that audiences are going wild for – has an all-star cast and a plot to keep you guessing to the very end.

From Agatha Christie to Murder, She Wrote, audiences have always loved a good whodunit. The eccentric sleuth. The fiendish crime. The muddled motives and the multiple suspects. Top bombing. It's a beloved genre, designed to keep you guessing until the very last minute...

(The format of story with a plot consists of four statements.

Narration, description, exposition and argument are also given).

...The sensational new film from Rian Johnson, the acclaimed writer-director behind Looper and Star Wars.

A contemporary classic in the making and the must-see film of the moment from the director of the brilliant Looper, Knives Out will appeal to whodunit fans of all ages...

In cinema Wednesday..."

1) *Target Audience* – fans of all ages. In this way the advertisement appeals to potential readers of both sexes.

2) *Emotive and evaluative* predicates in the above FAAs (*brilliant, beloved, wild*) are targeted at anticipating intrigue that *keeps you guessing to the very end: the eccentric sleuth; the fiendish crime; the muddled motives; the multiple suspect etc.*

3) *Persuasive effect.* The copywriter uses the phrase "top bombing". The non-standard noun, bombing, suggests something which is typically male,

fun and demotic – it is unpretentious, aimed at people who have traditional ideas of bitter as a down-to-earth and blokeish drink – stereotypically male behavior and interests.

4) *Naming* as a special type of linguistic activity in media is characterized by increased linguistic creativity. The role of naming in the AAF – inventing and selecting “special” words aimed at creating memorable, sonorous and accurate words to characterize both the work as a whole, and individual characters or objects capable of promoting the intellectual product on the market – deserves special attention. Thus, the lexeme “*whodunit*” in literal meaning “*who done it*” attracts attention and excites curiosity and interest.

5) Grammar – reduced sentences: *The eccentric sleuth. The fiendish crime.*

6) Anticipation of intrigue.

The same intriguing factor is seen in the 1st, 2d, and 3d film adverts – but there the lexis is more explicitly making the distinction. The advertiser wants to suggest that each FAA has a combination of style, flair, power and even youth appeal. Rather than use any of these words, the copywriter has invented its own compound abstract noun – “Whodunnit” that really affects us.

CONCLUSIONS

In the description of verbal manipulation of the advertising it is important not only to study the language in its pragmatic functions (as a means of exposure, interactions – traditional aspect). It is significant to study verbal human behavior, modeling social and individual behavior through speech, as well as the representation of linguistic information of advertising in total, as control information (pragmatic properties of various language entities of language units of different levels and patterns of their functioning in speech in different communicative situations).

To summarize, we would like to mention that in film advert announcements generally, one should consider the relationship between the copywriter/author and the audience. The essence of linguistic influence and manipulation being an integral part for current ads is being developed by linguists round the world. Influence takes place by the way of voluntary and purposeful use of language system characteristics.

It should be noted that the significance of any advert aimed at the target audience is determined by its ability to attract reader/buyer’s attention to the promoted film or published book, revealing its main content, hold interest, create the desire to know where is the intrigue of the movie or novel, assist to the development of solution for buying a ticket on must-see film (or at least reading the film ad announcement to the end).

Compositional features of a FAA are supplemented, as it was already mentioned above, by particular lexical content – that is by narration, description, exposition and argument. This mode reflects the close relationship of the two main functions of advertising messages: information and influence/persuasion.

As well as commercial, FAA presents the information to a prospective reader selectively. The difference is mostly in target audience (sex and age), and consequently freedom of speech, diversity of attractive and evaluation predicates and newly created lexis. Mass linguistic creativity is the modern tendency in the communicative aspect. Therefore, the task of any copywriter is to find maximum ways of influence on a consumer with minimal but daring and provocative lexical units. This is a fundamental factor for creation of successful advert and indeed and, undoubtedly a Film Advert Announcement is referred to as a means of the mass media.

SUMMARY

The paper focuses on the problems of modern linguistics in correlation with language, culture and psychology. The mass media discourse as the language picture of the world is studied. The discussion subject of the article concerns the Film Ad Announcement in mass media. It performs nominative, communicative, informative, aesthetic functions, attracts audience and serves as advertisement. The article provides the data of the adverts' linguistic peculiarities. Place and role of stable ad's lexicon are considered. It is characterized by structural-grammatical, lexical-semantic, linguistic-pragmatic peculiarities. Composition features of the film announcements are shown on the examples. The content, copywriter's intention and conception, intrigue of the plot, attractiveness for the target audience are basic factors for the film advert's creation. Special attention is given to the manipulative/ influencing character of the ads. The AIDA model in this respect is applied. The aim of the Film Ad Announcements in readers' attracting attention, arousing their interest, provoking/exciting their curiosity and desire is proved.

REFERENCES

1. Andrew Moore. Language and Power. 2003. URL: <http://www.zigzageducation.co.uk> (Last accessed: March 2015).
2. Арутюнова Н.Д. Истоки, проблемы и категории прагматики / Н.Д. Арутюнова, Е.В. Падучева. Новое в зарубежной лингвистике. Москва : Прогресс, 1985, 14.
3. Arutyunova N.D. Aksiologiya v mehanizmah zhizni i yazyka. In Problemy strukturnoj lingvistiki. Moscow : Nauka, 1988. Pp. 5–23.
4. Зирка В.В. Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект. Изд. 2-е, испр. и доп. Москва : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2014.

5. Harris Alan C. Sell! Buy! Sociolinguistic manipulation in print advertising. URL: <http://www.csun.edu/vcspc005/advertis.html>.
6. Jerry W. Thomas. Advertising Effectiveness. Decision Analyst. USA. 2007. Arlington. Pp. 1–4.
7. Kannan R., Tyagi S. Use of language in advertisements. *English for Specific Purposes*, Issue 37, vol. 13, 2013.
8. Karlsson Linda. Advertising Theories and Models. University of Halmstad, Faculty of Economics and Technology, Strategic Marketing. Halmstad, 2007.
9. J.W. Knox Lewis – Builder of Business. *The Caxton*, No. 11(4), January 1911.
10. Kenneth Roman, Jane Maas. How to Advertise. Building Brands and Business in the New Marketing World. 2003. UK. Chapter 15. 218 p.
11. Кожина М.Н. Речеведение и функциональная стилистика. Москва : Флинта: Наука. 2014.
12. Lewis E. St. Elmo. URL: http://en.wikipedia.org/wiki/aidamarketing#cite_note-23.
13. Language Awareness. / P. Escholz, A. Rosa, V. Clark. St. Martin's Press. New York, 1994.
14. Shirley Russell. Grammar, Structure and Style. Oxford. 1994. P. 177.
15. URL: C:\ProgramData\ABBYY\Lingvo\15.0\Dic\System\Collins CobuildEnEn.lsd.

Information about the author:

Zirka V. V.,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor
 Research and Educational Center of Foreign Languages
 Dnipropetrovsk Department
 National Academy of Sciences of Ukraine
 15-B, Kn. V. Velykogo str., 81, Dnipro, 49000, Ukraine

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ВОЄННА ДОКУМЕНТАЛІСТИКА: АВТОР ТА АВТОРСЬКА СТРАТЕГІЯ

Іванова О. А., Червінчук А. О.

ВСТУП

Воєнна проблематика увірвалась у життя українців та України у 2014 р. Вона поступово, глибоко і суттєво змінювала нашу дійсність фізично та соціально, а ще трансформувала наш інформаційний світ і когнітивну реальність.

Війна – феномен, світ, що потребує спеціального, цілеспрямованого прийняття, оцінювання й осмислення, – і для тих, хто її пережив особисто, і для тих, кого вона змусила змінити свій світогляд. Українці й Україна мають право на оцінювання й осмислення воєнного досвіду, який їм довелось здобути. Жертви війни мають право на правду про її події та її учасників. А ще всіх чекає попереду етап повернення з війни, – постконфліктне майбутнє, яке також потребує прийняття, оцінювання й осмислення. В усі часи ці процеси актуалізувала вербальна творчість – художня література, публіцистика, документалістика, мемуаристика, епістолярне письмо тощо. Способи осмислення сучасного українського досвіду війни в нефікціональних творах – тих, що зорієнтовані на фактичний досвід війни та мають прямий зв'язок з дійсністю, – предмет нашої уваги.

Сучасна українська документалістика про події на Сході України – це відповідь на запит сучасного українського суспільства, яке потребує – свідомо чи неусвідомлено – об'ємного, розгорнутого, щирого, точного, правдивого репрезентування нинішнього воєнного досвіду українців і України. Репрезентування, що вміщує висвітлення подій без розриву з контекстом, де вони розгортаються та мають свої причини. Репрезентування, що вміщує демонстрацію персональних історій учасників воєнного конфлікту. Поступово, рік за роком, український інформаційний простір наповнився (і продовжує наповнюватись!) воєнною документалістикою, – кількістю вже більше ста книг¹. Серед її авторів – журналісти, письменники, учасники бойових дій, волонтери.

¹ Скоріна Г. Книжкова сотня, або #книги_про_війну. *Життя після АТО*. URL: <http://life-after-ato.com.ua/post/231>.

Сучасна українська воєнна документалістика спрямована на фіксацію та відображення подієвості війни і характеризується як фокусуванням уваги на фактах, так і демонстрацією свідчень учасників і очевидців подій. І якщо досвід Першої та Другої світових війн – це передусім листи із фронту, щоденники, мемуари, то в нинішніх соціокультурних обставинах документалістика фіксує війну насамперед через використання потенціалу та форматів журналістських жанрів, – інтерв'ю з військовими, репортажі з місця подій тощо.

Інтерес документалістики до подій на Сході України не слабшає, бо досвід війни потребує прийняття, оцінювання й осмислення. Натомість способи та форми такої актуалізації розширюються, урізноманітнюються, увірязнюються. З'являється все більше документальних творів про війну в Україні, що характеризуються відмінністю у формах подачі матеріалу, авторських інтенціях, об'єктах висвітлення, способах фокусування уваги тощо. Кожна книга про сучасну воєнну українську дійсність у той чи інших спосіб моделює авторське бачення світу війни та місце людини в цій реальності. Науковий інтерес до такого виду вербальної творчості пояснюється необхідністю дослідження способів моделювання сучасної української історії, у якій наявний воєнний досвід, що дасть можливість з'ясувати, як сучасники війни на Сході України в особі журналістів, письменників і учасників бойових дій бачать її (приймають, оцінюють, осмислюють) та на що урешті-решт орієнтують суспільну увагу, на чому формується широка громадська думка щодо конфлікту на Сході України.

Мета дослідження – сформувати комплексне уявлення щодо способів репрезентації досвіду війни на Сході України в сучасній українській воєнній документалістиці, та, взявши до уваги статус автора твору як некомбатанта, професійного комунікатора-журналіста, та комбатанта, учасника бойових дій, виявити авторську позицію та комунікаційні стратегії, що використовуються для осмислення феномену війни і побудови соціокультурного образу сучасної української воєнної історії.

Реалізація поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

– виявити й описати способи репрезентації воєнної історії в сучасній українській воєнній документалістиці;

– визначити авторські стратегії опису й осмислення досвіду війни на Сході України, дослідивши специфіку подачі інформації автором-некомбатантом і автором-комбатантом;

– сформувати уявлення про моделювання сучасної української історії, у якій присутня війна, що постає в українській воєнній документалістиці.

Відповідно до визначеної мети та поставлених завдань було застосовано такі методи дослідження: загальнонаукові (описовий, аналізу, синтезу, порівняння), спеціальні (структурний, герменевтичний, наративний, метод контент-аналізу). Матеріалом для ілюстрування виявлених характеристик воєнної документалістики стали збірка за редакцією І. Штогріна «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» (2016 р.) та книга Д. Якорнова «То АТО. Дневник добровольця» (2016 р.).

1. Позиція автора: організація воєнної історії

Людина засвоює та відображає отриманий нею досвід відповідно до свого бачення дійсності, через наявну картину світу, – видимі й невидимі зв'язки явищ, процесів, предметів, подій. Це й визначає її баченням дійсності, формує її версію істини. Найочевидніший приклад цього – автор як категорія твору, що постає як спосіб бачення зображеного світу (М. Бахтін).

Як зауважує М. Бахтін, «автор – носій завершеного цілого героя і твору»²; для розуміння статусу автора важлива також думка про позицію автора, який знає і бачить не лише відоме героям, але й те, що перебуває поза їхнім кругозором та принципово не доступне³ для них. Н. Сивакова так визначила роль автора в документальній літературі: «Автор дає героям поштовх, імпульс пам'яті, напрям – до інтимного світу душі, завдяки чому демонструється драматизм певної події, особливості її сприймання; надаючи слово кожному герою, монологи зливаються в хор, водночас кожен окремих голос несе в собі свій сюжет»⁴.

Так, автор моделює реальність, у якій перебувають герої (у воєнній документалістиці – реальність війни), водночас герої обмежені в часопросторі та здатні осмислювати ті події, які відбуваються з ними «тут і зараз», а автор забезпечує систематизацію, акцентування, оцінювання, осмислення цього досвіду й артикулює його. Ми переконані: для адекватного дослідження сучасної воєнної документалістики про події на Сході України принципово важливим є статус автора твору, адже цей статус визначає позицію, вектор і спосіб

² Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности. *Эстетика словесного творчества*. Москва : Искусство, 1986. С. 16.

³ Там само. С. 16–17.

⁴ Сивакова Н. Функции автора в повествовательной структуре «новой» документальной литературы. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2006. № 1 (34). С. 76–83. URL: <http://old.gsu.by/biglib/GSU/Довузовской%20подготовки/научные%20публикации/сивакова%20н.а/функции%20автора.pdf>.

репрезентації воєнної дійсності: автор – спостерігач за подіями (журналіст, некомбатант) і автор – учасник подій (військовий, комбатант). Так, зокрема, автори-спостерігачі (журналісти) повинні керуватися стандартами та рекомендаціями щодо висвітлення воєнних конфліктів, а тому у своїх матеріалах репрезентувати тільки факти, які підкріплені свідченнями учасників/очевидців. Водночас необхідність дотримуватись правил подачі інформації з урахуванням воєнної таємниці важливіша за необхідність дотримуватись журналістських стандартів. Натомість безпідставне порушення стандартів журналістики це не виправдовує, як і необхідність формувати соціальне бачення світу війни. Автори-учасники подій (учасники бойових дій) мають більше творчого простору, адже вони не обмежені у форматах організації воєнної історії певними стандартами подачі інформації та комунікаційними завданнями.

Важливо підкреслити загальну тенденцією сучасної воєнної документалістики про події на Сході України наративізувати воєнну історію через об'єднання в єдине ціле декількох історій, спогадів, вражень про ті самі події.

Наратив – одна з давніх, широко застосовуваних і перевірених часом форм систематизації інформації (У. Еко, В. Шмід). Наратив об'єднує розрізнену інформацію у структурну цілісність та визначає інші параметри цілого – утримує системні характеристики, організовує бачення зображуваного. Як пише Д. Мак-Квейл, «функція наративу – допомогти зрозуміти розповіді із чийогось досвіду. Це здійснюється переважно двома способами: через пов'язування вчинків і подій у логічний послідовний або причинно-наслідковий ланцюжок, або через введення елементів подій і місць фіксованого і впізнаваного характеру»⁵. Серед функціональних можливостей наративу зазначимо контрстратегію, підтримуючу стратегію, введення нового, стратегію виправдання, стратегію спростування, адже як такий наратив «допомагає віднайти логіку людських мотивів, яка надає системності фрагментарним спостереженням, пояснює каузальність процесів, чи вигаданих, чи реальних, робить світ зрозумілим і наближеним до індивідуума, знайомим, своїм»⁶.

Наратив є найоптимальнішим типом репрезентації історії в тому разі, коли необхідно продемонструвати поступове розгортання конфліктної ситуації як цілісної картини подій: ознайомити аудиторію

⁵ Мак-Квейл Д. Новини як наратив. *Теорія масової комунікації*. Львів : Літопис, 2010. С. 342–343.

⁶ Іванова О. Наратив як складник бренд-платформи. *Діалог: медіастудії*. Одеса, 2011. Вип. 13. С. 40.

з передумовами конфлікту («що» і «чому»), познайомити з героями, передати важкі спогади. О. Маркова зауважує, що війна може наративізуватися декількома способами, як-от: відсутність розповіді про війну (про війну говорити не має бажання чи не виходить, тому акцент на тому, що важливо для автора та не завдасть шкоди його стану); війна як досвід служби (фронтовий побут, навколишня ситуація, дані про бойові завдання та труднощі); війна як колекція епізодів воєнних дій і випадків із фронтової повсякденності (факти про поранення, смерть противника, свідчення про загибель товаришів по службі, про перебування в полоні); війна як досвід кар'єри чи досягнень (факти про виявлення мужності та відваги в боях як самопрезентація); війна як спосіб розуміння себе й інших (війна як досвід, який допомагає осмислити власне життя)⁷.

П. Рікер у контексті дослідження наративності наголошує, що «розповідати означає пояснювати»⁸, адже у процесі конструювання історії думка наратора відділяється від думок персонажів і постає як позиція, з якої весь обсяг відомостей систематизується. Зокрема – це вдалий спосіб наближення до пережитого досвіду подій, які залишилися у минулому, спосіб реконструювання того, що вже пройшло.

Наратив у сучасній українській воєнній документалістиці забезпечує організацію воєнного досвіду у вигляді хронологічно орієнтованого поступового викладу історії війни з акцентуванням кульмінаційних моментів, а також репрезентації героїв-учасників подій, що розширює уявлення широкої громадськості про розгортання воєнного конфлікту на Донбасі. Зокрема, характерним є «пошук відповіді на питання «що» і «чому» захищали «кіборги» та які сенси історії Донецького аеропорту має знати громадськість»⁹.

У збірці «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви», де працює автор – спостерігач за подіями, у єдине ціле об'єднано інтерв'ю з учасниками бойових дій (боїв за Донецький аеропорт), що дало змогу змодельовати об'ємне бачення воєнних подій у серії окремих суджень героїв. Актуальні пережиті воєнні події та воєнний досвід військових

⁷ Маркова О. Письма с фронта как документ военной эпохи. *ИНТЕР*. 2016. № 12. С. 54–67. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pisma-s-fronta-kak-dokument-voennoy-epohi/pdf>.

⁸ Рікер П. *Время и рассказ*. Москва : Университетская книга, 1998. С. 206.

⁹ Червінчук А. Наративність оповіді матеріалу в українській воєнній документалістиці (на прикладі книги «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви»). *Актуальні проблеми розвитку засобів масової комунікації в сучасній Україні* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів, 21 квітня 2017 р. Вінниця, 2017. С. 46–47.

були систематизовані й організовані в сукупний, водночас дискретний образ війни на Донбасі з позицій позазнаходження автора – спостерігача за подіями.

Основною стратегією автора – учасника подій (він і є героєм-розповідачем) є репрезентація свого воєнного досвіду (радше емоційного, ніж професійного), а тому авторські інтенції зосереджені на осмисленні проблеми людини на війні, демонстрації подій, що стали для оповідача «персональною війною». Він, як той, хто пережив участь у бойових діях, не має змоги відгородитися від того, що стало болючим спогадом і закарбувалося в пам'яті назавжди; те, про що автор волів би забути, він репрезентує у вигляді спогадів-рефлексій про пережиті події. Тому такий спосіб репрезентації подій характеризується сконцентрованістю на внутрішньому світі героя-розповідача, його емоційному стані та переживаннях; зовнішній світ демонструється, щоби підсилити повідомлення розповідача та додати динамічності подіям; зазвичай розповідь характеризується викладом тих відомостей, що вплинули на світогляд героя. Саме тому типовим форматом тут стає щоденник або есей, які найкраще передають стан розповідача та перебіг його думок, проте характеризуються фрагментарністю викладу.

Позиція автора визначає авторську стратегію, що стає способом осмислення світу війни, який описується у книзі. Саме в контексті авторської стратегії варто говорити про оцінювання описуваного досвіду, формування ставлення до подій/інших героїв, а також на цьому рівні закладаються умови і створюються концепти війни (військовий, злочинець, ворог, побратим тощо). Феномен війни – складний для розуміння й осмислення, а тому професійні комуніканти, якими є автори-спостерігачі, вдаються до зображення війни в контексті зрозумілих аудиторії категорій – через протиставлення одвічних опозицій «добро»/«зло», «герой»/«зрадник», «ворог»/«друг», «свій»/«чужий». Натомість автори – учасники подій репрезентують передусім суб'єктивну реальність, свій власний емоційно зорієнтований досвід війни, а тому твір досягає свого рівня впливовості завдяки інтуїтивним, а не професійно-комунікаційним діям автора, який керується тим, що відчуває, а не наперед визначеним ефектом впливу. Емоції героя-розповідача накладаються на емоції читача, викликають яскраві переживання аудиторії через комунікаційні наміри автора осмислити і систематизувати власний досвід, відрефлексувати його, щоби справитись із тим, що в душі постало і не відпускає, а не через намір сугестивно впливати на читача.

Репрезентація воєнної історії залежить від авторських інтенцій. Різні за типом авторської позиції твори створюють воєнну історію по-різному й орієнтуються на досягнення різних ефектів. Автори –

спостерігачі подій, беручи інтерв'ю в безпосередніх учасників подій, хоча й позбавлені можливості демонструвати власну позицію, створюють образи героїв (військових, що захищали Донецький аеропорт, «кіборгів»), які займають своє чітке і вагоме місце в загальній історії цієї війни, що полегшує розуміння феномену війни аудиторією завдяки формуванню стійкого асоціативного ланцюга: «кіборги» – 242 дні тримання оборони аеропорту – повернення з пекла – захист України. Водночас автори – учасники подій вдаються до рефлексування пережитого досвіду. Для таких творів характерні концентрування уваги на побуті в умовах війни, міжособистісних стосунках військових, емоційно забарвлені міркування над тим, що таке війна, що робити людині, яка спіткала війна в сучасному світі, як прийняти/ігнорувати/пережити/переборювати тощо.

У такий спосіб війна стає емоційно ближчою для тих, хто не має її досвіду, а учасники війни – зрозумілішими людьми. Це не що інше, як передача персонального досвіду, передусім емоційного, налаштування на інтимізацію розповіді про індивідуальне, своє, експлікація стану героя-розповідача в кульмінаційні моменти життя на війні, щоби відобразити її інакше, – не через бойовий досвід, а емоційно, показати, як впливає війна на особистість з усталеним світоглядом, принципами і цінностями, як змінюється/руйнується усталена поведінка, сприйняття навколишнього світу, коли в ньому є війна. Важливо, що автор – учасник подій не намагається нав'язати/сформувати жорсткі уявлення про війну, а надає аудиторії свободу щодо пошуку смислів і значень подій/героїв, які увійшли до створеної ним воєнної історії: читачі мають можливість максимально наблизитися до учасника війни, простежити, відчути, ніби занурившись в авторську свідомість, що відчував, про що думав герой-розповідач у конкретні миттєвості війни, якою вона далась йому.

Для обох типів репрезентації подій характерний поступовий, лінійний виклад історії у вигляді наративу, завдяки якому реалізується формування або дискретного у своїй основі, але укомплектованого, зв'язаного, узгодженого за способом подачі образу реальної сучасної війни (сукупність інтерв'ю у збірці «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви»), або подієво наповненого, але також дискретного по суті й укомплектованого, узгодженого за способом подачі подієвості воєнного життя («То АТО. Щоденник добровольця»). «Контекст збірки як цілого забезпечує простір для формувань додаткових сенсів»¹⁰, а тому виклад матеріалу сконцентровано навколо

¹⁰ Іванова О. Сад літератури в журнальній оптиці сучасності : Медіакомунікації з, для і про літературу : монографія. Одеса, 2009. С. 326.

персональних історій, що перетворилися завдяки їхній поєднаності контекстом збірки в колективну історію; сукупність фактів допомагає пояснити специфіку розгортання воєнного конфлікту на Сході України, а акцентування уваги на подіях водночас формує бачення і їхньої причинно-наслідкової пов'язаності. Випуклий, барвистий, наповнений різноманітними унікальними рисами образ війни на Донбасі формується поступово і залишається дискретним, адже він поєднує в ціле окремі думки учасників боїв за Донецький аеропорт, щоденникові записи учасників бойових операцій, які взаємодоповнюють одна одну, стають окремими репліками в єдиному дискурсі, окремими штрихами в єдиному полотні, окремими миттєвостями війни.

2. Репрезентація воєнної дійсності ззовні: поведінка автора-спостерігача

Автор – спостерігач за подіями – це професійний комунікант, який розуміється на масовокомунікаційних процесах, представляє реальність війни, фіксуючи та передаючи свідчення очевидців/учасників подій.

Збірка «АД 242. Історія братерства, мужності і самопожертви» – це історія про бої в Донецькому аеропорту, яка поєднала у собі окремі свідчення учасників цих бойових подій. Низка інтерв'ю в контексті збірки постає як єдине ціле.

Для цієї книги характерним є деталізоване зображення процесу розгортання конфлікту в Донецькому аеропорту, метою якого є прагнення надати вичерпні, хронологічно зорієнтовані, відповіді на питання: «хто» і «за що» воював у Донецькому аеропорту. Ця авторська інтенція породжена переконанням у запиті суспільства на правду про те, що відбулося в Донецькому аеропорту. Події у збірці систематизовано в окремі підрозділи («квітень – серпень», «вересень – листопад», «грудень – січень»), що дає змогу поступального, у контексті перебігу подій, занурення читачів у воєнну хронологію та спонукає до особистого відчуття кульмінаційних етапів розгортання конфлікту. Збірка, яка характеризується принциповою дискретністю в подачі інформації, а тому з необхідністю вміщує «пусті» місця, укладена так, щоби в читачів не виникало очевидної потреби заповнювати місця недоокреслення, на власний розсуд тлумачити незрозумілі фрагменти, спеціально шукати додаткові сенси викладеного матеріалу, що пояснюється професійним підходом автора до побудови нарративу й інтерв'ювання своїх героїв.

Особливістю збірки є подача окремих історій героїв як цілісного матеріалу: кожна наступна історія характеризується завершеністю та доповнює попередні. Прикметним є те, журналісти, які спілкувалися з військовими, виконували роль модераторів, що спрямовували перебіг

бесіди для максимального розкриття проблеми; основну роль розповідачів взяли на себе безпосередні учасники воєнного конфлікту, які пережили запеклі бої та закарбували у власній пам'яті той досвід. Значна увага у збірці приділена переживанням та відчуттям інтерв'юйованих, проте емоційний складник не переважає над фактами, які стали основним джерелом формування змісту і смислу твору.

Провідна авторська інтенція збірки «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» – відображення подієвості, хроніка подій, адже військові передали власні спогади про оборону Донецького аеропорту, виклавши детальні факти: «Першим нашим завданням було виїхати на околицю Пісок у напрямку аеропорту і доставити туди підкріплення, зброю, боєприпаси¹¹; «Із 13 січня ворог почав нас активно штурмувати із застосуваннями бронетехніки. В Україну в'їхав гуманітарний конвой, тож з РПГ нас обстрілювали кожні 7 хвилин. Уранці 15 січня був напад на «Дракон» – пост у пасажирській залі»¹².

Важливо також підкреслити, що історія оборони Донецького аеропорту вибудована так, щоби розкрити мотиви героїв щодо участі в цих бойових діях, показати, як змінилося їхнє життя після участі в боях за аеропорт, зрозуміти, що найстрашніше на війні для військовослужбовців. Автор чітко проблематизує тему людини на війні та того, що вона залишає в людині: «Війна змінює людину, загострює в ній головне. Я впевнений, що з тими людьми, які утримували аеропорт, можна і в саме пекло йти – вони ніколи не зрадять»¹³. Продемонстровано, що герої оборони аеропорту мали різну мотивацію, щоби брати участь у подіях, йшли без воєнного досвіду, щоби реалізувати своє бажання захистити країну від ворогів та не допустити розростання зони бойових дій надалі: «Я от на війну пішов, бо вбили мого побратима, дуже близьку людину»¹⁴.

Для збірки характерне збереження традиційних підходів до відображення феномену війни, що виражається у формуванні образів війни/військового/ворога як концептів, завдяки яким будується розповідь і описуються враження від подій. Зауважимо, що події на Сході України автори збірки та її герої розглядають як війну, розуміючи масштаби цих дій та враховуючи наслідки/жертви. За допомогою спогадів про бої за аеропорт відображена вся трагічність ситуації, у якій раптово опинилась Україна. Українці ще не вповні усвідомлюють масштаб події, що трапилась, а побудова історії війни,

¹¹ АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви / за ред. І. Штогрін. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 72.

¹² Там само. С. 173.

¹³ Там само. С. 27.

¹⁴ Там само. С. 55.

сконструйованої як серія спогадів учасників боїв за аеропорт, наочно демонструє, що війна – це трагедія, жертви, втрати, страждання. Герої збірки відверто називають події на Сході України «війною» (а не антитерористичною операцією/конфліктом), критикують некоректність дій військового командування (на їхню думку, можна було уникнути багатьох жертв та не поступитися ворогові) та виражають своє негативне ставлення до визначення «кіборги», яке нав'язується суспільству для бачення героїв-захисників через віртуалізацію війни в масмедіа.

Характерні для збірки, як і для більшості взірців військової документалістики, наявність опозиції «свій»/«чужий» та її концептуалізація щодо конкретних соціокультурних обставин війни на Донбасі. «Свій» – той, хто захищає батьківщину, намагається протистояти ворогові, боротися з ним – окупантом/агресором; патріот, що намагається захистити національну ідентичність; той, хто не піддається впливу інформаційної війни, пропаганди. «Свої» – це військові, волонтери, мирні жителі. «Чужий» – той, хто намагається захопити/підкорити, знищити батьківщину, зруйнувати її одвічні цінності, нівелювати єдність країни; той, хто перейшов межу та не виконує важливі соціальні функції. «Чужі» – це сепаратисти/бойовики, місцеве маргіналізоване населення та військові-росіяни (герої збірки наголошують на участі в бойових діях професійних кадрових російських офіцерів).

Важливо, що інтерв'юювані не намагаються демонструвати свою героїчність, проте неодноразово називають героїчними дії своїх побратимів: «Кожен, хто тримав оборону Донецького аеропорту, – герой. Це була робота команди»¹⁵; «Я, як людина, яку інші називають кіборгом, можу сказати, що насправжніші, наймужніші кіборги – це були хлопці, які сиділи у вежі спостережень»¹⁶. Ворога у збірці негативізують, зображають, як того, чиї дії неможливо виправдати, з ким неможливо налагодити конструктивне спілкування для врегулювання воєнного конфлікту. Цей ворог розуміє лише мову сили, а тому потрібно протистояти йому та боротися з ним, позбавляти можливості захоплювати нові українські території та виганяти з тих, що він захопив. Ворог у збірці «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» постає виразно, у різних ракурсах, проте тут немає намірів висміяти чи принизити його. Ворог постає як такий, що має стратегічне мислення, а тому є рівним суперником у боротьбі («Ворог завжди був попереду нас. Ті завдання, які ставилися, були

¹⁵ АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви / за ред. І. Штогрін. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 77.

¹⁶ Там само. С. 94.

несвоечасними»¹⁷); він підступний, бо намагається хитрістю здолати українських бійців, виснажити їх («Ворог не давав нам спокою, у нас не було часу навіть поїсти»¹⁸); він також недостойний, дегуманізований, бо знущається над полоненими («Двоє інших хлопців були поранені й потрапили в полон. Одного задушили, а іншого спалили живцем – ось із ким ми воюємо <...>»¹⁹).

У збірці «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» «Донецький аеропорт» постає не як фізичний простір, зона бойових дій, а смислове поле, зіткане зі штрихів-асоціацій про мужність та витривалість, жертвовність військовослужбовців, трагізм подій. Так формується стійкий образ – «Донецький аеропорт», монументальний концепт непохитності, який уособлює пам'ять про запеклі бої впродовж 242 днів, загибель українських військовослужбовців-добровольців, які стали на захист та давали відсіч ворогові. Цей концепт, згідно з авторською інтенцією збірки, відділяє світ війни, у якому перебувають герої збірки, від мирного світу, де звичайним життям живе країна. Ця межа – фізична і смислова – завадила проникненню світу війни у велику Україну: «Аеропорт став стіною – буфером між двома світами»²⁰. Збірка репрезентує «Донецький аеропорт» як воєнну операцію, яка увійшла в історію та продовжує бути «живим» болючим спогадом для тих, хто вижив та повернувся із зони бойових дій.

Автор – спостерігач за подіями не обходить своєю увагою емоції героїв, їхні враження від кульмінаційних моментів пережитих подій. У збірці «АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви» продемонстровано, що воєнні події не містять нічого привабливого, а тому подаються без зайвої романтизації. Події в Донецькому аеропорту описуються в атмосфері трагічності ситуації, з відчуттям постійної смертельної загрози, подолати яку можна лише вирвавшись із пастки та поборовши ворога. Військовослужбовці відверто висловили своє ставлення до подій, які пережили, і сукупність цих вражень закарбувалася у визначенні «АД»: «Що ми, що сепари називали операцію «Аеропорт» – «АД», тобто пекло у прямому сенсі слова»²¹.

Отже, для організації воєнної історії в сучасній українській воєнній документалістиці з позиції автора – спостерігача за подіями характерне таке: подача матеріалу про війну, зібраного від безпосередніх учасників

¹⁷ АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви / за ред. І. Штогрін. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. С. 234.

¹⁸ Там само. С. 50.

¹⁹ Там само. С. 75.

²⁰ Там само. С. 37.

²¹ Там само. С. 121.

подій, у вигляді цілісної збірки окремих текстів-інтерв'ю з військовими; дотримання ролі модератора бесіди з учасниками подій війни; забезпечення реалізації Я-нарративу через використання прямої мови безпосередніх героїв подій; репрезентація концептів семантичного поля «війна» з метою створення умов для осмислення феномену війни українським суспільством з урахуванням досвіду учасників бойових дій, проте з позицій позазнаходження щодо контексту воєнних подій, відсторонено.

3. Репрезентації воєнної дійсності зсередини: поведінка автора – учасника подій

У таких творах документалістики демонструється досвід людей, які зіткнулися з війною як безпосередні учасники воєнних подій. Автор-учасник подій їх описує, намагається пригадати те, що вже пройшло на війні, прагне експлікувати читачам власне світосприйняття. Усіх таких авторів ріднить «життєвий досвід війни»²². Автор – учасник подій – це людина, що має воєнний досвід, досвід бойових дій, адже він виконував певні обов'язки під час воєнних операцій. У процесі воєнного життя він відчув потребу фіксувати свій воєнний досвід, а потім ним поділитися з іншими людьми. У результаті з'являються твори, у яких експлікуються спогади безпосередніх учасників подій, а в епіцентрі уваги автора постають суб'єктивні переживання та погляди на воєнний конфлікт на Сході України.

Зрозуміло, що для майбутнього важливо зафіксувати та зберегти фактичні дані щодо розгортання воєнного конфлікту, проте автори-учасники подій воліють концентрувати свою увагу на емоційній складовій частині війни, на саморефлексуванні щодо досвіду війни. Спогади про пережитий досвід стають у таких творах основним чинником формування його змісту і смислу. Комунікаційним наміром автора-учасника подій стає прагнення розповісти свою особисту історію, поділитися з аудиторією власними переживаннями, презентувати своє бачення подій, бо війна для них стала персональною. «Людина в армії/на війні» – так можна визначити основну проблематику творів цього сегмента. У них увагу прикуто до внутрішнього «Я» та переживань під час перебування в зоні воєнного конфлікту. Розповідь про війну вибудовується через зображення особистого сприйняття та переживання подій війни, а тому твір демонструє суб'єктивне осмислення феномену війни.

²²Червінчук А. Автор – учасник подій у сучасній українській воєнній документалістиці (на прикладі серії книг «Звіт за серпень'14, «Дловайський щоденник», «Савур-Могила»). *Діалог : медіастудії*. 2018. Вип. 24. С. 267.

У збірці «То АТО. Щоденник добровольця» автор – учасник подій – Дмитро Якорнов – дотримується стратегії критики й іронізації пережитого досвіду війни. В основу розповіді покладено щоденникові записи автора, що спочатку були опубліковані в мережі Facebook. Події війни викладаються у хронологічній послідовності з фіксацією координат часу та місця, проте загальна картина характеризується фрагментарністю, преривчастістю. Воєнна історія авторства Д. Якорнова не лише дискретна, вона ще й малоструктурована: розповідач намагався передати свої хаотичні, спонтанні думки й відчуття. У книзі «То АТО. Щоденник добровольця» перед читачами постає історія війни у варіанті щоденникових нотаток. Водночас дописи до мережі Facebook автором не редагувалися, а тому репрезентована авторська позиція щодо подій війни не переосмислювалась після повернення до мирного життя.

Авторська стратегія, реалізована у збірці «То АТО. Щоденник добровольця», така, що розповідь про війну у книзі Д. Якорнова не претендує на фактологічну точність, хоча в ній чітко зазначаються часово-просторові координати, у яких перебуває автор-розповідач. Його комунікаційні наміри – продемонструвати атмосферу армії/війни, суб'єктивні відчуття на війні та солдатське ставлення до подій. Події на Донбасі автор-розповідач описує терміном «АТО», проте не тому, що погоджується з ним внутрішньо. «АТО» – це феномен, що у книзі піддається авторській критиці: «АТО – це війна на виснаження: хто швидше розвалиться, Україна або бензоколонка, і, поки ймовірніше найперше, потрібно не дати Україні, Києву та моїй родині стати частиною русского мира»²³.

Розповідач, що опинився сам на сам із воєнною дійсністю, оцінюючи ситуацію зі своєї позиції солдата, критично визначає перспективи розвитку ситуації: «Мої прогнози завжди були максимально песимістичними – що війна на знищення, на десять років»²⁴. Окремої, жорстко критичної, оцінки автора зазнає навчання військових, що згодом опиняться на Донбасі. Здобутий ним досвід навчання в Десні описується іронічно, з явним висміюванням, адже, на думку автора, навчання не принесло користі, не надало необхідних знань і навичок для поведінки в зоні бойових дій: «І головне – пробувати писати не тільки про армію! З боку виглядає ідіотизмом: війна у країні, ти в армії і в учебці – значить, зобов'язаний вчитися військовому ремеслу або ремонтному, раз в рембате. Останнє відразу відпадає: прикладної навчання тут немає, по жажливим книгам 1967 р.

²³ Якорнов Д. То АТО. Дневник добровольца. Харьков : Виват, 2016. С. 9.

²⁴ Там само. С. 16.

випуску нічого не зрозуміло, а сам по життю рукожоп. Військовому – теж не навчають, адже не будеш до розвідників примазуватися!»²⁵.

Автор показує воєнну дійсність із власного суб'єктивного погляду військового-«непрофесіонала». Він не має наміру створювати ідеальний чи ідеалізований образ військовослужбовця, який вміло обороняє від ворогів територію рідної країни, навпаки – його погляд максимально далекий від героїзації, він концентрує увагу передусім на недоліках в усьому, із чим стикається в армії та на війні, зокрема розповідає про вживання алкоголю перед виконанням бойових завдань: «Війна тут артилерійська. Бездоганна стрілецька підготовка не потрібна, найпростіших навичок з автоматом досить, правда, доводиться доглядати не тільки за своїм, а й за зброєю своїх п'яних колег»²⁶.

Негативної оцінки розповідача зазнають і дії військового командування. Насамперед він описує помилки військового керівництва, що призводили до невдач у бойових операціях та втрати позицій: «Ніякої логіки в діях керівництва країни і військового начальства не проглядається: людей змушують утримувати позиції під вогнем арти і РСЗВ, потім, коли вся техніка вже знищена і відбиватися толком нічим, командири на свій страх і ризик приймають рішення про відхід»²⁷.

Не залишає поза увагою автор – учасник бойових дій і ворога, систематично використовуючи для його характеристики поняття «сепари/сепаратисти»: «Сепари стріляють з дзвіниць, а нашим у відповідь стріляти забороняють»²⁸. Також описується реакція українських військових на конкретні дії ворога: «Самі сепари займають висоти, терикони, ставлять там міномети і снайперів. Іноді по ж/д дорозі возять платформи з мінометами. Якщо почув стукіт коліс, значить, скоро буде обстріл»²⁹; «Під час перемир'я стоїш на блокпосту, сидиш: сепари відкрито міні ставлять»³⁰.

Автор звертає увагу на те, що війна, участь у бойових діях нівелює цінність життя зокрема і систему цінностей загалом, які працюють у мирному світі, а ворог – категорія, що вимагає спеціального тлумачення, адже він має бути кимось іншим, не людиною, щоб були підстави його вбивати: «Межа між трагедією і фарсом на війні стирається – зрозуміти, з якого дива тобі потрібно стріляти в таких же людей, як і ти, можна тільки за допомогою стрічок <...>»³¹.

²⁵ Якорнов Д. То АТО. Дневник добровольця. Харьков : Виват, 2016. С. 125.

²⁶ Там само. С. 312.

²⁷ Там само. С. 57.

²⁸ Там само. С. 23.

²⁹ Там само. С. 29.

³⁰ Там само. С. 29.

³¹ Там само. С. 239.

Для організації воєнної історії з позиції автора – учасника подій характерно: використання формату щоденникових записів із фіксацією дискретних, неорганізованих у єдине ціле, суб'єктивних відчуттів і оцінок конкретних миттєвостей війни для передачі аудиторії «живого», невідфільтрованого, досвіду війни; демонстрація суб'єктивного образу війни та моделювання воєнних подій як персональної війни.

ВИСНОВКИ

Для сучасної української воєнної документалістики про події на Сході України 2015–2020 рр., яка здатна не тільки інформувати про перебіг подій, а й формувати/змінювати уявлення про цю війну, впливаючи на громадську думку, характерне репрезентування воєнної історії ззовні і зсередини, – з позицій автора – спостерігача за подіями й автора – учасника подій.

Перший тип репрезентації історій має такі характерні ознаки: передача чужого воєнного досвіду (через інтерв'ювання військовослужбовців); дотримання автором позиції модератора, що контролює та спрямовує перебіг бесіди, щоб розкрити проблему та передати пережитий героями травматичний досвід; забезпечення реалізації Я-нарративу через використання прямої мови безпосередніх героїв подій; відсутність оцінок і коментування дій героїв із боку автора; моделювання світу війни через репрезентацію концептів семантичного поля «війна» для створення умов для осмислення феномену війни українським суспільством з урахуванням досвіду учасників бойових дій, проте з позицій позазнаходження щодо контексту воєнних подій, відсторонено, але принципово і з опертям на факти.

Другий тип репрезентації воєнної історії (з позиції зсередини) має такі характеристики: сконцентрованість на внутрішньому світі героя-розповідача; суб'єктивне та дискретне оцінювання сприйнятого й пережитого конкретним героєм-розповідачем досвіду війни; репрезентація авторських відчуттів і оцінок щодо конкретного моменту перебування на навчаннях/війні, без фільтра часової та/чи просторової дистанції; фрагментарне відтворення історії війни з метою передати миттєвості війни, що значним чином вплинули на емоційний стан героя-розповідача «тут і зараз» та моделювання воєнних подій як персональної війни.

АНОТАЦІЯ

Сучасна українська документалістика про події на Сході України – це відповідь на запит сучасного українського суспільства, яке потребує – свідомо чи неусвідомлено – об'ємного, розгорнутого, щирого, точного, правдивого репрезентування нинішнього воєнного досвіду українців

і України. Кожна книга цієї тематики моделює авторське бачення світу війни та місце людини в цій реальності. Науковий інтерес до такого виду вербальної творчості пояснюється необхідністю дослідження способів моделювання сучасної української історії, у якій наявний воєнний досвід, що дасть можливість з'ясувати, як сучасники війни на Сході України в особі журналістів і учасників бойових дій бачать її та на що урешті-решт орієнтують суспільну увагу, на чому формується широка громадська думка щодо конфлікту на Сході України.

Способи осмислення сучасного українського досвіду війни в нефікціональних творах – тих, що зорієнтовані на фактичний досвід війни та мають прямий зв'язок із дійсністю, – предмет нашої уваги. Об'єктом дослідження є книги про війну на Сході України – «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви» (2016 р.) та «То АТО. Щоденник добровольця» (2016 р.). Предмет дослідження – проблемно-тематичні лінії, авторська позиція та стратегії, які використовуються для репрезентації досвіду війни. У процесі роботи були використані загальнонаукові методи дослідження (описовий, аналізу, синтезу, порівняння) та спеціальні (структурний, герменевтичний, наративний, метод контент-аналізу). Насамперед важливо було зрозуміти, у якому контексті та як саме автори вживають слово «війна» (або його синоніми чи альтернативні визначення) стосовно подій на Сході України. Під час дослідження було виявлено особливості сучасної воєнної документалістики, що полягають у зміні формату подачі матеріалу (зокрема, інтерв'ю з військовослужбовцями та використання Я-наративу).

Підтверджено, що автор – спостерігач подій надає слово героям свого твору, тобто нарація організовується як демонстрація спогадів, пережитих ключових моментів воєнного конфлікту, а сам автор не тисне на героїв, не провокує вираження емоцій. Простежено, що автор – учасник подій концентрує увагу на індивідуальному сприйнятті подій, у яких брав участь. Головне в такій книзі – передача дискретних і спонтанних власних відчуттів і емоційних вражень від подій, учасником яких став сам автор-розповідач.

ЛІТЕРАТУРА

1. АД 242. Історія мужності, братерства та самопожертви / за ред. І. Штогрін. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 352 с.
2. Бахтин М. Автор и герой в эстетической деятельности. *Эстетика словесного творчества*. Москва : Искусство, 1986. С. 9–191.
3. Іванова О. Наратив як складник бренд-платформи. *Діалог : медіастудії*. 2011. Вип. 13. С. 39–46.
4. Іванова О. Сад літератури в журнальній оптиці сучасності. *Медіакомунікації з, для і про літературу* : монографія. Одеса, 2009. 364 с.

5. Мак-Квейл Д. Новини як наратив. *Теорія масової комунікації*. Львів : Літопис, 2010. С. 342–344.

6. Маркова О. Письма с фронта как документ военной эпохи. *ИНТЕР*. 2016. № 12. С. 54–67. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pisma-s-fronta-kak-dokument-voennoy-epohi/pdf>.

7. Рикёр П. Время и рассказ. Москва : Университетская книга, 1998. 313 с.

8. Сивакова Н. Функции автора в повествовательной структуре «новой» документальной литературы. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2006. № 1 (34). С. 76–83. URL: <http://old.gsu.by/biglib/GSU/Довузовской%20подготовки/научные%20публикации/сивакова%20н.а/функции%20автора.pdf>.

9. Скорина Г. Книжкова сотня, або #книги_про_війну. *Життя після АТО*. URL: <http://life-after-ato.com.ua/post/231>.

10. Червінчук А. Автор – учасник подій у сучасній українській військовій документалістиці (на прикладі серії книг «Звіт за серпень'14, «Лловайський щоденник», «Савур-Могила»). *Діалог : медіастудії*. 2018. Вип. 24. С. 265–274.

11. Червінчук А. Наративність оповіді матеріалу в українській військовій документалістиці (на прикладі книги «АД 242. Історія мужності, братерства і самопожертви»). *Актуальні проблеми розвитку засобів масової комунікації в сучасній Україні* : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції для студентів та аспірантів, 21 квітня 2017 р. Вінниця, 2017. С. 46–47.

12. Якорнов Д. То АТО. Дневник добровольца. Харьков : Виват, 2016. 400 с.

Information about the authors:

Ivanova O. A.,

Doctor of Social Communications, Professor,
Dean of the Faculty of Journalism, Advertising and Publishing
Odessa I. I. Mechnikov National University
24/26, Frantsuzkyi bulvar, Odesa, 65068, Ukraine

Chervinchuk A. O.,

PhD Student (Social Communications) of the Faculty of Journalism,
Advertising and Publishing
Odessa I. I. Mechnikov National University
24/26, Frantsuzkyi bulvar, Odesa, 65068, Ukraine

СЕМАНТИКО-СТРУКТУРНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВІДАНТРОПОНІМНИХ НАЗВ ПОСЕЛЕНЬ ЗАПОРІЗЬКОГО КРАЮ

Льченко І. І., Ткаченко Н. В.

ВСТУП

Відантропонімі ойко́німи – це назви населених пунктів, походження яких пов'язане з іменами, прізвищами, прізвиськами їхніх власників або мешканців. Мовознавці стверджують, що частіше на базі власних імен формуються топоніми. Власні назви ж, утворені на базі топонімів, трапляються рідше, хоча на початковому етапі такий шлях творення в українській мові належав до продуктивних. Якщо брати історичну послідовність виникнення власних назв, то спочатку творяться антропоніми, потім – гідроніми, уже пізніше – ойконіми, тобто полярними позиціями у співвідношенні власних назв виступають антропоніми й ойконіми¹.

Функціонування назв відантропонімічного походження, здавалося б, можливе лише в одному населеному пункті, однак це не так, бо повторюються не тільки однакові імена та їх варіанти, а й прізвища чи прізвиська у складі ойконімів Запорізького краю, про що свідчитимуть приведені нижче приклади. Із цією метою пропонуємо розглянути ойконіми, що утворились від чоловічих і жіночих імен.

Кінець XVII – початок XVIII ст. щодо розвитку української мови є важливим із погляду функціонального впливу на нього іншомовної топонімії. Характерною межею іншомовних географічних назв у цей період є їхня різноманітність стосовно мови-джерела, а також їхня масовість у мові-приймачі. Це пояснюється характером мовного впливу й екстралінгвістичною ситуацією в Україні XVII – XVIII ст. Звичайно, у XVIII ст. найбільше нових думок, фактів, спостережень виявляється в писемних ділових пам'ятках та документах².

Основна причина запозичення іншомовної топонімії на екстралінгвістичному рівні полягає в необхідності найменування

¹ Лобода В. Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я. Питання ономастики Південної України : матеріали V Республіканської ономастичної конференції. Київ, 1974. С. 107–112.

² Лучик В. Етимологічний словник топонімів України. Київ : ВЦ «Академія», 2014. С. 29–30.

нового явища та її входження у словниковий ужиток мови-реципієнта. У цьому разі маємо на увазі назви географічних об'єктів, які ввійшли в мову й історію та закріпились у них через документи, грамоти, універсали, акти сотенних канцелярій та міських ратуш XVII – XVIII ст. Тривалість їх уживання носіями близьких за природою слов'янських мов була зумовлена передусім зовнішніми причинами:

- тісними політичними, соціально-економічними та культурними зв'язками України із країнами Західної Європи;
- соціально-економічними та політичними змінами у внутрішньому житті країн, що приймають іншомовну топонімію;
- роллю країни та мови, з якої відбувається запозичення онімів, на політичній арені світу;
- впливом латинської та польської мов на освоєння іншомовної топонімії українською й російською мовами як мов-посередників;
- відсутністю нації та державності³.

Внутрішньосистемні новоутворення різноманітні як за своєю природою, так і за характером виконуваних ними функцій. Автономні процеси, які відбуваються всередині лексичної підсистеми мови, опосередковані зовнішніми стимулами. Останнє приводить у дію мовний механізм, який прагне дати вже відомому поняттю зручне для такого стану мовної системи значення, відповідне тим або іншим тенденціям у сучасному розвитку. Отже, зовнішні стимули нібито «оформлюють» внутрішньомовні чинники⁴.

Як відомо, ойконіми відантропонімного походження найчисельніші за своїм складом у багатьох мовах і з'явилися внаслідок загального суспільного розвитку, соціальної диференціації населення й інших причин. Під час аналізу першовитоків найменувань виходять з думки, що в топонімії переважають назви, започатковані від прізвищ або особових імен засновників поселень, першопоселенців, власників населених пунктів. Відантропонімний підхід до тлумачення ойконімів надзвичайно корисний і плідний, дає правильну етимологію величезної кількості географічних назв. Проте співвідношення відантропонімних твірних основ у топонімії різних регіонів і різних мов вражає⁵.

³ Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань. Суми : Собор, 2001. С. 55–56.

⁴ Воробйова Л. Лінгвістичні й екстралінгвістичні умови формування українського національного топонімичного фонду й процесу запозичення іншомовної топонімії наприкінці XVII – початку XVIII ст. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 115–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2010_11_27.

⁵ Складенко О.М. Деякі зауваження щодо топонімів відантропонімного походження (типологічний аспект). *Слов'янський збірник* : збірник наукових праць. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2012. Вип. 16. С. 221.

Ойконімізація антропонімів виключно трансформаційним, конверсійним шляхом, без залучення інших топонімотворчих засобів, трапляється не дуже часто. Антропонімний підхід до аналізу ойконімів має і свою негативну сторону: дослідники намагаються передусім дати відантропонімну етимологію назв, що розглядаються, і лише потім звертаються до інших інтерпретацій. Цей підхід отримує і методологічну підтримку. На думку деяких топонімістів, з того факту, що поселення створюються людьми і для людей, впливає, що саме антропологічний чинник повинен братися до уваги в першу чергу, навіть коли основа ойконіма називає інші, дуже близькі й відомі носіям мови поняття чи реалії⁶.

Антропоніми, які є етимонами ойконімів Запорізького краю, поділяються на імена грецького, латинського, єврейського і давньоруського походження. Кожна підгрупа репрезентується різною кількістю прикладів у топонімії досліджуваного регіону.

1. Ойконіми, що утворені від чоловічих та жіночих імен грецького та латинського походження

Для відантропонімних ойконімів Запорізького краю характерна наявність специфічних суфіксальних топоформантів, які вказують на приналежність об'єкта певній особі. Важливість такої групи назв полягає у тому, що часто топоніми зберігають антропонімічну спадщину не зафіксовану, або не впорядковану в жодних документах і словниках.

На терені Запорізької області зафіксовано велику кількість ойконімів із формантами *-ів-*, *-ськ-*, зі складним формантом *-івк(а)* та його варіантом *-івк(а)*.

М. Кордуба у праці «Що кажуть нам назви осель?» зауважує, що деривати із суфіксом *-івк(а)* уперше були засвідчені в документах XIV ст.⁷ На підтвердження цієї думки додамо, що в назвах новозаснованих поселень та в перейменуваннях населених пунктів часто спостерігається активне її використання навіть у XX ст.

Майже в усіх випадках ойконіми на *-івк(а)*, *-івк(а)* відантропонімні, а їх основи часто вказують на ім'я або прізвище першопоселенця чи власника двору, садиби.

⁶ Складенко О.М. Деякі зауваження щодо топонімів відантропонімного походження (типологічний аспект). *Слов'янський збірник* : збірник наукових праць. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2012. Вип. 16. С. 222.

⁷ Кордуба М.М. Що кажуть нам назви осель? *Наша Батьківщина*. Львів, 1938. № 2. С. 31–37.

Кількісно значну групу сучасних топооб'єктів Запорізької області складають іменні ойконіми чоловічого та жіночого роду грецького походження. Від таких імен були утворені зазначені відантропоніми ойконіми:

- Купріян (*Купріянівка, Мала Купріянівка*);
- Георгій (*Георгіївське*);
- Микола (*Миколаївка, Новомиколаївка, Микільське*);
- Кирило (*Кирилівка*);
- Петро (*Петрівка, Новопетрівка, Святопетрівка, Петрівське*);
- Олександр (*Олександрівка, Новоолександрівка*);
- Степан (*Степанівка Друга*);
- Федорівка (*Федорівка, Новофедорівка*);
- Андрій (*Андріївка*);
- Василь (*Нововасилівка, Васильківське*);
- Радивон (*Радивонівка*);
- Софія (*Софіївка, Новософіївка*);
- Катерина (*Малокатеринівка*).

Купріянівка – село у Вільнянському районі Запорізької області. Село утворилось в першій половині XIX ст. у володіннях графа Крейда та було засноване німцями-переселенцями. Перша назва села – *Крейцерове*, у 1844 р. село дістало нову назву – *Купріянівка*. На території села також селилися вихідці з Полтавської губернії. У 1917 р. воно ввійшло до складу Української Народної Республіки (далі – УНР). Унаслідок поразки Перших визвольних змагань село надовго окуповане більшовицькими загарбниками. У 1932–1933 рр. селяни пережили сталінський геноцид. Із 24 серпня 1991 р. село стало належати незалежній Україні⁸. Ойконім *Купріянівка* створено шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-ієк(а)*.

Мала Купріянівка – село у Вільнянському районі Запорізької області. Село утворилося в 1930-х рр., три роки потому пережило комуністичний геноцид. Із 24 серпня 1991 р. село у складі незалежної України. До 19 травня 2016 р. село мало назву *Кіровське*, а потім за постановою Верховної Ради України воно отримало назву *Мала Купріянівка*⁹.

Георгіївське – утворилось як хутір у 1921 р. У 1932–1933 рр. селяни пережили сталінський геноцид, а із 24 серпня 1991 р. село входить до складу незалежної України¹⁰. Назва села утворена від імені *Георгій* із використанням суфіксів *-ів- і -ськ-*.

⁸ Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 51.

⁹ Там само. С. 51.

¹⁰ Там само. С. 29.

Миколаївка – село Приазовського району, розташоване на лівому березі р. Корсак, засноване на місці ногайського аулу Канлигари болгарськими переселенцями із с. Карагача (Нагірного). Першу назву села російською мовою *Николаевка* або *Первониколаевка* наприкінці ХХ ст. було передано українською мовою без урахування національної ідентифікації як *Миколаївка* (акт перейменування)¹¹. Ойконім *Миколаївка* утворено від імені *Николай* (доцільно – *Николаївка*) шляхом топонімійної деривації з використанням топонімного афікса *-івк(а)*.

Новомиколаївка – селище міського типу Запорізької області, райцентр. Селище засноване в останній чверті ХVIII ст. державними селянами, вихідцями із селища *Кочережки* Павлоградського повіту Катеринославської губернії, як селище *Кочережки*. З 1813 р. населений пункт став називатися *Новомиколаївкою*¹².

Микільське – утворилось на початку ХІХ ст. на землях поміщика Миколи Івановича Рудя. У 1917 р. село входить до складу Української Народної Республіки. Унаслідок поразки Перших визвольних змагань село надовго окуповане більшовицькими загарбниками. У 1923 р. була організована Микільська сільська рада, на початку 1930-х рр. – колгосп «Шлях майбутнього», який у повоєнні роки увійшов до складу колгоспу ім. Щорса. У 1932–1933 рр. село пережило сталінський голод. Із 24 серпня 1991 р. село входить до складу незалежної України¹³. Ойконім *Микільське* складається з похідної основи *микільськ-*, де виокремлюються корінь *микіль-* і суфікс *-ськ-*.

Кирилівка – селище міського типу, розташоване в Якимівському районі Запорізької області¹⁴. Воно було засноване в 1805 р.¹⁵, попередня назва – *Горіле*. Ойконім сформувався за допомогою суфікса *-івк(а)* у релятивно-посесійній функції від імені одного з першопоселенців Кирила Капустіна.

Петрівка – село, розташоване у Приморському районі, засноване на місці ногайського аулу Машкир бессарабськими болгарами із с. Карагача (Нагірне). Першу назву села російською мовою *Петровская*

¹¹ Мриглод М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 15.

¹² Бажан О. Новомиколаївка. *Енциклопедія історії України* / редкол. : В. Смолій (гол.) та ін. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. С. 476. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Novomykolaivka>.

¹³ Фоменко В. Звідкі ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 51.

¹⁴ Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови ; за ред. В. Русанівського та ін. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 183.

¹⁵ Географічна енциклопедія України : у 3-х т. / редкол. : О. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989. Т. 1. С. 151.

невдовзі було трансформовано на *Петровка*, а наприкінці ХХ ст. відповідно передано українською мовою як *Петрівка* (ураховуючи чергування [о] з [і]). Очевидно, що відбулося перейменування¹⁶.

Новопетрівка – одне з найстаріших поселень Запорізької області. Історія села починається в 1770 р., коли на цьому місці була побудована фортеця (одна з фортець Дніпровської укріпленої лінії). Спочатку фортеця і поселення називалися *Петровським посадом*. У 1829 р. посад перейменували на станицю, вона стала центром Азовського козачого війська, утвореного козаками Задунайської Січі. У 1865 р. Азовське козаке військо було ліквідовано, і станиця перетворилася на звичайне село. На відміну від села *Старопетрівка*, яке знаходилося поблизу і виникло набагато пізніше, його назвали *Новопетрівка*¹⁷. Ойконім *Новопетрівка* складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *петрівк-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *петрівк-* виділяються корінь *-петр-* і суфікс *-івк(а)*.

Святопетрівка – село в Гуляйпільському районі Запорізької області. Село розташоване за 2,5 км від лівого берега річки Гайчур, на відстані 1,5 км від села Криничне та за 2,5 км від села Зелене. По селу протікає пересихаючий струмок із загатою. Поруч проходить залізниця, станція Гуляйполе за 4 км¹⁸. Ойконім складається із 2-х основ, непохідної *свято-* і похідної *петрівк-*, сполучного голосного *-о-*.

Петрівське – село, розташоване за 2,5 кілометри від села Скелювате та за 3 км від сіл Любимівка, Біляївка і Новогупалівка. У ХІХ ст. в цій місцевості мешкали німці-переселенці. Наприкінці ХІХ ст. тут знаходився маєток Генріха Нейфельда, якому належав завод сільськогосподарських машин у Софіївці. У 20-х рр. ХІХ ст. сюди прибули переселенці із Західної України, якими було засноване село *Петрівське*. У період 1932–1933 рр. місцеві селяни пережили сталінський геноцид¹⁹. Ойконім складається з похідної основи *петрівськ-*, де виокремлюються корінь *петр-*, суфікси *-ів-* та *-ськ-*.

Олександрівка – село, розташоване в Якимівському районі, на березі р. Малий Утлюг, засноване бессарабськими болгарами та гагаузами із с. Табак. Першу назву села російською мовою *Александровка* наприкінці ХХ ст. було передано українською мовою як *Олександрівка*

¹⁶ Мриглюд М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 15.

¹⁷ Там само. С. 16.

¹⁸ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 296.

¹⁹ Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 77.

без урахування національної ідентифікації²⁰. Даний ойконім було створено шляхом топонімійної деривації від відповідного імені за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Новоолександрівка – село в Запорізькому районі Запорізької області. Село було засноване німцями-колоністами, представниками лютеранства – протестантської течії у християнстві, у 1879 р. як село *Поді*. У 1914 р. німці-поселенці перейменували село на *Олександрталь*. У 1932 р. воно отримало нинішню назву *Новоолександрівка*. На околицях села знаходяться кургани, які відносяться до поселення епохи бронзи²¹. Ойконім *Новоолександрівка* складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *олександрівк-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *олександрівк-* виділяються корінь *-олександр-* та суфікс *-іvk(a)*.

Степанівка Друга – село, розташоване у Приазовському районі, на березі р. Корсак, засноване на місці ногайського аулу Сарлар бессарабськими болгарами, що переселилися із с. Чешмаваруїта (Криничне) та м. Болграда. Першу назву села російською мовою *Степановка* в радянський період було трансформовано на *Степановка Вторая* (у Приазовському районі Запорізької області виявилось два села з однією назвою)²². Наприкінці ХХ ст. це найменування було передане українською мовою як *Степанівка Друга*. Очевидно, що ойконім *Степанівка* утворено шляхом топонімійної деривації від імені *Степан* за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Федорівка – село, розташоване у Приазовському районі, на березі р. Апанли, засноване на місці ногайського аулу Кизильдин-Оглу бессарабськими болгарами с. Новопокровки. Першу назву села російською мовою *Федоровка* наприкінці ХХ ст. було передано українською як *Федорівка* (ураховуючи чергування [o] з [i]). Очевидно, що ойконім *Федорівка* утворено шляхом топонімійної деривації від імені *Федір* за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Новофедорівка – утворилося в першій половині ХІХ ст. як поміщицьке село. Назва села складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *федорівк-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *федорівк-* виділяються корінь *федор-* та суфікс *-іvk(a)*.

²⁰ Мриглод М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 16.

²¹ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 221.

²² Мриглод М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 16.

Андріївка – селище Бердянського району Запорізької області, розташоване на річці Кілтиччя, засноване в 1809 р. на місці колишнього татарського аулу Канжегали переселенцями – державними селянами з Київщини, Полтавщини та Чернігівщини, а також кріпаками-втікачами. Назва селища походить від першого переселенця з Полтавщини Андрія Дерев'янка й утворена за допомогою суфікса *-івк(а)*²³.

Нововасилівка – селище міського типу Приазовського району Запорізької області, розташоване у верхів'ї річки Апанли (басейн Азовського моря). Засноване в 1823 р. сектантами-молоканами, звідси і походить колишня назва *Молоканськ*. Ще давніша назва татарського аулу Апанли від річки Апанли. Сучасна назва походить від імені воеводи Василя Істоміна й утворена за допомогою суфікса *-івк(а)*²⁴.

Радивонівка – засноване в 1802 р. Станом на 1886 р. у селі *Радивонівка* Якимівської волості Мелітопольського повіту Таврійської губернії мешкало 1 146 осіб, налічувалось 187 дворів, існували православна церква, школа. Назва походить від українського імені *Радивон*²⁵. У цьому імені спостерігаються деякі цікаві звукові особливості нашої мови: історична зміна давньоукраїнського [і] на [и], а також епентеза [в] між голосними [и] та [о].

Васильківське – засноване в 1927 р. переселенцями із Чернігівської та Сумської областей²⁶. Назва походить від зменшувальної форми імені *Василь* – *Василько*, із суфіксами *-ів-* та *-ськ-*.

Софіївка – село, розташоване в Бердянському районі, на березі р. Буртиччі, засноване на місці ногайського аулу Айтамгали прибулими з Бессарабії болгарами, із с. Шикирликитай (Суворово). Першу назву села російською мовою *Софиевка* наприкінці ХХ ст. було передано українською мовою як *Софіївка*²⁷. Ойконім *Софіївка* створено шляхом топонімійної деривації від жіночого імені за допомогою топонімного афікса *-івк(а)*.

Новософіївка – село у Вільнянському районі Запорізької області, утворилось у 1922 р. Ойконім складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *софіївк-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *софіївк-* виділяються корінь *софі-*, суфікси *-ів-* і *-к-*.

²³ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 146.

²⁴ Там само. С. 602.

²⁵ Там само. С. 704.

²⁶ Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 25.

²⁷ Мриглод М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 16.

Малокатеринівка – селище міського типу Запорізької області; засновано в 1775 р.; до 1780 р. – *Краснокутівка*²⁸. Назва виникла способом основокладання ойконіма *Катеринівка* й означення *Мала* (малий – «невеликий розміром, незначний величиною») ²⁹.

Від таких імен латинського походження, як *Антон*, *Максим*, *Олексій*, *Марина* та *Мар'яна*, були утворені такі назви поселень: *Антонівка*, *Максимівка*, *Олексіївка*, *Маринівка*, *Мар'янівка*.

Антонівка – село у Вільнянському районі Запорізької області, утворене в 1820-х рр. і назване за ім'ям власника землі Антона Неїжмака. У 1917 р. село увійшло до складу УНР. 20 вересня 1943 р. село визволено Червоною Армією від німецької окупації³⁰. Ойконім утворився за допомогою суфікса *-іvk(a)*.

Максимівка – засноване в першій половині XIX ст. на території земельних володінь поміщика Максима Дякова. З Полтавщини сюди переселились сім'ї кріпаків³¹. Ойконім *Максимівка* створено шляхом топонімійної деривації від імені *Максим* за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Олексіївка – село в Більмацькому районі Запорізької області. Ойконім утворений шляхом топонімійної деривації від імені *Олексій* за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*³².

Маринівка – село Приморського району, засноване болгарами з Бессарабії (с. Банівки) на місці ногайського аулу Кічкіне-Бескекли. Перша назва села російською мовою – *Марьина*, або *Марино*, у радянські часи його було перейменовано на *Мариновку*. Наприкінці XX ст. її було передано українською мовою як *Маринівка*³³. Ойконім *Маринівка* створено на основі відповідного імені шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Мар'янівка – село в Більмацькому районі Запорізької області. У 1780 р. існувало як колонія Готланд. Згодом, у 1823 р., німцями-переселенцями заснована колонія Кампенау. Засновники – 29 сімей із

²⁸ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 319.

²⁹ Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови ; за ред. В. Русанівського та ін. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 637.

³⁰ Мриглюд М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 18.

³¹ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 270.

³² Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 72.

³³ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 638.

Західної Пруссії. У 1925–1939 рр. село входило до складу Люксембурзького німецького національного району Маріупольської округи (з 1932 р. – Дніпропетровської області, з 1939 р. – Запорізької області)³⁴. Ойконім *Мар'янівка* утворився за допомогою топонімного афікса *-івк(а)*.

2. Іменні ойконіми єврейського і давньоруського походження

Меншу групу складають назви поселень, утворені від чоловічих і жіночих імен єврейського та давньоруського походження.

В аналізованому матеріалі імена єврейського походження використано для творення таких ойконімів:

- Яким (*Якимівка*);
- Мануїл (*Мануїлівка*);
- Михайло (*Михайлівка, Новомихайлівка, Мала Михайлівка*);
- Іван (*Новоіванівське, Новоіванівка*);
- Матвій (*Матвіївка*);
- Самійло (*Самійлівка*);
- Яким (*Якимівка*);
- Ганна (*Ганнівка*);
- Єлизавета (*Єлизаветівка*).

Якимівка – назва селища міського типу в Запорізькій області³⁵, яке було засноване в 1833 р.³⁶ Ойконім утворено за допомогою суфікса *-івк(а)* в релятивно посесійній функції від антропоніма *Яким*, що належав справникові, який керував переселенням жителів із Тамбовської губернії Росії.

Мануїлівка – село Приморського району, засноване на місці ногайського аулу Аргакли болгарськими переселенцями із с. Імпуцита в Бессарабії. Першу назву села російською мовою *Манойловка* пізніше було змінено на *Мануїловку*, а наприкінці ХХ ст. її було передано українською мовою як *Мануїлівка*³⁷. У даному разі під час перейменування було змінено первинну основу, що походить від болгарського імені одного з перших мешканців. Очевидно, що ойконім

³⁴ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 409.

³⁵ Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови ; за ред. В. Русанівського та ін. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 745.

³⁶ Географічна енциклопедія України : у 3-х т. / редкол. : О. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : УРЕ ім. М.П. Бажана, 1993. Т. 3. С. 460.

³⁷ Мриглод М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 13.

Мануйлівка створено шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Михайлівка – назва селища міського типу в Запорізькій області. Засноване на початку XIX ст. від злиття кількох хуторів, один з яких належав Михайлу Чудновському, нащадку запорізького козака, його іменем і назване поселення. Назва створена за допомогою суфікса *-іvk(a)* у релятивно-посесійній функції³⁸.

Новомихайлівка – село в Оріхівському районі Запорізької області. Ойконім складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *михайлівк-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *михайлівк-* виділяються корінь *михайл-* та суфікс *-іvk(a)*³⁹.

Мала Михайлівка – село, засноване в 1879 р. вихідцями з Михайлівки Мелітопольського повіту. До 1962 р. мало назву *Мала Михайлівка*, згодом було перейменоване на честь Білорецького полку, який визволяв територію району від інтервентів і «білих». У 2016 р. повернуто історичну назву.

Новоіванівське – село у Вільнянському районі Запорізької області. *Новоіванівське* виникло у 20-х рр. минулого століття. У 1932–1933 рр. селяни пережили сталінський геноцид. Із 24 серпня 1991 р. село входить до складу незалежної України⁴⁰. Ойконім складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *іванівськ-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *іванівськ-* виділяються корінь *іван-*, суфікси *-ів-* і *-ськ-*.

Новоіванівка – село в Гуляйпільському районі Запорізької області. Ойконім *Новоіванівка* складається із 2-х основ (непохідна *ново-* і похідна *іванівк-*) та сполучного голосного *-о-*. У похідній основі *іванівк-* виділяються корінь *іван-* та суфікс *-іvk(a)*.

Матвіївка – село у Вільнянському районі Запорізької області. Хутори *Матвіївський*, *Веселий* і *Шовковий* на початку 1918 р. були засновані родинами переселенців із села *Вознесенка*, які в подальшому сформували село *Матвіївка*. За переказами старожилів, переселення відбувалося і в 1927 р. за ініціативою влади, коли будувалася Дніпровська ГЕС. Переселенці оселилися на землях, які раніше належали німецьким колоністам Класену та Нейфельду⁴¹. Назву *Матвіївка* дали хутору в пам'ять про рідну вулицю в селі *Вознесенка*. Ойконім утворений за допомогою суфікса *-іvk(a)*.

³⁸ Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 59.

³⁹ Там само. С. 66.

⁴⁰ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 253.

⁴¹ Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 56.

Самійлівка – село в Новомиколаївському районі Запорізької області, яке засноване в 1879 р. переселенцями з Новомиколаївки⁴². Ойконім утворений шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Ганнівка – село Приазовського району, розташоване на лівому березі р. Корсак. Воно було засноване на місці ногайського аулу Аргакли болгарами з бессарабського села Карагача (Нагірного). Перша назва села російською мовою *Анновка* у 90-ті рр. ХХ ст. була передана українською як *Ганнівка*⁴³. Ойконім *Ганнівка*, що походить від імені *Анна (Ганна)*, утворено шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Єлизаветівка – цю назву мають три села в Запорізькій області (Василівський, Приморський та Якимівський райони). Ойконім *Єлизаветівка*, що походить від імені *Єлизавета*, утворено шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Від імен давньоруського походження були утворені такі ойконіми Запорізької області:

- Богдан (*Богданівка*);
- В'ячеслав (*В'ячеславка*);
- Володимир (*Володимирівка*);
- Надежда (*Надеждине*).

Богданівка – село у Приазовському районі, на березі річки Корсак, де перед цим було розташовано ногайський аул Асан-Хожа, заселений болгарськими переселенцями з бессарабського селища Чешмаваруїта (Криничне). До 90-х рр. ХХ ст. існувала типова для російської мови назва *Богдановка*, яка після здобуття незалежності Україною набула україномовного звучання та написання як *Богданівка* (ураховуючи чергування [o] з [i])⁴⁴. Ойконім *Богданівка*, що походить від імені *Богдан*, утворено шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-іvk(a)*.

Володимирівка – село у Вільнянському районі Запорізької області. Воно було створене на початку ХХ ст. як хутір Новогеледжик. У 1917 р. село ввійшло до складу УНР. Унаслідок поразки Перших визвольних змагань село надовго окупували більшовицькі загарбники. Із 24 серпня 1991 р. ввійшло до складу незалежної України⁴⁵. Ойконім

⁴² Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикія (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 523.

⁴³ Там само. С. 615.

⁴⁴ Мриглод М. Становлення і розвиток моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. С. 12.

⁴⁵ Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. С. 28.

Володимирівка створено шляхом топонімійної деривації за допомогою топонімного афікса *-івк(а)*.

В'ячеславка – село, розташоване у Приморському районі, засноване на місці ногайського аулу Ягонда-Шекли болгарами з бессарабського с. Єнікій (Новоселівка). Названо на честь новонародженого племінника царя В'ячеслава Миколайовича. Перша назва села російською мовою *Вячеславовка* невдовзі трансформувалася у *Вячеславку*. У такому вигляді вона функціонувала до 90-х рр. ХХ ст., після чого була передана українською мовою як *В'ячеславка*⁴⁶. Ойконім *В'ячеславка* утворено від імені *В'ячеслав* шляхом топонімійної деривації за допомогою афікса топонімного походження *-к(а)*.

Надеждине – село у Приазовському районі Запорізької області. Першу назву села російською мовою *Надежная* невдовзі було змінено на *Надеждино* (за відповідним іменем). Наприкінці ХХ ст. ця назва була передана українською мовою з урахуванням національної ідентифікації як *Надеждине*⁴⁷. Отже, ойконім *Надеждине* створено шляхом топонімійної деривації від російського імені *Надежда* за допомогою топонімного афікса *-ин(е)*.

ВИСНОВКИ

Отже, серед ойконімів Запорізького краю зафіксовано назви, в основу яких покладені імена першопоселенців, власників земельних часток і державних діячів. Відіменні ойконіми утворились здебільшого за допомогою суфіксів *-івк(а)*, *-ів(а)*, *-ів-*, *-ськ-*, префіксів *ново-*, *мало-*. Найбільше ойконімів походять від чоловічих і жіночих імен грецького походження – 23 назви, другою за чисельністю є група власних імен єврейського походження – 11, латинське походження мають 5 назв селищ, давньоруське походження – 4.

Отже, різноманітна ойконімія Запоріжжя може бути джерелом історико-етнографічного вивчення краю за умови комплексного наукового підходу: залучення даних історичної етнографії, мовознавства, усних свідчень місцевих краєзнавців і носіїв народних традицій. Досвід здійсненої нами роботи показав особливе значення сучасної інформації про історію – назв поселень, традицій їхніх мешканців, – яку ще можна отримати від людей старшого віку. Адже в наш час не лише трансформуються самі ойконіми, але й помітно видозмінюється загальна адміністративно-політична карта поселень.

⁴⁶ Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : від 1 січня 1972 р. / упоряд. Д. Шелягін ; відп. ред. В. Кирненко. Київ : Вид-во політичної літератури, 1973. С. 638.

⁴⁷ Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. С. 615.

Зокрема, загострюється проблема зникнення населених пунктів, які є досить віддаленими від обласних і районних центрів: менші поселення зливаються з більшими, жителі хуторів переселяються в найближчі села, деякі поселення переростають у дачні селища з особливою сучасною урбанізованою культурою. Через це стає помітна тенденція збіднення чи втрати історичної пам'яті про знання народу, про те, як він сприймав і розумів традиційну культуру свого поселення.

АНОТАЦІЯ

У розвідці розглянуто специфіку ойконімів Запорізького краю, проаналізовано їхні семантичні та структурні особливості, а також з'ясовано походження. Актуальність дослідження визначається відсутністю ґрунтовних наукових досліджень, присвячених структурно-семантичним особливостям назв поселень Запорізької області. Теоретично важливим і актуальним видається зв'язок досліджуваної теми із загальними проблемами української ономастики. Досліджено групу ойконімів, які утворюються від власних назв (антропонімів).

Відантропонімні ойконіми – це назви населених пунктів, походження яких пов'язане з іменами, прізвищами, прізвиськами їхніх власників або мешканців. Найчастіше ойконіми досліджуваної території мотивовані іменами грецького, латинського, єврейського і давньоруського походження. Кожна підгрупа репрезентується різною кількістю прикладів у топонімії досліджуваного регіону. Для відантропонімних ойконімів Запорізького краю характерна наявність специфічних суфіксальних топоформантів, які вказують на приналежність об'єкта певній особі: *-ів-*, *-ськ-*, *-івк(а)*, *-івк(а)*.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ажнюк Б. Переклад і міжмовна ідентифікація власних імен. *Академік Олександр Савич Мельничук і сучасне мовознавство* : збірник наукових праць. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2012. С. 228–236.
2. Бажан О. Новомиколаївка. *Енциклопедія історії України* / редкол. : В. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2010. Т. 7. С. 476. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Novomykolaivka>.
3. Белей Л. Декомунізація топонімії : українські проблеми та європейський досвід. *Український тиждень*. 2015. № 16/17. С. 12–15.
4. Беценко Т. Етюди з топонімії Сумщини. Походження географічних найменувань. Суми : Собор, 2001. С. 55–56.
5. Бондаренко Г. Історична топоніміка : навчальний посібник. Луцьк, 2012. 164 с.
6. Воробйова Л. Лінгвістичні й екстралінгвістичні умови формування українського національного топонімичного фонду й процесу запозичення іншомовної топонімії наприкінці XVII –

початку XVIII ст. *Мовознавчий вісник*. 2010. Вип. 11. С. 115–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mv_2010_11_27.

7. Географічна енциклопедія України : у 3-х т. / редкол. : О. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : УРЕ ім. М.П. Бажана, 1989. Т. 1. С. 151.

8. Географічна енциклопедія України : у 3-х т. / редкол. : О. Маринич (відп. ред.) та ін. Київ : УРЕ ім. М.П. Бажана, 1993. Т. 3. С. 460.

9. Гнатишин О. Походження топонімів України. *Колосок*. 2015. № 3. С. 40–43.

10. Горпинич В. Словник географічних назв України (топоніми та відтопонімні прикметники) : близько 25 000 слів. Київ : Довіра, 2001. 526 с.

11. Історія міст і сіл Української РСР : у 26-ти т. Запорізька область / редкол. т. : В. Петрикін (гол.) та ін. Київ : Головна редакція УРЕ, 1970. Т. 9. 765 с.

12. Кордуба М. Що кажуть нам назви осель? *Наша Батьківщина*. Львів : 1938. № 2. С. 31–37.

13. Лабінська Г. Топоніміка : навчальний посібник. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2016. 274 с.

14. Лобода В. Вплив антропонімії і гідронімії на творення сучасної ойконімії Північного Причорномор'я. *Питання ономастики Південної України* : матеріали V Республіканської ономастичної конференції. Київ, 1974. С. 107–112.

15. Лучик В. Етимологічний словник топонімів України. Київ : ВЦ «Академія», 2014. С. 29–30.

16. Лучик В. Принципи й критерії номінації та відновлення історичних назв у топонімії України. *Українська мова*. 2009. № 4. С. 28–33.

17. Мороз О. Топоніми в українській мові: когнітивний, прагматичний, конотативний аспекти. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Філологія»*. 2011. Вип. 5. С. 45–50.

18. Мриглод М. Становлення і розвитку моделей ойконімів Правобережної України із християнськими іменами в основах : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Івано-Франківськ, 2002. 20 с.

19. Пачева В. Ойконіми болгарських сіл Запорізького Надазов'я. *Дриновський збірник* : збірник наукових праць. Харків ; Софія. 2011. Т. 4. С. 549–555.

20. Скляренко О. Деякі зауваження щодо топонімів відантропонімного походження (типологічний аспект). *Слов'янський збірник* : збірник наукових праць. Одеса : Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2012. Вип. 16. С. 220–233.

21. Таранова Н. До питання про класифікацію топонімів. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Географія»*. 2015. № 2. С. 15–20.

22. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О.О. Потебні, Ін-т укр. мови ; за ред. В. Русанівського та ін. 2-ге вид., випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. С. 183, 637, 745.

23. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ : від 1 січня 1972 р. / упоряд. Д. Шелягін ; відп. ред. В. Кирненко. Київ : Вид-во політичної літератури, 1973. 815 с.

24. Фоменко В. Звідки ця назва? Дніпропетровськ : Промінь, 1969. 103 с.

25. Ханмагомедов Х. Географический фактор в топонимии. *Вісник Прикарпатського університету. Серія «Філологія»*. 2011. № № 29–31. С. 31–35.

26. Худаш М. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів (відантропонімічні утворення). Київ : Наукова думка, 1991. 266 с.

27. Чабаненко В. Великий Луг Запорозький : історико-топонімічний словник. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 331 с.

28. Чорна Н., Швець Г. Особливості функціонування топонімів іспанською мовою. *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2011. Вип. 19. С. 218–223.

29. Чучка П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник. Львів : Світ, 2005. 702 с.

30. Шабінський М. Слова кельтського походження в етимології українських та французьких географічних назв. *Теоретична і дидактична філологія*. 2017. Вип. 25. С. 425–432.

31. Янко М. Топонімічний словник України : словник-довідник. Київ : Знання, 1998. 430 с.

Information about the authors:

Піченко І. І.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovsky str., Zaporizhzhya, 69600, Ukraine

Ткаченко Н. В.,

PhD Student of the Department of Ukrainian
Zaporizhzhya National University
66, Zhukovsky str., Zaporizhzhya, 69600, Ukraine

ЗАГОЛОВОК НІМЕЦЬКОМОВНОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ІНТЕРНЕТ-РЕКЛАМИ: МОВНІ ТА ПАРАЛІНГВАЛЬНІ ЗАСОБИ

Калинюк Т. В., Добринчук О. О.

ВСТУП

Значне місце у сфері сучасної масової комунікації посідає реклама, яка є потужним засобом впливу на індивідуальну свідомість споживача.

Останніми роками реклама та її складники стають об'єктом дослідження більшості лінгвістичних розвідок, що зумовлюється становленням у мовознавстві дискурсивної парадигми, яка вивчає способи взаємозв'язку когніції, комунікації, соціуму і мови. При цьому увагу мовознавців привертають мовні засоби впливу рекламного тексту на споживача. Зважаючи на те, що реклама – це явище динамічне, яке швидко «старіє», тому технології її впливу регулярно змінюються, поступово стають більш інноваційними, використовуючи при цьому різні засоби переконання. З огляду на це, реклама потребує ґрунтовного дослідження з погляду використання інноваційних мовних та позамовних засобів маніпулювання людською свідомістю.

Вивчення рекламного тексту на матеріалі різних мов відображено як у вітчизняних, так і в зарубіжних наукових розвідках у таких аспектах: загальнолінгвістичному (І.В. Городецька, Дж. Кук, О.В. Медведєва), лінгвостилістичному (М.М. Кохтев, В.В. Самаріна, Т.А. Безугла), когнітивному (О.В. Іванців, В.І. Охріменко, О.С. Ткачук-Мірош-ниченко), соціолінгвістичному (Ю.В. Булик, І.О. Велика, Л.М. Крамаренко) та інші. Однак особливості використання мовних та паралінгвальних засобів у заголовку німецькомовної комерційної інтернет-реклами на прикладі проспектів не були предметом розгляду, що й визначає актуальність нашого дослідження.

У більшості лінгвістичних розвідок рекламу розглядають як рекламний текст, тобто особливий вид тексту, який є одним з інструментів, що стимулює економічні процеси, має величезну силу психологічного впливу на суспільство. Зміст поняття «реклама», на думку Т.А. Безуглої, можна узагальнити так: «1) реклама – це акт впливу, який може певною мірою визначати оцінний і практичний вибір чи залишати байдужим; 2) реклама – це ремесло і, відповідно, його продукт може бути оцінений як добра робота чи халтура; 3) реклама – це звернення до соціальних почуттів, маніпулювання

цінностями, які можуть бути прийнятними для суспільства, навіть прогресивними або ж етично сумнівними; 4) реклама – це мистецтво і його твори можуть викликати захоплення чи відразу, бути оціненими як естетично досконалі чи посередні, а творці – як талановиті чи позбавлені доброго смаку»¹.

1. Структурно-композиційні компоненти рекламного тексту

У наукових розвідках «реклама» розглядається як явище масової комунікації і визначається як «комплекс заходів, спрямованих на досягнення матеріального (здійснення покупки) або ідеального (зміна в системі поглядів) ефектів з метою формування і задоволення економічних, інформаційних і соціально-політичних запитів певної частини суспільства за допомогою різних засобів соціального зв'язку»². Варто зазначити, що реклама є об'єктом уваги дослідників креолізованих текстів, оскільки вона становить «одну з головних сфер, де за допомогою функціонуючих у єдиному графічному просторі зображення і слова вирішуються прагматичні завдання»³.

Рекламний текст характеризується типовістю структурно-композиційної організації, яка проявляється у схожій композиційній оформленості, тобто наявності певного набору структурних елементів тексту, організованих у певній послідовності, що характеризує рекламу як особливий тип тексту. Серед структурно-композиційних компонентів рекламного тексту як креолізованого лінгвісти виокремлюють мовні (вербальні) та паралінгвальні (невербальні).

Т.А. Безугла відносить до вербальних компонентів слоган/девіз/гасло, заголовок/зачин, підзаголовок/звернення, основний/поточний текст або інформаційний блок, коду/заключний заклик/друге гасло/ехо-фразу/кінцівку, утилітарну інформацію/адресу фірми/довідкові відомості. Серед невербальних компонентів вона розрізняє набірні (параграфемні – синграфемні, суперграфемні й топографемні) і зображальні, останні включають зображення товару, візуальний контекст, логотип/фірмовий товарний знак/торгову марку/марку товару/назву фірми. Виокремлюється також вставка, яка може бути як вербальною, так і невербальною⁴.

¹ Безугла Т.А. Англо- і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2017. С. 29.

² Никитина С.В. Национальная специфика текста промышленной рекламы (на материале русскоязычных и англоязычных периодических изданий по вычислительной технике): дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.19. Воронеж, 1998. С. 4.

³ Махнин П.Н. Психолінгвістическіе аспекты воздействия рекламных текстов: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. філол. наук: 10.02.19. Москва, 2005. 20 с.

⁴ Безугла Т.А. Англо- і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харків, 2017. С. 57.

Ґрунтуючись на дослідженнях Т.А. Безуглої та С.В. Нікітіної⁵, вербальні компоненти можна об'єднати у три структурно-семантичні блоки:

- 1) заголовковий комплекс (слоган, заголовок, підзаголовок, кода);
- 2) основна частина (основний текст);
- 3) реквізитна інформація про рекламодавця (утилітарна інформація). Вербальні компоненти розташовуються зазвичай відокремлено один від одного із застосуванням різних шрифтів та кольорів під основним зображенням або поряд із зображенням.

Рекламний *слоган* є найважливішою мовною складовою частиною рекламного тексту, це центральне висловлювання, яке завдяки своїй стислості та лаконічності посилює вплив на адресата, спрощуючи процес запам'ятовування інформації⁶. Саме слоган уможливує підсвідоме рішення читача про те, чи буде він читати текст, чи ні⁷. Основними функціями слогану є: вплив на адресата, інформування, презентаційна (створення іміджу фірми), мнемонічна, оцінна, текстотвірна, коннективна, емоційно-апелятивна. Зазначені функції уможливають розгляд його як «відносно самостійного явища, як мікротекст зі своїм набором структурних, семантичних, стилістичних і прагматичних параметрів»⁸.

Заголовок – найважливіший компонент вербальної частини реклами. Його функції визначаються актуалізацією основного рекламного аргументу, привертанням уваги та зацікавленням реципієнта, ідентифікацією товару/послуги, що у кінцевому підсумку зумовлює його реалізацію. Заголовок розташований безпосередньо перед основним текстом та вводить його зміст. Зважаючи на те, що заголовки є дуже стислими, вони демонструють розмаїття стилістичних прийомів і експресивних мовних засобів. Однак варто відрізнити заголовок від слогану. Слоган є коротшим за заголовок і розташований ізольовано, головною диференційною ознакою слогану є відображення загальної

⁵ Никитина С.В. Национальная специфика текста промышленной рекламы (на материале русскоязычных и англоязычных периодических изданий по вычислительной технике) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Воронеж, 1998. С. 106.

⁶ Bezugla L. Arten von Implikaturen. *Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2013. S. 169–182.

⁷ Бондаренко О.М. Соціолінгвістичні аспекти перекладу рекламних текстів. *Мова і культура*. 2010. Вип. 13. Том III (139). С. 292–295.

⁸ Колокольцева Т.Н. Слоган как ключевой компонент рекламного текста. *Рекламный дискурс и рекламный текст : коллективная монография*. Москва : Флинта: Наука, 2013. С. 147.

філософії фірми⁹. Проте слоган може співпадати із заголовком або доповнювати його.

Підзаголовок – текст, який підкріплює заголовок і тему рекламного тексту, розвиває її, повідомляє конкретні факти, що може потребувати більшого обсягу слів, ніж у заголовку.

Основний текст містить всю інформацію про товар або послугу, є логічним продовженням заголовку і підзаголовків, розвиває аргументацію. Він, як правило, довший за заголовок, друкується меншим шрифтом і не привертає особливої уваги.

Кода – структурно-композиційний елемент, що містить спонування до дії і розрахований на реакцію адресата у формі покупки, запиту додаткової інформації або дії¹⁰.

Утилітарна інформація спрямовує адресата у його діях: адреса магазину, форма запиту, номер телефону з безкоштовним зв'язком тощо, якщо він зацікавиться товаром і захоче його купити: *Mehr Informationen auf www.MINI.de/clubman* (авто Clubman Mini); *Direkt unter schwaebisch-hall.de* (будівельна страхова компанія Schwäbisch Hall).

Однак не всі рекламні тексти мають зазначені структурні елементи, тому це вільний тип тексту. Вважається, що, чим престижніший бренд, тим меншу роль відіграють у його рекламі вербальні компоненти з розрахунку на те, що потенційний адресат і так обізнаний з історією та статусом марки.

2. Структурні та семантичні складники заголовка німецькомовного рекламного тексту

Заголовок рекламного тексту відзначається змістовими та мовними особливостями, що визначає його найважливішим вербальним блоком. Завдяки індивідуальному та нетрадиційному характеру у мовному відношенні заголовок привертає увагу адресата. Тому, аналізуючи структурно-семантичні складники вербальних елементів сучасних німецькомовних рекламних текстів комерційної тематики, зосереджуємо увагу на цьому блоці. Матеріалом для вивчення є заголовки рекламних текстів, що визначені методом суцільного добору з німецькомовних інтернет-видань рекламних проспектів, зокрема

⁹ Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы. Москва : Смысл, 1995. С. 5.

¹⁰ Бове К.Л. Современная реклама. Тольятти : «Издательский Дом Довгань», 1995. С. 174.

ALDI¹¹, KAUFLAND¹², LIDL¹³, MÜLLER¹⁴, PENNY¹⁵, REAL¹⁶, ROSSMANN¹⁷.

Щодо належності мови реклами до певного функціонального стилю, вважається, що мова реклами: а) тяжіє до публіцистичного стилю; б) репрезентує діловий стиль, оскільки сферою її функціонування є торгівля, яка є одним із різновидів ділових відношень; в) поєднує риси публіцистичного, науково-популярного і розмовного стилів¹⁸. Фактичний матеріал дослідження свідчить про доцільність останньої точки зору. Оскільки вербальний текст, будучи ієрархічно організованою системою, є результатом реалізації цілої низки кодів – графічного, морфологічного, лексико-семантичного, ритміко-метричного, синтаксичного тощо¹⁹.

Експресивний характер рекламного тексту зумовлює його насиченість експресивними засобами на всіх рівнях мовної організації – від фонетичного до синтаксичного²⁰. Аналіз фактичного матеріалу, а також з урахуванням визначених Т.А. Безуглою фоностилістичних засобів рекламного заголовка виокремимо найбільш типові, такі як: рима, алітерація та параномазія.

Рима вважається найтиповішим фоностилістичним засобом у рекламному заголовку: *Haribo macht Kinder froh und Erwachsene ebenso* (солодощі Haribo); *Sparprofis für Ihr Homeoffice* (товари Aldi); *Sackweise KNÜLLERPREISE* (продукти Domini). Менш частотним є римування одних і тих самих частин мови: *In der Sonne liegen statt zu Hause frieren* (турагенство l'tur); *Keine Experimente bei der Rente*

¹¹ Aldi Katalog: вебсайт. URL: https://catalog.aldi.com/emag/de_DE/print/ALDI_SUED_Onlineprospekt_KW5119/html5.html#52 (дата звернення: 10.04.2020).

¹² Kaufland Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/kaufland-prospekt-angebote-ab-12-12-19/#more-27399> (дата звернення: 11.04.2020)

¹³ Lidl Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/lidl-prospekt-angebote-ab-16-12-19/#more-27365> (дата звернення: 11.04.2020).

¹⁴ Müller Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/mueller-prospekt-angebote-ab-16-12-19/#more-27427> (дата звернення: 14.04.2020).

¹⁵ Penny Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/penny-prospekt-angebote-ab-16-12-19/#more-27444> (дата звернення: 14.04.2020).

¹⁶ Real Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/real-prospekt-angebote-ab-09-12-19/#more-27348> (дата звернення: 16.04.2020).

¹⁷ Rossmann Prospekt: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/rossmann-prospekt-angebote-ab-02-12-19/> (дата звернення: 16.04.2020).

¹⁸ Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. Москва : Изд-во МГУ, 1997. С. 66–68.

¹⁹ Ворошилова М.Б. Политический креолизованный текст: ключи к прочтению : монография. Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. пед. ун-та, 2013. С. 68.

²⁰ Безугла Т.А. Англо- і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2017. С. 114.

(фірма страхування Asstel). Рима застосовується частіше у поєднанні з ритмічною організацією висловлення: *Für ein paar Scheine mobil an der Leine!* (квиток GvH-Mobilcard); *Basteln, tupfen, kleben – erweckt die Fantasie zum Leben!* (товари Real) Найбільш естетично привабливою є внутрішня рима у поєднанні із лексичним повтором: *Flussmomente sind Genussmomente* (турбюро AROSA).

Алітерація – повторення приголосних звуків, є характерною для германської художньої традиції взагалі, про що свідчить значна кількість парних словосполучень з алітерацією і внутрішньою римою: *Probieren. Pflegen. Perfekt aussehen* (крем Vichy); *Der aufregende Herbstlook: Feuer und Flamme* (помада Margaret Astor); *Deine frische Fische zum Fest* (овочі і фрукти Lidl).

Парономазія (паронімічна атракція) – фігура мовлення, яка виражається у каламбурному використанні паронімів в образних або комічних цілях, наприклад: *MEINE MODE – MADE BY MAMA!*; *Neue Models treffen neue Modelle; innen innovativ. aussen aussergewöhnlich; Für Konfekt bin ich immer zu haben, aber nicht immer für Konfektion; Abholen & App holen.*

Використання фоностилістичних засобів підвищує експресивність рекламного тексту, стимулює зацікавленість адресата, має мнемонічний і сугестивний ефект, що слугує досягненню спонукальної цілі рекламодавця.

Лексико-семантичні та лексико-граматичні засоби у рекламному заголовку. Вважається, що лексика визначає основний потенціал рекламного тексту та заголовку зокрема, оскільки є вербальним носієм змісту.

На відміну від інших типів дискурсу, рекламний дискурс не має специфічної лексики, а використовує загальнозживану лексику. За спектром вживання, модифікуючи дані О.В. Медведевої, поділяємо лексичний склад німецькомовних рекламних заголовків на п'ять шарів:

- 1) загальнозживані слова;
- 2) термінологія;
- 3) сленг і просторіччя;
- 4) okazіональні новоутворення;
- 5) варваризми²¹.

Перший, основний, пласт лексики рекламного заголовка становлять *слова літературної мови*, що включають службові та повнозначні слова. Використання займенників 2-ї особи *du/dein, ihr/euer*, а також 3-ї особи множини *Sie/Ihr* підсилює інтерактивний аспект рекламної

²¹ Медведева Е.В. Рекламный текст как переводческая проблема. *Вестник МГУ. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* 2003. № 4. С. 30–32.

комунікації, реалізуючи при цьому стратегію привертання уваги: *Schreiben Sie? Wir veröffentlichen Ihr Manuskript.* Використання займенників 1-ї особи *ich/mein, wir/unser* слугує встановленню контакту, вказуючи на адресанта: *Ich Sorge bei Ihnen zuhause für ein noch schnelleres Surferlebnis. Wir wollen, dass aus Ihnen etwas Besonderes wird.*

Проаналізувавши заголовки рекламних текстів, зазначимо, що серед іменників цього шару найчастотнішими є такі семантичні групи:

1) назви предметів побуту (меблі, одяг тощо), які пов'язані з рекламованими товарами: *die Schuhe, die Uhr, das Haus, das Auto, der Koffer, der Teppich, der Wäschetrockner, die Mascara, der Gürtel, die Bahncard* тощо;

2) назви частин тіла людини: *die Hände, der Rücken, die Beine, das Herz, die Haut, die Lippen, der Hals* тощо;

3) назви продуктів харчування: *die Milch, die Rohmilch, das Bier, die Sahne, der Tee, die Sauce, das Brot, die Äpfel, das Gebäck, die Pralinen, die Torte* тощо;

4) лексеми, що позначають поняття, пов'язані із життєдіяльністю людини: *die Familie, das Leben, der Geburtstag, der Feiertag, der Alltag, der Haushalt, die Wohnung, die Zeit, das Geld, die Geschichte, der Urlaub, die Reise* тощо;

5) абстрактні поняття: *das Gefühl, die Liebe, der Komfort, der Geschmack, die Freiheit, die Aussichten* тощо;

6) власні назви (географічні назви, імена загальновідомих історичних постатей, VIP-персон, назви літературних творів та персонажів) *Europa, Deutschland, Österreich, die Schweiz, Köln, Berlin, Wien, Tirol, Australien, England, Bayern, Tel Aviv, der Rhein, Leonardo* тощо.

Семантика дієслів пов'язана із життєдіяльністю людини – побутом, вподобаннями, почуттями, професійною діяльністю тощо: *einschlafen, leben, fühlen, schenken, schmecken, auswählen, sehen, heißen, kaufen, einkaufen, backen, fahren, erzählen.* Частотними є дієслова зі значенням відкриття нових речей і властивостей: *entdecken, erleben, eröffnen, den Horizont erweitern, lernen, bedenken, nachdenken, neu denken.* Трапляються і модальні дієслова, наприклад: *WORAUF SIE ACHTEN SOLLTEN, WENN SIE DEN BESTEN TEPPICH DER WELT WOLLEN* (текстиль Müller). *Frauen wollen schöne Beine* (крем Kamille). *EMPFINDLICHE AUGEN: Noch nie konnten Ihre Augen einem Mascara so trauen* (туш Mascara).

Другий шар лексики становить *спеціальна термінологія*, пов'язана з типом товару, що рекламується, і є типовою для сфери господарської діяльності людини (техніка, парфюмерно-косметична промисловість, індустрія моди). Використання термінології в рекламних текстах

здебільшого зумовлене прагненням рекламистів надати їм більшої достовірності.

Третій шар лексики рекламних заголовків становлять *сленги та просторіччя*. Їх вживання зумовлене необхідністю висловлення експресивності, привернення уваги цільової аудиторії, наприклад: *Deutschlands coolste Learning Agentur stammt aus Wien* (студія дизайну); *Ablegen. Abfeiern. Abdreißig.* (вечірка Rheinschiff-Party ab 30); *Nur Bio-Früchte + Quellwasser. Sonst nix!* (напій Bio-Schorly).

Четвертий шар лексики становлять *оказіональні новоутворення*, до яких відносимо як семантичні, так і модельовані *оказіоналізми*, функція яких полягає у створенні образності та наданні лаконічності висловлюванню, наприклад: *aldi/gen* (супермаркети Aldi). Популярним є прийом новоутворення-каламбур: *Fröhliche Zweihnachten!* (компанія Samsung); *Frohe Dreinachten!* (видавництво Fischer); *Unglaublich, aber nah!* (зоопарк Zoo); *O du fröhliches Notebook; Mit dem Acer Aspire 5 werden Wünsche wahr* (компанія Assus); *Lust auf NESPRESSO Kaffee* (кава Espresso); *PANTENE PRO-V: starke Oktoberfest Zöpfe* (шампунь); *Tausendsassa: Sssst... die richtige Dosis Haarspray, und die Frisur sitzt* (лак для волосся ISANA); *Jubel-Preis am Framstag* (проспект товарів Penny).

У заголовках трапляються багатоскладні *оказіональні композити*: *Mein Für-die-liebsten-nur-das-beste-Packet* (доставка DHL); *Aus Weitweg-Sein wird Nah-dran-Bleiben* (журнал Kölnische Rundschau); *Aus Genau-Hinschauen wird Groß-Rauskommen* (журнал Kölnische Rundschau). Їх вживання зумовлене прагненням економії місця.

П'ятий шар лексики представлений *варваризмами* – неасимільованими запозиченнями. Як вказує В.В. Зірка, рекламодавці користуються «дохідливим лексиконом», який формується, по-перше, запозиченнями, по-друге, «новомодними словами»²². Серед варваризмів переважають англійські слова: *das Halloween, das Ketchup, der Handicap, der/die Fitness, der Control, das Team, der Job, das Ticket, die Airline, die Shoes, die Lounge (холл), das Partnerlook* тощо.

Англоамериканізми в рекламному заголовку виконують такі функції:

- інформативну – номінують нові явища та предмети різних сфер, потрапляючи в рекламу із фахової термінології: *das Smatphone, die Flatrate, die Repair, die Energy*;
- створення фахового колориту, здебільшого у рекламі комп'ютерів: *die IT, der Flat*;

²² Зірка В.В. Современная реклама: манипуляции с «модными словами». *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2009. № 3. С. 116–120.

– експресивну – для посилення оцінного значення та виокремлення з потоку окремих характеристик товару: *Wow! Clever; das Happy End.*

Друге місце у заголовках серед запозичень посідають французькі: *LA FEMME PRADA/L'HOMME PRADA* (парфюми Prada); *Besetzt bei den Damen, frei bei den Herren. Salut, Monsieur! Vive le Moment* (цигарки Gauloises).

Зауважимо, що систематизований матеріал дослідження підтверджує загально визнану експресивність рекламного тексту: «Емоційність реклами створює у споживача мимовільний ефект довіри»²³, яка є дуже важливою задля досягнення цілей рекламодавця.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що експресивність у заголовках рекламного тексту створюється такими лексико-граматичними засобами, як: експресивно-оцінна лексика, ступені порівняння прикметників та якісних прислівників, лексичні повтори, квантори винятковості, універсализації та загальності, інтенсифікатори, фразеологізми.

Експресивно-оцінна лексика виконує функцію нав'язування позитивної оцінки. Оцінні слова можуть бути раціональними (*effektiv, wirksam, ökologisch, sich lohnen, kraftvoll, genügen, der Unterschied, die Alternative, maximum, minimal, ultimate*) і емоційними (*toll, duft, wunderbar, hervorragend, herrlich, großartig, am schönsten, happy, extra, legendary*). Більшість оцінних слів – прикметники, це пояснюється їх семантичними властивостями – пояснення, характеристика предметів. Нами виокремлено такі оцінні слова, які вживаються у заголовках рекламних текстів:

- прикметники і прислівники *gut, günstig, flexibel, perfekt, schön, effektiv, erfolgreich, innovativ, ausgezeichnet, glücklich, leise, fein, kreativ, attraktiv, ideal, fine, good, excellent, nice, original, small, big, great, real;*
- дієслова *sich wundern, faszinieren, erleben, sich beeindrucken lassen, sich freuen, genießen, feiern, auffallen;*
- іменники *die Faszination, das Vergnügen, die Schönheit, die Spitzen, die Innovation, der Eleganz, der Luxus, der Spaß, die Freude, der Genuss, die Lust, die Liebe, Premium-Qualität.*

Серед експресивно-оцінної лексики виділяються так звані «ударні» і «магічні» слова і вирази²⁴:

²³ Шестак Л.А. Life style: речевые стратегии коммерческой рекламы. Рекламный дискурс и рекламный текст : коллективная монография. Москва : Флинта : Наука, 2013. С. 62.

²⁴ Павлюк Л.Г. Аксиологічні та структурні характеристики дискурсу реклами у мас-медіа. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1460> (дата звернення: 12.04.2020).

а) «ударні» слова мають значення гіперболізації, найвишого вияву емоцій (*glücklich machen, himmlisch, begeistern, außergewöhnlich*) – *große Ideale; zauberhafter Winterspaß; erster Platz; das Meisterstück; MEGA% Make up WOCHE; Aabsolute Freiheit;*

б) «магічні» слова – слова-обіцянки (*das Geschenk, der Rabatt, die Überraschung, das Sonderangebot, das Schnäppchen, der Ausgabeaufschlag, ohne Konto-Gebühren, Zinsen*) – *-50%, Ihr Partner, die Fürsorge, gratis, garantiert, gewinnen, helfen, sparen; Bis zu 20% mehr Guthaben!, 50% billiger, bis zu 75% Preisvorteil! 2 x mal SPAREN, jetzt richtig selbst beschenken, 3 nehmen 2 zahlen.*

Частотним є вживання різних типів лексичного повтору:

– контактний: *Ja, und was bitte bleibt, wenn die Feierlichkeiten zu Ende sind? Karrieren, Karrieren, Karrieren (L'Oréal);*

– анафора – повтор початкових частин лексичних одиниць: *Meine Auswahl, Meine Sicherheit, Meine 10% Rabatt (товари Kaufland); Besser Shoppen. Besser Fühlen. (товари Lidl); Mein Bad. Mein Spa. Mein Moment. (косметика Rossmann).*

– епіфора – повтор кінцевих частин слова: *Ist gut, schmeckt gut (печиво Leibniz); Die neue burda easy ist da! (одяг Burda); Geht nicht, gibt's hier nicht (одяг Adidas); Ruck, zuck, weg (товари Rossmann);*

– кільце – повтор на початку і наприкінці мовленнєвої одиниці: *I am what I am (одяг та взуття Reebok), WOMEN MEN; Einmal hin. Alles drin. (каталог Real.de).*

Вживання прикметників та якісних прислівників у ступенях порівняння: *Die schnellste Gardine der Welt (гардина Happy Home); Warm, wärmer, noch wärmer... (туроператор Schauinsland Reise); Die weltweit beste Kamera in einem Smartphone (телефон Sony Xperia Z5); Tollste Mode für eisige Tage (одяг Burda); Der schnellste GTi aller Zeiten (авто Peugeot 308 GTi); Lecker, leckerer, Levante! (олія enerBiO).*

Поширеними є також семантичні суперлативи, які здебільшого виражені композитами: *Bärenstark! Schnell gegen Schmerzen. Alles, was Sie von einem Schmerzmittel erwarten! (пігулки Optalidon); Der Spitzenkäse aus Italien (сир Grana Padano); Superhit für TOMB RAIDER Fans: Schreiben mit Lara Croft (комп'ютерні ігри WATERMAN); Wundschutz wird jetzt kinderleicht (дитячий крем PENATEN Baby Wundschutz-Komplex).*

Квантори винятковості, універсалізації та загальності (*alle, nur, jeder, immer, nie, niemals, ganz, einzig, always* тощо) сприяють реалізації стратегії аргументації: *Alles, was Lippen brauchen (бальзам для губ Blistex); Alles für Deinen Sport! (магазин спорттоварів Badminton Ulrich); Dein anzigartiger Lindl-Löfel (товари Lindl); Wir haben ein Herz für jeden Apfel...*

Інтенсифікатори (засоби, які виражають категорію інтенсивності, пов'язану з поняттями міри кількості або величини якості) охоплюють підсилювальні та модальні частки (*einfach, nur, mal, ja, überhaupt* тощо): Einfach günstig fahren (авто Volkswagen); Nur diese Woche Weihnachtsrabatt auf diese Ferrero-Produkte (солодощі Ferrero).

Фразеологізм теж посилює ступінь експресивності заголовка Lights in Hülle und Fülle (цигарки Lucky Strike Lights); Happy Halloween! So verwandelt ihr euch Schritt für Schritt in einen Vampir (декоративна косметика L'Oreal), Glanz & Gloria (футболки Prada), Wer die Wahl hat, hat die Qual: klassisch elegant oder traditionell rustikal (продукти Lidl); KLEIN & FEIN (Giorgio Armani); GROSS & KLEIN IM PARTNERLOOK (товари Müller).

Таким чином, до структурно-семантичних особливостей заголовка рекламного тексту відносимо: використання фоностилістичних засобів (риму, алітерацію, асонанс, паронوماзію). Лексика німецькомовного заголовка охоплює п'ять шарів:

- 1) слова загальнолітературної мови, що вживаються у прийнятому значенні в текстах усіх функціональних стилів;
- 2) спеціальну термінологію, пов'язану з рекламованим товаром;
- 3) сленгову й просторічну лексику;
- 4) okazionalnі новоутворення;
- 5) варваризми, серед яких переважають англо-американізми.

До найважливішої характеристики заголовка відносимо експресивність, яка створюється такими лексико-граматичними засобами, як експресивно-оцінна лексика, прикметники та якісні прислівники у ступенях порівняння, лексичні повтори, квантори винятковості та універсалізації, інтенсифікатори, фразеологізми.

3. Паралінгвальні компоненти у заголовках німецькомовної реклами

Дослідження заголовків рекламного тексту не може обмежуватися аналізом виключно лише мовного наповнення. Рекламний текст – це багатокomпонентне утворення, продуктивність якого визначається особливістю взаємодії його мовних та паралінгвальних складників. Запорукою створення ефективного рекламного тексту є правильно розподілена інформація між текстом і паралінгвальним компонентом.

Аналіз фактичного матеріалу засвідчив, що паралінгвальні засоби впливу представлені графічними та візуальними засобами. Їх вибір залежить від низки чинників: цільової аудиторії, цілей, особливостей рекламованого продукту.

До графічних засобів впливу відносимо прийоми *шрифтового варіювання*. Підкреслення фрагмента повідомлення, який несе важливу

інформацію, дає змогу передати ключовий зміст, який не виражений вербально, формуючи при цьому позитивний настрій адресата. Шрифт слугує «оболонкою» оформлення усного мовлення і водночас є ефективним засобом маніпуляції цільовою аудиторією. Правильне використання шрифтів забезпечує легку читабельність, асоціативність тексту, якісне сприйняття інформації та її швидке запам'ятовування.

Продуктивним типом шрифтового варіювання є *капіталізація*, тобто використання великих літер. Цей графічний засіб використовується для: підкреслення назви моделі рекламованого товару; відбиття назви компанії або інституції; демонстрації назви бренду; відбиття окремих літер, що слугує засобом зацікавлення, інтригування адресата.

Корпоративний імідж компанії створюється за допомогою особливого шрифту, який використовується лише цим брендом. Прикладом використання засобу капіталізації є назви світових брендів (рис. 1).

Рис. 1. Використання засобу капіталізації у назвах світових брендів

Приєм шрифтового варіювання передбачає також використання шрифту різного розміру, що сприяє ефективнішій графічній презентації товару, оптимізації процесу запам'ятовування. Розмір шрифту у заголовка залежить від важливості інформації, до якої він застосований. Це можна прослідкувати на прикладі реклами LACALUT, де елементи для запам'ятовування, а саме лексеми SCHÜTZT, STRAFT, позначені більшим шрифтом (рис. 2).

Рис. 2. Зразок рекламного тексту зі шрифтовим варіюванням

Окрім шрифтового варіювання, варто виділити й інші графічні засоби впливу у заголовках рекламних текстів:

1) вживання кількох однакових літер для передачі звуку: *Ahaaa – Diese Lippenstiftfarbe lieben Männer an uns Frauen!* (помада Maybelline); *Ho! Ho! Ho! Mehr Weihnachten für weniger Taler* (журнал Euroshop);

2) використання перших літер замість повного слова: *B... A...D.../ Besser als Dein;*

3) використання параграфемних елементів: грошових символів \$\$\$ (сприяють формуванню у свідомості адресата стійких асоціацій добробуту і прибутку), комп'ютерних знаків ### (# Zurück zu schönem Haar; Genieße deinen # freimoment!); дельтації/закреслення I DON'T CARE (навмисне акцентування уваги на закресленому слові); іконічних елементів («вбудовані піктограми») WE ♥ APPLE (компанія Adobe); цифр ICH SEHE WAS, WAS DU NICHT SIHST. (Institut der Wirtschaftsprüfer IDW).

Рис. 3. Зразок використання в рекламному заголовку графічного елемента

До найефективніших засобів візуального впливу у заголовках реклами відносимо кольорове оформлення та зображувальні елементи, які здійснюють психологічний вплив на клієнта, є маркером асоціативної інформації. Використання колористичного оформлення забезпечує привернення уваги до предмета рекламування, асоціативне запам'ятовування продукту. Однак нині у сфері реклами простежується широке використання чорно-білої реклами як можливості візуально виділити послугу чи товар.

На думку маркетологів, кожен колір має окремі асоціації, знання яких підвищить ефективність рекламованого товару, зокрема:

- синій/блакитний колір асоціюється зі спокоєм, стабільністю, мрійливістю, довірою;
- зелений колір пасує найбільше для зрілих та професійних брендів, які надають перевагу використанню природних, біоматеріалів;
- фіолетовий колір має таємничий характер, який здебільшого асоціюється з фантастикою, інтригою, містикою;
- червоний – це гарячий, збуджуючий колір, який, як правило, символізує пристрасть, енергію, кохання, тепло, вогонь, небезпеку;
- помаранчевий колір використовують для позначення радості та задоволення, молодості та гумору, а також у період міжсезоння – особливо перехід від літа до осені;
- жовтий колір позначає, з одного боку, оптимізм і радість, з іншого – небезпеку;
- рожевий колір пасує для дівчат так само, як блакитний – для хлопців, тому в окремих випадках рожевий має відштовхувальний ефект для чоловіків. Цей колір асоціюється з ніжністю, романтичністю та оптимізмом. Найчастіше рожевий використовується у рекламі кондитерських виробів;
- сірий колір позначає професіоналізм, водночас чорний – мужність та елегантність, сексуальність та силу;
- білий колір символізує свіжість, недоторканість, чистоту;
- коричневий – це колір, що символізує надійність, мужність, природність, тепло²⁵.

Таким чином, використання параграфемних (графічних та візуальних) засобів у заголовках німецькомовної реклами забезпечує її популярність серед споживачів.

²⁵ Diese Wirkung haben Farben in Marketing und Werbung: вебсайт. URL: <https://99designs.de/blog/design-tipps/farben-marketing-werbung/>.

ВИСНОВКИ

У проведеному дослідженні проаналізовано специфіку використання мовних та паралінгвальних засобів у заголовку німецькомовного рекламного дискурсу інтернет-проспектів.

Узагальнено, що рекламний текст характеризується типовістю структурно-композиційної організації, яка проявляється у наявності трьох структурно-семантичних блоків: 1) заголовкового комплексу; 2) основного тексту; 3) реквізитної інформації про рекламодавця (утилітарної інформації).

Виявлено, що поєднання мовних та паралінгвальних засобів у рекламному заголовку забезпечує реалізацію основних його функцій: імперативної, естетичної, експресивної, метамовної тощо.

Систематизовано структурні та семантичні особливості німецькомовного рекламного заголовка на фонетичному, лексичному та граматичному рівнях мовної системи. Серед фоностилістичних засобів визначено: риму, алітерацію, асонанс та паронимазію. Лексика німецькомовних рекламних заголовків охоплює п'ять пластів, такі як: 1) слова літературної мови; 2) спеціальна термінологія, пов'язана з рекламованим товаром; 3) сленг і просторіччя; 4) okazіональні новоутворення; 5) варваризми, серед яких переважають англо-американізми. Характерною рисою лексики у заголовках є її експресивність, що виражається у вживанні ступенів порівняння прикметників, експресивно-оцінної лексики, слів-інтенсифікаторів, кваторів винятковості та універсалізації. Узагальнено, що вдало використані мовні засоби у рекламному заголовку здатні підвищити його експресивність, забезпечити посилення впливу на споживачів.

Охарактеризовано шляхи використання паралінгвальних компонентів у заголовках рекламних текстів, серед яких виокремлено графічні та візуальні.

Перспективи дослідження стосуються поглибленого аналізу німецькомовного рекламного дискурсу в площині взаємодії вербальних і невербальних компонентів рекламного тексту, із залученням лінгвокультурологічного підходу.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню особливостей використання мовних та паралінгвальних засобів у заголовках німецькомовного рекламного дискурсу інтернет-проспектів. Узагальнено структурні характеристики реклами як медіажанру, систематизовано структурно-семантичні особливості німецькомовного рекламного заголовка на різних рівнях мовної системи. З'ясовано, що німецькомовний рекламний заголовок характеризується певними особливостями на фонетичному та лексичному рівнях мовної системи. Серед фоностилістичних засобів визначено риму,

алітерацію, асонанс та паронормазію. Лексика німецькомовних рекламних заголовків охоплює слова літературної мови; спеціальну термінологію, яка пов'язана з рекламованим товаром; сленг і просторіччя; okazіональні новоутворення; варваризми, серед яких переважають англо-американізми. Серед паралінгвальних компонентів у заголовках рекламних текстів виокремлено графічні та візуальні, які відіграють важливу роль у сприйнятті реклами споживачами та забезпечують її популярність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безугла Т.А. Англо- і німецькомовний рекламний дискурс: полікодовий лінгвопрагматичний підхід : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Харків, 2017. 304 с.
2. Бове К.Л. Современная реклама. Тольятти : «Издательский Дом Довгань», 1995. 704 с.
3. Бондаренко О.М. Соціолінгвістичні аспекти перекладу рекламних текстів. *Мова і культура*. 2010. Вип. 13. Том III (139). С. 292–295.
4. Ворошилова М.Б. Политический креолизованный текст: ключи к прочтению : монография. Екатеринбург : Изд-во Уральского гос. пед. ун-та, 2013. 194 с.
5. Зирка В.В. Современная реклама: манипуляции с «модными словами». *Лингвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2009. № 3. С. 116–120.
6. Кафтанджиев Х. Тексты печатной рекламы. Москва : Смысл, 1995. 128 с.
7. Колокольцева Т.Н. Слоган как ключевой компонент рекламного текста. Рекламный дискурс и рекламный текст : коллективная монография. Москва : Флинта: Наука, 2013. С. 147–171.
8. Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов. Москва : Изд-во МГУ, 1997. 96 с.
9. Махнин П.Н. Психолінгвістическіе аспекты воздействия рекламных текстов : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. філол. наук : 10.02.19. Москва, 2005. 20 с.
10. Медведева Е.В. Рекламный текст как переводческая проблема. *Вестник МГУ. Сер. 19: Лингвистика и межкультурная коммуникация*. 2003. № 4. С. 22–44.
11. Никитина С.В. Национальная специфика текста промышленной рекламы (на материале русскоязычных и англоязычных периодических изданий по вычислительной технике) : дисс. ... канд. філол. наук : 10.02.19. Воронеж, 1998. 174 с.
12. Павлюк Л.Г. Аксиологічні та структурні характеристики дискурсу реклами у мас-медіа. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1460> (дата звернення: 12.04.2020).

13. Шестак Л.А. Life style: речевые стратегии коммерческой рекламы. Рекламный дискурс и рекламный текст : коллективная монография. Москва : Флинта : Наука, 2013. С. 57–87.

14. Aldi Katalog: вебсайт. URL: https://catalog.aldi.com/emag/de_DE/print/ALDI_SUED_Onlineprospekt_KW5119/html5.html#52 (дата звернення: 10.04.2020).

15. Bezugla L. Arten von Implikaturen. *Semantik und Pragmatik im Spannungsfeld der germanistischen und kontrastiven Linguistik*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2013. S. 169–182.

16. Diese Wirkung haben Farben in Marketing und Werbung: вебсайт. URL: <https://99designs.de/blog/design-tipps/farben-marketing-werbung/> (дата звернення: 20.04.2020).

17. Kaufland Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/kaufland-prospekt-angebote-ab-12-12-19/#more-27399> (дата звернення: 11.04.2020).

18. Lidl Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/lidl-prospekt-angebote-ab-16-12-19/#more-27365> (дата звернення: 11.04.2020).

19. Müller Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/mueller-prospekt-angebote-ab-16-12-19/#more-27427> (дата звернення: 14.04.2020).

20. Penny Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/penny-prospekt-angebote-ab-16-12-19/#more-27444> (дата звернення: 14.04.2020).

21. Real Prospekt-Angebote: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/real-prospekt-angebote-ab-09-12-19/#more-27348> (дата звернення: 16.04.2020).

22. Rossmann Prospekt: вебсайт. URL: <http://onlineprospekt.com/rossmann-prospekt-angebote-ab-02-12-19/>(дата звернення: 16.04.2020).

Information about the authors:

Kalyniuk T. V.,

Candidate of Pedagogic Sciences,
Head of the Department of German
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
61, Ohiienko str., Kamianets-Podilskyi, 32301, Ukraine

Dobrynchuk O. O.,

Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of German
Kamianets-Podilskyi Ivan Ohiienko National University
61, Ohiienko str., Kamianets-Podilskyi, 32301, Ukraine

ХУДОЖНЬО-СТИЛЬОВІ ОСОБЛИВОСТІ МЕМУАРНОЇ ПРОЗИ ЯК ФЕНОМЕНА КУЛЬТУРИ Й ХУДОЖНЬОЇ СЛОВЕСНОСТІ

Кандюк-Лебідь С. В.

Вступ

Мемуарна література є одним із важливих чинників духовного самовираження нації. Завдяки цьому унікальному жанрові маємо змогу глибше простежити поступ громадської думки, розвиток суспільного життя, пізнати внутрішній світ людини, якій належать спогади. Мемуари дають те, чого здебільшого бракує белетристиці й науковим дослідженням, – вони демонструють суспільно-політичні, економічні, духовно-культурні проблеми життя нації через суб'єктивність конкретного сприйняття, яке є опозиційним до офіційної ідеології або ж проливає світло на певні факти, вчинки.

В Україні мемуарна література розвивалася порівняно скромно. Громадсько-політичне і культурне життя, придушене царатом, не сприяло її розвиткові. Проте в таких виданнях другої половини XIX ст., як «Основа», «Зоря», «Правда», «Киевская старина», друкували чимало матеріалів мемуарного характеру.

Малозадовільний стан з вивченням значного натеper материка української мемуаристики взагалі та спогадового пласту літератури кінця XVIII – початку XIX ст., неабиякі її можливості в духовному оздоровленні сучасного суспільства диктують настійну потребу в докладному науково-критичному дослідженні, вивченні її природи та шляхів розвитку.

У сучасній історичній науці мемуари вивчаються з методологічної перспективи в межах проблематики «образ свого» – «образ іншого», а також з обсягу проблем ментальностей, етнічних та соціальних стереотипів, міфів, семантичного, етнопсихологічного та етносоціологічного аналізу, формацій історії пам'яті тощо. Зокрема, застосовуються спеціальні методики для вилучення суб'єктивних суджень чи ціннісних настанов, які зумовлені становими, расовими, релігійними, етнічними, авто- та гетеростереотипами, впроваджуються новітні верифікаційні процедури тощо. Заразом аналізується жанрова та стильова природа мемуарів, зокрема, спомини вивчаються як своєрідний метатекст культури, метажанр его-тексту конкретної особистості тощо. Мемуарний образ (героя, автора) є сполученням

об'єктивної реальності й індивідуального ставлення до неї, що породжує можливість інтерпретувати оригінал у межах історичної вірогідності. У цьому разі документальну основу образу доповнюють художні прийоми його відтворення, а зміст життя перетворюють на художній зміст. З одного боку, у мемуарних образах закладено інформаційний аспект, з іншого – його творчу трансформацію.

Образи спогадового тексту несуть у собі відбиток двійчастості природи цього жанру. У рамках твору сукупність конкретних і узагальнених образів становить єдину систему, всі елементи якої взаємозалежні.

1. Система персонажів та засоби творення образів спогадового тексту

Мемуарний текст, як і будь-який, має власну систему образів, яка, попри неповторність самовираження кожного автора, має спільні риси з іншими творами. Так, незважаючи на унікальність кожного мемуарного тексту, всі вони вибудовуються за аналогічною схемою, яка стала традиційною для жанру мемуарів: починається мемуарний твір з походження героя, де подаються подробиці про його дитинство, батьків, рідних. Автор описує визначні події або пригоди, які мали місце в його житті. Наступним кроком автор завжди описує юність, її яскраві події, складнощі, становлення особистості, особисті переживання тощо. Залежно від віку письменника та від того, що саме він хотів зобразити в своєму мемуарному творі, можуть описуватись події з дорослого життя, старості.

За аналогією незалежно від змісту та індивідуального стилю автора мемуарні твори мають спільну систему образів, яку, за типологією М. Епштейна¹, можна розподілити на три групи: 1) залежно від предмета образності; 2) залежно від змісту образу; 3) залежно від співвідношення предметного та смислового аспектів.

Відштовхуючись від запропонованої класифікації М. Епштейна, проаналізуємо жанрово-стильові особливості творів мемуарного пласти української літератури початку ХІХ ст., доповнивши її власними результатами аналізу.

1.1. Образи, які згруповано за предметом образності, утворюються за допомогою таких лексичних засобів, як: використання великої кількості епітетів; використання великої кількості порівнянь; статистична інформація; застосування правдивих дат, кількісних показників; застосування одиниць мір, грошових одиниць; застосування реалій, характерних для першої частини ХІХ ст.

¹ Эпштейн М. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины. URL: <http://topos.ru/article/1676>.

Образи, які згруповано за предметом образності, включають у себе:

1. Деталізацію – впровадження в текст мемуарів найдрібніших одиниць предметного зображення. Мемуарна деталізація базується на докладному зображенні деталей інтер'єрів, описі подій з життя автора та оточуючих його людей, докладному описанні переміщень, детальному зображенні історичних подій, яким присвячено мемуарні спогади.

– *Деталізація опису інтер'єрів*: «Для жительства нашего назначена была одна деревянная горница с двумя малыми окошками; а из сеней оной, весьма узки, дверь была в церковь, которая также была не пространна, и низка, под одною с келиею нашею кровлею»²; «Живо помню я этот скромный приют моего детства – хорошенький малороссийский домик с двумя чистыми комнатами, кухней и кладовой. Он был крыт очеретом (камышом) под гребенку, что служило знаком уже некоторой роскоши, ибо у прочих хуторян жилища скромно прятались под солому. На дворе стояли: большой сарай, конюшня, загородь с навесом для коров и овец и курятник. Но моё внимание особенно привлекали ворота. Над ними, по малороссийскому обычаю, была устроена голубятня, где жило, вило гнездо и выводило потомство многое множество голубей»³; «В огромных залах, устланных камышевыми коврами, находилось множество разного рода прислужников без башмаков, поставленных чинно в ряд у входа. Комната, в которой нас принял паша, была хорошо убрана, но ничто не давало понятия о каком-то волшебном богатстве и роскоши, которыми славится восток»⁴.

– *Деталізація подій, переміщень героїв*: «Переезд отсюда на житье в местечко Баклань, куда вотчим мой определен был сотником, гораздо явственнее помню»⁵; «1806 года Августа 11-го я был определен юнкером 2 класса в С.-Петербургскую крепость, где и не служил более 1 1/2 месяца»⁶; «А дабы более, еще учинить сего Антоновича привязанным к пользам Малороссийской республики, то была выдана за него в замужество невестка славнаго Малороссийскаго гетмана, Зиновия или Богдана Хмельницкаго, урожденная княжна Волохская

² Фальківський Іриней. Біографические известия. *IP НБУ ім. Вернадського*. Ф. 175. № 2214. 100 с. С. 6.

³ Никитенко А.В. Записки и дневник: в 3 т. Москва : Захаров, 2005. Т. 1. 640 с. С. 12.

⁴ Розальон-Сошальский А.Г. Записки русского офицера, бывшего в плену у турок в 1828 и 1829 годах. Харьков; Киев : Харьковский частный музей городской усадьбы; ИД «Стилос», 2006. 128 с. С. 30.

⁵ Мое время. Записки Г.С. Винского; предисловие А.И. Тургенева. *Русские люди XVIII века* / отв. ред. О.А. Платонов. Москва : Институт русской цивилизации, 2015. С. 510.

⁶ Записки инженерного офицера Мартоса. 1806–1812. *Русский архив*. 1893. Кн. 2. С. 305.

Ирина, дочь самовладельца князя Василия Лупула, оставшаяся вдовою после убийства на вылазке из столичного Валахского города Тимофея Хмельницкого, сына гетманского, с знатным приданым, состоящим из города и со всеми усадьбами, землями и угодьями, принадлежавшими к оному, Зинькова, так названного по имени славного Зиновия Хмельницкого, отданного за нею от гетмана Юрия Хмельницкого по завещанию о том от его умершего тогда родителя...»⁷.

– *Деталізація пейзажів, опису навколишнього світу*: «Того ради пошел я далее, как внезапно со всех сторон открылось множество болот и заливов, которые путь пересекли»⁸; «Отдаляясь, однако, напоминовениями, сколько можно, к тем временам, вижу, как будто в тумане, наш дом в деревне Котляковке; памятни сливныя деревья по дорогам в огороде; помню еще дальний огород, куда, шедши единожды с матерью, захвачены мы были грозою...»⁹; «1-го Июня я получил позволение любопытствовать покоренную нами крепость. Внутри города нет ничего примечательного; но как это был почти первый Турецкий город, который я видел, то меня весьма занимали узкие и темные улицы, кофейные дома, где Турки с важностью сидя курили трубки, были к нам учтивы, подчивали кофеем и фруктами. <...> В городе все дома внутри дворов, и таким образом, проходя через лавки, где встречали часто зверообразные их физиономии, а другие добрые лица, дошли мы до цитадели. Все окрестное жилье к замку выжжено от канонады, и земля во дворах и на улицах изрыта бомбами; всюду валялись куски убивственного чугуна, – картина неприятная и печальная!»¹⁰.

– *Деталізація архітектурних пам'яток*: наряду з детальним описом навколишнього світу, зокрема, природи, автори мемуарів нерідко вдаються до опису архітектури, позаяк всі вони багато подорожують, отже, опис архітектури дає змогу передати читачеві побачене, відтворити світ автора в свідомості читача: «На 18-м году приехавши в Санкт-Петербург, виденные тогда предметы, как: недостроенныя две стороны Зимняго дворца, неочищенная пред ним площадь, зимовавший против Кунсткамеры, спущенный на Неву военный корабль, каменный сарай, где отливался Петра Великого памятник, кристальный, у Семеновскаго моста, завод, даже первые гренадеры Измайловскаго полка, в их древних шапках и унтер-

⁷ Записки Михаила Ивановича Антоновского (Начаты в 1806 году). *Руский архив*. Киев, 1885. Кн. 1. С. 146.

⁸ Фальківський Іриней. ... С. 16.

⁹ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 509–510.

¹⁰ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 314.

офицерския перевязи, так свежи в моей голове, будто я на них теперь гляжу»¹¹; «Событія наступившаго 1667 года несчастливо сложились для Москвы и неминуемо должны были подготовать то, что вскоре произошло в Гетманщине. Утрата Москвою первенствующаго значенія и ея вынужденное примиреніе с Польшей, ценою уступки исконным врагам украинскаго народа заветной его святыни – древняго Киева, уступки, уничтожавшей политическое единство Украйны, произвед в последней удручающее впечатленіе»¹².

2. Предметні образи – за допомогою предметних образів, автор мемуарного твору організовує художній простір та конкретизує існування персонажів як смислове, так і матеріальне. Подібні образи включають у собі образи-предмети, які характеризують особливості буття та життєдіяльності персонажів твору: «Купил я также для Прецептора часы песочныя, чтоб знать, когда ему отходить от нас: за 10 крейцеров, да бумаги за 4 дудки. Бриля да платка еще не купил, на ярмарку купит хозяйка»¹³; «Как теперь вижу приготовления к сему путешествию; вывезенные из шопы: берлин, коляски, таратайки, несколько возов и полуботов»¹⁴; «Везде были видны следы их нападений: сожженная деревня, в которой русские остались победителями, дорога, усеянная бумажками от патронов, разбитые ящики, повозки и пр.»¹⁵.

3. Образи-думки та образи-переживання. Особливою підгрупою групи предметних образів є образи-думки та образи-переживання. Ця підгрупа покликана продемонструвати внутрішній світ персонажів та власне автора. Підгрупа образи-думки та образи-переживання є надзвичайно важливою з огляду на те, що саме з їх допомогою автор відкриває читачеві чуттєвий світ, надаючи документальному твору яскравості, емотивності, образності. Опис думок та переживань надає «життєвості» лаконічним та «сухим» фактам історичних та життєвих подій:

– *Образи-відчуття:* «Я немало огорчился, судом было его хотел искать: того ради объявил обиду свою Начальнику своему Декану, именем его к судье городскому безпутнаго ученика позвать»¹⁶; «Почтенный Кастан Николаевич меня любил как сына и заставил меня казаться и прослыть любезным, как говорят люди нынешнего света»¹⁷.

¹¹ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 511.

¹² Горленки (Очерки прилуцкой старины). *Киевская старина*. 1887. № 10. С. 199.

¹³ Фальківський Іриней. ... С. 13.

¹⁴ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 510.

¹⁵ Розальон-Сошальский А.Г. Записки русского офицера... С. 10.

¹⁶ Фальківський Іриней. ... С. 19.

¹⁷ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 309.

– *Образи-думки*: «Точно так, толико не ради того, что слово о ней приводит меня в гнев. Когда я слишком сердился, ежели вы говорили: я люблю вас? (хотя и гораздо учтивее сего было б, сказать: я люблю такого, как вы; а учтивее и благоразумнее всего было б, не говорить в глаза никогда ни того ни другого). Мысль ваша «возражения вам делала» «за что?» за любовь оную, происходящую, (по вашему мнению) от примечания моих совершенств? (но никто же благ и совершен (найпаче из юношей) только один Бог). <...> Итак не могла вам мысль ваша возражений делать, разве за любовь порочную: и делаем их за оную возражений, решить не можно. Однак вы решили...»¹⁸; «Дитя к десяти годам своего существования являет уже начатки страстей, имеющих некогда образовать его свойство. Сие время есть важнейшее в жизни, потому что тут должно чрез воспитание, добрых склонности в юноше посеять, возрастить, усилить, как дурныя возникающия вырвать, искоренить, по меньшей мере ослабить»¹⁹.

4. Звукові образи (соносфера) – ті звукові образи, які автор відтворив в своєму творі. До них належать звуки природи, звуки, породжені людською життєдіяльністю, музичні звуки тощо. Звукові образи можуть відігравати різні функції (деталізацію подій; підсилення наданого опису/тексту; надання події експресивності; надання події символічності; надання комічного ефекту; експлікацію глибини підтексту): «Вечно глядел бы и не нагяделся на эту чудную картину – слушал бы и не наслушался этих звуков без слов, но полных радостной жизни!»; «По звуку стаканов и бутылок можно было заключить, что они сопровождали свой спор обильными возлияниями»²⁰.

5. Зорові образи – деталізація кольорів, контурів тощо. До функцій таких образів можна віднести деталізацію подій, надання експресивності, створення асоціативних полів, емотивність: «И так, понеже ночь весьма темная была, пришел я на весьма грязное место, в котором как начал погрузать»²¹; «Я ходил за грибами, собирал щавель, который составлял тогда мое единственное лакомство, и молоденькие еловые шишки, привлекаявшие меня красноватым цветом и тонким смолистым запахом»²².

6. Смакові образи – до смакових образів відносимо образи їжі. Подібні образи відіграють функції деталізації, експресивності, експлікації прихованої інформації: «Я голодом был морим, требовал

¹⁸ Фальківський Гриней. ... С. 20–21.

¹⁹ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 513.

²⁰ Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 22, 124.

²¹ Фальківський Гриней. ... С. 27.

²² Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 1.

есть, и дали мне мясо холодное с капустою, которого я и половины не съел: ибо оно мне так противным показалось, что я все, что ел, тотчас выблевал»²³; «Три или четыре турка принесли на больших жестяных досках (в роде подносов) обед, для солдат чорбу (похлебку из сарачинской крупы), а для нас, кроме чорбы, еще баранину, приготовленную какими-то двумя способами, и пилав, вместо масла, облитый бараньим жиром»²⁴.

7. *Образы-запахи* – до цієї підгрупи можна віднести природні та штучні запахи. Подібні образи створюються з метою деталізації подій, експресивності: «В воздухе, пропитанном запахом молодой листвы, было что-то бодрящее и тело, и дух. При всем моем предубеждении против угрюмой северной природы, я весь отдался обаянию этого чудного дня – одного из редких, какие дарит петербургская весна»; «Чистый, благодатворенный воздух давно не освежал моей крови, и я с жадностью глотал его. Запах молодых березок не может сравниться ни с каким ароматом, веющим от наших модниц и модников»²⁵.

8. *Образы-події, образи-вчинки* – ця підгрупа є надзвичайно важливою для тексту мемуарів з огляду на те, що в мемуарах автори описують яскраві події з власного життя, життя оточуючих людей, опис вчинків персонажів, які мали певний вплив, наклали відбиток на їхнє життя: «Между тем приближался месяц Июнь, грозя нам, увы, великим несчастьем, Провидение Божие изволило малую нашу фамилию уменьшить смертию любезнейшего нашего брата Стефана. Ах! жестокая то язва была!»; «Здесь учил я своего ученика полтора месяца, а за плату не договорился, упоая на его учтивство. Но он в кратком времени небрежению себя предав, начал гнущатся науками: потом оставив школы содружился с некоторым развращенным студентом; который в Пресбурге мой сожитель был, и весьма много мне досаждал»²⁶.

9. *Образы-характери* – підгрупа також є ваговою для тексту мемуарів, як і попередньо розглянута підгрупа. Опис характерів персонажів є однією з фундаментальних груп у системі художніх образів мемуарів. Так, у творах мемуарів автори репрезентують власну оцінку персонажів та себе з огляду на риси характеру героїв (власні риси характеру) та характерні вчинки персонажів, використовуючи переважно такі стилістичні засоби, як епітети, метафори, іноді застосовуються порівняння: «Егор Федорович былъ замечательнаго ума, отличался необыкновенной памятью, честностью и образцовою деликатностью и аккуратностью; в своей частной жизни он всего более любилъ тишину и

²³ Фальківський Іриной... С. 1.

²⁴ Розальон-Сошальский А. Г. Записки русского офицера... С. 1.

²⁵ Никитенко А. В. Записки и дневник... С. 87, 104.

²⁶ Фальківський Іриной... С. 9, 19.

спокойствие»²⁷; «Въ последней, где население издавна отличалось темпераментом буйным и безпокойным, сотенный атаман отнял у войта ключи кружечнаго двора и велел козакам самим продават вино»²⁸; «Вотчим мой, будучи от природы человек угрюмый и сердитый, к нам весьма был неласков; но сам, сколько помнится, меня никогда не бивал, а исправлял сие через нашу несчастную мать, которая, как теперь помню, при наказаниях иногда сама горько плакивала»²⁹.

1.2. Група образів, яку сформовано за смисловою узагальненістю, поділяється на такі підгрупи, як: індивідуально-авторські образи, образи, характерні людям початку ХІХ століття, типові образи, образи-мотиви, образи-архетипи. Ця група образів використовує такі лексичні одиниці: ідіоматичні вирази; нові слова, утворені автором; використання біблеїзмів; використання жаргонізмів; використання епітетів; використання порівнянь.

1. Індивідуально-авторські образи – характерні для твору тільки окремого письменника, оскільки вони є творінням його уяви та характеризують його індивідуальний стиль: так, для твору Єгора Федоровича Тимковського індивідуально-авторськими образами є часте використання релігійних та містичних образів, застосованих як у прямому, так і в переносному сенсі: «Неужели, на заре моей жизни, **непостижимое провидение** так ясно произнесло два непреложных приговора в моей судьбе, кои сбылись на самом деле: большую часть государственной службы моей имел я честь проходить в дипломатическом корпусе и – что всего поразительнее – я был в сердце Поднебесной империи, и несколько времени провел в китайском столичном городе Пекине, иди Бейджине»³⁰. Або ось: «Так **шандеизм** может, при тщательном розыскании, развязывать запутаннейшие узлы, и по нему же «дети порочной любви редко бывают добрыми существами; сын же распутныя не может быть иное, как изверг»³¹.

2. З огляду на те, що в роботі аналізуються особливості поезики мемуарної прози українських авторів перших десятиріч ХІХ століття, то в подібних мемуарних творах присутні **образи, які характерні виключно людям початку ХІХ століття**: «Для козака воевода – великая невзгода», заметил еще Лазарь Баранович»³²; «Или сей младый сын истиннаго кормильца всех других существ не доказывает ли ярким румянцем своих щек, упругостию своих мышц, широкою грудью,

²⁷ Воспоминания Егора Федоровича Тимковського (С предисловием Н. Шугурова). *Киевская старина*. 1894. Т. 44. № 1–3. С. 365.

²⁸ Горленки... С. 201.

²⁹ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 513–514.

³⁰ Воспоминания Егора Федоровича Тимковського... С. 366.

³¹ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 509.

³² Горленки... С. 200.

звонким голосом, своєю всегдешній веселістю, що он чадо **советнаго союзу**, засеянное джожим, трудолюбивим земледельцем в ложесна дородныя, здоровыя подруги, вынесшей в поле сытний обед, или после общих летних работ, в тени ли ветвистых роц, или в холодке душистаго стога?»³³.

3. Типові образи – образи, що демонструють найвищий ступінь характерності. Такими образами можуть стати прототипи відомих людей, які володіють певними характеристиками та є уособленням загальнолюдських рис: «И так я вам позволяю духовную любовь, полагая же, что и плотская умеренная и осторожная, (**понеже мы не ангелы**), позволительна, вижу однако и чувствую, что нежная мне вовсе неприятна; и я оной терпеть не могу»³⁴; «Чрез несколько дней привыкши, как к карканью ворон, к ругательствам русскаго благородства, я приложил все мое старание открыть, на чем вообще основали свое мнимое преимущество **господа москали** над малороссами»³⁵.

4. Образи-архетипи – загальнолюдські образи, які володіють властивістю повсюдності. Такі образи містять у собі стійкі концепції, вкорінені в свідомості та уяві людини. Вони включають у себе культурні, міфологічні, соціальні образи. Образи-архетипи збагачуються новим змістом у кожній епосі: «**Проклятая тварь!** (т.е. Сатана) сказал я ему, теперь ты меня несколько дудков лишил»³⁶; «Меньшій брат отца моего Иван Назарьевич Тимковскій, служившій в Глухове, в Малороссійской Коллегии, при первом известии о смерти его, движимый высоким христианским усердием, оставил все преимущества службы и немедленно явился посреди нашего семейства, как **ангель-хранитель**»³⁷.

1.3. Структурна класифікація образів залежно від співвідношення предметного та смислового аспектів містить у собі такі підгрупи, як автологічні, металогічні та алегоричні або символічні образи. Структурні образи формуються за допомогою таких лексичних засобів, як: епітети; метафори; порівняння; метонімії; алегорія.

1. Автологічні образи характеризуються співпадінням предметного та смислового образів. Це образи, передані за допомогою звичайних мовних засобів, без застосування художньо стилістичних тропів та фігур: «Траянов вал, о котором я пишу, идет от Черного моря, при крепости Кистенжи, к Дунаю, у урочища Черноводы. Карасу есть середина оного, простирающаяся на 47 верст. Вал теперь весьма

³³ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 509.

³⁴ Фальківський Іриней... С. 16.

³⁵ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 529.

³⁶ Фальківський Іриней... С. 16.

³⁷ Воспоминания Егора Федоровича Тимковского... С. 367.

приметен, и кто из вас не знает, что вообще дела Римских рук и самое время не может истребить?»³⁸; «Пестрая толпа чинно, почти угрюмо бродила по дорожкам; нигде веселья, а везде только одно любопытство. Гуляющие казались не живыми лицами, а теньями, мелькающими в волшебном фонаре. Несколько больше движения замечалось у палаток, над входами в кои виднелись надписи: «Лондон», «Париж», «Лиссабон» и проч.»³⁹; «Псовники, в назначенный день для выезда на охоту, с полуночи наполняют весь дом шумом: клики людей, ржание коней, лай и вой собак, заставляя деревенских ответствовать тем же, разбужают все живущее в селении и, вынуждая к тому же рыкание испуганных коров, бляение овец, визг свиней, плач детей, вопли баб, составляют такой адский концерт, который всех воробьев полусонных выгоняет из гнезд»⁴⁰.

2. Металогічні – образи, які було застосовано в переносному значенні: «Коляска будто бы вместо 6-ти лошадей, 6 крыльев имела, ужасно быстро бежала»⁴¹; «Къ 1-му января 1668 года Горленко был вызван из Прилук в гетманскую резиденцию, Гадячь, куда уже съехались, по приглашению гетмана, шесть других полковников. Брюховецкй, надежды котораго рушились перед безсилим московскаго правительства, чувствуя уже, что **почва ускользала из-под его ног**, на секретной раде у себя в доме предложил старшинам отказаться от всякой солидарности с Москвой и, вместе с Дорошенком, самим отстаивать самобытность і независимость Украины»⁴²; «Но **фортуна** не присутствовала при моем рожденіи»⁴³.

3. Алегоричні або символічні образи характеризуються повною розбіжністю предметного та смислового планів. Їх зміст характеризується абстрактністю, багатозначністю та узагальненістю: «Гроза надвигалась и глухо рокотала, словно ожидая первого удара, чтобы разразиться съ подвой силой»⁴⁴; «Я отказался от предлагаемого мне в Ярославле места. Там ожидало меня спокойствие и обеспеченность, здесь **бури**, превратности, но более обширное поле деятельности. Я избираю последнее»⁴⁵.

У ході проведеного аналізу всі образи творів української мемуарної прози початку ХІХ століття було класифіковано таким чином:

³⁸ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 314.

³⁹ Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 148.

⁴⁰ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 613.

⁴¹ Фальківський Гриней... С. 16.

⁴² Горленки... С. 200.

⁴³ Воспоминания Егора Федоровича Тимковского... С. 366.

⁴⁴ Горленки... С. 200.

⁴⁵ Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 142.

1. Образи, які згруповано за предметом образності, які включають у себе: 1) деталізацію: опис інтер'єрів; подій, перемішень героїв; пейзажів, опис навколишнього світу; архітектурних пам'яток; деталізацію історичних подій; події у колі влади; події у колі суспільства; події в особистому житті; 2) предметні образи: образи-предмети; 3) образи-думки та образи-переживання; 4) звукові образи (соноферу); 5) зорові образи; 6) смакові образи; 7) образи-запахи; образи-події, образи-вчинки; 8) образи-характери.

2. Образи, згруповані за смисловою узагальненістю, включають у себе: 1) індивідуально-авторські образи; 2) образи, характерні людям початку XIX століття; 3) типові образи; 4) образи-архетипи.

3. Образи, засновані за структурним принципом, включають у себе такі підгрупи: 1) автологічні образи; 2) металогічні образи; 3) алегоричні або символічні образи.

Таким чином, українська мемуарна проза початку XIX століття має вельми розгалужену систему образів, яка включає в себе велику кількість підгруп, що характеризує українську мемуарну прозу як глибоко поетичні художні твори, які володіють високим рівнем експресивності та образності у поєднанні з документальністю та реалістичністю жанру мемуарів.

2. Образ автора в мемуарних творах перших десятиліть XIX ст.

Автор – творець художнього твору, суб'єкт художньо-літературної діяльності, чие уявлення про світ репрезентується у створеному ним творі. Автор, як творець, проявляється на всіх рівнях твору. У мемуарному творі образ автора має вивчатись з різних позицій: 1) як суб'єкт передачі інформації – реальна особа, яка розповідає про своє реальне минуле; 2) як суб'єкт мовлення – особа, яка продукує, розповідає та організовує розповідь; 3) як герой-персонаж розповіді.

У мемуаристиці автор відображає сюжетний центр спогадів: уся розповідь побудована крізь призму індивідуального сприйняття автора, пронизана його особистими судженнями, ідеями, вчинками. Всі події мемуаристичних творів автор репрезентує у відношенні до нього або демонструє його власне відношення до цих подій.

Важлива риса авторської позиції в мемуаристиці – це те, що автор завжди говорить від своєї особи. Таким чином, читач немов особисто бере участь у подіях, які описує автор у своєму творі. Автор мемуарів – живий представник минулого, він не приховує правду, він подає її як даність, очевидний факт. Особистість автора – структурний принцип, «стержень» мемуарного твору.

Автор мемуарів виступає і як носій достовірності, і як творець унікального художньо-образного світу. Так, автор не лише моделює

себе і власну позицію – він формує дійсність, зображує події та характери.

Залежно від позиції автор мемуарного твору виступає як автор-герой (учасник подій минулого часу) та як автор-творець (творець часу написання твору).

Залежно від ступеня залученості автора в ході описаних подій можна виокремити такі форми авторського самовираження:

– **Автор-творець:** «Всегда чуждался я тщеславия. Повинуясь только убеждениям моих истинных друзей – оставил им письменное изложение разных случаев моей жизни, о коих рассказы в деревенском уединении слушали они с любопытством, я дал им слово какнибудь описать мою неизвестную жизнь. Долго, очень долго я колебался взяться за перо, уже изсохшее и притупленное разными переворотами в моей судьбе. Возобновились приглашения, просьбы и – нечего делать! – должно исполнить свое слово»⁴⁶; «Все перечитавши, и несколько раз, что только нашлось своего или занятого, все передумавши и неоднократно, что только задержалось в моей старой голове, всем наскучивши, что только могла доставлять благодатная мечта, наконец с месяц нахожусь я в совершенном бездельи, следовательно, в несносной скуке. Работать в огороде или бродить по окрестностям моего самопроизвольного заточения? Препятствует ежедневный жар. Выезжать на охоту? Стрелять в свое время нечего, к тому оводы одолевают коней. Чем же наполнять день, особенно чем сокращать недолгие предобеденные часы? Писать...»⁴⁷; «Мысль сия явилась у меня от желания когда-нибудь передать свои Записки моим друзьям, которых я приобрел служа и которых выбором могу гордиться. Они мне простят за то, что некоторые материалы будут слишком растянуты, некоторые описаны кратко, ибо прощали мне и прежде в моей с ними переписке мои погрешности, которые строго не требуются от человека взрожденного в кругу военном и следовательно не имеющего ни случая, ни удобства и самой возможности соделаться красноречивым и приятным писателем»⁴⁸.

– **Автор-герой:** «Между тем я в Токайском Римско-Католическом училище, состоящих из двух учебных горниц, разделенных на четыре класса, называемым: *Glassis Principistarum*; но для изучения венгерской грамматики, обучаемой вместе с Латинскою, учился я около половины года и в первом классе, подразделенном на 6 отделений, из коих 1-е было *Minimistarum*, то есть, обучающихся обоих языков чтению и

⁴⁶ Воспоминания Егора Федоровича Тимковского... С. 364–365.

⁴⁷ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 505.

⁴⁸ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 305.

писанию»⁴⁹; «Здесь, в течении трех с половиною лет, упражнялся Антоновский в науках с такою ревностию, что первый год в философском факультете кончил словесныя науки, все части философии, чистую мафематику и опытную физику, а в последующие годы сверх сих наук и с отменным прилежанием обучался всем частям законоискусства теоретическаго и практическаго, судоведения и политики, и притом языкам Английскому, Французскому и Италиянскому, как гимнастическим упражнениам, фехтованию, танцованию, рисованию и другим»⁵⁰; «В другой раз, ускользнув из дому, я побежал к реке. Там у причала стояла отвязанная лодка. Я мигом в ней очутился. Лодка отделилась от берега и потянулась вдоль по течению. К счастью, моя мать была недалеко, в огороде. Она перепугалась, увидев меня среди узкой, но глубокой реки, радостно махающего ручонками»⁵¹.

– *Автор-суб'єкт мовлення:* «Разсматривая безпристрастно время моей юности, открывается, что оно протекло для меня весьма невыгодно. От всего моего многолетнего учения приобрел я знание латинскаго языка и небольшое умение писать; существенныя же и необходимейшия для моего благоденствия знания, как святая нравственность и состав людских обществ, или яснее: «чем каждый человек обязан обществу, и наоборот, общество человеку», – до того мне были неизвестны, что я их и в числе наук, до сорока лет моей жизни, не считал»⁵²; «Получив от генерала Гартинга повеление, я отправился обратно к Маратину, где был наведен понтонный мост... Мне досталось строить большую батарею для комплектного батальона с артиллериєю на левой стороне Дуная, в 7-ми верстах от Журжи, близ урочища, называемого Чадырджи-оглу; работа была кончена поспешно»⁵³; «Боясь, чтобы такое мнение при подозрительности турок не послужило поводом к каким-нибудь особенным ограничениям той свободы, которой пользуются военнопленные, я старался его уверить, что я был «атлы юз-баши» (офицер конного полка), однако напрасно, он оставался при своей мысли. Но я увидел впоследствии, что мои опасения были напрасны»⁵⁴.

– *Автор-спостерігач:* «Один из старших братьев моих, Романъ Ф., облеченный уже в Московском университет саном магистра филологіи, глубокий знаток греческой и латинской словесности и древней исторіи, приехал летом того года к нам в деревню, повидаться с

⁴⁹ Фальківський Іриней... С. 8.

⁵⁰ Записки Михаила Ивановича Антоновскаго... С. 148.

⁵¹ Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 14.

⁵² Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 518.

⁵³ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 323.

⁵⁴ Розальон-Сошальский А.Г. Записки русского офицера... С. 33.

родными, отдохнуть после ученья и трудов...»⁵⁵; «Генерал-майор Хитров, с отрядом левее нас, занял горы над городом, в виноградных садах; генерал-майор князь Вяземский и полковник граф Орурк приняли левее его, и таким образом, левым флангом осаждающий корпус примкнул к реке Лому, предоставив гарнизону большую Систовскую дорогу»⁵⁶; «Нельзя оставить здесь без замечания, с какою осторожностью г. Кушелев отвечал г. Голенищеву-Кутузову, когда сей 1797 года Марта 17 дня просил его исходатайствовать у Его Императорскаго Высочества отмену своего высочайшаго повеления в разсуждении определения Антоновскаго главным инспектором в Морской Кадетский Корпус»⁵⁷.

– *Автор-активный участник подій:* «По прожитии в Киеве одного года, и около 4 месяцев, отец мой со мною, с меньшим моим братом, Стефаном, и с служителем Павлом Дорошенковым, решился ехать в Венгрию в город Токай, по определению бывшего тогда Преосвященнаго Митрополита Киевского, Гавриила (Кременецкаго) по которому надлежало ему быть при церкви Российской Токайской Коммисии Капеляном. Все сие обстоятельно можно усмотреть из данных ему тогда в месяце Генваре, указа, Инструкции и Пашпорта, с коих верная копия»⁵⁸; «Дни моего детства протекли во всей простоте сельской жизни. Я рос вместе с двумя моими сестрами, несколько старшими от меня, следовательно без товарищей. Как самое меньшее дитя, я был предметом особенной нежности матери, которая впрочем, по своей разсудительности, не позволяла мне лишняго баловства»⁵⁹; «Затем я вижу всех нас в просторных крытых санях. Дело было зимой. Возле меня, по одну сторону, угрюмый и мрачный отец, по другую – мать с закутанным в тулупчик годовалым ребенком на коленях: это ее второй сын, Григорий. Нас сопровождали два сторожа»⁶⁰.

– *Автор-активный коментатор подій:* «Таким образом Горленко, в противоположность другим своим товарищам по несчастью, не только наружно примирился с Самойловичем, но и на деле до самой своей смерти оставался верным его сторонником, а женитьба сына его, Димитрія, на родной племяннице гетманши еще более сблизила недавних врагов»⁶¹; «В ясный осенний день, после обеда, на тройке удалых, с тремя залетными молодцами, отправился я провожать гостя. За обедом и при выезде выпито было, видно, порядочно; поелику я, прибывши в обитель, едва мог

⁵⁵ Воспоминания Егора Федоровича Тимковского... С. 381.

⁵⁶ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 318.

⁵⁷ Записки Михаила Ивановича Антоновскаго... С. 156.

⁵⁸ Фальківський Іриней... С. 5.

⁵⁹ Воспоминания Егора Федоровича Тимковского... С. 368.

⁶⁰ Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 15.

⁶¹ Горленки... С. 219.

различать предметы. На беду, товарищ мой во хмелю был один из задорнейших; а тут случился в гостях какой-то панок, с которым у Острожскаго моего скоро начался диспут, а там и сражение»⁶²; «Мустафа был готов лететь к нам на помощь, но осыпанный упреками начальника, товарищей и других турок за такую снисходительность к неверным, он остался, грозя только, если нам не дадут удовлетворения, донести паше о том, что не поступали по его повелению. Пришел другой кавас и с недовольным видом исполнил наше требование. Караульные, разложив огонь у избы, вымещали бранью сквозь зубы за потерю для них ночи»⁶³.

– *Автор-фіксатор*: «2-го марта 1770 года повезли меня из Глухова в С.-Петербург. Утопая в слезах, простился я с любезною Малороссиею, как бы предчувствуя вечное мое из оной удаление. До Орла я ничего не видал, не чувствовал»⁶⁴; «Но когда все кончилось, и почтовая тележка была готова, я истинно раскаивался своим намерению, – бросил из головы бить Турок, плакал, как ребенок, сам не зная от чего, и 4-го Марта по утру в 10 часов велел ударить по лошадям»⁶⁵; «Повелено было, по закупке книг Российских и Славянских с самага начала печатания оных как в чужих краях, так и в России, как и иностранных с 1770 г. (ибо по тот год почти все существовали уже в сказанных библиотеках) по 1796 г. всех книг, какия токмо ни отыщутся уже в оных библиотеках, отобрав особо находящиеся в оных в двойне, тройне, четверне, для разослания оных во все»⁶⁶.

– *Автор-філософ*: «Возьмите вы, на пример: очень малое дитя в руки хотя и пред великим собранием народа, и обнимая оное, или и целуя, говорите умелительныя оныя нежныя слова: то никто вам, думаю в порок не причтет. Смеетесь вы и с большого возраста лицом пред тем же собранием народа сие самое делать? И так я вам позволяю духовную любовь, полагая же, что и плотская умеренная и осторожная, (понеже мы не ангелы), позволительна, вижу однако и чувствую, что нежная мне вовся неприятна; и я оной терпеть не могу. <...>. Но я еще к сему замечая, что от слепой влюбчивости происходящее как господство хуже разумнаго рабства, так и рабство хуже безумнаго самоволия»⁶⁷; «Думалось-ли старому козацкому вождю, когда он в последний раз оглянулся на скрывшіеся за поворотом гадяцкаго шляха свои подгородные прилуцкіе хутора, что он прощается с ними на

⁶² Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 552.

⁶³ Розальон-Сошальский А.Г. Записки русского офицера... С. 28.

⁶⁴ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 557.

⁶⁵ Записки инженерного офицера Мартоса... С. 309.

⁶⁶ Записки Михаила Ивановича Антоновскаго... С. 160.

⁶⁷ Фальківський Іриней... С. 21.

всегда?»⁶⁸; «Казалось, мы глядели на своих родных, и сердце билось какою-то ребяческой радостью при виде щеголеватых европейских костюмов, после того, как мы так долго видели одни чалмы, шубы и шальвары, из-под которых выходили грязные ноги, обутые в неуклюжий башмак. «Может быть, думал я, эти люди, близкие ко мне по столь многим отношениям, спешат теперь к своим знакомым, друзьям или семействам, – а, я?»...»⁶⁹.

– *Автор-творец художнього твору*: «Плавание по Днепру в дубе, большой шляпке, на отдаленный острова, в обществе взрослых уже студентов, занимало меня самым приятным образом. Подробности такого катанья, сборы, личное приготовление пищи и маленькия на воде опасности воспаляли мое воображение, и я мысленно представлял себя, ежели не Колумбом, то никак не меньше Кука, коего путешествие вокруг света было первую книгою, какую прочитал я, научившись хорошо читать и разуметь»⁷⁰; «Мелодрама открылась наряднейшим Императрицы въездом в Москву, предшествуемой и соопутуемой блистательным двором, видными полками телохранителей и безчисленным народом. Торжественные врата, взгроможденные на скорую руку хотя из лубков и рогож, но раскрашенные, раззолоченные и в приличных местах убранные соответственными предмету картинами, восхищали всех до безумия; к чему присоединяя военную музыку, колокольный звон и пушечную пальбу, каждый может себе вообразить, что сие очаровательное явление, невзирая на лютую зиму, было неподобно»⁷¹; «Боже, какая трогательная картина видеть сих бледных страшилищ! Как горестно было слышать их всхлипывания, их прощания с друзьями, родными своими, их наказания, повторения, что сказать у себя дома. Я скоро далеко отъехал от сих мрачных сцен, но они глубоко; вкоренились в моем сердце»⁷²; «Ночлеги эти оставили во мне неизгладимое впечатление. Никакое перо не в силах передать очарования мирных степных сцен, зрителем которых я тогда был. Все вокруг дышало изящной простотой и было полно неуловимой прелести, которую я ощущал всем существом. Стрекотание кузнечика в душистой траве, шелест крыльев пролетавшей в вечернем сумраке птицы... Как сладко засыпал я при тихом сиянии звезд! Каким свежим, бодрым просыпался с первыми лучами солнца, не скрытого ни стенами, ни занавесками, но бившего прямо в лицо!»⁷³.

⁶⁸ Горленки... С. 226.

⁶⁹ Розальон-Сошальский А.Г. Записки русского офицера... С. 43.

⁷⁰ Воспоминания Егора Федоровича Тимковского... С. 375.

⁷¹ Мое время. Записки Г.С. Винского... С. 540.

⁷² Записки инженерного офицера Мартоса... С. 347.

⁷³ Никитенко А.В. Записки и дневник... С. 21.

Отже, у підсумку зазначимо, що образ автора представлено комплексною структурою, яка включає в себе такі компоненти, як: автор-творець; автор-герой; автор-суб'єкт мовлення; автор-спостерігач; автор-активний учасник подій; автор-активний коментатор подій; автор-фіксатор; автор-філософ; автор-творець художнього твору.

ВИСНОВКИ

Мемуарна проза, як феномен культури, характеризується певними художньо-стильовими особливостями. Тому було проведено ґрунтовне комплексне дослідження специфіки художньо-стильової організації мемуарних творів відомих на той час, сьогодні майже забутих, українців перших десятиріч XIX століття.

Аналіз спогадових творів українських мемуаристів перших десятиріч XIX століття показав, що систему образів можна поділити на три стрижневі групи:

1) Образи, які згруповано за предметом образності. Сюди ми відносимо комплекс таких образів, як: деталізація (опис інтер'єрів; подій, переміщень героїв; пейзажів, опис навколишнього світу; архітектурних пам'яток; деталізація історичних подій; події у колі влади; події у колі суспільства; події в особистому житті); предметні образи (образи-предмети; образи-думки та образи-переживання; звукові образи (соносфера); зорові образи; смакові образи; образи-запахи; образи-події, образи-вчинки; образи-характери).

2) Образи, що згруповані за смисловою узагальненістю, сюди належать такі образи, як: індивідуально-авторські образи; образи, характерні людям початку XIX століття; типові образи; образи-архетипи.

3) Остання, третя група – образи, засновані за структурним принципом, – включає в себе такі образи, як: автологічні образи; металогічні образи; алегоричні або символічні образи.

Проаналізувавши способи творення образів мемуарного тексту, було з'ясовано, що для першої групи характерними засобами творення є такі лексичні засоби, як епітети, порівняння, статистична інформація; застосування правдивих дат, кількісних показників; застосування одиниць мір, грошових одиниць; застосування реалій, характерних для першої частини XIX ст.

Для творення образів другої групи використовуються такі лексичні одиниці, як ідіоматичні вирази; нові слова, утворені автором; використання біблеїзмів; використання жаргонізмів; використання епітетів; використання порівнянь. Остання група образів утворюються за допомогою таких лексичних засобів, як: епітети; метафори; порівняння; метонімії; алегорія.

Система образів української мемуаристики початку XIX являє собою складну та розгалужену структуру, тому такі твори мають повне право називатись художніми поряд з їх документальністю та реалістичністю.

Автор відіграє в мемуарному творі важливу роль. Так, він постає в таких образах, як: автор-творець; автор-герой; автор-суб'єкт мовлення; автор-спостерігач; автор-активний учасник подій; автор-активний коментатор подій; автор-фіксатор; автор-філософ; автор-творець художнього твору.

Українська мемуаристика початку XIX ст. розширює наші знання про суспільно-політичне і культурне життя того періоду, збагачує нас маловідомими деталями і фактами життя і творчості українських письменників, допомагає глибше осягнути драматизм епохи, коли закладалися основи наших політичних, національних і культурних традицій. Умови сьогодення відкривають нам перспективи для неупередженого вивчення українських спогадів. Епоха розбудови української державності, потреба виховання національної свідомості, плекання паростків керівників-державників викликають необхідність у розкритті творчих набутоків минулого, які через ідеологічне табу довгий час залишалися поза увагою нації.

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу творів мемуарного пласту української літератури початку XIX ст. досліджено їх жанрово-стильові особливості; простежено, як у мемуарах проявляються особистісні риси їх авторів; зроблено спробу розрізнення використання у метажанровій системі мемуаристики таких понять, як «образ автора», «оповідач і герой», «авторське начало».

Доведено, що українська мемуарна проза початку XIX століття має вельми розгалужену систему образів, яка включає в себе велику кількість підгруп, що характеризує її як художні твори, які володіють високим рівнем експресивності та образності у поєднанні з документальністю та реалістичністю жанру мемуарів. Проаналізовано образ автора, що представлений комплексною структурою, яка включає в себе такі компоненти, як: автор-творець; автор-герой; автор-суб'єкт мовлення; автор-спостерігач; автор-активний учасник подій; автор-активний коментатор подій; автор-фіксатор; автор-філософ; автор-творець художнього твору. В образі автора органічно поєдналися як ліричне, так і епічне начала. Світогляд автора простежується не лише позасуб'єктно (характер, сюжет, психологічна основа образності), а й у самій внутрішній композиції творів як вияві глибинних суб'єктно-об'єктних структурних зв'язків його художнього світу.

Використання результатів допоможе розв'язати проблему дослідження української мемуарної літератури, сприятиме кращому розумінню особливостей розвитку історії українського письменства в період колоніальної залежності нашої держави. Матеріали дослідження можуть стати підґрунтям для цілісного вивчення явища української мемуарної літератури в майбутньому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воспоминания Егора Федоровича Тимковского (С предисловием Н. Шугурова). *Киевская старина*. 1894. Т. 44. № 1–3. С. 359–381; Т. 45. № 4–6. С. 1–25.
2. Горленки (Очерки прилуцкой старины). *Киевская старина*. 1887. № 2. С. 237–268; № 10. С. 199–232.
3. Записки инженерного офицера Мартоса. 1806–1812. *Русский архив*. 1893. Кн. 2. С. 305–368, 449–542.
4. Записки Михаила Ивановича Антоновскаго (Начаты въ 1806 году). *Русский архив*. Киев, 1885. Кн. 1. С. 145–178.
5. Мое время. Записки Г.С. Винского; предисловие А.И. Тургенева. *Русские люди XVIII века* / отв. ред. О.А. Платонов. Москва : Институт русской цивилизации, 2015. С. 503–630.
6. Никитенко А.В. Записки и дневник: в 3 т. Москва : Захаров, 2005. Т. 1. 640 с.
7. Розальон-Сошальский А.Г. Записки русского офицера, бывшего в плену у турок в 1828 и 1829 годах. Харьков; Київ : Харьковский частный музей городской усадьбы; ИД «Стилос», 2006. 128 с.
8. Фальківський Іриней. Біографічні відомості. *ІР НБУ ім. Вернадського*. Ф. 175. № 2214. 100 с.
9. Эпштейн М. Проективный словарь философии. Новые понятия и термины. URL: <http://topos.ru/article/1676>.

Information about the author:

Kandiuk-Lebid S. V.,

Director of Mykolaiv College
Higher Education Institution “Open International University
of Human Development “Ukraine”
22, 2-a Viiskova str., Mykolaiv, 54003, Ukraine

**ІНТЕРТЕКСТ ЯК КЛЮЧОВИЙ ПРИЙОМ СТВОРЕННЯ
ВЛАСНОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЙНОГО «ДИВОСВІТУ»
В ОНОВЛЕНОМУ ЖАНРІ ЛІТЕРАТУРНОЇ ЛЕГЕНДИ
У ЗБІРЦІ ОПОВІДАНЬ «ЛЕГЕНДИ СТАРОКИЇВСЬКІ»
НАТАЛЕНИ КОРОЛЕВОЇ**

Ковальчук Ю. А.

ВСТУП

Перша половина ХХ століття для української літератури – це складний, насичений та суперечливий період. Письменники цієї доби й досі не всі отримали належне визнання на рідних землях, особливо ті, кому довелося емігрувати. Останнім часом зріс інтерес до історичного минулого, в літературу повертаються імена письменників, які з різних причин жили й працювали поза межами України¹.

Велике значення для формування української культури, зокрема української літератури, мало письменство української діаспори, якому належить великий масив творів різноманітної тематики та широкий спектр жанрів. Попри те, що твори писалися за межами України і в державі вони практично були забуті або невизнані, вони є питомо українськими, повноцінно відбивають самотутні риси ментальності нації.

До таких письменників-емігрантів належить Наталена Королева – неординарна особистість зі своїм індивідуальним світобаченням, яка піднесла українську літературу до європейського рівня та зібрала навколо своєї постаті низку протиріч щодо її походження як митця слова та, попри це, оновила багато літературних жанрів, у тому числі літературну легенду, інтерпретувавши міфологічні та літературні джерела у створенні «авторської моделі» свого прозового доробку, зокрема у циклі оповідань «Легенди старокиївські». Авторку надихало бажання поринути у світ прекрасного, світ фантазії, уникнути реалій жорстокості². Наталена Королева ставила за провідний принцип творення власного світобачення саме інтертекстуальні вкраплення у свій творчий доробок.

¹ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

² Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю. *Слово і час*. № 11, 2002. С. 41–45.

1. Наталена Королева – справді українська письменниця чи ні?

Історія української літератури першої половини ХХ століття – насичений і складний суперечливий процес. Письменники цієї доби й досі не всі отримали належне визнання на Батьківщині. Насамперед це стосується тих, які загинули під час репресій або змушені були податися на чужину, жити в еміграції. Наталена Королева – одна з них. В історії розвитку української літератури ця аристократка, напівполячка-напівіспанка, доктор археології та філософії, історик і мовознавець, поліглот і непересічна белетристка залишила помітний слід.

Хоча багато хто з літературознавців не вважають її українською письменницею або ж емігранткою української діаспори.

Та все-таки багатогранне та часом драматичне життя Наталени Королевої тісно пов'язане як з Україною, так і з Чехією, зокрема з містом Мнелнік, де вона прожила понад чверть століття і похована там. Українка не за походженням, але за переконанням і самосприйняттям, Наталена Королева водночас залишалася невід'ємною частиною чеського суспільства, поєднуючи таким чином два народи і дві культури.

Життєвий і творчий шлях Наталени Королевої являє собою яскраве й своєрідне явище в контексті не тільки українського, але й світового літературного процесу загалом.

Життя письменниці, може, комусь нагадає фантастично-пригодницьку арабську казку, але насправді воно було тяжким і тривожним, суголосним тим історичним і суспільним катаклізмам, свідком і учасником яких вона була.

Ім'я Наталени Королевої також викликає пильну зацікавленість. Так, можливо, Наталена Королева не належить до української еміграції, можливо, не українка за походженням і освітою, але вона прийшла в українську літературу, випробувавши свої сили в літературі французькій.

Спадщина письменниці не вивчена, частина її творів ще не видана, але і те, що свого часу побачило світ і доступне нині для прочитання, свідчить, що Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світів, успішно продовживши традиції Лесі Українки. У цьому найбільша її заслуга. Опрацьовуючи історичні та біблійні теми, письменниця свідомо обходила теми української історії, але намагалася бодай якимись невидимими гранями пов'язати світ стародавніх Скіфії, Русі і України зі світом античності й середньовіччя. Вона оновила деякі прозові жанри в українській літературі: довела до класичної віртуозності жанр історичної повісті, розкувала жанр літературної легенди, вдало поєднавши язичницький, античний,

скіфський і староруський світи з біблійним, християнським. У традиційний стиль і образну мову української прози влився свіжий струмінь європейського письма. Лексика, фразеологія, точність образу і вислову, навіть синтаксичні конструкції речень відрізняють її художній текст від суто українського³.

Наталена Королева знайшла в українській літературі свій індивідуальний художній світ, для якого характерний симбіоз східної і західної культур, язичництва і християнства, синтез романського, арабського, греко-римського, візантійського і слов'янського стилів. Як учений-археолог, ерудит, людина новітньої європейської культури, пишучи твори на світові теми, Наталена Королева зовсім не переслідувала пізнавальні і популяризаторські цілі. У центрі її уваги – людина, її духовний світ. Герої творів письменниці – люди непересічні, біблійні, античні і міфологічні постаті, лицарі, винахідники, яких об'єднує жаждою знань, пошук істини, утвердження високих ідеалів загального добра, братерства і любові. За зовнішньою оболонкою світових тем творів Наталени Королевої ми повинні побачити саме це, основне, що є наслідком болісних шукань письменниці, виявом її високого благородства, чистоти і шляхетності.

Сама авторка говорила: «Саме мій чоловік вивів мене «з інших далеких шляхів на шлях українського письменства»⁴.

Тільки в 1988 році ми дізналися про Наталену Королеву, творчість якої могла б стати окрасою будь-якої розвиненої європейської літератури. Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світів⁵. Вона виявляла великий інтерес до античних та історичних фавул, до української дійсності.

Літературно-критичні статті, присвячені її біографічному й творчому шляху, належать працям Л. Биковського, М. Богачевської-Хом'як, І. Брусної, Л. Бурачинської, Е. Пеленського, О. Руденської, О. Тарнавського, Н. Чапленка. Однак і на сучасному етапі немає досі ґрунтовних досліджень життя і творчості письменниці як у вітчизняному, так і в зарубіжному літературознавстві, хоча деякі аспекти досліджуються сучасними дослідниками, зокрема: В. Антофійчуком, О. Бабишкіним, І. Голубовською, Д. Кушняком, М. Ільницьким, Ю. Мельниковою, О. Мишаничем, Т. Поповою-Мозовською,

³ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

⁴ Літературні силуети. Ковалів Юрій. *Слово і час*, 2019. № 2. С. 69.

⁵ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

Ж. Свірською, Н. Сорокою, А. Усатим, Р. Федорівом, В. Шевчуком, П. Ямчуком, І. Набитовичем.

Наталена Андріанівна Королева народилась 3 березня 1888 року в монастирі Сан Педро де Карденья у муніципалітеті Кастрільйо-дель-Валь біля міста Бургос у провінції Кастилія і Леон у Північній Іспанії.

Мати майбутньої письменниці, графиня Марія-Клара де Кастро Ласерда Медінаселі, зі старовинного іспанського роду Ласерда, померла при пологах через п'ять годин після народження доньки. Багато хто вважає, що її рід був споріднений зі Святим Домініком. Батько Наталени – польський граф Адріан-Юрій Дунін-Борковський віддав доньку на виховання своїй матері. Сімнадцять років вони не бачились. Іспанська аристократка опинилася у селі Великі Борки на Волині, де нею опікувалася бабуся Теофіла з литовського роду Довмонтовичів.

Наталена прожила там лише п'ять років, проте наслухалася давніх українських казок і легенд, милувалася неповторними волинськими краєвидами, і це згодом віді́б'ється в її творчості.

Пізніше письменниця знову у юному віці повернулася в Україну, де навчалася музики у самого Миколи Лисенка. За цей час вона ще більше прийнялася духом України.

Після довгих подорожей Францією, Іспанією, Єгиптом, де займалася археологічними розкопками та почала писати, вона змушена була повернутися в Україну, пізніше пішла на війну, працювала у Червоному Хресті.

Після закінчення війни Наталена поїхала до Праги. Там зустрілася з Василем Королівом-Старим. Вони одружилися (отримала від нього зовсім не романтичну пропозицію: «Ані у вас, ані у мене немає нікого на світі. Чи не було б мудріше створити таку кооперативу з нас двох? Щоб допомагати одне одному нести тягар життя, який уже нам обом намуляв рамена...»), придбали скромний будиночок на околиці містечка Мелнік біля Праги.

У них було багато спільних інтересів – живопис, література, зацікавлення архітектурними пам'ятками. Королів-Старий шанував інтелектуальність Наталени, адже письменниця володіла багатьма мовами. Оцінивши літературний стиль Наталени, він починає вчити її «на українську письменницю». Наталена під впливом чоловіка «українізувалася», а коли їй запропонували роботу на кафедрі єгиптології в Паризькому університеті, відмовилася. «Щоб не роздвоюватись, бо рішуче вступила на шлях української письменницької творчості», – пояснювала письменниця.

Перше оповідання українською мовою «Гріх» було надруковано у віденському українському тижневику «Воля» 15 січня 1921 року.

Після чергового допиту Василь Королів-Старий у 1941 році помер.

Наталена Королева все подальше життя присвятила літературній праці. Останні роки життя письменниця жила самотня, всіма забута, заробляла на життя приватними уроками французької й іспанської мов. Працювала на невеликому підприємстві, де плела кошики, розсипала крупи у мішечки. Вона робила спроби зв'язатися з українськими виданнями, та все марно, хоча її твори мали позитивну критику багатьох літературознавців.

Померла письменниця 1 липня 1966 року. Життя, що нагадувало авантюристичний роман, добігло кінця. Проте Наталена Королева встигла наповнити його добрими справами. Працювала у місцевій школі, виховала чеського хлопчика-сироту Войтеха. Похована на цвинтарі Святого Вацлава.

Кожен твір Наталени Королевої пронизаний струменем України, її ментальності й духовності. Це можна простежити на всіх рівнях: від зовнішнього насичення персонажами й образами, до найглибших пластів міфологем та архетипів, що знаходять своє виявлення у символах, сюжетних лініях і мотивах.

З найбільших заслуг Наталени Королевої є те, що вона, як і Леся Українка, Іван Франко, збагатила українське письменство «загальнонародськими сюжетами, виводячи тим самим на ширші, всевітні обрії».

Про Наталену Королеву нині вже відомо багато, розшукані, вивчені й дбайливо складені до єдиного ланцюга небуденні й надзвичайно цікаві факти її біографії. При цьому, однак, є й низка нерозгаданих до кінця подій, які варті уваги та опрацювання, що і зумовлює актуальність цієї розвідки.

2. Трансформація історичних легенд у оновлений жанр літературної легенди в літературознавстві

Народна творчість як синтез переосмислення певної віхи дійсності у житті цілковито сприяє розкриттю змін народу у своєчасному подоланні бар'єру повновладдя з боку загарбників. Саме суспільно-політичні, релігійні та соціально-економічні фактори створили структуру змін у процесі історизму. Його виражальними ознаками стали фактичні норми, які відбувалися під час становлення української самобутності. Саме відродження національної культури етносу призвело до посилення в суспільстві загального інтересу до історії, яка в поодиноких випадках змальовувалась у співвідношенні до оповідного (першочергово легендарного) змісту, який своєчасно набував широкої трансформації образів, що відкрили сприятливі умови для розширення проблематики історико-фольклористичних досліджень.

Одним із найранніших та найпоширеніших жанрів фольклору була легенда.

Легенда (від лат. *legenda* – те, що слід прочитати) – це розповідь-спогад про що-небудь чудове або дивовижне. У середні віки так називали вилучення з житій, які належало читати в певні дні.

Це один із прозових жанрів фольклору, фантастичне оповідання про події, які могли бути в минулому. Найбільш поширені легенди про заснування міст, про видатних людей, святих подвижників⁶.

Легендою називають розповідь про незвичайну й захоплюючу подію, що належить до минулого і, як правило, прийшла з давнини. Виникла вона на початку нашої ери в Давньому Римі. Сам термін з'явився у католицькій писемності, де він вживався для позначення житійної літератури. Легенда в цьому значенні стала найпоширенішим жанром європейського середньовічного письменства починаючи з VI ст.

Пізніше легендами стали називати оповіді релігійного змісту з повчальною настановою, притчі про походження тварин і рослин. З таких легенд упорядковувалися численні збірники, їх сюжети передавалися віршами, використовувалися в шкільних релігійних виставах (містеріях, міракліях, мораліте). У західноєвропейських країнах особливої популярності в XIII–XV ст. набуло зібрання християнських легенд під назвою «Золота легенда» (*Legenda aurea*). Сюжети з цього збірника використовувалися в усіх родах літератури європейського Середньовіччя.

О. Дей у статті «Легенди та перекази» зазначав, що «...включення до історико-героїчних легенд атрибутів зі сфери надприродного віддавна відображало не стільки віру в ці надприродні сили, скільки мало на меті рельєфніше донести бажану творцям легенд тенденцію, відтінити історичні події і героїв засобами домислу, освітити їх сильним промінням фантазії»⁷.

Легенди стали суміжним доробком духовного надбання етносу. Історизм як основна проблема художнього змісту у зв'язках із навколишньою дійсністю ґрунтується на тяжінні до минулого. Важливим джерелом цього дослідження є праці таких авторитетних науковців М. Сімашкевича, В. Афанасьєва, Ю. Сіцінського, П. Чубинського, А. Афанасьєва-Чужбинського та інших поціновувачів українського фольклору, а також оновленого прозового літературного жанру – літературної легенди. Уже із початку написання «Києво-Печерського патерика» трапляється жанр літературної легенди.

⁶ Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 160 с.

⁷ Дей, О. Легенди та перекази / упоряд. та приміт. А.А. Іоаніді; вступ. ст. О.І. Дея. Київ : Наукова думка, 1985. С.13.

Історизм як основна проблема художнього змісту у зв'язках із навколишньою дійсністю ґрунтується на тяжінні до минулого.

До нас дійшли легенди, де героями виступають не воїни чи народні ватажки, а відомі письменники, архітектори церков, малярі. У фонді цього жанру наявна значна кількість мандрівних сюжетів та мотивів національного епосу інших народів. Відомі також оповіді про Г. Сковороду, Т. Шевченка, Д. Яворницького, які в уяві народу володіють не лише мудрістю, а й магічною силою.

Нерідко ці ж герої також використовували мотиви легенд у своїх творах: Т. Шевченко (поема «Марія»), І. Франко (поема «Мойсей»), Н. Королева («Легенди старокиївські») тощо⁸.

Перші записи народної неказкової прози знаходимо вже у літописах. Пізніше записи легенд і переказів подані у проповідницькій літературі XVII–XVIII. Так, у збірнику «Небо новое» І. Галятовського відтворені перекази про бурю на Чорному морі 1629 року і татарського хана Буняка.

Особливо цінні матеріали містять збірники «Галицько-руські народні легенди» та «Народні оповідання про опришків» Володимира Гнатюка⁹.

Літературна легенда – це зазвичай концептуальніший фольклорний матеріал. У ній зібрана і, як правило, строго підпорядкована авторська думка. Якщо народна легенда мінлива, рухлива і як цілісність проявляється в єдності своїх варіантів, то авторська одноваріантна. Найбільш «художній» з моментів її саморозкриття, до того ж розкриває і духовні можливості, і прагнення самого автора. При цьому нерідко відбувається жанровий синтез у сторону «міфологізму» – заглибленості і «деметафоризації» легендарних подій.

Зайнявши в деякому сенсі серединне положення в системі жанрів (на межі факту і вимислу, книжкової і усної традиції, народної і авторської творчості), легенда постає осередком різнохарактерних властивостей словесної творчості. Як автор працює в цьому жанрі, можна судити про особливості його художнього бачення, про особисто створену «авторську модель».

Легенда може бути використана жанрово-стильовою «істинністю», що вимагає від автора високої духовності і сили уяви, глибини думки і простоти мови. Це свого роду змагання з «народною мудрістю», спроба в одиничній творчості передбачити, як оформився б той чи інший

⁸ Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 160 с.

⁹ Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1993. 414 с.

матеріал, передаючи із вуст в уста, і водночас наділення його особистісним баченням, авторською інтерпретацією, що активно впливає на зміст.

У своєму первинному значенні – як пам'ять про минуле і як високий, узагальнюючий, оцінюючий погляд на сьогодення – легенди трапляються в основному в молодих літературах: у письменників Латинської Америки, Африки, а також у творчості радянських та українських письменників.

Незважаючи на те, що останнім часом стали з'являтися дослідження, присвячені жанру легенди, канон жанру практично не описаний і проблема віднесення тих чи інших текстів до жанру не вирішена. Тому ми звернемося до тих текстів, яким були надані заголовки або підзаголовки зі словом «легенда» самими авторами, тобто авторська інтенція щодо жанру найбільш проявлена. Серед таких текстів є прозові, поетичні та драматичні; очевидно, що канон жанру для них різниться.

Літературні легенди мають багато спільних рис. В основному це тексти невеликого обсягу; у багатьох з них є реальний або вигаданий підтекст, тобто затверджується вторинна природа тексту. Легенда оповідає про яку-небудь виключно важливу для персонажа подію, часто чудову, яка змінює систему його цінностей, перероджує його. Легенда звертається до універсальних законів буття; її події проєктуються на все людство і його історію. Проте, оскільки жанр легенди є досить «молодим», логічно говорити лише про формування канонів.

Безумовно, виділені варіації авторської легенди не є абсолютно автономними. Орієнтуючись на єдині жанрові зразки, вони демонструють єдині, типові для жанру закони; варіюється сфера їх побутування, особливості, стилістика.

Легендарний матеріал надзвичайно різноманітний. Умовно виділяють міфологічні, апокрифічні, історико-героїчні легенди.

Митці слова часто вдавалися до інтерпретації уже відомих переказів, міфів, легенд для реалізації свого художнього задуму.

Авторська інтерпретація, модель інтерпретації письменника оповідних джерел заглиблює читача у невідані світи, світи, які мусить побачити кожен реципієнт, побачивши щось своє. Поняття «авторська інтерпретаційна модель» сприймалось би як більш доречне для позначення форми існування твору в свідомості автора, розгорнутого розуміння власного твору, а явище, яке ми визначили за його допомогою логічніше було б назвати, наприклад, вектором розгортання авторської інтерпретаційної моделі твору, її програмою¹⁰.

¹⁰ Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.

Авторська інтерпретаційна модель акцентує зв'язок між трансформацією, що відбувається зі словом у процесі художньої творчості, та специфічними якостями літературного твору, які дають підстави розглядати його як нове слово¹¹.

Літературний текст пропонує не готове завершене зображення, а лише нарис образного уявлення, що потрібно розгорнути; контури, які слід конкретизувати і заповнити; сконцентрувати пластичну картину, створивши цілісний зоровий образ¹².

Про будь-який художній твір може бути стільки суджень, скільки читачів його прочитають. З огляду на специфіку художньої літератури, її сприйняття і розуміння, правомірно вдаватися до поняття «інтерпретація». Адже інтерпретація – не одномоментний акт, а послідовний та складний процес пізнання художнього твору¹³.

Літературна легенда як жанр – явище складне і багатогранне. Вона чи не найбільшою мірою зафіксувала весь обсяг світогляду народу, різноманітність його міфологічних, релігійних уявлень, морально-етичних, естетичних норм усіх історичних періодів. Увібравши риси ментальності та світогляду українців, вона дає можливість сягнути глибин далекого минулого наших предків, зрозуміти їхній спосіб мислення та світочуття, що є необхідним компонентом вивчення етногенезу через авторську інтерпретацію та світогляди письменників.

Тексти подібних творів завжди прозові та невеликі за обсягом, почасти зібрані у збірки чи цикли.

З одного боку, автори за основу, підґрунтя беруть сюжети відомих легенд різних тематичних груп, з іншого – вносять значні зміни для творення нових образів. Автор не тільки спирається на відомі тексти, але і показує своє ставлення до нього¹⁴.

Таким чином, наявність великої кількості ознак легенди у авторських текстах свідчить про ініціацію текстів до жанру літературної легенди у світових літературах, зокрема української.

Отже, жанр літературної легенди розглядається не лише як один із таксономічних приладів, а й як спосіб сприйняття, відтворення та моделювання реальності авторами. У такий спосіб жанр літературної легенди має когнітивний характер або підстави.

¹¹ Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.

¹² Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 420 с.

¹³ Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.

¹⁴ Тулякова Н.А. Жанр легенды США XIX века: особенности развития. *Известия Росийского государственного университета им. А.И. Герцена*. 2010. № 134. С. 85.

3. Інтертекст як один з прийомів передачі історичної інформації, як маркер культурного коду, як множинність втілення суб'єкта

Проблема інтертекстуальності у світовому, зокрема європейському літературознавстві все більше актуалізується через стирання культурних, інформаційних та комунікативних кордонів. Окреслення інтертекстуального питання та пошук його термінологічного значення стає домінантним у постструктуралістичних та постмодерних літературознавчих теоріях.

Незважаючи на те, що термін «інтертекстуальність» доволі «молодий», його сутність має певну теоретичну основу, сформовану впродовж останніх десятиліть. У період постструктуралізму вчені прослідковують процес інтертекстуалізації художніх творів на кожному етапі розвитку літератури. На їхню думку, літературні епохи різняться способом міжтекстових відсилань. Антична література спиралася здебільшого на міфологічний світогляд та актуальні проблеми свого часу.

Для середньовічної інтертекстуальності, наприклад, характерна струнка ієрархія, серцевину якої становили біблійні ідеї, сюжети, стилістика, а навколо них концентрувалися місцеві та запозичені поганські міфи, фольклорні тексти й історичні перекази (яскравий приклад «Легенди старокиївські» Наталени Королевої). Причому інтертекстуальна інтерпретація цього періоду здійснюється на рівні мотиву та цитування¹⁵.

Саме поняття міжтекстових зв'язків («сходжень») як багатопланове явище, випередивши свою епоху, помітив у 1920 роках Б. Томашевський. Питання про вплив одних авторів на інших, на думку вченого, зводиться до пошуків у текстах запозичень і ремінісценцій. Він стверджував, що першорядним завданням літературознавства є розрізнення різнорідних текстових подібностей. Це, по-перше, свідома цитация, натяк, покликання на творчість письменника, по-друге, несвідоме відтворення літературного шаблону, і по-третє, випадковий збіг. Без розмежувань такого роду, стверджував Б. Томашевський, паралелі мають характер сирого матеріалу, небезкорисного для досліджень, але такого, що мало говорить для «розуму і серця»¹⁶.

На думку К. Козицької, не виникає сумніву у тому, що в літературі ХХ століття багато творів, зовнішньо самостійних і завершених, не є художньо самодостатніми і по-справжньому можуть бути прочитані

¹⁵ Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

¹⁶ Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 1999. 334 с.

лише у певному інтертекстуальному просторі. Врахування інтертекстуальних зв'язків, зіставлення актуального твору з творами попередніми та сучасними дає змогу повніше і глибше зрозуміти художнє повідомлення, запропонувати адекватну його інтерпретацію¹⁷.

Упродовж останніх десятиліть ХХ століття літературознавча наука переживала численні трансформації у теоретичних практиках. Епоха 1960-х років у світовій культурі задекларувала себе як постмодерна. Суперечливість та неоднозначність підходів до теоретичного обґрунтування та практичного застосування визначеного явища спровокували численні його потрактування та інтерпретації.

Н. Маньковська відзначає поглиблений інтерес до самопізнання і самоствердження особистості. Спостерігається не втрата цінностей, а їх заміна, переорієнтація стилю життя¹⁸.

Якщо говорити про інтертекстуальність постмодерного твору (на що, власне, і орієнтована концепція Ю. Крістєвої та Р. Барта), то «постмодерністська чуттєвість», поєднана з уявленнями про світ як про хаотичний, позбавлений цінності і смислу, котрий відкриває привабливу перспективу безкінечним мовним іграм: абсолютно вільному, розтабуйованому іронічному жонглюванню текстами, дискурсами, мовними кодами.

Саме тому у смисловому співвідношенні «текст первинний, а твір – вторинний»¹⁹.

Текст, за Р. Бартом, – це море соціокультурних смислів, живильне середовище, тоді як твори всього лише складники тексту. Таким чином, йдеться про виокремлення поняття дискурсу, в якому, оскільки твори є неодмінним складником, вишукується логічний взаємозв'язок, заснований на певних позахудожніх, позалітературних текстових аспектах.

У постструктуралізмі проблематику інтертекстуальності було концептуально осмислено, систематизовано і створено для неї широке теоретичне підґрунтя. Замість уявлення про текст як автономну, організовану і внутрішньо ієрархізовану структуру, реконструкція і постмодерна теорія постулювали «смерть автора» і «вільну гру значень», шукаючи приховані суперечності тексту, котрий сам себе дезорганізує, демонструючи розрізнення і розпорошення сенсу,

¹⁷ Козицкая Е.А. Автоцитация и интертекстуальность (два стихотворения Б. Окуджавы). *Литературный текст: проблемы и методы исследования*. Вып. 4. Тверь, 1999. С. 120–126.

¹⁸ Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 347 с.

¹⁹ Барт Р. *S/Z* / Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г.К. Косикова. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 232 с.

замінюючи усталене предметне відношення безкінечними міжтекстовими зв'язками (інтертекстуальністю)²⁰.

І. Арнольд визначає інтертекстуальність як внесення у текст інших текстів з іншим суб'єктом мови або їх фрагментів у вигляді виділених чи невиділених, переформованих чи незмінних цитат, алюзій, ремінісценцій²¹.

Ю. Крістева зосереджує увагу на концепції діалогізму М. Бахтіна. Кожен текст вибудований з мозаїки цитат, це засвоєння й переінакшення іншого тексту. Замість поняття «інтерсуб'єктивність» напрошується поняття «інтертекстуальність»; поетична мова прочитується як мова щонайменше подвійна²².

Вчена пише, що висловлювання («бахтінське слово») функціонує в двох напрямках: горизонтальному, визначеному законами контексту, та вертикальному, в якому воно співвідноситься з попереднім чи сучасним корпусом текстів. Інтертекстуальність у властивому значенні цього слова завжди має діалоговий характер. Міхал Гловінський вважає, що Ю. Крістева веде мову передусім про твердження, що не можна аналізувати структуру тексту, якщо не позиціонувати її в той чи інший спосіб щодо інших текстів²³.

Формою інтертекстуальності вважається також колаж, що являє собою твір, складений з різнорідних фрагментів інших текстів, справжніх або імітованих документів, алюзій, цитат тощо (наочний приклад «Легенди старокиївські» Наталени Королевої).

Інтертекстуальність – термін, що вживається для позначення спектра міжтекстових відношень і постулює, що будь-який текст завжди є складником широкого культурного тексту. Це явище співвідношення літературних творів за допомогою цитат, центонів, ремінісценцій, алюзії, пародій, плагіату, стилізації, пастишу, переспівів тощо. У своєму широкому розумінні інтертекстуальність охоплює не лише художні тексти, а й літературно-критичні, театральні вистави, музичні твори, твори образотворчого та кіномистецтва.

Інтертекстуальність – явище вже звичне як для художньої літератури, так і літературної теорії. Теорія інтертекстуальності

²⁰ Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.

²¹ Арнольд І.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. Москва, 1990. 296 с.

²² Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Пер. з польської В. Гуменюка. Сімферополь : Таврія, 2005. 408 с.

²³ Гловінський М. Інтертекстуальність. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакула. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.

пов'язана з певним відчуттям буття. Свідомість, що ототожнюється з текстом, а також історія і суспільство, котрі читаються як текст, привели до остаточного висновку, що все є текстом: і література, і культура, і сама людина. Тому культура людства сприймається як єдиний інтертекст, що є передтекстом будь-якого тексту.

Інтертекстуальність – особливий тип оповідальної техніки, мета якої – створення «фрагментованого» дискурсу, фрагментованої оповіді, де на перше місце виходить не раціональна, логічно оформлена філософська рефлексія, а глибоко емоційна, внутрішньо відчута реакція сучасної людини на довколишній світ. За цією точкою зору текст являє собою не лінійний ланцюг слів, а багатовимірний простір, де поєднуються і суперечать один одному різні види письма, жоден з яких не є першочерговим; текст складений з цитат, які посилаються до тисяч культурних джерел.

Р. Барт писав: «Кожен текст є інтертекстом; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш-менш пізнавальних формах: тексти попередньої культури і тексти існуючої культури. Кожен текст являє собою нову тканину, зіткану з попередніх цитат»²⁴.

Справді, крізь призму інтертекстуальності світ постає, мов великий текст, у якому все колись було сказано, а нове можливе тільки за принципом калейдоскопу: змішування певних елементів дає нові комбінації.

До інтертекстуальних масштабних вкраплень вдалася для творення своїх художніх літературних світів Наталена Королева.

Наталена Королева – видатне явище в історії української літератури. Вона внесла в українську прозу нові теми з античного і європейського світів, успішно продовживши традиції Лесі Українки.

Опрацьовуючи історичні та біблійні теми, письменниця свідомо обходила теми української історії, але намагалася бодай якимись невидимими гранями пов'язати світ стародавніх Скіфії, Русі та України зі світом античності та середньовіччя²⁵.

Для цього авторка використовувала у своїх інтерпретаціях міфологічні, біблійні та літературні джерела, створюючи свою інтерпретаційну модель, даючи реципієнтам відчутти, уявити, поринути у щось своє.

Адже літературний твір тільки тоді виконує своє функціональне призначення, коли входить у свідомість, уяву та емоційну сферу іншого. Тоді відбувається його «присвоєння», якому передує

²⁴ Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. Москва, 2001.

²⁵ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

своєрідний процес, що складається зі сприймання, розуміння та інтерпретації. Відома схема «автор – твір – читач» може бути реалізованою у завершеному вигляді за умови практичного осягнення і витлумачення змісту твору, переданого у певній художній формі²⁶.

Наталена Королева добре знає і відчуває середньовічну духовність, вміло й переконливо проводить середньовічну «філософію історії», за якою все на землі впорядковано за єдиним законом: у людині борються два начала – добра і зла, а людині дано добру волю між ними²⁷.

Для творення своїх геніальних художніх текстів авторка не нехувала використанням давньої української літератури, античних філософів, Біблії, житейських апокрифічних текстів та текстів античних міфів.

Працюючи над своїми текстами, письменниця збирила і творчо осмислила величезний історичний і легендарно-міфологічний матеріал, інтерпретувавши його у свій «мікрокосмос», «дивосвіт» (О. Мишанич), «авторську модель» (Н. Астрахан)²⁸.

4. Інтертекстуальність – провідний принцип художньої організації інтерпретаційного тексту у збірці оповідань «Легенди старокиївські» Наталени Королевої (міфологічні та літературні джерела)

Збірка «Легенди старокиївські» – це 25 легенд-оповідань, написання яких було завершено на початку 40-х років минулого століття. Зовні «Легенди старокиївські» можна поділити на три тематичні цикли: легенди скіфські, легенди княжої Русі і легенди, пов'язані з Києво-Печерським патериком. Більшість їх сюжетів – відома («Аскольдова могила», «Перунове прокляття», «Стугна», «Кирило Кожум'яка», легенди про Феодосія Печерського, художника Аліпія тощо), взята із староруського житія. Проходять через них герої біблійної та античної міфології, скандинавських саг, дії яких так чи інакше пов'язані з Києвом і Подніпров'ям. Лише дві останні легенди – «Явлена вода» і «Хрещеник Попа Івана» – тематично відступають від усього циклу, відтворюють події дещо пізніших часів. У першій з них опрацьовано легенду про Самсонову криницю у Києві, яку письменниця пов'язала із легендою свого роду де Лячерда. Назва Самсонової криниці з цілющою водою виводиться у ній не від біблійного Самсона, а від хлопчика

²⁶ Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.

²⁷ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

²⁸ Антофійчук Володимир. Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої. *Слово і час*. № 8, 2000. С. 36–45.

Самуся, внука городника діда Семена, що власними руками викопав ту криницю.

У цих легендах багато поезії, чистої і ніжної любові до людей праці. В окремих легендах у формі художньої розповіді Наталена Королева ставить і розкриває наукові гіпотези, які знаходять підтвердження в наш час.

У легенді «Аскольдова могила» проведена думка про перше хрещення Русі за часів князювання Аскольда в Києві. На її думку, Аскольда вбили не варяги, а місцеві прихильники язичництва і лише у 1113 році, коли у Києві княжив Мстислав Володимирович, на Аскольдовій могилі була збудована Свято-Миколаївська церква. Гіпотеза про перше хрещення Русі підтверджена і науково обґрунтована в літературі, що з'явилася до 1000-ліття християнства на Русі, зокрема у монографії М. Брайчевського «Утвердження християнства на Русі».

Хто нині скаже, скільки правди у стародавній легенді, що Олена, мати візантійського імператора Константина, теж народилася на скіфській землі, що саме в її честь київська княгиня Ольга після хрещення прийняла хресне ім'я Олена. Багато цікавих фактів нашої прадавньої історії видобула письменниця з легендарних, археологічних і літописних джерел, опрацювала їх на стику зі старогрецькими, візантійськими і скандинавськими джерелами, створивши колоритну мозаїку присутності Скіфії, Давньої Русі і України в загальноєвропейському історичному і культурному процесі. Вона мала на це повне право і як вчений археолог і історик, і як художник слова.

Кожен твір Наталени Королевої, зокрема збірка «Легенди старокиївські», пронизаний струменем України, її ментальності й духовності. Це можна простежити на всіх рівнях: від зовнішнього насичення персонажами і виразами до найглибших пластів міфологем та архетипів, що знаходять своє виявлення у символах, сюжетних лініях і мотивах.

Наталена Королева обновила деякі прозові жанри в українській літературі: довела до класичної віртуозності жанр історичної повісті, розкувала жанр літературної легенди²⁹.

Не оминула авторка і фольклорні джерела для створення своїх оповідань циклу «Легенди старокиївські». Зокрема, це стосується оповідання «Кирило Кожум'яка».

«Казка – вигадка, та в ній – у шкаралупі золотій – зерня сховане смачне. Хто дістане, той почне думу думать про життя, збудить у серці

²⁹ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

почуття, мов торкнеться до вогню – вийде сміло на борню за добро і проти зла! В казці сила немала» (Валентин Бичко).

У формі художньої розповіді Наталена Королева ставить і розкриває наукові гіпотези, які знаходять підтвердження в наш час. Зокрема, з інтерпретації казки про Кирила Кожум'яку підтверджується і гіпотеза щодо назви мікрорайону сучасного Києва – Воздвиженки, біля Андріївського узвозу (Гончарі-Кожум'яки).

Сюжет фольклорної казки про Кирила Кожум'яку і однойменне оповідання авторки не відрізняються.

В основу сюжету покладена розповідь про відважного Кирила, який займався одним із поширених народних ремесл.

Письменниця вдалася до більш глибокого уточнення головних героїв та історичного проміжку описуваних подій. У народному варіанті власні назви не згадуються, крім назви міста.

Звертаючись до збірки, можна віднайти не одну агіографічну оповідь. До легенд житійного типу, або агіографічних, із збірки «Легенди старокиївські» належать такі оповідання: «Гостина», «Похорон», «Біси», «З повістей врем'яних літ»³⁰.

Головна, улюблена тема письменниці – це витоки християнства («Володимирове срібло», «Гостинна», «Нерушима стіна», «Три Марії», «Біси», «На Ярославовому дворі», «Аскольдова могила»), тому велику частину збірки «Легенди старокиївські» становлять старослов'янські оповіді, біблійне письмо, а також інтертекстуальними вкрапленнями для письменниці послуговували апокрифічні сказання, «Кієво-Печерський патерик» та «Повість минулих літ». Зокрема, відходження від язичницького світобачення – «Перунове прокляття».

Окрему тематичну групу оповідань циклу «Легенди старокиївські» становлять скитські оповідання. Скіфи як народ завжди привертали неабияку увагу вчених, істориків, археологів. До чого б не торкалися наукові думки стосовно скіфів – все було цікавим та неординарним. А головне – вагомим для аналізу розвитку цивілізації багатьох сучасних держав, якою не є винятком і Україна.

До таких учених належить і неординарна постать Наталени Королевої.

Недаремно авторка обрала матеріал для своїх літературних шукань саме скіфів, це пов'язано не тільки територіальною приналежністю, а й витривалістю, мужністю та хоробрістю.

Зокрема, у оповіданнях Наталени Королевої «Опойний дим», «Таврійська бай», «Володимирове срібло», «Мелюзина», «Нерушима

³⁰ Наталена Королева. Легенди старокиївські / Ред. Н.В. Сойко. Київ : Школа, 2006. 256 с.

стіна», «На Делосі», «Скитський скарб» головним персонажем є жрець або божество, яке допомагає героям у їхніх роздумах та діях. Основою є віра у надприродні сили – таємні й могутні, що правлять світом.

Завжди у своїх легендах Наталена Королева до найменшого описувала лаштунки скитів, їх грізний вигляд та бойовий характер. Символом скитів для них був їхній кінь: «Молодий скит не знаходив на собі жодної рани й не відчував найменшої болісті в тілі... Чув, як обкипає серце, але не міг з'ясувати ступеня й характеру своєї досади (пізніше виявилось поранення коня)» («Опойний дим»).

«Для української інтерпретації я була лише «лукава полька» або «погана ляшка», – говорила авторка. В Україні вона знаходила сліди античної культури і це її особливо приваблювало. «Україна ж є для мене куточком грецької Аркадії»³¹.

Авторку надихало бажання поринути у світ прекрасного, фантазії, уникнення реалій жорстокості.

ВИСНОВКИ

Для Наталени Королевої інтертекст є ключовим прийомом створення власного інтерпретаційного «дивосвіту», зокрема, у збірці оповідань «Легенди старокіївські».

У центрі її уваги – людина, її духовний світ. Герої творів письменниці – люди непересічні, біблійні, античні і міфологічні постаті, лицарі, винахідники, яких об'єднує жадоба знань, пошук істин, утверджень високих ідеалів загального добра, братерства і любові.

Письменниця ніколи не зверталася до селянського життя, бо не знала його, зате з незмірною глибиною показала душу найдавніших біблійних та античних часів, провівши крізь нетрі середньовіччя і до наших днів»³².

Авторка у своїй прозі показувала, якою безсилою може бути людина, навіть незважаючи на її соціальний статус та походження.

За допомогою інтертексту добре знала і відчувала те, що сама інтерпретувала, передаючи дух змальовуваної епохи від найдавніших часів до сьогодення.

Недаремно у річищі своїх археологічних та історичних зацікавлень Наталена Королева зверталась до жанру легенди, використовуючи міфологічні та літературні джерела, свідомо обходила реальні події, інтерпретувавши їх у власні «дивосвіти».

³¹ Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

³² Там само.

Саме легенди – перехресні мотиви різних культур, різних світоглядів.

Письменниця пересадила цілу китицю квітів з античного світу на ґрунт східнослов'янський.

Саме у пролозі це пояснює реципієнтам сама авторка: «Не треба в них шукати строгої науковості: це бо не вислід розшуків, дослідів, розвідок, студій. Це лише квітки, виплекані двома невтомними садівниками. Мрія – наймення одної, друга ж зветься – Любов».

А розуміння твору як вузлика через принцип інтертекстуальності у всесвітній мережі тексту має довготривалу передісторію в літературознавчій думці.

АНОТАЦІЯ

У статті розглядаються актуальні питання інтертекстуальності як ключового прийому створення «авторської моделі». Окреслені сучасні погляди науковців щодо цього явища в літературознавчій науці (розглянуті погляди вітчизняних та зарубіжних світил). Розкриті суть інтертексту, джерела ремінісценцій та інтерпретації та введення їх у власне літературне тло авторами задля реалізації своїх ідей та поглядів.

Це дослідження акцентує увагу на колоритній і майже не вивченій постаті письменників української діаспори (за деякими поглядами) Наталени Королеві, на її легендарній збірці оповідань «Легенди старокиївські».

Аналізується її майстерність та віртуозне використання літературних та міфологічних джерел різних хронометричних меж і культур та синтез їх у одне ціле для ініціації українського народу та України як самобутньої високорозвиненої країни світу.

За допомогою інтертекстуальних зв'язків або прийомів «текст у тексті» висвітлено раціональність поглядів авторки, що українська література може вважатися однією з провідних літератур Європи та світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антофійчук Володимир. Євангельський контекст у творчості Наталени Королевої. *Слово і час*. № 8, 2000. С. 36–45.

2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: Стилистика декодирования. Москва, 1990. 296 с.

3. Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія. Київ : Академвидав, 2014. 432 с.

4. Барт Р. S/Z / Пер. с фр. 2-е изд., испр. Под ред. Г. Косикова. Москва : Эдиториал УРСС, 2001. 232 с.

5. Білоус П.В. Інтерпретація літературного твору. Житомир : ЖДУ, 2012. 140 с.

6. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. Київ : Довіра, 1993. 414 с.

7. Гловінський М. Інтертекстуальність. Теорія літератури в Польщі. Антологія текстів. Друга половина ХХ – початок ХХІ ст. / Упоряд. Б. Бакула. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. С. 284–309.

8. Голубовська І. Виплекані мрією і любов'ю. *Слово і час*. № 11, 2002. С. 41–45.

9. Губарев В. Історія України. Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2005. 624 с.

10. Дей, О. Легенди та перекази / упоряд. та приміт. А.А. Іоаніді; вступ. ст. О.І. Дея. Київ : Наукова думка, 1985. С. 13.

11. Ильин И. Постмодернизм. Словарь терминов. Москва, 2001.

12. Козицкая Е.А. Автоцитация и интертекстуальность (два стихотворения Б. Окуджавы) *Литературный текст: проблемы и методы исследования*. Вып. 4. Тверь, 1999. С. 120–126.

13. Королева Н. Предок: Історичні повісті. Легенди старокиївські / Упорядн., автор післямови та приміток О.В. Мишанич. Київ, 1991. 334 с.

14. Кун М. Легенди і міфи Стародавньої Греції. 4-е видання / Худ. оформл. В.І. Баріби. Тернопіль : АТ «Гарнекс», за участю МП «Мальви», 1993. 416 с.

15. Лановик М. Теорія відносності художнього перекладу: літературознавчі проєкції. Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ, 2006. 420 с.

16. Літературні силуети. Ковалів Юрій. *Слово і час*, 2019. № 2. С. 69.

17. Маньковская Н.Б. Эстетика постмодернизма. Санкт-Петербург : Алетей, 2000. 347 с.

18. Мишанич О. Дивосвіти Наталени Королевої / Королева Н. Предок. Київ, 1991.

19. Мишанич О. Повернення. 2-е вид., перероб. і доп. Київ : АТ «Обереги», 1997. 336 с.

20. Мишанич О. Українське слово. Т. 1. Київ, 1994.

21. Мітосек З. Теорії літературних досліджень / Пер. з польської В. Гуменюка. Сімферополь : Таврія, 2005. 408 с.

22. Наталена Королева. Легенди старокиївські / Ред. Н.В. Сойко. Київ : Школа, 2006. 256 с.

23. Повість врем'яних літ / Худ.-оформлювач А.С. Ленчик. Харків : Фоліо, 2005. 317 с.

24. Порівняльне літературознавство : підручник / В. Будний, М. Ільницький. Київ : «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
25. Рюриковичи и Романовы: князья, цари, императоры / сост. И. Левашова. Донецк : ООО «Глория Трейд», 2012. 384 с.
26. Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф. Гетьманець. Харків : Веста: Видавництво «Ранок», 2003. 160 с.
27. Тулякова Н.А. Жанр легенды США XIX века: особенности развития. *Известия Российского государственного университета им. А.И. Герцена*. 2010. № 134. С. 85.
28. Томашевский Б.В. Теория литературы. Поэтика : учебное пособие. Москва : Аспект Пресс, 1999. 334 с.

Information about the author:

Kovalchuk Yu. A.,

Postgraduate Student of the Department
of Ukrainian Literary Studies and Comparatives
Zhytomyr Ivan Franko State University
40, Velyka Berdychivska str., Zhytomyr, 10008, Ukraine

**ДІАХРОНІЧНА ВЕРИФІКАЦІЯ ФОНОЛОГІЧНИХ,
ГРАМАТИЧНИХ І СЕМАНТИЧНИХ ПЕРЕХОДІВ
НОСТРАТИЧНОГО ЕТИМОНУ *НУЇА «ОКО, БАЧИТИ»**

Корольова А. В., Капранов Я. В.

ВСТУП

Сучасний етап перевірки гіпотези ностратичної спорідненості мов пропонує різні методи виявлення ступенів масового споріднення, які так чи інакше продовжують застосовувати *техніку діахронічної інтерпретації* О. Семереньї¹. За словами Л.П. Дронової, специфіка останньої процедури полягає в тому, що вона послуговується не реальним мовним субстратом, необхідним для виконання реконструкції, а оперує лише архетипами для занурення в хронологічно віддалені етапи прамовного стану². І хоча диференційна ознака архетипу, як підкреслює Г.А. Климов, «виконує гносеологічну функцію – історично підтвердити реально засвідчені мовні форми <...>»³, проте саме цей релікт є тим діахронічним утворенням, який дає змогу вивчати дуже давні прамовні стани і простежити моделі синхронічних і/або діахронічних переходів на фонологічному, морфологічному і семантичному рівнях.

У зв'язку з цим пропонуємо новий термін «діахронічна верифікація» на позначення процедури виявлення ступенів споріднення мов, для яких реконструйовано ностратичні етимони і їхні когнітивні структури – архетипи. За філософським енциклопедичним словником, *верифікація* – це загальнонауковий принцип філософії науки, згідно з яким визначається істинність або хибність наукових теорій, з'ясовується, які емпіричні складники наукових теорій підтверджують або спростовують теоретичну складову частину науки, а головне те, чи мають раціонально-пізнавальний смисл «метафізичні» припущення у філософії науки⁴.

¹ Семереньї О. Введение в сравнительное языкознание. Москва, 1980. С. 13.

² Дронова Л.П. Синхрония и диахрония: отложенная встреча? *Вестник Томского государственного университета. Филология*. Томск, 2009. № 3(7). С. 117.

³ Климов Г.А. Реконструкция и диахроническая интерпретация в компаративистике. *Вопросы языкознания*. Москва, 1988. № 3. С. 10.

⁴ Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. Москва : ИНФРА-М, 2012. 570 с.

Діахронічна верифікація – це процедура перевірки фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів у ностратичному матеріалі з метою фіксації ступенів масового споріднення мов за тріадою тип – вид – відношення.

Процедура діахронічної верифікації – це відповідний методологічний алгоритм, який дослідник виконує в три етапи: перший етап – верифікація на **макрорівні** за двома напрямками: а) **вертикальним** одновекторним напрямом, що передбачає виявлення переходів ностратичного архетипу і архетипу(-ів) на рівні сім'ї; б) за **горизонтальним** багатовекторним напрямом, де встановлюється зв'язок архетипів на рівні сім'ї; другий етап – **мікрорівень** із чотирма напрямками: а) **вертикальним** одновекторним напрямом правого рівня – встановлюється залежність архетипу на рівні сім'ї і архетипу(-ів) на рівні груп(-и); б) **горизонтальним** багатовекторним напрямом правого рівня – простежується зв'язок архетипів на рівні груп; в) **вертикальним** одновекторним напрямом мовного рівня – зв'язок архетипу на рівні сім'ї і/або архетипу(-ів) на рівні груп(-и) і мовного(-их) відповідника(-ів); г) **горизонтальним** багатовекторним напрямом мовного рівня – зв'язок мовних відповідників; третій етап – **наскрізний рівень** за двома напрямками: а) **вертикальним № 1** – залежність/зв'язок ностратичного архетипу і архетипу(-ів) на рівні груп(-и); б) **вертикальним № 2** – залежність/зв'язок ностратичного архетипу і мовних відповідників.

Зауважимо, що в межах цієї статті діахронічна верифікація переходів ностратичного етимону *huḲa «око, бачити» буде здійснена на макро- і мікрорівнях.

1. Фіксація фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів у матричному форматі

Перша стадія – побудова матриці фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів, в якій буде зафіксовано **по вертикалі** фонетичні, морфонологічні та семантичні процеси, а **по горизонталі** – мовні й/або правовні відповідники.

На першій процедурі першої стадії будуємо матрицю для ностратичної статті (ностратичного матеріалу) з порожніми клітинами.

На другій процедурі першої стадії заносимо по вертикалі фонетичні, морфонологічні та семантичні переходи.

На третій процедурі першої стадії заносимо по горизонталі мовні й/або правовні відповідники, представлені в аналізованій ностратичній статті.

Нижче подаємо характеристику фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів ностратичного матеріалу – архетипів різних рівнів.

Ностр *HuḶa відображає **фонетичні процеси вокалізму**: 1) **процеси за піднесенням**: якщо на початку загальної морфемної структури (далі – ЗМС) фіксуємо верхній (*u: НА *HuḶa) зсув, то в кінці ЗМС – нижній (*a: НА *HuḶa); 2) **процеси за рядом**: якщо на початку ЗМС фіксуємо задній (*u: НА *HuḶa) зсув, то в кінці ЗМС – середній (*a: НА *HuḶa); 3) **процеси лабіалізації/делабіалізації**: якщо на початку ЗМС фіксуємо лабіалізацію (*u: НА *HuḶa), то в кінці ЗМС – делабіалізацію (*a: НА *HuḶa); **фонетичні процеси консонантизму**: 1) **процеси за місцем творення**: якщо на початку ЗМС фіксуємо глotalізацію (*h: НА *HuḶa), то в кінці веляризацію (*k: НА *HuḶa); 2) **процеси за участю голосу й шуму**: на початку (*h: НА *HuḶa) і в кінці (*k: НА *HuḶa) ЗМС фіксуємо глухість; **морфонологічні процеси**: 1) **закон про трьохелементну структуру**, 2) **закон про закритий склад** (НА *HuḶ- – НА *CVC-); **семантичні процеси**: 1) **АРХ «орган зору»**: *HuḶa «око»; 2) **АРХ «зорова здатність»**: *HuḶa «бачити».

Алт *uka-, що відображає **фонетичні процеси вокалізму**: 1) **процеси за піднесенням**: якщо на початку ЗМС фіксуємо верхній (*u: Алт *uka-), то в кінці ЗМС – нижній (*a: Алт *uka-); 2) **процеси за рядом**: якщо на початку ЗМС фіксуємо задній (*u: Алт *uka-), то в кінці ЗМС – середній (*a: Алт *uka-); 3) **процеси лабіалізації/делабіалізації**: на початку ЗМС фіксуємо лабіалізацію (*u: Алт *uka-), то в кінці ЗМС – делабіалізацію (*a: Алт *uka-); **фонетичні процеси консонантизму**: 1) **процеси за місцем творення**: фіксуємо веляризацію (*k: Алт *uka-); 2) **процеси за участю голосу й шуму**: фіксуємо глухість (*k: Алт *uka-); **морфонологічні процеси**: 1) **закон про двохелементну структуру**, 2) **закон про закритий склад** (Алт *uk- – Алт *VC-); **семантичні процеси**: 1) **АРХ «зорова здатність»**: Алт *uka- «помічати»; 2) **АРХ «розумова здатність»**: Алт *uka- «розуміти».

Монг *uka- «помічати» відображає **фонетичні процеси вокалізму**: 1) **процеси за піднесенням**: якщо на початку ЗМС фіксуємо верхній (*u: *uka-) зсув, то в кінці ЗМС – нижній (*a: *uka-); 2) **процеси за рядом**: якщо на початку ЗМС фіксуємо задній (*u: *uka-) зсув, то в кінці ЗМС – середній (*a: *uka-); 3) **процеси лабіалізації/делабіалізації**: якщо на початку ЗМС фіксуємо лабіалізацію (*u: *uka-), то в кінці ЗМС – делабіалізацію (*a: *uka-); **фонетичні процеси консонантизму**: 1) **процеси за місцем творення**: фіксуємо веляризацію (*k: *uka-); 2) **процеси за участю голосу й**

шуму: фіксуємо глухість (*k: *uka-); **морфонологічні процеси:** 1) закон про двохелементну структуру, 2) закон про закритий склад (Монг *uk- – Монг *VC-); **семантичні процеси:** APX «зорова здатність»: Монг *uka- «помічати».

Тюрк *uk(ā)- відображає фонетичні процеси вокалізму: 1) процеси за піднесенням: якщо на початку ЗМС фіксуємо верхній (*u: *uk(ā)-) зсув, то в кінці ЗМС – нижній (*a: *uk(ā)-); 2) процеси за рядом: якщо на початку ЗМС фіксуємо задній (*u: *uk(ā)-) зсув, то в кінці ЗМС – середній (*a: *uk(ā)-); 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: на початку ЗМС фіксуємо лабіалізацію (*u: *uk(ā)-), то в кінці ЗМС – делабіалізацію (*a: *uk(ā)-); **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: фіксуємо веларизацію (*k: *uk(ā)-); 2) процеси за участю голосу й шуму: фіксуємо глухість (*k: *uk(ā)-); **морфонологічні процеси:** 1) закон про двохелементну структуру, 2) закон про закритий склад (Тюрк *uk(ā)- – Тюрк *VC(V)-); **семантичні процеси:** 1) APX «слухова здатність»: Тюрк *uk(ā)- «слухати»; 2) APX «фізична здатність»: Тюрк *uk(ā)-: «піднімати».

Афр *Hwq- відображає фонетичні процеси консонантизму: 1) процеси за місцем творення: якщо на початку ЗМС фіксуємо глоталізацію (*h: *Hwq-), в середині ЗМС лабіалізацію (*w: *Hwq-), то в кінці ЗМС – веларизацію (*q: *Hwq-); 2) процеси за участю голосу й шуму: якщо на початку ЗМС фіксуємо глухість (*h: *Hwq-), в середині ЗМС – дзвінкість (*w: *Hwq-), то в кінці ЗМС – глухість (*q: Hwq-); **морфонологічні процеси:** 1) закон про трьохелементну структуру, 2) закон про закритий склад (Афр *Hwq- – Афр *CCC-); **семантичні процеси:** APX «розумова здатність»: Афр *Hwq- «знати».

ІЄ *h^uek^u-/*heuk- відображає фонетичні процеси вокалізму: 1) процеси за піднесенням: фіксуємо середній (*e: *h^uek^u-/*heuk-) зсув; 2) процеси за рядом: фіксуємо передній (*e: *h^uek^u-/*heuk-) зсув; 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: фіксуємо делабіалізацію (*e: *h^uek^u-/*heuk-); **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: якщо на початку ЗМС фіксуємо глоталізацію (*h: *h^uek^u-/*heuk-), то в кінці ЗМС – лише веларизацію (*k: *h^uek^u-/*heuk-); 2) процеси за участю голосу й шуму: на початку (*h: *h^uek^u-/*heuk-) і в кінці (*k: *h^uek^u-/*heuk-) ЗМС фіксуємо глухість; **морфонологічні процеси:** 1) закон про трьохелементну структуру, 2) закон про закритий склад (ІЄ *h^uek^u-/*heuk- – ІЄ *CVC-/ *CVVC-); **семантичні процеси:** 1) APX «орган зору»: ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око»; 2) APX «зорова здатність»: ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «бачити».

Правовні відповідники Алт *ok^ui-, Двн.-грец. *ok^uie в проєкції до ІЄ *h^uek^u-/*heuk- дають змогу зафіксувати фонетичні процеси вокалізму:

1) **процеси за піднесенням**: середній (*о: Алт *ok^ui-, Двн.-грец. *ok^uie) зсув; 2) **процеси за рядом**: фіксуємо задній (*о: Алт *ok^ui-, Двн.-грец. *ok^uie) зсув; 3) **процеси лабіалізації/делабіалізації**: фіксуємо лабіалізацію (*о: Алт *ok^ui-, Двн.-грец. *ok^uie); **фонетичні процеси консонантизму**: 1) **процеси за місцем творення**: фіксуємо веляризацію (*к: албанський *ok^ui-, давньогрецький *ok^uie); 2) **процеси за участю голосу й шуму**: фіксуємо глухість (*к: албанський *ok^ui-, давньогрецький *ok^uie); **морфологічні процеси**: 1) **закон про двохелементну структуру**, 2) **закон про закритий склад** (Алб *ok^u- – Алб *VC-, Двн.-грец. *ok^uie – Двн.-грец. *VC-); **семантичні процеси**: 1) **АРХ «орган зору»**: Алб *ok^ui- «око», Двн.-грец. *ok^uie «око»; 2) **АРХ «зорова здатність»**: Алб *ok^ui- «бачити», Двн.-грец. *ok^uie «бачити».

2. Діахронічна верифікація ступенів споріднення ностратичних мов за тріадою тип – вид – відношення

Друга стадія – діахронічна верифікація (далі – ДВ) ступенів споріднення ностратичних мов за тріадою: 1) **тип**: а) дивергентно-конвергентний, б) конвергентно-дивергентний; 2) **вид**: а) близький, б) далекий; 3) **відношення**: а) тривіальні, б) помітні, в) конвенціональні з фіксацією ступеня переважання всередині кожного з них. ДВ ступенів споріднення ностратичних мов буде здійснюватися за допомогою двох математичних алгоритмів: за формулою Г.В. Раушенбаха⁵ – для фіксації типу; за формулою Т. Соренсена – для фіксації виду; і одного електронного алгоритму В.І. Левенштейна. За результатами трьох алгоритмів будуть виявлені відношення між відповідниками, а отже, і мовними сім'ями і т. ін.

Перший етап – ДВ ступенів споріднення ностратичних мов за установкою тип: а) дивергентно-конвергентний, б) конвергентно-дивергентний буде виконана за формулою Г.В. Раушенбаха:

$$S_1 = \frac{a + d}{a + b + c + d},$$

де а – набір процесів, що не фіксуються у Х і У одночасно, d – набір процесів, що збігаються, b (або с) – набір процесів, що фіксуються в Х, але не фіксуються в У (або навпаки). Сума (a + b + c + d) дорівнює загальному набору процесів n.

⁵ Раушенбах Г.В. Меры близости и сходства. Анализ нечисловой информации в социологических исследованиях. Москва : Наука, 1985. С. 169–203.

Зважаючи на те, що ностратичний матеріал не відображає такий набір процесів, що не фіксуються у X і Y одночасно, тому змінну a вилучаємо з цієї формули і уточнюємо її з такими змінними:

$$S = \frac{c}{a+b+c},$$

де a (або b) – набір процесів, що фіксуються в X, але не фіксуються в Y (або навпаки), c – набір процесів, що збігаються в X і Y. Сума (a + b + c) дорівнює загальному набору процесів n.

На першій процедурі першого етапу визначаємо набір фонологічних, морфонологічних і семантичних переходів, представлених у матриці, змодельованої під час першої стадії ДВ, для макро- і мікрорівнів відповідно до трьох (3) змінних: a (або b) – набір процесів, що фіксуються в X, але не фіксуються в Y (або навпаки), c – набір процесів, що збігаються в X і Y.

На макрорівні по вертикалі представлено три пари архетипів: 1) НА *NuḶa «око, бачити» і Алт *uka- «помічати, розуміти»; 2) НА *NuḶa «око, бачити» і Афр *Hwq- «знати»; 3) НА *NuḶa «око, бачити» і ІЄ *h^hek^h-/*heuk- «око, бачити», для яких обчислюємо набір процесів відповідно до трьох змінних.

НА *NuḶa «око, бачити» і Алт *uka- «помічати, розуміти» відображають такі процеси відповідно до трьох змінних:

Змінна a (або b) = 4 процесам, адже:

НА *NuḶa «око, бачити» відображає фонетичні процеси консонантизму: 1) процеси за місцем творення: початок ЗМС: глоталізація – один процес; 2) процеси за участю голосу й шуму: початок ЗМС: глухість – один процес (*h: НА *NuḶa); **морфонологічні процеси:** 1) закон про трьохелементну структуру ЗМС – один процес (НА *NuḶ- – НА *CVC-); **семантичні процеси:** 1) АРХ «орган зору» – один процес (НА *NuḶa «око»).

Змінна c = 20 процесам, адже:

НА *NuḶa «око, бачити» і Алт *uka- «помічати, розуміти» відображають спільні фонетичні процеси вокалізму: 1) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув; кінець ЗМС: нижній зсув – чотири процеси; 2) процеси за рядом: початок ЗМС: задній зсув; кінець ЗМС: середній зсув – чотири процеси; 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізація; кінець ЗМС: делабіалізація – чотири процеси (початок ЗМС: *u: НА *NuḶa, Алт *uka-; кінець ЗМС: *a: НА *NuḶa, Алт *uka-); **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: кінець ЗМС: веляризація – два процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму:

кінець ЗМС: глухість – два процеси (*k: НА НуҚа, Алт *uka-); **морфологічні процеси:** 1) закон про закритий склад – два процеси (НА *НуҚ- – НА *CVC-, Алт *uk- – Алт *VC-); **семантичні процеси:** АРХ «зорова здатність» – два процеси (НА *НуҚа «бачити», Алт *uka- «помічати»).

НА *НуҚа «око, бачити» і Афр *Нwq- «знати» відображають такі процеси відповідно до трьох змінних:

Змінна a (або b) = 7 процесам, адже:

НА *НуҚа «око, бачити» відображає **фонетичні процеси вокалізму:** 1) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув; кінець ЗМС: нижній зсув – два процеси; 2) процеси за рядом: початок ЗМС: задній зсув; кінець ЗМС: середній зсув – два процеси; 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізація; кінець ЗМС: делабіалізація – два процеси (початок ЗМС: *u: НА *НуҚа; кінець ЗМС: *a: НА *НуҚа); **семантичні процеси:** АРХ «орган зору» – один процес (НА *НуҚа «око»).

Змінна c = 11 процесам, бо:

НА *НуҚа «око, бачити» і Афр *Нwq- «знати» відображають спільні **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: початок ЗМС: глоталізація; кінець ЗМС: веляризація – чотири процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму: початок ЗМС: глухість; кінець ЗМС: глухість – чотири процеси (початок ЗМС: *h: НА *НуҚа, Афр *Нwq-; кінець ЗМС: *k: НуҚа; *q: *Нwq-); **морфологічні процеси:** 1) закон про трьохелементну структуру – два процеси; 2) закон про закритий склад – два процеси (НА *НуҚ- – НА *CVC-, Афр *Нwq- – Афр *CCC-).

НА *НуҚа «око, бачити» і ІЄ *h^uek^u- / *heuk- «око, бачити» відображають такі процеси відповідно до трьох змінних:

Змінна a (або b) = 6 процесам, адже:

НА *НуҚа «око, бачити» відображає **фонетичні процеси вокалізму:** 1) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув; кінець ЗМС: нижній зсув – два процеси; 2) процеси за рядом: початок ЗМС: задній зсув; кінець ЗМС: середній зсув – два процеси; 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізація; кінець ЗМС: делабіалізація – два процеси (початок ЗМС: *u: НА *НуҚа; кінець ЗМС: *a: НА *НуҚа).

Змінна c = 12 процесам, адже:

НА *НуҚа «око, бачити» і ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око, бачити» відображають спільні **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: початок ЗМС: глоталізація; кінець ЗМС: веляризація – чотири процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму: початок ЗМС: глухість; кінець ЗМС: глухість – чотири процеси (початок ЗМС: *h: НА *НуҚа, ІЄ *h^uek^u-/*heuk-; кінець ЗМС:

*k: НА НуҚа, ІЄ *h^uek^u-/*heuk-); **семантичні процеси:** 1) АРХ «орган зору» – два процеси (НА *НуҚа «око», ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око»); 2) АРХ «зорова здатність» – два процеси (НА *НуҚа «бачити», ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «бачити»).

На макрорівні по горизонталі представлено три пари архетипів: 1) Алт *uka- «помічати, розуміти» і Афр *Hwq- «знати»; 2) Алт *uka- «помічати, розуміти» і ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око, бачити»; 3) Афр *Hwq- «знати» і ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око, бачити», для яких окреслюємо набір процесів відповідно до трьох змінних.

Алт *uka- «помічати, розуміти» і Афр *Hwq- «знати» відображають такі процеси відповідно до трьох змінних:

Змінна а (або b) = 7 процесам, адже:

Алт *uka- «помічати, розуміти» відображає **фонетичні процеси вокалізму:** 1) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув; кінець ЗМС: нижній зсув – два процеси; 2) процеси за рядом: початок ЗМС: задній зсув; кінець ЗМС: середній зсув – два процеси; 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізація; кінець ЗМС: делабіалізація – два процеси (початок ЗМС: *u: Алт *uka-; кінець ЗМС: *a: Алт *uka-); **морфологічні процеси:** 1) закон про двоелементну структуру – один (1) процес (Алт *uk- – Алт *VC-).

Змінна с = 8 процесам, адже:

Алт *uka- «помічати, розуміти» і Афр *Hwq- «знати» відображають спільні **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: веларизація – два процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму: глухість – два процеси (*k: Алт *uka-, *q: *Hwq-); **морфологічні процеси:** 1) закон про закритий склад – два процеси (Алт *uk- – Алт *VC-, Афр *Hwq- – Афр *CCC-); **семантичні процеси:** АРХ «розумова здатність» – два процеси (Алт *uka- «розуміти», Афр *Hwq- «знати»).

Алт *uka- «помічати, розуміти» і ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око, бачити» відображають такі процеси відповідно до трьох змінних:

Змінна а (або b) = 5 процесам, адже:

Алт *uka- «помічати, розуміти» відображає **фонетичні процеси вокалізму:** 1) процеси за піднесенням: початок ЗМС: верхній зсув – один процес; 2) процеси за рядом: початок ЗМС: задній зсув – один процес; 3) процеси лабіалізації/делабіалізації: початок ЗМС: лабіалізація – один процес (*u: Алт *uka-); **морфологічні процеси:** 1) закон про двоелементну структуру – один процес (Алт *uk- – Алт *VC-).

Змінна с = 8 процесам, адже:

Алт *uka- «помічати, розуміти» і ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око, бачити» відображають спільні **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: веларизація – два процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму: глухість – два процеси (*k: Алт *uka-, ІЄ *h^uek^u-/*heuk-); **морфологічні процеси:** 1) закон про закритий склад – два процеси

(Алт *uk- – Алт *VC-, ІЄ *h^uek^u-/*heuk- – ІЄ *CVC-/*CVVC-); **семантичні процеси:** 1) АРХ «зорова здатність» – два процеси (Алт *uka- «помічати», ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «бачити»).

Афр *Нwq- «знати» і **ІЄ *h^uek^u-/*heuk-** «око, бачити» відображають такі процеси відповідно до трьох змінних:

Змінна а (або b) = 3 процесам, адже:

Афр *Нwq- «знати» відображає **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: середина ЗМС: наявність білабіального *w – один процес; 2) процеси за участю голосу й шуму: середина ЗМС: дзвінкість – один процес (*w: Афр *Нwq-); **семантичні процеси:** АРХ «розумова здатність» – один (1) процес (Афр *Нwq- «знати»).

Змінна с = 12 процесам, адже:

Афр *Нwq- «знати» і **ІЄ *h^uek^u-/*heuk-** «око, бачити» відображають спільні **фонетичні процеси консонантизму:** 1) процеси за місцем творення: початок ЗМС: глоталізація; кінець ЗМС: веларизація – чотири процеси; 2) процеси за участю голосу й шуму: початок ЗМС: глухість; кінець ЗМС: глухість – чотири процеси (початок ЗМС: *h: Афр *Нwq-, ІЄ *h^uek^u-/*heuk-; кінець ЗМС: *q: *Нwq-; *k: *h^uek^u- / *heuk-); **морфологічні процеси:** 1) закон про трьохелементну структуру – два процеси; 2) закон про закритий склад – два процеси (Афр *Нwq- – Афр *CCC-, ІЄ *h^uek^u-/*heuk- – ІЄ *CVC-/*CVVC-).

Друга процедура першого етапу передбачала обчислення зв'язків величин на макро- і мікрорівнях у пунктах а) і б), які допоможуть припустити про один із типів споріднення ностратичних мов з референтними значеннями: а) дивергентно-конвергентний (від 0 до 0,49) або б) конвергентно-дивергентний (від 0,5 до 1,0).

Таблиця 1

Результати обчислення фонологічної, морфологічної і семантичної структур ностратичних величин (за алгоритмом Г.В. Раушенбаха)

	НА *НuҚа «око, бачити»	Алт *uka- «помічати, розуміти»	Монг *ука- «помічати»	Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	Афр *Нwq- «знати»	ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	Алб *ok ^ʃ - «око, бачити»	Двн.-грец. *ok ^ʃ ie «око, бачити»
НА *НuҚа «око, бачити»	–	0,71	0,78	0,71	0,44	0,50	0,70	0,70

Закінчення таблиці 1

	НА *HuKa «око, бачити»	Алт *ука- «помічати, розуміти»	Монг *ука- «помічати»	Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	Афр *Нwq- «знати»	ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	Алб *ok ^u i- «око, бачити»	Двн.-грец. *ok ^u je «око, бачити»
Алт *ука- «помічати, розуміти»	0,71	–	0,92	0,85	0,36	0,44	–	–
Монг *ука- «помічати»	0,78	0,92	–	1,00	–	–	–	–
Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	0,71	0,85	1,00	–	–	–	–	–
Афр *Нwq- «знати»	0,44	0,36	–	–	–	0,67	–	–
ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	0,50	0,44	–	–	0,67	–	0,63	0,63
Алб *ok ^u i- «око, бачити»	0,70	–	–	–	–	0,63	–	1,00
Двн.-грец. *ok ^u je «око, бачити»	0,70	–	–	–	–	0,63	1,00	–

Другий етап – ДВ ступенів споріднення ностратичних мов за установкою **вид:** а) близький або б) далекий буде відбуватися за допомогою: 1) електронного алгоритму В.І. Левенштейна – для обчислення морфологічної структури двох і більше величин; 2) математичного алгоритму Т. Соренсена – для обчислення семантичної структури двох і більше величин.

На першій процедурі другого етапу застосовуємо **електронний калькулятор**, представлений в режимі Інтернет, і виконуємо таку послідовність дій: офіційний вебсайт «Онлайн калькулятори» (URL: <https://calculatorium.ru/text/levenshtein-distance>) – опція «Расстояние Левенштейна», де подано два поля: перше поле – для першої величини,

друге поле – для другої величини, до яких заносимо дві величини: морфформи архетипів і натискаємо опцію «Вичислити расстояние Левенштейна» (див. рис. 1). Усі результати обчислення заносимо до таблиці (див. табл. 2).

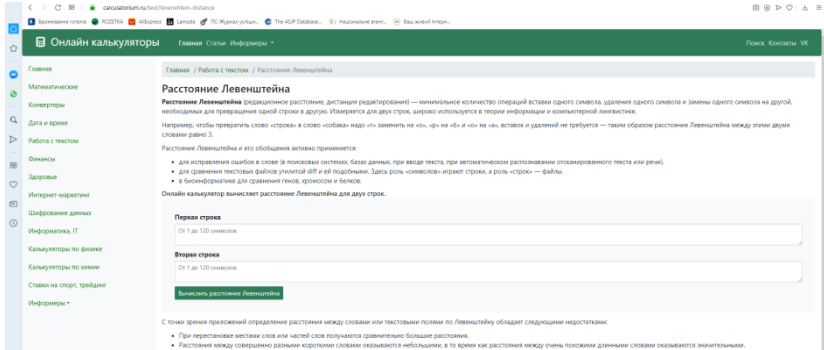

Рис. 1. Онлайн калькулятор для обчислення величин морфонологічної структури ностратичних етимонів

Таблиця 2

Результати обчислення морфонологічної структури ностратичних величин (за алгоритмом В.І. Левенштейна)

	НА *НuҚа «око, бачити»	Алт *ука- «помічати, розуміти»	Монг *ука- «помічати»	Тюрк *ук(ā)- «піднімати, слухати»	Афр *Нwq- «знати»	ІЄ *h ^h ek ^h - / *heuk- «око, бачити»	Алб *ok ^h - «око, бачити»	Двн.-Грец. *ok ^h je «око, бачити»
НА *НuҚа «око, бачити»	–	1,00	1,00	1,00	3,00	2,00	3,00	4,00
Алт *ука- «помічати, розуміти»	1,00	–	0,00	0,00	4,00	3,00	–	–
Монг *ука- «помічати»	1,00	0,00	–	0,00	–	–	–	–

	НА *НuKa «око, бачити»	Алг *uca- «помічати, розуміти»	Монг *uca- «помічати»	Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	Афр *Нwq- «знати»	ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	Алб *ok ^u - «око, бачити»	Двн.-грец. *ok ^u -je «око, бачити»
Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	1,00	0,00	0,00	-	-	-	-	-
Афр *Нwq- «знати»	3,00	4,00	-	-	-	2,00	-	-
ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	2,00	3,00	-	-	2,00	-	3,00	4,00
Алб *ok ^u - «око, бачити»	3,00	-	-	-	-	3,00	-	1,00
Двн.-грец. *ok ^u -je «око, бачити»	4,00	-	-	-	-	4,00	1,00	-

На другій процедурі другого етапу застосовуємо **математичний алгоритм Т. Соренсена** для обчислення семантичної відстані/дистанції ностратичних величин:

$$D = 1 - \frac{2 \cdot q}{A + B},$$

де q позначає спільні значення, а A + B – суму дефініцій зіставлених значень компарантів у заданій кількості (див. табл. 3).

На третій процедурі другого етапу поєднуємо результати, одержані під час першої і другої процедур, які допоможуть установити залежність/зв'язок величин на макро- і мікрорівнях у пунктах а) і б), тобто припустити про один із видів споріднення ностратичних мов: а) близький (3,00 і вище), б) далекий (3,00 і нижче) (див. табл. 4).

Таблиця 3

Результати обчислення семантичної структури ностратичних величин (за алгоритмом Т. Соренсена)

	НА *HuḶa «око, бачити»	Алт *uca- «помічати, розуміти»	Монг *uca- «помічати»	Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	Афр *Hwq- «знати»	ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	Алб *ok ^u i- «око, бачити»	Двн.-грец. *ok ^u ie «око, бачити»
НА *HuḶa «око, бачити»	-	0,50	0,33	1,00	1,00	0,00	0,00	0,00
Алт *uca- «помічати, розуміти»	0,50	-	0,33	0,00	0,33	0,50	-	-
Монг *uca- «помічати»	0,33	0,33	-	0,00	-	-	-	-
Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	1,00	0,00	0,00	-	-	-	-	-
Афр *Hwq- «знати»	1,00	0,33	-	-	-	0,00	-	-
ІЄ *h ^u ek ^u - / *heuk- «око, бачити»	0,00	0,50	-	-	0,00	-	0,00	0,00
Алб *ok ^u i- «око, бачити»	0,00	-	-	-	-	0,00	-	0,00
Двн.-грец. *ok ^u ie «око, бачити»	0,00	-	-	-	-	0,00	0,00	-

**Результати обчислення морфологічної
і семантичної структур ностратичних величин
(за алгоритмами В.І. Левенштейна і Т. Соренсена)**

	НА *NuḶa «око, бачити»	Алт *uka- «помічати, розуміти»	Монг *uka- «помічати»	Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	Афр *Hwq- «знати»	ІЄ *h ^v ek ^v - / *heuk- «око, бачити»	Алб *ok ^v i- «око, бачити»	Двн.-грец. *ok ^v iε «око, бачити»
НА *NuḶa «око, бачити»	–	1,50	1,33	2,00	4,00	2,00	3,00	4,00
Алт *uka- «помічати, розуміти»	1,50	–	0,33	0,00	3,33	3,50	–	–
Монг *uka- «помічати»	1,33	0,33	–	0,00	–	–	–	–
Тюрк *uk(ā)- «піднімати, слухати»	2,00	0,00	0,00	–	–	–	–	–
Афр *Hwq- «знати»	4,00	3,33	–	–	–	2,00	–	–
ІЄ *h ^v ek ^v - / *heuk- «око, бачити»	2,00	3,50	–	–	2,00	–	3,00	4,00
Алб *ok ^v i- «око, бачити»	3,00	–	–	–	–	3,00	–	1,00
Двн.-грец. *ok ^v iε «око, бачити»	4,00	–	–	–	–	4,00	1,00	–

ВИСНОВКИ

Виконана діахронічна верифікація Ностр етимона *NuḶa «око, бачити» дає підстави для попередніх науково-гіпотетичних припущень про ступені масового споріднення між ностратичними мовами, для яких він був реконструйований. Одержані результати верифіковані шляхом залучення математичних обчислень, зокрема алгоритму В.І. Левенштейна (для виявлення морфологічних показників), алгоритму Т. Соренсена (для семантичних показників), що сприяли установленню генетичного чи контактного типів споріднення, їхніх видів і відношень.

У результаті паралельного обчислення фонетичних, морфологічних і семантичних переходів Ностр *NuḶa «око, бачити» в ностратичних мовах виявлено **дивергентний розвиток** між Ностр *NuḶa «око, бачити» і Афр *Nwq- «знати» – 0,44 (кількість закономірностей: морфологічних – 3,00, семантичних – 1,00), **дивергентно-конвергентний** – між Ностр *NuḶa «око, бачити» і ІЄ *h^uek^u- / *heuk- «око, бачити» – 0,50 (кількість закономірностей: морфологічних – 2,00, семантичних – 0,00) й імовірно **конвергентно-дивергентний** – між Ностр *NuḶa «око, бачити» і Алт *uka- «помічати, розуміти» – 0,71 (кількість закономірностей: морфологічних – 1,00, семантичних – 0,50).

Найбільш близький ступінь споріднення фіксуємо між Афр *Nwq- «знати» і Алт *uka- «помічати, розуміти», що відповідає **дивергентно-конвергентному розвитку** (= 4,33) як факт збереження їхніх генетичних зв'язків з ностратичною прамовою, що відображено переважно в діахронічних переходах: *морфологічних* (= 4,00): 1) глотальний *h Афр *Nwq- занепав в Алт *uka-; 2) білабіальний *w Афр *Nwq- перейшов у вокалічний заднього ряду *u в Алт *uka-; 3) увулярний *q Афр *Nwq- – у велярний *k в Алт *uka-; 4) нульовий ступінь (Афр *Nwq-) – вокалічний центрального ряду (Алт *uka-) і меншою мірою в *семантичних* зсувах (0,33): на базі значення «розумова здатність» Афр *Nwq- «знати» розвинулося значення «зорова здатність» в Алт *uka- «помічати».

Більшою мірою розійшлися у своїх генетичних зв'язках ІЄ *h^uek^u/*heuk- «око, бачити» і Алт *uka- «помічати, розуміти» (= 3,50), що дає підстави припустити про віддалений ступінь споріднення між цими мовами, а також переважно **дивергентно-конвергентний розвиток**, що відображено в діахронічних переходах як *морфологічних* (= 3,00): 1) глотальний *h ІЄ *h^uek^u/*heuk- занепав в Алт *uka-; 2) вокалічний переднього ряду *e/*eu ІЄ *h^uek^u/*heuk- перейшов у вокалічний заднього ряду *u в Алт *uka-; 3) нульовий ступінь (ІЄ *h^uek^u/*heuk-) – вокалічний центрального ряду

*а (Алт *ука-), так і *семантичних* (0,50): значення «орган зору» ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око») трансформувалося в значення «розумова здатність» в Алт *ука- «розуміти». Ці показники засвідчують більш віддалений ступінь споріднення між цими ностратичними мовами.

Більш далекий ступінь споріднення демонструють Афр *Нwq- й ІЄ *h^uek^u-/*heuk-, для яких зафіксовано **конвергентно-дивергентний розвиток** (ймовірно, в тому числі за рахунок контактів), що простежується меншою мірою в *морфологічних зсувах* (= 2,00): 1) білабіальний *w (Афр *Нwq-) перейшов у вокалічний переднього ряду *e/*eu (ІЄ *h^uek^u-/*heuk-); 2) увулярний *q (Афр *Нwq-) – у веларний *k (ІЄ *h^uek^u-/*heuk-) зі збереженням ініціалії *h і у зрушеннях *семантичних*: значення «розумова здатність» Афр *Нwq- «знати» не адаптувалося загалом в ІЄ *h^uek^u-/*heuk- «око». На підставі цих обчислень припускаємо далекий ступінь споріднення між цими мовами.

АНОТАЦІЯ

У статті запропоновано методологічний алгоритм діахронічної верифікації фонологічних, граматичних і семантичних переходів ностратичного етимону *HuKa «око, бачити» з метою фіксації ступенів споріднення ностратичних мов за тріадою: 1) тип: а) дивергентно-конвергентний, б) конвергентно-дивергентний; 2) вид: а) близький, б) далекий; 3) відношення: а) тривіальні, б) помітні, в) конвенціональні за допомогою двох математичних алгоритмів: за формулою Г.В. Раушенбаха – для фіксації типу; за формулою Т. Соренсена – для фіксації виду; і одного електронного алгоритму В.І. Левенштейна.

Ключові процедурні моменти діахронічної верифікації ступенів споріднення ностратичних мов було здійснено на трьох послідовних рівнях, зокрема на макрорівні за: а) вертикальним одновекторним напрямом (між ностратичним етимомом і етимомом(-и) на рівні сім'ї); б) горизонтальним багатовекторним напрямом (між етимонами на рівні сім'ї); на мікрорівні за: а) вертикальним одновекторним напрямом правого рівня (між етимомом на рівні сім'ї і етимомом(-и) на рівні груп(-и)); б) горизонтальним багатовекторним напрямом правого рівня (між етимонами на рівні груп); в) вертикальним одновекторним напрямом мовного рівня (між етимомом на рівні сім'ї і/або етимомом(-и) на рівні груп(-и) і мовним(-и) відповідником(-ами)); г) горизонтальним багатовекторним напрямом мовного рівня (між мовними відповідниками); на наскрізному рівні за: а) вертикальним № 1 (між ностратичним етимомом і етимомом(-ами) на рівні груп(-и)); б) вертикальним № 2 (між ностратичним етимомом і мовними відповідниками).

ЛІТЕРАТУРА

1. Дронова Л.П. Синхрония и диахрония: отложенная встреча? *Вестник Томского государственного университета. Филология*. Томск, 2009. № 3(7). С. 116–123.
2. Иллич Свитиыч В.М. Опыт сравнения ностратических языков (семито-хамитский, картвельский, индоевропейский, уральский, дравидийский, алтайский) / под ред. В.А. Дыбо. Москва, 1971. Т. 1. 414 с.
3. Климов Г.А. Реконструкция и диахроническая интерпретация в компаративистике. *Вопросы языкознания*. Москва, 1988. № 3. С. 9–16.
4. Раушенбах Г.В. Меры близости и сходства. *Анализ нечисловой информации в социологических исследованиях*. Москва : Наука, 1985. С. 169–203.
5. Семереньи О. Введение в сравнительное языкознание. Москва, 1980. С. 13.
6. *Философский энциклопедический словарь* / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. Москва : ИНФРА-М, 2012. 570 с.

Information about the authors:

Korolova A. V.,

Doctor of Philological Sciences, Professor,

Vice-Rector for Scientific Work

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03680, Ukraine

Kapranov Ya. V.,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,

Doctoral Candidate of the Department of Germanic and Finnish-

Hungarian Philology named after Professor H. H. Pocheptsov

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03680, Ukraine

The project was implemented with the support of

The Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation is a non-governmental organization, which was established in 2010 with a view to ensuring the development of international science and education in Ukraine by organizing different scientific events for Ukrainian academic community.

The priority guidelines of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation

1. International scientific events in the EU

Assistance to Ukrainian scientists in participating in international scientific events that take place within the territory of the EU countries, in particular, participation in academic conferences and internships, elaboration of collective monographs.

2. Scientific analytical research

Implementation of scientific analytical research aimed at studying best practices of higher education establishments, research institutions, and subjects of public administration in the sphere of education and science of the EU countries towards the organization of educational process and scientific activities, as well as the state certification of academic staff.

3. International institutions study visits

The organisation of institutional visits for domestic students, postgraduates, young lecturers and scientists to international and European institutes, government authorities of the European Union countries.

4. International scientific events in Ukraine with the involvement of EU speakers

The organisation of academic conferences, trainings, workshops, and round tables in picturesque Ukrainian cities for domestic scholars with the involvement of leading scholars, coaches, government leaders of domestic and neighbouring EU countries as main speakers.

Contacts:

Head Office of the Center for Ukrainian and European Scientific Cooperation:
88000, Uzhhorod, 25, Mytraka str.
+38 (099) 733 42 54
info@cuesc.org.ua

www.cuesc.org.ua

NOTES

NOTES

**SCIENTIFIC DEVELOPMENTS OF EUROPEAN COUNTRIES
IN THE AREA OF PHILOLOGICAL RESEARCHES**

Collective monograph

Part 1

Izdevniecība “Baltija Publishing”
Valdeķu iela 62 – 156, Rīga, LV-1058

Iespiests tipogrāfijā SIA “Izdevniecība “Baltija Publishing”
Parakstīts iespiešanai: 2020. gada 19. jūnijs
Tirāža 150 eks.